

ARKIV
FÖR
NORDISK FILOLOGI

UTGIVET MED UNDERSTÖD AV AXEL KOCKS FOND FÖR
NORDISK FILOLOGI SAMT STATS BIDRAG FRÅN
SVERIGE DANMARK OCH NORGE

GENOM

KARL GUSTAV LJUNGGREN

UNDER MEDVERKAN AV

JOHS. BRØNDUM-NIELSEN JÓN HELGASON
VALTER JANSSON TURE JOHANNISSON MAGNUS OLSEN
DIDRIK ARUP SEIP PETER SKAUTRUP ELIAS WESSÉN

SEXTIONIONDE BANDET.

FEMTE FÖLJDEN. TRETTONDE BANDET.

C. W. K. GLEERUP
LUND

ROSENKILDE OG BAGGER
KÖPENHAMN

LUND MCMLIV

INNEHÅLL.

Grötvedt, Per Nyquist, Dr. philos., Oslo, Oslo bylov . . .	78
Hallberg, Peter, Docent, Göteborg, Om Prymskviða . . .	51
Holm, Gösta, Docent, Uppsala, Racken kring mast och grindhäl	195
Holmkvist, Erik, Förste arkivarie, Uppsala, Den heliga Birgittas skärseldsvision i Revelationernas 4:de bok 7:de kap.	214
Housken, Joronn, Lektor, Volda (Sunnmøre), Stavanger- diplomene før 1330. Rettskrivning og lydverk	1
Jakobsen, Alfred, Univ.-lektor, Uppsala, Rec. av D. A. Seip, Om norskhet i språket hos Ludvig Holberg	158
Kolsrud, Sigurd, Professor, Oslo, Rec. av O. Brattegard, Die mittelniederdeutsche Geschäftssprache des hansischen Kaufmanns zu Bergen	152
Nerman, Birger, Professor, Museidirektör, Stockholm, Rígsþula 16: 8 <i>dvergar á oxlom</i> arkeologiskt belyst	210
Nielsen, Karl Martin, Bibliotekarie, Köpenhamn, Rec. av A. Bæksted, Målruner og troldruner	221
Schütte, Gudmund, Dr. phil., Eskjær pr Jebjerg, Attilas sønner	144
— Nibelung-Kronologi	146
Skard, Vemund, Dr. philos., Oslo, Kven er Óláfr Þórðarson Hvítaskálds hrynhentdrapa dikta til ære for?	161
Ståhle, Carl Ivar, Docent, Stockholm, Några frågor rörande den första utgåvan av Upplandslagen och dess förlaga . . .	91
Åkermalm, Åke, Lektor, Ludvika, Vad betyder »til hogs» i Äldre Västgötalagens tjuvabalk?	178

JORONN HOUSKEN

Stavangerdiplomene før 1330.

Rettskrivning og lydverk.

Materialet omfatter 57 brev. Det er for det første de brev som er utstedt i Stavanger, unntagen de to kongebrevene I 80 1292 (*Gabriel klærcker var ritade*) og I 84 1296 (*Biorn af Markum Riittade*). To brev, IV 74 1308 og IV 169 1326, som Hægstad bruker som isvl. hovedbrev, er heller ikke regnet med og blir bare nevnt rent unntaksvis. Dernest er her tatt med 7 brev som er utstedt andre steder, men er skrevet med samme hånd som stavangerbrev, nemlig:

IV 18 1297 uten sted, og IV 48 1300 Oslo, begge skrevet av A; V 50 1305 Karmt, skrevet av E; IV 122 1318 Eidsa, og II 134 1318 Utstein, begge skrevet av G; IV 145 1320 Utstein, og I 168 1322 Avaldsnes, begge skrevet av K.

Endelig er tatt med: II 13 1266, utstedt i Bergen av stavangerbispen og bare med tilknytning til Stavanger — bispen har antakelig hatt skriver med seg; II 24 1288, uten sted, et testamente som tilgodeser kirker og klostre i Stavanger og Bergen — dette brevet virker ellers nokså fremmed; II 48 1299 Oslo, som er vidisse av et Oslo-brev, men angår forhold i Stavanger og er utferdiget av ryger. Disse siste regner også Hægstad med til stavangerbrevene.

Derimot er IV 90 1311 ikke tatt med. Det fins ikke som original, men i avskrift i IV 107 1314 Avaldsnes, og er dessuten østlandsk preget. To

---

Denne artikkelen ble skrevet som hovedoppgave ved språklig-historisk embets-eksamen 1946. Den er her litt forkortet og ubetydelig endret.

Under arbeidet brukte jeg Universitetsbibliotekets diplomfotografier. Diplomene er nevnt med bind og nummer fra Diplomatarium Norvegicum.

For råd og hjelp nå og dengang skylder jeg professor D. A. Seip og dosent Trygve Knudsen stor takk.

(Tall inne i teksten, f.eks. ¹⁹, henviser til skriftegn-plansje bak.)

brev fins i 2 eksemplarer hver: II 77 1305, a og b; a, d.v.s. AM 30,10, er et av Hægstads hovedbrev og hører til C. b=AM 30,11 hører til D. Begge eksemplarene av III 116 1319 derimot er skrevet med samme hånd og hører til H.

Nesten alle brevene har på en eller annen måte tilknytning til bispestolen eller korsbrødrene. Mange er dokumenter i de to større sakene i denne tiden — 1) striden om fisket i Sandselva, »Fisket på Fakstad», hvor bøndene, korsbrødrene i Stavanger og brødrene i Halsnø var innblandet, og 2) striden mellom biskop Arne i Stavanger og korsbrødrene. Videre er det noen testamenter hvor kirken og korsbrødrene tilgodeses, brev om handler og andre overenskomster med kirken eller korsbrødrene på den ene side (skjøter, proventbrev) eller mer interne saker. Temmelig enestående er et lagmannsbrev om makeskifte (II 109 1311) hvor ingen geistlig institusjon er nevnt.

Undertiden sies det uttrykkelig at brevet ble skrevet *i biscups garde, i korsbrøðra garde*, andre ganger ikke. Men også da må en søke skriverne i miljøet om bispestolen så lenge noen der var medinteressert i vedkommende sak (jfr. Kolsrud i M.M. 1922 s. 141 om »mottakarutferdings»). Korsbrødrene ble sendt rundt i distriktet for å sette opp brev som angikk dem eller kirken. D gir et eksempel på at også lagmannen har benyttet en kirkelig skriver (D IV 76, lagmannsbrev, en vitneavhøring av korsbrødre, skrevet med samme hånd som korsbror Ingemunds testamente II 77 b).

Skriften og skriverne.

Brevene etter 1300 er mer like enn de før 1300, både i skrift og rettskrivning.

De tre eldste brevene (II 13 1266, I 63 1270 og I 70 1286) er skrevet med frakturskrift, resten med den vanlige kursive diplomskriften (II 24 1288 med frakturliknende diplomhånd).

Skriften, både synsinntrykket og bruken av de forskjellige tegn, varierer, men tegnene er stort sett de samme. En kan sette opp et normalalfabet som ikke skiller seg særlig ut fra det Vågslid gir for kanselliskriften (Vågslid s. 38—39).

Både åpen og lukket *a* brukes, *a* og ²¹, mest *a*.

For *e* og *æ* brukes *e* og ∞ (aldri ϕ og ∞). Som stor bokstav foretrekkes ϵ .

Strek over *i* kan mangle. *y* skrives ^{11,12, 15, 19} o.l. Kort og lang *ø* skrives som *o* med en hake: ²⁹.

Diftongene skrives *au*, *ei*, *æi*, *øy* — et brev har *øi* (II 35 1295).

d er rund, og *ð* dannes av *d* ved en tverrstrek, sjeldnere ved en hake.

Om bruken av δ og d s. 36.

f skrives i noen av de eldste brevene ¹, senere ².

r er rett etter rette bokstaver, rund etter runde.

s er kort helst bare i enkelt utlyd, ellers lang. $-son$ forkortes s' og ³⁶.

Dessuten kan brukes en større, mer og mindre kunstferdig utstyrt s i enkelte ord.

Fordelingen av de to sorter r og s kan variere nokså meget uten at en kan si bruken er unormal.

c brukes lite, helst bare i $ck=kk$, i oc og latinske ord, samt i forkortelsen $\overline{bpc}=biscup(s)$.

q bare i $quediū$.

x ofte= ks , etpar ganger = s etter k eller g .

z skrives alltid kort og forskjellig fra forkortingsstegnet z i mz : ³⁹, ²⁸ o.l.

w brukes i enkelte ord, særlig navn og war , $waars$ o.l. Av og til er $w=v+vokal$.

To bokstaver kan skrives sammen til en ligatur: ³¹, ³², ³³ og ³⁴= sk — denne siste er sjelden, bare i I 63 1270.

i , j — Den normale fordeling er at j står i framlyd, i i innlyd og utlyd.

Som preposisjon brukes både i og j . B har en mellomting som preposisjon (³⁰).

v , u , f — For v og u står v i framlyd, u ellers. For f står f i framlyd, foran konsonant og i utlyd. I innlyd foran vokal skifter den med fu og u , dels også fv og fw : ærfiðe , ærfuiðe , ærfiðe , ærfviðe , ærfwiðe .

Normalrettskrivingen gir rom for mindre variasjoner. Noen få brev skiller seg helt ut, særlig de eldste brevene. I 63 1270 bruker sporadisk v for u ; II 24 1288 bruker alltid v for u ; II 35 1295 blander v , u , f helt sammen: sinv , uætr , $\text{sialur}=\text{sjalfr}$ — helt enestående; det har dessuten æi for æy . II 48 1299 bruker aldri j og sjelden u ; II 109 1311 bruker u i framlyd; I 193 1327 har forskjellige uregelmessigheter: sinvm , wildi , riufwa o.l.; j brukes ikke unntagen som preposisjon.

Forkortelser — De alminneligste forkortelser er haken (³⁵) for er , ir , r , re (om ar og or under vokalreduksjon), og nasalstreken (³⁶) for m , n .¹ Begge brukes også i en mangfoldighet av meget brukte ord: $\overline{pta}$ og $p'ta$, $s'=son$, $\overline{mom}=monnum$, $\overline{kkia}$ og $k'kia$, $\overline{bp}$ og $\overline{bpc}=biscup(s)$.

En vokal over linjen står for $r+vokalen$: ¹= ri , ²= ra .

Noen forkortingsstegn brukes etpar ganger: ³⁷= rum , rom i aðrum , aðrom ; $z=et$, $eð$ brukes stadig i $mz=með(r)$, men ellers bare hos K ; $p=per$ også bare etpar ganger; δ kan stå for $d+vok.$ eller for $\delta+vok.$

¹ ³⁵ og ³⁶ blir i teksten betegnet ved henholdsvis ' og —.

Brev av samme skriver.

Det som skiller en skriver ut fra andre, viser seg helst i det som krevde minst oppmerksomhet, det som han skrev mekanisk. Formler og faste vendinger, måten å bruke forkortingstegnene på, skrivemåte og forkortinger av meget brukte ord, svinger og utstyr på enkelte bokstaver var ting som lå ham i hånden, og som han ikke uten grunn ville forandre på. Han kan nok et år skrive *h* både som ²³ og ²⁴ og neste år bruke bare den ene typen, men han vil neppe i to nesten samtidige brev skrive ³⁹ for *ok* i det ene, og ¹⁵ i det andre.

Det er heller ikke rimelig at han bruker forskjellig rettskrivning i to brev når brevene er omtrent like høytidelige. I st. dipl. viser det seg iallfall at rettskrivning og språk er temmelig ens i brev fra samme skriver.

Viser det seg endelig at flere brev i en gruppe handler om samme sak, eller at de samme personer kommer igjen, taler det også for at de har felles skriver.

Gruppe A.

A har skrevet 4 brev, 2 fra Stavanger: V 16 1286 og IV 54 1302, 1 fra Oslo: IV 48 1300, og 1 uten stedsangivelse: IV 18 1297.

3 av A's 4 brev er dokumenter i striden mellom biskopen og korsbrødrene.

Skriften er alminnelig diplomskrift, middelstor, ledig og livlig. Store, fine slynger går mot forkortningshaken som selv er kort og tykk. Nasalstreken er også tykk.

Åpen *a* er temmelig høy; *f* skrives ¹, og *g* har stor flat slynge ⁴; *s* er etpar ganger stor og flott i framlyd.

Etpar ganger skrives *np=nu* — med lang (angelsaksisk) *v* som ellers aldri forekommer.

⁴⁰=*ok*, *mz=með(r)*.

Gruppe B.

B har skrevet 2 eller 3 brev: II 54 1299, IV 45 1299 og kanskje III 43 1277—1303. Det siste er gjengitt i DN etter »utydlig Originalkonsept». Det fins ikke blant fotografiene. Men rettskrivning og språkform er så like B, og de skiller seg alle så tydelig ut fra de andre diplomene at de språklig kan ses på under ett.

Biskop Arne er interessert i de to første, utsteder av det siste.

B skriver smått, men ganske kraftig. Han kan bli utydlig og knudret. Likevel virker han på sett og vis svinget, de lange bokstavene strekker

seg oppover mot venstre. Han bruker nasalstreken til mange forkortinger: *pn*, *ptt*, *snda*, *sntt*. Han bruker både åpen og lukket *a*; *y* skrives ¹³ og ²⁰; *f* er meget lik *p* (av typen ¹). I utlyd bruker han 1 gang *x*: *korsbræðr* II 54.

Gruppe C.

Til C hører 3 brev: IV 49 ca. 1300, II 77a 1305 og II 78 1305 — de to siste er blant Hægstads hovedbrev.

IV 49 handler om biskop Arne og korsbrødrene, II 77a og II 78 er korsbror Ingemunds 1. og 2. testament.

IV 49 skiller seg litt ut fra de to andre, noe som delvis kan skyldes forskjellen i tid. Det er 5 år mellom dette og de andre brevene, som er skrevet med en dags mellomrom. Dessuten er det tydelig at C har skyndt seg med IV 49 (*gugs*, *bubðum* for *guðs*, *budum*). Han har sikkert vært mer opptatt av emnet da han skrev om biskopens og brødrenes mellomværende enn da han satte opp testament etter et fast skjema. Det forklarer også at skriften er mer nøktern i de siste brevene enn i det første. Den er nokså liten, klar, ordentlig, med godt rom mellom bokstavene og tydelige, kraftige forkortingshaker og nasalstreker.

Bokstavtegnene er de samme i alle brevene. Der er ofte strek over *i*, *p* har rett nedstrek uten sløyfer, *ð* har en egen form, ²² (av *d* med hake), *f* skrives ¹, *ok* skrives ¹⁵. Men *g*'en har han forandret på. Den forseggjorte ⁵ er skiftet ut med en mer alminnelig ⁶.

Det er meget som minner om C i Hægstads tredje hovedbrev, II 131 1318. Her er skriften meget større, åpnere, slurvet og uregelmessig, men *d*, *f*, *g* og *ok*-tegnet er samme som hos C. Rettskrivningen er temmelig forskjellig fra C, særlig *e:æ*-bruken. Det kunne nok skyldes de 13 årene som ligger imellom. Det er vanskeligere å tro at en skriver som virker så ordentlig som C, lang tid etterpå skulle skrive uordentlig og uøvet.

Gruppe D.

D har også 3 brev, alle fra Stavanger: II 77b 1305, IV 67 1306 og IV 76 1308. II 77b er det annet eksemplar av korsbror Ingemunds 1. testament.

D har en kraftig, livlig skrift og gir inntrykk av å ha liten tid. Skriften varierer en del i størrelse og linjeretthet. I IV 76 lar han 2 av vitnene gå over i direkte tale.

D bruker bare *a*; *y* skrives nesten alltid ²⁰, *h* i framlyd alltid ²⁴, *g* har kort, lukket løkke ⁸; den rette *r*'en går nedenfor linjen; *ok* betegnes med ⁴⁰.

I forkortingsystemet har han en forkjærlighet for hake fremfor strek: *br'f*, *p'r*, *p'tta*; *firir* forkorter han til *f* med *i* over; *w* brukes endel: *walld*, *twa*, *pawanner*.

Gruppe E.

E har 4 brev, 3 fra Stavanger: II 80 1306, IV 85 1310 og III 89 1310, og 1 fra Karmt: V 50 1305, litt beklippet.

Dette er et av de få tilfellene hvor en kan gjette hvem skriveren er. Blant de tilstedeværende i V 50 er en Biorn klerkr pores son, som også er en av utstederne av II 80. Til stede i IV 85 er sira Biorn a þorpom, som er blant utstederne av III 89. Det ligger nær å tro at det er samme mann, som i løpet av årene 1306—1310 har skiftet stand og stilling og titulerer seg annerledes. Det må da være han som har skrevet brevene.

E skriver både *Ollum mōm* og *Allum mōm* i innledningsformelen, som ellers pleier være fotografisk lik hos hver skriver. Der er likevel ingen tvil om at skriveren er den samme.

Skriften er lett, lav og åpen med en antydning til skjelving. I 1305 og 1306 bruker han bare *a*, i 1310 også noe lukket *a*; *y* skrives ¹⁸ med flat løkke; *g* er liten og knudret; tverrstreken på *ð* kan bli en lang sløyfe oppover til høyre; *ok*-tegnet er lett kjennelig ⁴¹; *-son* forkortes *s'*.

Samme type skrift har IV 106 (vidisse av kongebrev, utstedt av ikke-geistlige ryger). IV 106 er noe skarpere og spissere, og skiller seg så meget ut ellers også at skriveren må være en annen:

IV 106 *sea æða hæyra*: E *sia æða hæyra*
ihu xpi *ihu xpi*

f i IV 106 har ikke den nederste buen lukket; *ok*-tegnet stuper ikke framover i IV 106; *son* skrives ³⁸ i IV 106.

Gruppe F.

F har bare 2 brev: IV 86a 1310 og II 107 1311.

Skriften er regelmessigere og ordentligere i II 107 enn i IV 86a, men trekkene og svingene er de samme. Begge har *aa* som to bokstaver, men *pp* som ligatur (³²). *g* har lang, litt skrå løkke ⁷. Begge bruker etpar ganger *r* i framlyd, og forkortelser som man ellers finner lite av. *s'* = *-son*. *w* brukes nokså mye.

Gruppe G.

Denne gruppen er den største og omfatter 8 brev fra tidsrommet 1313—1318: IV 109 1313, IV 108 1314, IV 117 1316, IV 118 1316, IV

119 1317, IV 120 1317 — alle fra Stavanger. Dessuten IV 122 1318 Eidsa, og II 134 1318 Utstein.¹

Biskop Ketil er utsteder av eller interessert i 5 av brevene. Korsbrødre er medutstedere eller interessert i 5. De fleste brevene er handler, regnskaper eller overenskomster med biskopen, kirken eller korsbrødrene på den ene side.

Vágslid foreslår Håkon Haldorson, en korsbror, som skriver. Han er nevnt i 3 brev, alltid først av korsbrødrene, mens to andre er nevnt to steder hver. Det ser ut til å ha vært en særlig regnskapskyndig mann.

Skriften er gnidret, men jevn og regelmessig. I de to brevene som Vágslid ikke har tatt med, IV 118 Stavanger og II 134 Utstein, er skriften større og fastere, men forskjellen er ikke så stor at det kan være en annen skriver. Det må komme av en mykere penn og bedre plass.

G bruker bare *a*. *y* skrives nesten alltid ¹⁴; *m* og *n* ingen avsluttende sving i utlyd; *g* er forseggjort med en slags køllekøkke og hake ⁹; ³⁸=*son*; *ok*-tegnet alminnelig ³⁹; *biskups* forkortes *b̄ps* — med *s*; *f* får en lang hake ³; *w* er stor, kraftig og kantet; *aa*, men *pp* som ligatur.

Innledningsformelen skrives *Ollu móm þei sem þtta bref sæa ædr hæyra*. Også ellers brukes skrivemåten *æa*. Det er et visst enhetspreg over oppsetting og stil også, han bruker lange setninger og oppregninger med mange bisetninger.

I *v*, *u*, *f*-bruken er det påfallende at han skriver *tvau*, *tvær*, *twæra*, *twæggia* — *v* for normalt *u* i ord som er dannet med tallordet 2. *f* foran vokal skrives enda oftest *f*, men *ærfwingium*, *ærfvidis*, *æuenlægs* forekommer.

Gruppe H.

H har 4 brev: IV 129 1319, III 116 1319 (2 like — det ene skrevet av etter det andre) og IV 147 1321.

Alle handler om jordskifte og jordkjøp hvor biskop Håkon og korsbrødrene er interessert.

IV 129 og IV 147 har to navn felles blant utstederne, korsbrødrene Egil Tordson og Orm Aslakson. Orm Aslakson er kanskje skriveren av gruppe K, så hvis i det hele tatt en av disse to er skriveren i H-gruppen, må det være Egil Tordson.

H skriver kraftig, ikke særlig elegant, men nøkternt og tydelig. Skriften virker *oval*. H bruker meget lukket *a* sammenliknet med de andre skri-

¹ Vágslid har i listen bak i boka ført opp disse ÷ IV 118 og II 134, og +IV 164 1324 Oslo (Steinbjørngården). Det siste må være trykkfeil eller annen misforståelse. Der er ingen likhet mellom dette brevet og de andre.

verne. *y* skrives ¹⁶; *m* og *n* får sving tilbake under bokstaven; *h* skrives alltid ²³, også i framlyd; *g* har meget liten løkke; strek over *i* og tverrstrek på *ð* er lange og tynne; rett *r* er liten og åpen; *ok* skrives ⁴²; *bcp* = *biskups* (med *c*). Innseglingssetningen har etpar rettskrivningsegenheter i alle 4 brevene: *settom v' vaart (var, vaar) jnzsigli f' þtta bref ... er gortt var ...*

Samme skrifttype som hos H er det i IV 127 1318 og IV 178 1328. De virker også ovale, skjønt ikke alle skrifttrekk er like. Der er tydelig forskjell i rettskrivning og språk.

Gruppe K.

K har skrevet 5 brev, 3 fra Stavanger: IV 152 1322, IV 155 1322 og I 192 1327, ett fra Utstein: IV 145 1320, og ett fra Avaldsnes: I 168 1322. De tre brevene fra 1322 er helt like i skrift og rettskrivning. De to andre skiller seg litt ut, men ikke mer enn forskjellen i tid og annen penn gjør rimelig.

IV 145 1320 er en kvittering fra abbeden på Utstein for noen penger, levert ved *sira Ormr Aslakson korsbroðer af Stawangre*, domkapitlets utsending som har reist ut med pengene og bringer kvitteringen med seg tilbake. IV 152 1322 er en kontrakt mellom korsbrødrene og en ikkegeistlig. I IV 155 1322 blir Orm Aslakson utnevnt til korsbrødrenes representant i saken mot suldølene om fisket på Fakstad. I 168 1322 Avaldsnes er utstedt av prester og lekmenn og beretter om demonstrasjoner og mishagsytringer da lagmannen var der. Brevet har liten tilknytning til Stavanger, men skriveren må være den samme. I 192 1327 er utstedt av biskop Eirik og angår korsbrødrenes saker.

Særlig IV 145 tyder på at skriveren er Orm Aslakson.

Skriften er lav og åpen, litt krokert, men meget regelmessig. Det første inntrykket minner meget om E.

K bruker nesten alltid *a*; *y* skrives ^{16, 17}; *g* er oftest liten og kort, men lang løkke forekommer etpar ganger i IV 152. *ok* skrives ⁴³, mens *z* har en grasiøsere form ²⁸. Av ligaturer brukes ^{31, 32} (endatil i framlyd en gang), ³³; *f* foran vokal i innlyd skrives *fu*; ved siden av vanlig ²⁵ for *j* forekommer også ²⁶. I framlyd kan *r* brukes, særlig i navn og enkelte ord som skal framheves.

Det som skiller K ut fra alle de andre skriverne, er først og fremst en skjødesløs bruk av nasalstreker. Skulle en oppløse konsekvent, ville en få mange tilfelle av *nnn* og *mmm*, f.eks. *brædranna*, *aminnigar*, *kommusens*, *pennningom* o.a. ved siden av *kunick*, *-daghen*, *Erlæendr*. En kan nok si at streken i *brædranna* hører til *d* (*ð*), og at *aminnigar* skal

oppløses *amminningar*, selv om det er lite rimelig. Men i de fleste tilfellene er der ikke annen løsning enn at skriveren av gammel vane trekker streken over ord med nasaler i, selv om han har skrevet ordet helt ut.¹

Dernest bruker K etpar sjeldne forkortningstegn: *klausterz* IV 145, *loghpingz* I 168, *lokz* IV 152, og ³⁷=-*rum*, -*rom* IV 152. Den første, *z*=*et*, *ed*, blir ikke brukt av noen annen skriver unntagen i preposisjonen *með(r)*.

Hilsingsformelen, som er et bra kriterium ellers, er ikke helt lik i alle brevene. I det eldste og det yngste skrives *Q.G.* ok *sina*, i 1322-brevene *q' g'* ok *sina*.

De resterende brev — 21 — er alle skrevet av forskjellige skrivere. Foruten de som er skrevet med fraktur, er det ett som skiller seg ut på grunn av skriften, II 109 1311. Det er et lagmannsbrev, og det eneste brev hvor ingen geistlig person eller institusjon er nevnt. Skriften er egentlig spinkel, men med usedvanlig tykk oppstrek på *d* og andre høye bokstaver. Den rette *r*'en er stor og går langt nedenfor linjen. De andre lave bokstavene er små. Det brukes bare liten, lukket *a*. *g* har tykk løkke¹⁰. *u* står ofte for *v* i framlyd.

Vokalismen.

u-omlyd.

Eldre *u*-omlyd av kort *a* er gjennomført, f.eks. *sponn* pl. av *spann* H III 116, *oll fiski uell* n. pl. II 35 1295, *forsogn* VII 35 1306. *half kyr* I 63 1270 viser antakelig at vokalen er forlenget. Derimot har IV 167 1325 *holv lest*, hvor en ikke kan vite om vokalen er bevart kort, eller om den først har vært forlenget og er blitt forkortet igjen siden. Til dels må utjevning i paradigmaet ha funnet sted, G IV 117 har *forsognar* for *forsagnar*.

I trykksvak staving er ikke omlyden så godt gjennomført. Det heter alltid *skipan* f, hvor det er mulig at omlyd aldri har inntrådt i gno.

Flertall av *hundrað* heter dels *hundrað*, dels *hundrað*. A: *II hundrað*; G: *priu hundrað*; H: *priu hundrað* IV 129, *priu hundrat* III 116, *priu hundrot* IV 147. *vspellad* part. G IV 117, til *afongen* plur.

¹ DN har dels oppløst, dels ignorert nasalstrekene.

Yngre u-omlyd er bare delvis gjennomført. Der er ganske stor variasjon mellom skriverne, fra A, C, G, H som har omlyden gjennomført, til D, K og IV 70 1307 som bare har etpar ord med omlydt vokal.

Man regner med at vestnorsk stort sett hadde gjennomført yngre *u-omlyd* i gno. tid, og at de ikke-omlydte formene som opptrer i skrift, skyldes påvirkning fra en skriftnorm som ikke stemte overens med vestlandsk talemål.

Diplommålet hadde lett for å bli uniformert på grunn av alle de faste vendingene, og manglende omlyd er en av de ting som forholdsvis lett kunne bevares i et skriftspråk selv om det ikke stemte med talemålet. Der var en klar forskjell mellom formen med *a* og den med *o* — en skriver kunne ikke unngå å legge merke til den, og rettskrivingsregelen at 1. staving skal ha *a* og ikke *o* når 2. staving har *u*, var ikke vanskelig. *u-omlyden* kunne ikke så lett som vokalharmonien lure seg inn. Men en viss brytning måtte det bli mellom skrift- og talemålsformer, og en skriver kunne neppe konsekvent gjennomføre ikke-omlydte former hvis hans talemål hadde omlydte, eller omvendt.

Det minst pålitelige er de faste vendingene, og et uttrykk som *ollum monnum* kan ha vært mer utbredt i skrift enn i tale. Både E, F, D og K kan skrive *ollum monnum* (eller $\overline{mom}$), men *allu(m)* ellers. Det er ikke sikkert at den alminnelige forkortelsen $\overline{mom}$ alltid bør oppløses *monnum*.

Brev med yngre u-omlyd.

Hit hører gruppene A, C, G, H og brevene I 63 1270, II 31 1292, II 35 1295, II 39 1297, II 48 1299, IV 72 1307 (IV 127 1318 har bare *ollum mom*, ellers ingen eksempler), III 132 1322.

Det som tilsynelatende er unntak i disse brevene, er ord som sikkert har fått forlenget $a > \acute{a}$, og da kommer ikke omlyden fram i skrift. Det er: *halfo* A, C, II 48, *halwo* II 35 o.fl. med forlengelse foran *lf*; *akrom* A, *akronom* II 48 med framlydsforlengelse; *agangolaust* H, med forlengelse foran *ng*.

Tilbake står:

bazsto C II 18. Den alminnelige form er *bezstr*, *bezsto*, men her er den lydrette, ikke *i-omlydte* vokal gjennomført og får heller ikke *u-omlyd* i kasus hvor den lydrett skulle ha det.

hafum G II 134 kan være uttaleform. I de brev hvor omlydte og ikke-omlydte former skifter, har 1. og 3. pers. flertall av *hafa* ofte ingen omlyd. Men et slikt meget brukt ord kunne lett komme inn i skriftspråket. Her

står det i setningen: *Ver gerom yðr kunnigt at ver hafum fengit meðr ráðe ok samþykt allra bræðra vara* —, altså i en stiv og umuntlig forbindelse. Det behøver ikke være talemålsform.

DN *hafdu* i A IV 54 er feil for *hofdu*. *Magn'* = *Magnus* A og *magnus* C (kongenavn) har ikke omlyd tross foregående *m*, som heller ikke ellers hvor dette latinske navnet brukes i gno.

Brev med blanding av omlydte og ikke-omlydte former.

Hit hører B, E, F og brevene II 13 1266, I 70 1286, II 24 1288, IV 59 1305, VII 35 1306, II 109 1311, II 115 1313, IV 106 1313, IV 167 1325.

Det er oftest meget brukte ord som mangler omlyd: *hafum*, *hafðu(m)*, *fyrsgödu(m)* o.l., ord som var lette å huske selv om skrivemåten ikke stemte med uttalen. IV 106 1313 — avskrift av kongebrev — har *-sagðom* i avskriften, men *-sogðu* i rammen. I *fyrsgöðum* sto dessuten *a* under svakere trykk, og da ble omlyden ikke så lett gjennomført. — De to testamentene I 70 1280 og II 24 1288 har begge *faður* i den faste innledningsformelen (*J namfne faður (faðvr) ok sunar ok hærlags anda*), mot det isvl. IV 169 *foður* i samme formel.

Ollum möm er vanlig (*möm* også i de to testamentene), men utenfor denne vendingen er *allu(m)* ikke så sjeldent.

Hjemlige stedsnavn har oftest omlydt vokal, selv i mindre trykksterk staving, og vi kan vel regne med at vi der har med uttaleformer å gjøre: *ormstöðum* I 70, *faxstöðum*, *fastöðum* IV 59; *ronðum* VII 35 og B; *lyeslöndum* B; *Waullo* B.

Men *-staðum* brukes også: *faxstaðum* IV 59, *opprostaðum* II 109. Det ligger nærest å forklare dem som skrifttradisjonelle former, men det kan også være utjevningen til ikke-omlydte former som viser seg, både i *-staðum* og i *hafum*, *hafðum* og *sagðum*. Målet nå har både *-stad*, *hadde* og *sagt*.

Brev med lite u-omlyd.

D. Av omlydte former har D:

loghunnum morghum oðrum II 77; *wollum* stn. *morghum* IV 67; *Ollum (möm)* IV 76.

Av ikke-omlydte:

daghum blandu tn. + *sialfum* (hvor forlenging er mulig, men ikke sikker; vokalharmonien er temmelig regelmessig) II 77; *rændum* stn. *-waku*

faxstaðum allum aðrum huarghom IV 67; *marghum aðrum wallum haslu* stn. IV 76.

Av disse tre brevene er IV 76 ubetinget det mest muntlige. Det referer tre vitnesbyrd. De gis delvis i direkte tale, konjunktiv brukes ikke i den indirekte, der er andre unøyaktigheter også. Dette brevet har minst *u*-omlyd av alle tre, bare i *Ollum mom̄*. Det har to ganger *marg(h)um aðrum* og har stedsnavnene *wallum* og *haslu*.

Det er vanskelig å tro at den manglende *u*-omlyd bare skyldes skrifttradisjon. D har ingen fremmede målmerker ellers. Det spørs da om en rygsk dialekt kan ha manglet omlyden kort etter 1300. Det kan tenkes at bymiljøet i Stavanger, hvor forskjellige dialekter støtte mot hverandre, har hatt en utjevneende virkning, så ikke-omlydte former virkelig hørte til talemålet.

K. Omlydte former:

Ollum mom̄ IV 145; *-uoku kloppaðo (mom̄)* I 168; (*auþu* stn. IV 152 hvor *au < o* antakelig;) *-uoku (mom̄)* IV 155.

Ikke-omlydte former:

hafuum fyrsaghðo IV 145; *allu allum fyrsaghðo (halfuo(m))* I 168; *allum sætstafunne skarpuaro aðrum fyrsaghðo marghom* IV 152; *allum hafum faxstaðum skynsamom* IV 155.

I 168 er et av Hægstads hovedbrev — vokalharmonien er uregelmessig. Under *u*-omlyd sier han det er sterkt påvirket av kansellimålet. Når dette brevet ses isolert, vil en vel helst tro at *allu(m)* og *fyrsaghðo* skyldes skrifttradisjonen, og at *halfuo(m)* viser forlengelse av *a*. Men ser en alle brevene under ett, er det ikke så sikkert. Bortsett fra *kloppaðo* i I 168 står alle de omlydte formene i en særstilling. *Ollum* IV 145 står i innledningen, *mom̄* er en usikker forkorting, *auþu* skrives slik ellers også (E: *auþudale*), *-uaku*, *-uoku* som 2. sammensetningsledd er overalt i norsk blitt til *-ok*.

kloppaðo må være uttaleform på en eller annen måte. I 168 er en klage over larm og forstyrrelser ved en domsavsigelse og er ganske malende. Publikum »æpto ok *kloppaðo*». Men IV 155 er også et forholdsvis muntlig brev. Det angår korsbrødrene og deres sak mot bøndene om fisket på Fakstad, og har et indignert avsnitt om hva bøndene har gjort. Dette avsnittet har ikke-omlydte former som (*talmado*,) *faxstaðum*, *hafum*. — *skarpuaro* (tørrfisk) er et lite brukt ord i skriftspråket, og da er det sannsynlig at det skrives som det uttales.

Hvis K i likhet med D hadde hatt alminnelig vestlandspreg ellers, kunne nok *kloppaðo* likevel vært skriverens uttale. Men K har skrivemåtene *skipp*, *vittorde*, *lutt*, monoftongering i *akallust* < *akallaðalaust*, *huarn* akk. (som forresten er et usikkert dialektmerke) — ting som hver for seg ikke er avgjørende, men som sammenlagt gjør en usikker med hensyn til skriverens hjemstavn. De peker mot østlandsk (eller bergensk) språkmiljø. *kloppaðo* må i så fall være rygsk uttale, kommet inn ved muntlig referat eller diktat.

stafunni for *stofunni*. Hægstad har funnet formen 2 ganger i gtr. brev foruten her, og mener det er oblik form av en nom. *stafa, sideform til *stofa*.

IV 70 1307 mangler helt yngre *u*-omlyd. Det har *hafum*, *allum*, *laghum*, *motestadumann*, *daghum*, *langa fastu*. Disse skrivemåtene dekker antakelig uttalen. Brevet er en befaling fra biskop Ketil til to prester om å ekskommunikere en mann og er skrevet fort og sint. To ganger er et ord hoppet over (*vid*, *vart*), og en gang brukes et uttrykk *vheigninglegha laust* som må være en blanding av to uttrykk, *uhegningliga* og *hegningarlaust*. Denne skriveren bruker også *huarn*; men både det og *bodskapp* og *kalls son* < *karls*-, som ser fremmed ut, er også mulig i vestnorsk.

Dersom K og skriveren av IV 70 1307, eller en av dem, tross alt er rygske, styrkes det inntrykket en får av D's brev, at rygsk kunne mangle yngre *u*-omlyd i større utstrekning.

Yngre *u*-omlyd i trykksvak staving.

I 2. staving i trestavingsord forekommer omlyd, men sjelden: *monoðum* A V 16, *siðozstom* C (II 77a og II 78), *kolloðu* II 35 1295, *þionosto* K I 168.

Ellers er preteritumsendelsen - *aðo* vanlig, f.eks. *skyldaðo* A IV 54 og *suaraðo* C IV 49.

Presens partisipp skrives alltid - *ando(m)*: *Værandom*, *hia verandom*, *viðr komandom*, som hører til det faste formelstoff; *hangandom* B, *komandom* II 13 1266.

monadom II 115 1313 og *tolfmonadom* IV 167 1325 har *a* i 2. staving tross videre runding *ó* > *o* i 1. staving.

u-omlyd på lang *a* kommer ikke tilsyne i skrift da både *á* og *ó* skrives *a*.

Etter de sterkt labiale konsonanter *m* og *v* er rundingen undertiden gått videre til *o*, f.eks. *monoðum* A V 16, *Wor* pron. n.pl. G (flere steder), *vorom* pron. dat. pl. II 13 1266, *voru* pret. II 35 1295.

Betegnelsen av u-omlydsproduktet.

Oftest skrives omlydsproduktet *o*, men *au* forekommer: *wauullom laudu* B II 54, *audrum* B III 43; *haulсно haulсно* o.l. G; *porkautslu fauður tillkaullu* H IV 147; *niarðarlavg* II 24 1288; dessuten *auþudale* E IV 85, og *auþu* K IV 152.

For en del er det stedsnavn som har *au*, mens omlydsproduktet ellers hos de samme skrIVERne er *o*. Den lokale uttale har antakelig hatt diftong både i *haulсно* (hvor den opprinnelige korte *a* først var blitt forlenget foran *ls*) og i *auþu*, *auþudale*, der den opprinnelige vokal kanskje var *o* (NG XI s. 453). *niarðarlavg*, hvor *lavg*=*lǫg*—lagdømme (NG XI s. 181), er det eneste tilfelle med *au* (*av*) for eldre *u*-omlyd. Det er usikkert om *av* betegner diftongisk uttale her.

B og H har *au* i andre ord også. Slik bruk av *au* er ikke så sjelden i gno. skrifter (Holm Olsen s. 37, Sørli s. 39, Trygve Knudsen i MM 1936 s. 191). B er påfallende lik den sørøstnorske tradisjonen som Knudsen omtaler. Likesom denne tradisjonen har B både tendens til *au* ved stående *u*, og diftongering *e*>*ei* når neste stavelse har *i*(*e*): *teikitt eiþttir ekki sæigir kræifde heifuir*, antakelig også *æimfni læiggia* III 43¹. Knudsen mener *au* har vært virkelig diftong her.

Det kan ha vært et lydlig grunnlag for skrivemåtene med *au* ellers også. I enkelte ord har moderne mål diftongisk uttale, særlig på Vestlandet (Hægstad Nvl. s. 8 og ISvl. 1915 s. 13; Thorson s. 52). Det kan være gammel uttale som har holdt seg fra en tid da diftongene hadde større område enn nå.

Labialisering av andre vokaler.

i rundes ofte til *y*, dels ved kombinert omlyd (labial konsonant foran vokalen + *u* i neste staving), dels ved labialomlyd (bevirket av etterfølgende labial konsonant); dessuten har foregående labial konsonant, særlig *v*, tendens til å runde vokalen alene (Noreen § 76,3). Kombinert omlyd skulle det være i *byskop*, *myklum* — og *mykit mykill* o.l. med *y* fra former som har *u* i 2. staving —, likeså *sygurðr* og *syptun*, mens *symon*, *sylfr*, *vyrdulegr* kalles labialomlyd, skjønt det til dels er flere labialiserende faktorer her også. De to omlydene kan ikke skilles skarpt at, og i st. dipl. er der ikke noe tegn til at den ene virker sterkere enn den andre. Det kan bare være tale om en alminnelig labialiseringstendens hos noen skrivere.

A, E, F og H runder ikke.

¹ Etter lesesalseksemplaret av DN på Universitetsbiblioteket — rettet.

C har meget *y*: *myket sygurðar vyrðingar þorgylse* o.a., men *kirkiu*, *kirkiune* II 78 utskrevet. Dette ordet er som oftest forkortet, men de få gangene det er utskrevet, har det *i*.

D: *þorgylse mykit symone* o.a. — *wirðingar virðulæghe*

G: *mykit þorgylsar symon hyrdmenn* — *virdulegs swiphuns*

K: *virðulægs Vyrðulæghom roðsfyrðe syia* <*svia*

Labialiseringstendensen viser seg i mange av de andre brevene også, mest utpreget i II 109 1311: *uyrdulegs symon lunnyndum synny* pron. ved siden av *sinni*. Hva som er det labialiserende element her, er ikke godt å si. Noreen nevner som eks. på *i*>*y* foran *n* *fynna* Cod. Tunsb. (Noreen § 85, Anm. 1).

IV 106 1313 har *sylfr mysþyrma* (og *rettynda*) — *simun uirðulegs miskunn*.

IV 167 1325 har *tyttughu* <*tvi-*, ellers vanlig *tuttughu*.

Navnet *þorgyls* har alltid *y*.

virðuleghr har ofte *i*, *miskunn* har alltid *i*. Begge tilhører det høytidelige språk og er lite muntlige, *virðuleghr* forekommer dessuten så ofte i brev at skriftradisjonen kan ha dekket over en uttale med *y*.

Ordet for *biskop* er utskrevet bare en gang og da med *y*: *byskop* II 13 1266.

Det er enda meget av denne slags labialisering i rygske målføre (Thorsen s. 42).

e>*æ*: *mæss* F, IV 106, IV 167 med kombinert omlyd i trykksvak stilling som 2. sammensetningsledd (*mikialls mæss* o.l.); *kærtiswæin* G <*kerti* med runding foran *rt*.

Delabialisering.

æ>*e*: *kæmr* IV 70 1307, *kæmr* IV 178 1308 o.fl. v.s.a. eldre form *kæmr*; og *bþs demes* IV 70 1307, *dæmdom* I 193 1327 — ved differensiasjon p.g.a. labiale omgivelser; hit hører kanskje også *smers* C II 77a.

y>*i*: *skilli* (*skilldum*) og *firir* er oppstått i trykksvak stilling. Dette er de alminneligste formene i st. dipl., men *i* og *y* kan brukes om hverandre hos samme skriver, f. eks. hos G: *firirnemfðra* IV 119, *fyrnæmfðrar* IV 122, *fyrirnemfðr* IV 108.

fyrir og *fyr*=*aðr* er blandet sammen.

e:æ-bruken.

Lang *e* skrives *e*. Unntak: *hær* C—*é* kan ha blitt forkortet under innflytelse av *þar*; I 70 1286 har *hærr*.

Lang *æ* skrives oftest *æ*. Unntak (hos hovedskriverne): *frenda nesta embette* A; *nesta* B; *frenda neste* C; *vere* pret. konj. G — kanskje for å hindre åpning $æ > a$ mellom *v* og *r*; *metet* K 1 gang, ellers *mæt*-.
frenda og nesta i mange enkeltbrev også.

Skrivemåten av kort *e* og *æ* varierer meget. Det etymologiske skillet er ikke bevart hos noen skriver, og noe tydelig nytt skille er der ikke. Etterfølgende konsonant har noen betydning. Men nesten ingen skrivere er konsekvente, og de er meget ulike hverandre — E har nesten bare *e*, C har mest *æ*.

Trykklette småord har gjerne *e*.

Ordnet etter etterfølgende konsonant:

[Her er tatt med gruppene, unntatt E som har *æ* bare i *æða*, ellers *e*. For noen konsonanters vedkommende mangler ekss. hos flere skrivere.]

Foran *n*: *e* alltid eller oftest hos *alle*, unntatt C som har *æ*.

- » *s*: *e* alltid eller oftest hos A, C, D, F, G, K; vakling hos B.
- » *m*: *e* alltid eller oftest hos D, F, H, K; vakling hos A, G; *æ* hos C (også i *scem* og *solæmpniter*).
- » *t*: *e* alltid eller oftest hos F, G; vakling hos A (*vetr: sætto*), C, D, H (*vetr: vætr*), K (*vætr: setto*); *æ* hos B.
- » *f*: *e* alltid eller oftest hos A, D, K; vakling hos C, G (*brefe hæfir gæfin*), H.
- » *k*: *e* hos A; vakling hos H; *æ* hos K.
- » *l*: vakling hos B, H; *æ* hos F, G, K.
- » *r*: *e* hos H; vakling hos A, C, D — A bruker oftest *e* foran enkel *r*, *æ* foran *rr* og *r*+annen kons.; *æ* oftest hos B, G.
- » *g*: A, C, K har *e* når neste staving har palatal vokal — *degghi deghe seghir Eghill* — men *æ* ellers; *degghi* o.l. må ha vært uttalt med diftong; *æ* alltid hos D.
- » *ð*: *æ* alltid eller oftest hos A, C, D, F, G, K (ekss. er svært ofte *æða*).

Diftongen er *ei* hos A (men *pæim* i innledningen), C, D, E, H, K; *æi* hos G (men *pæim pæima Eirik Eilifs*).

Foran *n* og *s* er tendensen til *e*-bruk tydelig. Foran *l*, *ð* og *r* står mer *æ* enn *e*. Men sammenlagt er vakling og variasjon så stor at det må bety at *e* og *æ* var blitt meget like hverandre. Den gjennomførte *e*-bruken hos

E viser at det ikke var nødvendig med to tegn. Men de fleste skriverne bruker begge tegn fordi de var vant til å se dem i skrift.

Resten av brevene bekrefter det inntrykket en får hos hovedskriverne.

I moderne rygske mål er det sjelden å høre forskjell på *e* og *æ* (Thorson s. 14).

At *e*- og *æ*-kvalitetene lå nær hverandre, viser seg i vokalharmonien også. Vokalen i endestavingen er den samme enten hovedstavingen har *e* eller *æ*.

Vokalharmoni.

Det er tydelig vokalharmoni i de fleste brevene, meget mer enn en venter å finne.

I de tilfellene hvor vokalharmonien i st. dipl. ikke følger de klassiske regler, har hovedstavingen som oftest *e*, *æ*. Derfor er disse ordene skilt ut fra de andre og behandlet for seg.

A. Denne gruppen viser en meget regelmessig vokalharmoni.

Av unntak har det lange brevet IV 48 bare *tokum*, men *toko*, begge pret. IV 54 har *e* for *i* i *þorgeire vtsteine skilde*, hvor vokalen hadde særlig svakt trykk, i de to første fordi den sto i 3. staving, i *skilde* fordi selve ordet oftest hadde svakt trykk i setningen.

Blant mange regelmessige ekss.:

i: *kusi* IV 18, *lundi fistri* IV 48, *byri tuptir almenningi aminti* IV 54;
e: *basse goðer* V 16, *pasker salfe* IV 18, *broðer valde* IV 48, *garðe* IV 54;
u: *ollum* V 16, *rondum hylu funnum* IV 48, *allum agongu hæyrðu* IV 54;
o: *æfstom varo* V 16, *fiorom* IV 18, *dæmdom* IV 48, *malstofo* IV 54; *akrom* IV 48, *halfo sialfom* IV 54 har antakelig fått vokalen i 1. staving forlenget.

Etter *e*, *æ* i hovedstavingen er det noe vakling. Av 28 tilff. har 19 *i* og 9 *e* i endestavingen. Av disse 9 er det 4 ord hvor *e* er særlig trykklett, nemlig *heimnese* V 16, *æmbette embettes* IV 48, hvor vokalen står i 3. staving, og *flæsenos* IV 18 hvor vokalen står i sammensetningsfugen.

Av 25 tilff. med *e*, *æ* i hovedstavingen har 20 *o* og 5 *u* i endestavingen. Disse 5 er alle i endelsen *-iu(m)*, nemlig *huærium* V 16, *huærium* IV 48, *engia mærkiu hveriu hueriu* IV 54.

Den konsonantiske *i* må ha hatt en progressiv virkning på følgende vokal, slik at denne beholdt sin høye kvalitet tross den vokalharmoniske tendens til *o* etter *e*, *æ*.

herbirghis IV 18 < *herbergis* — kanskje er 2. staving blitt så trykklett

at den har rettet seg etter vokalharmonien. Men det er rimeligere at *gh* har vært palatal, og at denne palatale forbindelsen *rj* har gjort *e > i*.

B. Her er ikke vokalharmonien så regelmessig.

Der er et sterkt drag mot *o* istedenfor *u*, særlig i endelsen *-om*: *ollom rondom waulom hæyrdo(m) monnom allom æignom* (og *eignum*) mot bare *jnsighlum sinum eignum* og *lyeslundum* med *-um*.

Der er en tendens til *e* for *i* også, men ikke så tydelig: *rifue* (stn.) *spurðe anbirne kræifde lyeslundum*. På den annen side har *korsbrodir* IV 45 *i* etter *ó* og *boditt* II 54 *i* etter *o*. *boditt* må ses i sammenheng med en tendens hos B til å gjennomføre *-itt* både i part. av verb og i den etterhengte artikkel. Han skriver *liðitt boditt fengitt teikitt haustitt brefwit brefwit*, alle II 54, mot bare en gang *opett* II 54, *hafuett* III 43.

Hvis B i likhet med A foretrakk *i*, *o* etter *e* og *æ*, ville flere av disse eksemplene være riktige etter vokalharmonien. Men etter *e*, *æ* i hovedstavingen har B *e* og *o* i endestavingen: *være brefue gerde felle bæde: þessir; mæsson gerom gerdo stæpndo sætto*.

Det er mulig at *i* foretrekkes i lukket staving og *e* i åpen. *korsbrodir boditt* og de andre *-itt*-endelsene tyder på det, likeså *þessir* mot *e* etter *e*, *æ* i alle ord med åpen staving. Tilfellene med *e* istedenfor *i* er også i åpen staving. Men siden materialet er så lite og ensidig (overveiende *-itt* og *-om*), er det ikke mulig å si om B har en hang til *i* i lukket staving overhodet, eller om han foretrekker *e* og *o*, men at *-itt* står i en særstilling.

Det forekommer at *-it*, likesom *-um*, er uavhengig av hovedvokalen (Knudsen i MM 1936 s. 199).

C. To av C's brev er hovedbrev hos Hægstad, II 77a og II 78. Her er det bare rester igjen av vokalharmonien. Det står *e*, *o* etter *y*, *i*, *ei*, *e*, *æ* foruten etter de vokaler som også ellers tar *e* og *o*.

Ekss.: *e*: *byrðe þeire* II 77a, *miner* II 78, *skilde æigner* IV 49; *o*: *samuitzko insiglom* II 77a, *rauðo pino* II 78, *monnom rondom* IV 49.

i og *u* har noen få ord:

i: *guði luti liðit insigli vithnisburðar* II 77a, *guði luti degghi eigi insigli* II 78, *merkismader skildi mykit insigli* IV 49.

u: *kirkiu vyrðulægr fullum aurum* II 77a, - *okul hofuðlin kunnu kirkiu* II 78, *vinum sinum vilium bubðum vildu* IV 49.

Tilfellene med *i* og *u* er alle riktige etter vokalharmonien.

Flere av ordene med *i* og *u* tilhører det høytidelige språk (*guði*, *kirkiu*) eller står i faste uttrykk, f.eks. *liðit* i tidsangivelsen, *vithnisburðar* og

insigli i innseglingen, *vyrdulægr* i tilskriften. *meðr fullum aurum* er også en fast vending. Skriftradisjonen kan ha hatt mye å si her.

Men lydlike forhold kan ha hjulpet til å bevare den høye vokal også i talemålet, særlig den konsonantiske *i* i *kirkiu* og den palatale *g* i *degghi*, *eigi*. Janningsformen *mykyt* II 77a taler for at det fremdeles finner sted en påvirkning fra hovedstaving til endestaving; *i* er rundet til *y*, og den høye kvalitet er bevart, kanskje støttet av palatal *k*.

D. Denne gruppen har igjen stort sett regelmessig vokalharmoni.

Ekss.:

i: *hysfyrði vndir* II 77b, *skipti* IV 67, *greiddi* IV 76;

e: *hamre* II 77b, *fonre* IV 67, *are loket* IV 76;

u: *fullum daghum* II 77b, *eighu* IV 67, *luku* IV 76;

o: *klocko* II 77b, *bræðrom* IV 67, *goðom baro* IV 76.

Tredje og fjerde staving får gjerne *e* istedenfor *i*: *ingimunde ogmunde sigurde auðune* IV 76, *onnulfe þorgylse* II 77b.

Etpar ganger *e* for *i* i 2. staving: *lute sunde guðe* II 77b.

Uregelmessig er *skolu* II 77b, *sidaztum sialfum sialfum* II 77b, hvor bortfall av *l* viser at hovedstavingsens vokal har vært forlenget.

Etter *e*, *æ* i hovedstavingen har 23 ord *i* og 7 *e*, derav 2 med særlig svakt trykk: *virðulæghe* og *æwenlægrar* II 77b. Det er kanskje ikke bare et tilfelle at 6 av de 7 har *æ* i hovedstavingen, mens de 23 med *i* enten har *e* eller er forkortet.

u, *o* etter *e*, *æ* fordeler seg med 15 *o* og 2 *u*, nemlig *virðulægum* II 77b og *huerium* IV 67.

D foretrekker altså også *i* og *o* etter *e*, *æ*, og det er uten betydning om stavingen er åpen eller lukket.

E. Her er også vokalharmonien regelmessig, med en tendens til *e* i 3. staving, og med overveiende *i* og *o* etter *e* (E bruker ikke *æ*).

Ekss.:

i: *nytti* V 50, *skerfeimi* II 80, *eiðafirði lukizt* IV 85; *e*: *faðer* V 50, *atte* III 89, *kæme* II 80, *biðe* IV 85; *u*: *fullu* V 50, *firirsagum* II 80, *hæyrðum* III 89, *aughum* IV 85; *o*: *skaro* V 50, *þorpom* III 89, *korsbræðrom* IV 85. *e* istedenfor *i*: *swithune kirkiune* IV 85, *sunde* V 50. *o* istedenfor *u*: *morkom* (flere steder), *hino* IV 85 i forbindelsen *hino helgho*. Denne forbindelsen har sikkert vært uttalt sammenhengende (under en ordaksent) med svakt trykk på *o* i *hino*.

Etter *e* i hovedstavingen har 9 ord *i* og 1 ord *e*, nemlig *ubrigðileghre*, hvor *e* sto under svakeste trykk. 24 ord har *o* etter *e*, mens *u* bare brukes i *huerium* som fins 3 ganger i IV 85.

F. Materialet er ikke stort, men det viser en regelmessig vokalharmononi.

Ekss.:

i: *undir naudgit* IV 86a, *kœypti millim* II 107; *e*: *draghet dome* IV 86a, *are* II 107; *u*: *allum skulum* IV 86a, *ollum raghrnu* II 107; *o*: *komo mœsso* IV 86a, *varo* II 107.

Etter *e*, *æ* i hovedstavingen er ikke regelmessigheten så stor. Der er 4 ord med *i* og 2 med *e*, 6 med *o* og 3 med *u*:

i: *ællifu sælldizt* II 107, *fengit bedit* IV 86a; *e*: *lenge endelegan* IV 86a (i det siste står *e* under svakeste trykk); *u*: *sættum* II 107, *framfærdum huærium* IV 86a (*huært* er utskrevet med *æ*); *o*: *kærom erot wæralldlegom gærom stefnom loglegom* IV 86a.

G. I denne store gruppen er vokalharmonien meget regelmessig unntagen etter *e*, *æ*, hvor forholdet ikke er så klart.

Ekss.:

i: *gauti* IV 109, *asseimi* IV 117, *þorgæiri* IV 118, *asknesi* IV 119, *vtstæini* II 134 (alle navn); *e*: *bonde* IV 108, *loket* IV 117, *kraþðer* IV 120, *raðe* II 134; *u*: *snœypu* IV 108, *jordðu* IV 117, *olafs voku* IV 120, *æidzu* IV 122, *samþyktu* II 134; *o*: *þorno* IV 109, *salostuku* IV 119, *lionom* IV 120, *ockrom* IV 122.

Unntak: *eruide* IV 108, *kcertiswæina* IV 119.

G ser ut til å ha hatt kort vokal foran *lf*: *hallfu* IV 109, *halfu* IV 117, *halfum* IV 122.

haulsnu stn. IV 108, *haulsnu* og *haulsnu* IV 118; hvis uttalen her var diftongisk, ville en levende vokalharmonikreuve *u*.

Etter *e*, *æ*: 34 ord har *i*, 15 har *e*. *i* dominerer altså ikke så sterkt som hos enkelte andre skrivere. Det har ingen betydning om hovedstavingen har *e* eller *æ*. Det har heller ikke stor betydning om vokalen er dekket eller står i absolutt utlyd. Av de 34 *i*-ord står *i* i 19 ord dekket, i 15 ord i absolutt utlyd. Regner en ikke med de ord hvor *i* kommer etter palatal *g* (*dæghi læghit sæghir*) — i slike ord bruker så å si ingen skriver *e* — får en forholdet: 11 *i* dekket: 8 *i* i absolutt utlyd; 5 *e* dekket: 9 *e* i absolutt utlyd. En kan kanskje si at tendensen til *i* etter *e*, *æ* krysses av en tendens til å ha *e* i absolutt utlyd.

Når det gjelder bruken av *u* og *o* etter *e*, *æ*, er forholdet greiere. Det er 20 ord med *o* og 9 med *u*; men disse 9 ordene er egentlig bare 2, nemlig *settum* IV 117, IV 118, IV 119, IV 120, IV 122, II 134, *settu* II 134, og *huæriu* IV 117, *huæriu* IV 119. I *huæriu* har den konsonantiske *i* en

hjulpet til å bevare *u*, og *settum* skyldes sikkert skrifttradisjonen; former av *setja* forekommer alltid i innseglingsformelen.

H. H har også regelmessig vokalharmoni med noen få unntak.

Ekss.:

i: *kaupi* IV 129, *huðir* III 116, *skerfheimi* IV 147; *e*: *þorallðe* IV 129, *aller* III 116, *þorer* IV 147; *u*: *ollum* IV 129, *stinnu* III 116, *gorfu* IV 147; *o*: *varom* IV 129, *þottozst* III 116, *mæsson* IV 147.

Unntak: *maalstofunni* IV 129 og III 116; *iorðunum* III 116 (AM 31,17): *iorðonum* III 116 (AM 31,18) — vokalen i mellomstavingen har vært uklar p.g.a. svakt trykk; *kommunit* AM 31,17: *kommunet* AM 31,18 — artikkelen er ellers ikke med i vokalharmonien hverken her eller hos andre skrivere, men heter regelmessig *-en(n)*, *-et*; denne ene formen er vel heller ikke noe å legge brett på; *aganbolaust* har antakelig forlenging foran *ng*, som er kjent på hele Vestlandet; *hondom* IV 147, *somo* adj. fem. IV 129, det siste kanskje p.g.a. nasalvirkning fra *m*.

Etter *e*, *æ* i hovedstavingen (H bruker meget *e*) har 11 ord *i* og 4 *e*, nemlig *rettre afhende* IV 147 og *æfuenleghrar* III 116 (begge brevene). I de tre siste står vokalen under særlig svakt trykk.

14 ord har *o* og bare 1 har *u*, *huerium* IV 147.

K. Denne gruppen, som hadde minst *u*-omlyd av alle, viser en tydelig tendens til *e* og *o* i vokalharmonien. En må fremdeles si at disse brevene har vokalharmoni, men unntakene er flere enn vanlig.

Regelmessige er:

i: *vtsteini liðit þeiri vitnisburðar insighli* IV 145, *vitni gyrið sinni* I 168, *seautighi birkilande vili* IV 152, *-syni fiskivel* IV 155, *-syni vilir fleiri vitnisburðar insigli* I 192.

e: *abbotte aller æfre korsbroðer iarðer vare* IV 145, *rade suarte sannre jone moder mote* I 168, *arne baarde are* IV 152, *manne orme* IV 155, *barðe komfner suarande* I 192.

u: *Ollum hafuum* IV 145, *sinum allu -uoku hæyrðum fluttu skylldu* I 168, *mariustuku auðu haughum hudum* IV 152, *hæfuiskum allum hafum faxstaðum* IV 155.

o: *þionosto varom* I 168, *værandom viðrkomandom lionom korsbroðer bræðronom nattom goðom* IV 152, *varom surdælom talmaðo skynsamom* IV 155, *komo dottor varo* I 192.

Uregelmessige er:

e for *i*: *sundaleiðe lyðne fylghes hæyrðest vnder eignena* I 168, *ryghiafylke* IV 155, *skærfeime roðzfyrde eignar vbrigdelegrar sætzstafunne* IV 152, *lute* I 192.

o for *u*: *penningom* IV 145, *ymisom* I 168, *marghom skarpuaro fyr-saghðo* IV 152.

I disse ordene har vokalen delvis meget svakt trykk.

Omvendt bare *skolu* IV 145, IV 152, *skolum* IV 155.

Når hovedstavingen har *e*, *æ*, har endestavingen nesten alltid *e* og *o* hos K. 16 ord her *e*, 3 har *i*: *degði* IV 152, *gerir* IV 155, *sendir* I 192. Alle har *o* (24 ord). Endelsen *-iu(m)* eller *-io(m)* forekommer ikke.

Andre brev.

Resten av brevene, de 21 som alle er skrevet med forskjellige hender, skiller seg ikke meget ut fra de andre hva vokalharmonien angår. I 19 brev må vokalharmonien kalles regelmessig, selv om det kan være enkelte unntak i mange brev. Særlig i korte brev kan det være vanskelig å si i hvilken retning unntakene går.

De 2 brevene uten regelmessig vokalharmoni er I 63 1270 og II 131 1318.

II 131 1318 (hovedbrev hos Hægstad) har vesentlig *e* og *o*. *i* står bare i *sakar æyri* (foruteni *kunikt* som alltid skrives slik); *u* bare i *sunnium*, helgennavn.

I 63 1270 har flere vokalharmonisk riktige endelser enn uriktige, men uregelmessigheten er større enn i de fleste brev. Det står omtrent på samme trinn som B:

Regelmessige er:

i: *mikit guðriði sveini ingiridar ingimundr posteini firi* (prep.) *skildi hefi*.
u: *onnur guðrunv ingu halkotlu kvikv fimtu leigurnar*.

Uregelmessige er:

skule, greide og greidi, kolbeine og kolbeini, buðargognom og buðargognum, ræymibiorgom, yðro, reiðo.

Etter *e*, *æ* brukes dels *e*, dels *i*, men alltid *o*.

Dette brevet er et regnskap. Det er tørt nok, men det handler om ting fra hverdagslivet, og det har ingenting av den vanlige brevstilen, hverken i oppbygging eller uttrykk. Tonen er jevn unntagen en gang mot slutten, da en kan merke en slags indignasjon, og skriveren kaller seg *ek* en gang. En må tro at skrivemåtene her stemmer noenlunde med uttalen.

De 19 brevene med regelmessig vokalharmoni er noe forskjellige i vokalbruken i trykklett staving etter *e*, *æ* i hovedstavingen.

6 brev har tydelig *i* og *o* etter *e*, *æ*. De er: II 35 1295, II 39 1297, VII 35 1306, IV 72 1307, I 193 1327, IV 178 1328.

Tilsammen har de 30 ganger *i* etter *e*, *æ* og 8 ganger *e*, hvorav 4 ganger i 3. eller 4. staving. Det står 19 ganger *o* og 4 ganger *u*, alltid i endelsen *-ium*: *huerium* II 35, *loguerium firileggiium huerium* IV 72.

II 39 er et usedvanlig muntlig brev (jfr. Knudsen i Om muntlighet og replikker s. 446). Det forteller om en episode i striden mellom biskop Arne og korsbrødrene og refererer et ordskifte, dels i direkte, dels i indirekte tale. Bruken av *i* og *o* etter *e*, *æ* er helt gjennomført her, når unntas *e* i 3. staving i *rækene*, *auklænde*.

Ellers har disse brevene få unntak: *fullo* I 193, *einne milloom rangændi* II 35, *þorgylse insigle* med *e* i 3. staving II 39 (*viðrgango* VII 35 kan ha vokalen forlenget).

13 brev har heller tendens til *e* og *o* etter *e*, *æ*. I 6 brev er denne tendensen tydelig, nemlig i I 70 1286, II 48 1299, II 109 1311, II 115 1313, IV 106 1313, IV 167 1325.

Her står *i* bare i ord som *dægghi sæghir*, *+heimnesi* I 70, *firirnefdir* II 48, og *u* bare i *huerium*, *+lunnændum* IV 167.

Etter andre vokaler enn *e*, *æ* er der disse unntakene: *ollom hæyrdom monnom gæyslo gæymlo* (v.s.a. *gæymlv*) II 48, *ingibiorgo* 3 gg. II 109, *skolur* 2. pl. IV 106 1313.

De to proventbrev II 115 1313 og IV 167 1325 er regelmessige. Det eneste som kan tyde på sammenblanding her er forkortelsene. De fleste andre skrivere bruker nødvendig forkortningshaken hvor vokalharmonien opplagt ville kreve *-ir* (unnt. i *fir'*). Den brukes vesentlig for *-er* og for *-r* (hvor det ofte vil skjule seg en svarabhaktivokal). Men disse to brevene har: *dott'*=*dotter*, *hæit'*=*hæitir*, *orm'*=*ormr* II 115; *var'*=*varér*, *lidn'*=*lidnir*, *æign'*=*æignar* (hvor vokalen må være redusert, jfr. Vokalreduksjon) IV 167.

De resterende 7 brev er: II 13 1266, II 24 1288, II 31 1292, IV 59 1305, IV 70 1307, IV 127 1318, III 132 1322.

Alle viser vakling i vokalharmonien etter *e*, *æ*. Sammenlagt har 17 ord *i* og 20 ord *e*; 13 ord har *u* og 25 har *o*. Overvekten for *o* er altså tydelig, mens *i* og *e* er temmelig jevnt fordelt. Det har ingen ting å si om vokalen er dekket eller står i absolutt utlyd, eller om hovedstavingen har *e* eller *æ*. En kunne vente å finne en viss konsekvens iallfall når mellomliggende konsonant var *n* eller *s*, siden begge disse begunstiger *e* i hovedstavingen, men det viser seg at mellomliggende konsonant heller ikke har noe å si.

Etter andre vokaler enn *e*, *æ* viser II 13 et sterkt drag mot *o*, særlig i

-om. Det har *byskop* utskrevet, *monnom* og enda til *sitiom* og *legiom* (1. plur.) med *-iom* som en ellers ikke finner i st. dipl.

II 24 er et langt brev, men bortsett fra *e*, *æ*-ordene er *monnom* det eneste unntaket.

Øvrige unntak:

kirkiune dat. IV 70, *hofum* pret. med *u* etter *ó* IV 127, *skolu* v.s.a. *skulu* III 132.

Ellers er vokalharmonien regelmessig.

Sammendrag. C og II 131 har lite vokalharmoni. B og I 63 har den bare delvis. Men i alle de andre brevene (48 av 57) er den stort sett regelmessig unntagen etter *e*, *æ*. Hos A, D, E, H+6 brev til (tilsammen 21) brukes *i* og *o* etter *e*, *æ* så regelfast at det må anses som en lov for vokalharmonien hos disse skriverne. K og 6 andre brev (tilsammen 11) har *e* og *o* etter *e*, *æ*, resten har blanding av *e* og *i*, *o* og *u*. Denne usikkerheten henger vel sammen med utviklingen av *e*- og *æ*-lydene. Det opprinnelige skillet eksisterer ikke lenger, forskjellen mellom dem er blitt ubetydelig, men artikulasjonsstedet kan ha vekslet i dialektene. Vokalharmonien greier ikke å følge med under forskyvningen og usikkerheten blant *e*- og *æ*-lydene.

Endelser som står utenfor vokalharmonien.

Den bestemte artikkel er ikke med i vokalharmonien. Den heter *-en(n)*, *-et*. B har *-itt* (men *-en*: *daghen*). Ellers fins spredte tilfelle med *i*, f. eks. *brefit* G IV 118, *daudinn* I 70 1287.

Avledningsendelser står også utenfor vokalharmonien. Det heter alltid *-ig*, *igt*, *ict* o.l.; *-leg(h)* eller *-læg(h)* som følger reglene for *e* og *æ* i betonet staving; *-ing*, *-ning* unntagen en gang *pennenga* II 31 1292; *-ug*; *-ung*; *-und* (*tiund* eneste eks.). Disse formene stemmer ikke med bruken idag; *-ing* og *-ig* er bevart med *i*; *-legr* heter i Ryfylke og Stavanger bymål *-liga*, på Jæren *lę* (Thorson s. 56).

Svarabhaktivokal.

Der er ikke svarabhaktivokal i II 13 1266, I 63 1270, II 24 1288, III 132 1322, eller hos A og D, hverken utskrevet eller i forkortninger. I slutten av ord blir haken hos disse skriverne brukt bare for *r*, *-er* er utskrevet.

Utskrevet som e: Ofte hos C (særlig i IV 49), etpar ganger hos G, en gang hos H og K; dessuten i II 39 1297 (*viðeren*), IV 59 1305 (*vmbodes*), IV 72 1307 (*ormer*), II 115 1313, II 131 1318 (*ingielder væter*), IV 127 1318 (*oker* dat.).

i: *lidinir* IV 59 1305 (i samme brev *ymbodes*).

a: *stawangars* II 31 1292 (i samme brev *guðes*), *daraskapar* tn. nom. B IV 45.

Kvaliteten kan ha rettet seg etter vokalen i stavelsen foran.

Omvendte skrivemåter: *sendr* pres. G IV 108, *korsbrodr* G IV 109 o.m.a.

Forkortelser: *koll'r jngimund'r* I 70 1286; *hafv'* mn. G IV 108, og *gunnolfu'* K IV 152 (*hafv* og *gunnolfur* ville gi galt inntrykk).

Forkortelsen *p*, som er sjelden i norske ord, må oppløses *per*: *laup* G IV 119=*lauper* nom. sg. m.; *bodskap* F IV 86a=*bodskaper* nom. sg. m.

$\delta=d+$ vokal brukes av F, E (noe) og i noen enkeltbrev, bl.a. I 193 1327; da må en også oppløse *guðs*=*guðes*, *vmboðs*=*ymbodes* I 193.

Svarabhaktivokalen er oftest utviklet mellom kons. og *r*, dessuten mellom δ og annen kons. hvor den likesom *r*-innskudd i samme stilling skal forhindre assimilasjon og bortfall, f.eks. *guðes* II 31 1292, *lidinir* IV 59 1305, *radessens* K IV 155.

Hele Rogaland har bevart svarabhaktivokalen som *a* i adj. og pres. av verb, mistet den i subst.

Vokalreduksjon i trykksvak stilling.

Svekkelse av *u(o)* kommer fram noen ganger:

fene<*fénu* dat. n.b.f. I 63 1270; *krostukæ*<*-stuku* gen. II 24 1288; *korsbrodir*<*-bróðor* akk. B IV 45; *ymisim* <*ýmisum* dat. pl. B II 54; *i gange fastu* <*-gangu* F II 107.

Dessuten må forkortelsene være tegn på svekkelse i *hakon'* *dott'* =*hakoner* *dotter* <*hákonar dóttor* dat. F II 107.

Omvendt skrivemåte er *opot bref* for *opet* A IV 54.

Svekkelse av *a* kommer bare etpar ganger direkte fram:

E. *brynilldr* som både nom. og gen. E V 50 viser svekkelse av *-ar*, og svarabhaktivokal. Forkortelser dekker sikkert flere tilfelle: *biarn'* *son'* *albiarn'*, alle gen. hvor '*<ar*, v.s.a. *kær'* <*kærir*, og *vet'* <*vetr*; *sigurðr* gen. v.s.a. *vnðr* <*undir*, og *ogmundr* nom. <*Ogmundr*.

Både haker og δ' er bør oppløses likt hos E, som *e(r)*.

F. *hakon'* *dott'* (<*hákonar dóttor*), *kkiun'* gen., *Endriðr* gen., *vitnisburðr* gen., *manaðrmat'* bol.

Her kunne δ stå for $d+a$ — men det er ikke rimelig. Hakene i *hakon'*

dott' må vise svekkelse av både *a* og *o*, og F's system er å bruke *ð* som forkortingstegn for *e* hvor det er mulig, haken for *-er* ellers.

G. *ellig'* < *ællagar* e.l., *gunnolfu'* < *Gunnolfr*.

II 109 1311 har *euindr* som både nom. og gen.

IV 167 1325: *baardr* gen.

VII 35 1306: *burðr tíð*, *vitnisburðr* gen. v.s.a. *korsbroðr* nom., *Gunn'* < *Gunnarr*; men også friere bruk av forkortingstegn i *aur'* < *aura*. Her er svekkelse tvilsom, men mulig. Likeså i *sokn'dale* < *soknar* IV 70 1307 (nå uttalt *sō'ggendal* NG X s. 1).

Selv om målet i Rogaland prinsipielt har bevart *a* i bøyningssendelser, i rester av genitiv (*driva te lygnar* o.l.) og i sammensetninger (hvor *a* < gen. *a(r)*), har det likevel svekket vokal enkelte steder. Thorson s. 58 nevner fra Ryfylke adverbialendelsen *-liga* > *ligə*, *saman* > *sāmən* og genitivs *-a(r)* i lange sammensetninger: *bakarekona*, *lesaregut*, *kjeringekvute* < *kerlingar*- o.fl. særlig i nord, mens en lenger syd sier *bakarkona* o.l. hvor *-a* er falt bort, rimeligvis først etter å ha blitt redusert.

alteris I 70 1296 viser antakelig svekkelse *a* > *e* i 2. staving, men kan også være sammenblanding av *altari* og *altera*.

Komparativ av adjektiv bøyes ikke, men ender alltid på *e*.

Pres. part. brukt adjektivisk bøyes oftest bare i dat. plur. Ellers ender det på *ande* (en gang *dugandes* D IV 67). Men både II 115 1313 og IV 167 1325 har gen.pl. *dughanda: margra annara dughanda manna*. Svekkelse i 2. stav. i *eptirkomendar* II 115 1313 og IV 167 1325; vanlig endelse når part. brukes substantivisk, er *-andar*.

þat, *þet* er oftest forkortet. II 109 1311 *at stinna* er kanskje omvendt skrivemåte som viser at skriveren ofte skrev (*þ*)*at* hvor han sa (*þ*)*et* (annerledes Hægstad II 1 s. 30). I 63 1270 har *þatta* som kan være uttaleform. I Shl., Nhl., Sogn og på Nordvestlandet brukes *datta* v.s.a. *detta*.

Monoftongering.

ei > *e* (el. *i*): *méra kolbinn* (og *kolbeinn*) I 63 1270; *Erikr* D IV 67 o.fl.; *emundar* H IV 147; *Endriðr* F II 107; *euindr* II 109 1311; (*heilan* — med *i* satt til etterpå over linjen IV 127 1318 — er antakelig bare skrivfeil som er rettet). *au* > *u*: *akallust* K IV 145 < *ákallaðalaust*.

Målførene i Rogaland har stort sett bevart de gamle diftongene. Stavanger bymål har en del monoftongering som blir regnet for å være nyere utvikling (St. bm. s. 87, s. 111).

Det kan ha vært spredte tendenser til monoftongering i eldre tid også.

Monoftongeringen i navnene kan skyldes både påvirkning fra latinske former uten diftong (Seip s. 161) og svakt trykk på vedkommende stavelse.

Diftongering.

Diftongering $e > ei$ når neste staving har i (hos B), er nevnt under u -omlyd. Der er spredte tilfelle av $e > ei$ også i brev hvor u -omlydsproduktet av a er betegnet på vanlig måte: *æingi* < *engi* II 31 1292; *j veiniu vheigning-legha seighir* IV 70 1307; *eighill* skrives flere steder med diftong og gjengir antakelig bare vanlig uttale av $e +$ palatal g .

Hægstad mener det er den diftongerte formen *eipttir*, som bare fins hos B, som ligger til grunn for *it'ta*, den moderne form (Hægstad Ry. s. 44). Men diftongeringen til ei er så sjelden at det er vanskelig å tro at en form *eipttir* har vært utbredt over større deler av målområdet. e kan også i andre ord bli i foran lang dental eller dental + konsonant (Thorson s. 43).

Det er ikke alltid nødvendig at følgende staving har i , den kan også ha e : *krœifde* B II 54. Kanskje skal *heifu'*, *sæig'* B II 54 oppløses med *-er*.

Andre vokalforhold.

a -omlyd.

sun, *son* er oftest forkortet: s' o.a., men finnes også utskrevet. Noen av de eldste brevene, I 63 1270, I 70 1286 og A har *sun*, *sunar*, likeså II 131 1318. *son*, *sonar* er alminnelig senere, f.eks. II 39 1297, III 132 1322, I 193 1327. Denne formen skyldes kanskje mer den stadige bruk i trykklett stilling enn a -omlyd. — Ordet er ikke med i vokalharmonien i st. dipl.

oxa alltid, I 63 1270, G IV 117.

efa: *ifa*; C II 77a har *iuazsæmd*, ellers brukes *efa*, *æfa*.

i -omlyd.

sattv pret. II 24 1288 mangler i -omlyd; dette regnes som østnorsk. *bazto* C II 77a (lydrett), ellers *best-*.

skuld f. eks. C IV 49: *skyld* f.eks. II 109 1311.

aptan II 131 1318: *eftan* VII 35 1306, *aftan* IV 167 1325. *eftan* o.l. har kanskje fått vokalen fra preposisjonen *eftir*, *eptir*. I nyno. er *efta* kjent i østno. og sørno (Seip s. 153, Aasen Ordbog under Aftan).

tækitt for *takit* 2. pl. indikativ B III 43; Hægstad (Ry. s. 51) mener det kan være uttrykk for forskjellen mellom de to *a*-lydene i rygsk. Det viser vel heller at utjevningen mellom omlydte og ikke-omlydte former i presens er begynt. *tækitt* kan også være konjunktiv her selv om det er sidestilt med en indikativ.

o for *æ*. Omlyd ser ut til å mangle i *rokea* II 48 1299, *korsbrodrom* sammesteds (DN *æ*), *korsbrodrom* I 193 1327. I de to siste tilfellene ligger det nærmest å tenke på skrivefeil, I 193 har mange ganger *brædr*, *brædrom*. Men *rokea* har en avstikkende 2. staving også. Brevet er skrevet i Oslo, og *rokea* står i avskriften av et brev fra hamarbispen og abbeden på Hovedøy, så den rare formen kan være et fremmed innslag. Det isvl. IV 169 1326 har flere tilfelle av *o* for *æ* (*gronnmengið*, *sokia*, *dotr* og *móðr* dat.=*dóttur* og *móður* eller *dætr* og *mæðr*). Kanskje det er en gammel skriveskikk med *o* for *æ* som dette er rester av.

Presens av sterke verb. Her er ikke noe tilfelle av manglende *i*-omlyd i presens av sterke verb.¹

Progressiv *j*-omlyd.

Før 1300 er *giæf* II 13 1266 v.s.a. *giof* (jfr. Seip s. 153) og *snænam* < *snjónám* II 35 1295.

Omkring og etter 1300 er det eksempler på den alminneligere omlyd av *a*: *jerðer* pl. av *jørð*, *iëdre* dat. av *Jaðarr* C IV 49; *viliællms* II 105 1313; *ingiælder* II 131 1318; *iædre*, *arnbiærnar*: *biarnar* III 132 1322 — omlyden har intrådt lettere i trykklett staving enn i trykk tung.

Det er helst i ord fra det muntlige ordforrådet omlyden viser seg i skrift. *snænam* og *jerðer* tilhører natur- og arbeidsliv, og de andre eksemplene er steds- og personnavn.

Omlyd etter *j* i framlyd er ikke vanlig på Vestlandet, men den har trengt gjennom i stedsnavnene Jæren, Jelsa og subst. *jéd'n* < *jarn* S Ryf. og Jæren (Thorson s. 48).

R-omlyd har *ærskurðr* K I 168.

Brytning *i* (>*y*)>*ui* i *siugurðr* *siugurdar* II 31 1292 er muligens ikke egentlig rygsk. Men det er merker etter slik brytning i noen få ord (Thorson s. 47).

¹ Det er fristende å lese *kom'* i IV 70 1307, men det er *kem'*.

Åpning.

i > e i *vet* pron. II 39 1297, kanskje under innflytelse av *vér* pron.

huerr: *huarr*. Den vanlige formen i st.dipl. er *huer*, *huær* (ofte forkortet *hu'r*). Akk. *huarn* brukes i IV 70 1307 og K IV 145 (men *huerium* K I 168 og K IV 155). *huarr* med åpning *e > æ > a* fins helst i østnorsk i gammel-norsk tid. I nyno. har den langt større utbredelse.

Åpning *e > a* mellom *v* og *r* kjennes også i rygsk (Thorson s. 44—45, Stav. bym. s. 73), så *huarn* i st.dipl. behøver ikke være østnorsk innslag. Nå brukes *kvar* som ubestemt pronomen i Ryfylke og *kver*, *kver* i Stavanger og på Jæren. — Men det er påfallende at *huarn* brukes nettopp av de skriverne som mangler yngre *u*-omlyd.

Synkope.

Av *heilagr* brukes synkoperte og usynkoperte former om hverandre, f.eks. II 31 1292 med *hæilaga* og *hælga*.

Av *aldrigi* kan brukes den kortere form, f.eks. *alldre* D IV 76.

Artikkelvokalen er synkopert i *bænn* II 24 1288 < *bæenn*.

I *hærtogadæms* gen. II 35 1295 < *dæmes* har kanskje *hertogadómvr*, gen. *-dóms* spillet inn.

marimæssø < *maríu-*, *marie-* IV 167 1325 har hatt trykket på 1. staving slik at 3. staving kom under særlig svakt trykk.

I *akallust* K IV 145 < *ákallaðalaust* er to stavelser synkopert.

howdøey II 48 1299 ser ut som vokalen i mellomstavingen er synkopert, men *w* står antakelig for *vu* her (Grøtvedt s. 17).

Jamning.

Progressiv jamning viser *mykyt* (og *klykkya* inf.) C II 77a.

Regressiv jamning i *næræno* v.s.a. *noræno* B II 54 — denne formen fins også i de isvl. Elis s. og Pamphilus s. (Holm-Olsen s. 57). 2. staving må ha hatt sterkest trykk.

kummunsens kummuneno C II 77a, *kumunsens: komuneno* D II 77b — uttalen har antakelig vært *u*.

fiughura II 115 1313, *fiughurra* IV 167 1325 < *fiogurra*.

jalags kona K I 168 < *jélags* — *é* har vel først vært forkortet.

Privativpartikkelen.

B har *o*: *onada olydni*; likeså III 132 1322: *obrigdilegrar*. Ellers brukes *u*.

Konsonantismen.

pt: ft

Både *pt* og *ft* brukes, *pt* mest.

Skriverne er oftest konsekvente, unntatt ved ordet *aftr* som til dels har *ft* hos skrivere som ellers har *pt*. — Assosiasjon med *af* kan ha støttet *f* i *aftr*.

pt hos A (men *aftr*), B, G (bl.a. *krappt* part. til *krefja*; men *aftr*), H, K.

ft hos D og E (utenom *aftr* og *eftir* er *oftare* D IV 67 eneste eks.).

II 39 1297 har *kæyft* part. til *kaupa* (og *eftir*).

IV 127 1318 har *kæypti* pret. med kons. fra inf., men *eftir*. Slikt skifte er vanlig i store deler av Ryfylke og i Stavanger bymål. Ellers har Ryfylke må i prinsippet *ft*, Jæren *pt*, men forholdet kan ha forandret seg fra gno. tid.

swiptun, *syptun* har alltid *pt*.

ps: fs

Her er ikke noe særlig å merke. Eksempelene er slike som *efsta* superlativ f.eks. II 31 1292, *eilifs* gen. G IV 118 og *ops* gen. K I 168 som alle har beholdt konsonanten fra grunnordet.

tl: sl

Her er ikke mange eksempler:

halkotlu kvn. I 63 1270, *cetleszt* K I 192, *porkautslu* kvn. H IV 147, *haslu* stn. D IV 76.

Målet nå har *tl*. *porkautslu* ser ut som en kompromissform mellom *tl* og *sl*. Slike former er det mange av i det 14. hå. *sl* i stedsnavnet *haslu* hvor den opprinnelige konsonant også var *s*, viser at tendensen til *tl* ikke kan ha vært så svært sterk.

mn: fn

Den normale skrivemåten er *mf**n*, og hvor konsonant følger etter, faller *n* bort.¹ Former av *jafn*, *jamn* mister også *f* foran ny konsonant: *iamfnan* D IV 76 og K IV 155, men *jamgott* G IV 117, *iamgoða* VII 35 1306, *iamt* II 131 1318.

Ellers faller *f* bare sjelden bort: *fyrnemðr* K IV 152.

¹ K I 168 *fyrnēðr* oppløses i DN *-nefnðr*. Det skal sikkert være *-nemfðr* i samsvarende med de andre formene med *mf(n)* hos K.

Skrivemåten *mfn* er regelfast etter 1300. Den brukes endatil i den synkoperte form av partisippet *kominn*: *komfner* K I 192.

Før og omkring 1300 er det større variasjon. A har *mn*: *stæmndi nemndir* IV 18, *anemdom stæmno* IV 48. B har *stæmptt stæpndo*. Videre *stemnudag* II 31 1292, *fyrnefdir, hafna* II 48 1299, *stenft* IV 59 1305, *nafne* II 24 1288.

Man forklarer de forskjellige skrivemåtene ved brytningen mellom assimilererte og differensierte former. *mn* sto i fare for å bli assimilert til *nn*, og innskudd av *f* eller *p* skulle hindre assimilasjon. Forresten bruktes innskudd av *p* mellom *m* og *n*, *s*, *t* i latin også, så skriverne kjente forbindelsen derfra (Nordberg Fornsv. I s. 171). — Når en bøyningsemdelse på konsonant ble lagt til, ble det 4 konsonanter etter hverandre, og der var rom for bortfall og nye assimilasjoner.

Skjønt moderne rygske mål har *vn*, *bn* unntagen foran ny konsonant, hvor de har *m* < *mn*, står *m*-formen så sterkt i st. dipl. at en må anta en taleform med *m* på denne tiden.¹ Utbruddet i det svært muntlige brev II 39 1297: *stæmfjn huært er þu stæmfjnr* — viser kanskje at *f* heller ikke var fremmed i talemålet.

B skyter inn *p* i part. *stæmptt* og beholder *p* og lar *m* falle i pret. *stæpndo*. *p* skal kanskje her uttrykke en spesiell uttale (*b*).

stenft IV 59 1305 ser ut som omstilling av *fn*, men viser vel heller at *mn* er assimilert til *n*, og at skriveren har satt til en *f* fordi han vet den ofte brukes i dette ordet.

Konsonantinnskudd.

f og dels *p* blir skutt inn mellom *m* og *n* for å hindre assimilasjon (jfr. om *mn:fn*).

p-inskudd i *stæmptt* B og *vmdæmpt* II 31 1292. Her hindrer *p* en assimilasjon av *mt*. Ved tydelig uttale vil det gjerne høres en svak *p*-lyd, idet ganeseilet lukkes før *t* setter inn.

p i *vittpnisburdar* B II 54 og *t* i *optno* G IV 118 er antakelig innskutt for å hindre at konsonanten foran ble stemt.

Mellom *ð(d)* og *l*, *s* blir *r* undertiden innskutt for å hindre assimilasjon eller bortfall av *ð*: *odrle* II 115 1313, *garðzliðrsens* C II 134, *gvðrs* II 24 1288 (jfr. svarabhaktivokal s. 24).

t-inskudd mellom *s* og *n* bare i ordet *lausn*: *aflaustna* D IV 76, *laustnar aflrlaustnar* E IV 85, *-laustn(ar)* G. Man har ment dette kunne være et forsøk på å uttrykke stemmeløs *n*. Men en kan forstå det på liknende måte som andre konsonantinnskudd også (f. eks. *vmdæmpt*), som

¹ Liknende: Thorson s. 79, Marstrander Bidrag s. 130.

en differensiatorisk segmentasjon — dentaliteten i *n* blir utskilt som en særskilt lyd, idet tungen kommer i *n*-stilling før ganeseilet åpnes.

astrid I 193 1327 har innskudd av *t* i *asriðr* for eldre *asfriþr* (Seip s. 191).

tugtugu II 132 1322 er antakelig omvendt skrivemåte. *kt* og *gt* ble dels assimilert til *tt*, dels falt *g(h)* foran *t* i ord som *kunnigt*.

vards pron. gen. = *várs* II 35 1295 viser at *ð* er falt i forbindelsen *rð*. — *d* kan kanskje også være innskutt for å hindre assimilasjon *rs* > *ss*.

domns gen. av *dómr* II 31 1292 (samme brev som *vmdæmpt*) ser nokså tilfeldig ut. Muligheten for assimilasjon *mn* > *nn* og *ns* > *ss* kan ha spilt inn, men skriveren må samtidig — kanskje via *dæma dæm(p)t* — ha assosiert *dómr* med ord som har *mn* (*stemna stem(p)t*).

suoro I 193 1327 og *suorot* IV 178 1328, begge pret., har fått analogisk *v* igjen fra de former av verbet som har urundet vokal.

bubðum = *budum* pret. C IV 49 er sikkert bare skrivefeil på liknende måte som *gugs* = *guds* i samme brev. Brevet er fort skrevet.

Konsonantbortfall.

h faller i framlyd av 2. sammensetningsledd, f. eks. *messo okul* C II 78, *spaneimi* E IV 85, *brynilldr* E V 50, *þusundrad* ofte.

Bortfall av *v* i *þorallðe* H IV 147 < *þorvaldi* skyldes også svakt trykk.

Nom. *r* er borte i navn på *-riðr* og i *son*, *sun*, f. eks. *guðrið* nom. D IV 76.

þyskop II 13 1266 er lånnord (lat. *episcopus*) og mangler derfor *r*.

I *korsbæðr* C II 77a og *korsbræðr* IV 59 1305 må bortfallet helst skyldes skjødesløshet under skrivingen. Det var et velkjent ord for skriverne, og de var sikkert klar over hvordan det egentlig lød, og hvilke deler det bestod av.

I en større konsonantgruppe ville lett en kons. falle bort. II 48 1299 har *gæyslo gæymlv gæymlo* < *gæymslu*. B II 54 har *fýrsagra* < *sagðra* gen. plur. IV 59 1305 har *fastodum* v.s.a. *faxstodum*. I samme lydgruppe er *x* føyd til etterpå ovenfor linjen i *uæxstir* II 35 1295.

Neutrumsendelsen *t* kan falle bort i *kunnikt*, f. eks. *kunnick* II 109 1311.

r faller i gen. og dat. fem. og gen. plur. av adj., som *fullkomne* < *-konnre* E IV 85, og *alla korsbræðra* < *allra* I 193 1327.

r-bortfall i trykklett staving.

Ordet *mánaðarmatarból* mister gjerne begge *r*'ene, f. eks. *manaðamatabol* A V 16. Andre ekss.: *til synda aflausna* C II 77a, *til æuenlæghra eighnar* H III 116.

Undertiden er det ikke mulig å avgjøre om det foreligger gen. sing. med *r*-bortfall eller gen. plur., f. eks. *iardaskipti* H III 116, *til landzskyllda lykta* G IV 122.

Bortfall av substantivets flertalls-*r* kommer bare sjelden fram i skrift. C har *erfingiar* II 78, men *erfingia* II 77a. I nyno. mangler *r* i flertall av substantiv på Jæren og i Dalane, men er bevart i Ryfylke og i Stavanger bymål.

r er sikkert falt bort oftere enn det kommer fram i skrift. D har ingen eksempler på bortfall, men har omvendt skrivemåte: *skilldi niota allrar þeirar fiski vela* (gen. plur.).

korsbrædena < *korsbræðrna* akk. plur. b.f. II 132 1322 jfr. assimilasjon.

Assimilasjoner.

rn > *nn* ofte.

rn fantes oftest i bestemt flertall av substantiv, og assimilasjonen fant antakelig først sted i slik trykklett stilling. Men det er eksempler på assimilasjon i trykksterk stilling også.

I substantiv f. eks. *domaranner* B II 54, *pawanner* D II 77b, *brædenner* < *bræðrnir* (med svarabhaktivokal), *iardennar* H III 116 o.fl. Hit må en også regne *korsbrædena* III 132 1322 < *-brædenna* < *-bræðerna* < *-bræðrna*.

I trykklett staving ellers f. eks. *okan* < *okkarn* II 48 1299.

I *anbirne*, *anbiorn* B II 54 har kanskje trykket ligget på 2. staving, siden *rn* er assimilert i 1. og ikke i 2. staving.

I trykksterk staving: *sjon* stn. C II 78 < *Sjörn*, *sjannar* (gen. til *Sjörn*) stn. I 70 1286, *fennom* stn. v.s.a. *fernom* E IV 85.

Omvendt skrivemåte er *þærnnan* pron. I 193 1327.

I nyno. er *rn* blitt *dn* i betont staving både i Ryfylke, på Jæren og i Dalane. I bestemt flertall av substantiv er *rn* > *dn* i det meste av Ryfylke, mens det særligste Ryfylke med Stavanger, Jæren og Dalane (likesom N. Shl.) har bestemt flertall på *-ene*, *-ane*.

Det er uenighet om hvordan *dn* er oppstått. De mange tilfelle av assimilasjon i st. dipl. støtter Hægstads teori — at overgangen har foregått over *nn*, ikke over *ðn*. Det er urimelig at alle de skriversne som har *nn* i bestemt flertall språklig skal høre hjemme på Jæren og i Dalane. En kunne si det var en stavanger-bymålsutvikling. Men assimilasjonen i betont staving ville fremdeles være uforklart. Særlig gjelder det assimilasjonen i stedsnavnet *sion*, gen. *siannar* som nå uttales med *dn*: *sjydnar-øiadne* (NG X s. 303). (*fennom*, *fernom*, Voss, uttales med *nn* (NG XI s. 548), men det hører heller ikke til rygsk målområde.)

rl > *ll*: det eneste eksemplet er *kalls* son IV 70 1307, som er et litt tvilsomt brev — muligens fremmed målføre. Imidlertid behøver ikke *rl* > *ll* være tegn på fremmed målføre. *rl* er i rygsk dels blitt *dl* (antakelig over *ll*), dels *ll* og i avledninger beholdt som *rl* (Thorson s. 88).

rs > *ss*: *kosbræðrom* II 13 1266, *postein(i)* I 63 1270 og C IV 49, *stæsto* superl. II 35 1295, *josalalandz* E IV 85, *annas* pron. gen. IV 72 1307.

Omvendt skrivemåte er *pærs pærsare pærsom* I 70 1286, *tyrsdaghen* I 193 1327.

rt > *tt*: *gott (orlof till)* II 35 1295.

mp > *pp* selv i fremmedordet *cuppanom* B II 54 v.s.a. *cumpana*.

gm > *mm*: *ommunder* C IV 49 o.a.st.

nd > *nn*: *hannsal* < *handsal* K IV 152.

ld > *ll*: *bænahals* < *-halds* IV 72 1307.

(*kl*: *ll* — om *fictill* B IV 45 eller *fittill* A IV 18 er den opprinnelige form for tilnavnet, vet man ikke.)

raghntt for *rangt* B II 54 er omvendt skrivemåte som viser overgang *gn* > *yn* og kanskje helt til *η*.

z-bruken.

Den vanligste lydverdi av *z* i st.dipl. er *d*, *ð* el. *t* + *s*. En slik konsekvent anvendelse får den i IV 59 1305: *hanzale lanzetar haluarzuoku*. I genitiv av adj. *sannr* brukes den stadig: *till sanz vitnisburðar* — som tegn for den nyutviklete *t* + gen. *s*. Imidlertid ble denne bruken mekanisk — at det ikke alltid var utviklet en slik *t*, viser *sans* II 35 1295 — og *z* kunne bli brukt for lydverdien *s* alene. Slik er den brukt alt i I 70 1286 *nezsa kirkiv*. Skulle man uttrykke det dentale element tydelig, grep man til nye skrivemåter, f. eks. *sandz* II 39 1297, og usikkerheten ga seg utslag i mange forskjellige skrivemåter i samme brev, som I 193 1327 med *sandz*, *banz*, *manzs*. Ofte brukes den overflødig, som i *landzsætanner* D IV 67. IV 72 1307 har *garz* gen. av *garðr*, og *sanzt* gen. Her har *z* antakelig lydverdien *s*, men skriveren har en følelse av at det hører en *t* til i ordet, og føyer den til til slutt. I *garz* skulle da *ð* være falt bort etter *r*. Liknende er II 115 1313 med denne *z*-bruken: *mungazt* gen., *pitenzs* akk., *veidzslu*, *brazt* mn. gen., *gardz* gen., *sandz* gen., *nemfnazt* refl. Skjønt *z* alltid brukes hvor det er eller har vært en dental i nærheten, tyder *mungazt* og *brazt* på at den bare står for *s*. De har antakelig vært uttalt *mungåss* og *brass*.

Refleksivformen har sikkert spilt inn her. Den vanlige endelsen er *zt* som vel ofte har vært uttalt *st*, dessuten *zst* (f. eks. IV 167 1325), *szt*

(K, som også har *st*), *st* II 48 1299 og *z* II 109 1311. Disse skrivemåtene har sikkert til dels dekket over en uttale med bare *s*.

kn og *tn*.

*so*gn < *sókn* IV 72 1307 — visstnok det første norske eksempel på denne overgangen (Seip Studier s. 58), og det eneste i st. dipl.

Noe tilsvarende sikkert eksempel på *tn* > *dn* fins ikke. Men IV 127 1318 har *vith* prep. = *við* og *vithnesburðar*. En må gå ut fra at *th* her betegner samme lyd, og preposisjonen *við* skrives aldri med *t*, skjønt det er mange andre eksempler på *d* > *t* i utlyd, så det er tenkelig at *th* her betegner stemt konsonant.

th-bruken.

vithnesburðar skrives med *th* etpar andre steder også, men *th*-bruken virker til dels nokså tilfeldig. I latin brukes *th* til å gjengi både germansk *p* (gno *p* og *ð*) og germansk *t* (Nordberg Fornsv. s. 173), og denne bruken har virket inn når det ble skrevet norsk også. Oftest står *th* for *p*, som regel i navn, f.eks. *thorstein thorbiorn* v.s.a. *porkæll* B IV 45 og B II 54. C bruker også *th* i navn: *thoralda thorgeirs*, men har dessuten *kethil fathnese kathle vithnisburðar* — hvor det er mulig at *th* skal bety stemt konsonant.

thiunda D med *th* = *t* i framlyd; jfr *p* > *t* i *samtycki* D II 77 b.

Dentaler i utlyd.

t > *d*: *vitnad* part. n. II 35 1295.

d > *t* er alminneligere, og viser seg særlig i tallordet 100: *pushundrat*, *hundrot* II 115 1313, IV 167 1325, I 193 1327, H og K. Dessuten *æfatsemð* < *efaðsemð* IV 72 1307. Disse skrivemåtene gjengir en leseuttale hvor dentalen ble styrket, nettopp fordi den var utsatt for å falle bort i dagligtalen. Likeså *dd* i *hundrodd* K IV 155.

K: *loghpings* I 168, *klausterz* IV 145, *lokz* IV 152 har forkortelsen *z* for *et* eller *eð*. Ellers brukes denne forkortelsen bare i *mz* prep. = *með* (*r*) hvor den er alminnelig. Vågslid (s. 40 og s. 81) har funnet *z* som tegn for *et* og *at* i Oslobrev 1358, og for *et*, *at* samt *eð* i prep. *meðr* i Båhuslensbrev 1315 og slutter at *et(it)*, *at* og *eð* var falt sammen i en uttale *e(ð)* e.l. Her kan en trekke en tilsvarende slutning om *et* og *eð*, særlig siden det er samtidige direkte vitnesbyrd om svekkelse av *t* i slik stilling.

Andre konsonantforhold.

$g > k$ foran ustemt konsonant: *kunnikt* skrives oftest slik; *sakt* part. til *segja* II 109 1311, *saktt* II 48 1299.

Foran *s* kommer overgangen til *syne* i skrivemåter som *Jsags* IV 106 1313, gen av *Isak*, *regstr* for *rekstr* G IV 108, *virðulægð* II 35 1295.

þynksl C IV 49 for *þyngrsl* er vel snarest en segmentasjon av det velare element i η , foregått ved særlig omhyggelig uttale.

Palatalisering av *k* og *g* foran palatal vokal blir sjelden uttrykt: *giært* A IV 54 part. til *gerða*; *kiærðe* IV 106 1313; *porkiæll*, *kiællara* K IV 152. Det siste kan også vise progressiv *j*-omlyd av den brutte form *kjallara*.

altid(ar) for *ártið* III 132 1322 og I 193 1327 er ganske alminnelig i norsk fra midten av det 13. hå. (Seip s. 187), og viser at *lt* og *rt* var kakuminalisert slik at de uttaltes nesten eller helt likt. Formen kunne lett overføres også til vestnorsk, siden ordet helst bruktes i kirkelige skriftstykker og var lite folkelig.

surdælom K IV 155 for *suldælom*, folk i Suldal, er et muntlig ord og kan ikke være overført fra østnorsk. I st.dipl. fins det bare hos K, og en kunne ta det som enda et tegn på at K ikke var fra Rogaland (jfr. *u*-omlyd og *K*vantitet), men Hægstad har funnet det i andre rygske diplomer også, IV 51 1301 og flere ganger i IV 114 1316, så det må være de to *l*'ene som har ført til dissimilasjon.

$p > t$: *samtycki* D II 77 b.

$ts > ds$: *veidzslu* II 115 1313.

$tt > pt$: *swiptuns* IV 70 1307, *swiphuns* II 115 1313, *syptuns* III 132 1322 o. fl.

$pn > kn$: *vakna* B IV 45.

De siste må ha vært ganske utbredt, moderne vestlandsk har både *syftesok* og *våknhus* (Hægstad II 1 s. 59).

 $\delta : d$

δ -bruken er sjelden klar, unntagen hos de skrivere som har en helt klassisk bruk av δ og *d*, slik som A, C, D og brevene II 13 1266, I 63 1270, I 70 1286, II 24 1288, II 39 1297, II 131 1318. I de meget få tilfelle hvor *d* står for δ i disse brevene, må en tro at skriveren bare har glemt tverrstreken. DN gir et helt galt bilde av C IV 49, idet det har *d* overalt. C har skyndt seg med dette brevet, og alle δ 'ene er ikke helt like. Vanlig form hos C er ²², men tverrstreken eller haken kommer undertiden lenger ned, slik at δ kan forveksles med *d*. *d* er imidlertid som oftest helt klar. —

Det blir likevel etpar uregelmessigheter igjen, *skrattalanð* og *skuld* — enten de skyldes hastverket eller har sammenheng med den skikk å skrive *ð* etter *l, n, m* som en kan finne spor av i etpar brev.

Celander har påvist at *ð* etter *l, n, m* etter såkalt kort staving holdt seg lenger i sørvestlandsk enn i andre dialekter. Men han sier at i diplomene kommer det ikke fram, fordi forskjellen mellom *ð* og *d* ble utvisket i kursivskriften. I II 35 1295 og IV 72 1307 er imidlertid denne regelen merkelig godt gjennomført. Det virker likevel ikke overbevisende talemålsbestemt: *d* står ofte istedenfor *ð*; *ð* står i *ðom* og *sulaðall*, og *ð* står etter *l* og *n* i både kort og lang staving: *sendir bondanna stund rangœndi lanðe skilðu ualðe* dat. *skynsemð* II 35 1295; *senda bonde firirbioðande halða* IV 72 1307.

Ingen av disse brevene er skrevet i utpreget diplomnorm, så det kan tenkes at skriverne har tilknytning til en tradisjon med *ð* etter *l, m, n*, men at talemålsgrunnlaget svikter.

Flere grafiske forhold har hatt innflytelse på *ð* : *d*-bruken. I trøndsk skrift ble skrevet *ð* etter *nn* og *ll*, så *n(n)ð* kan skyldes påvirkning av trøndsk skriveskikk. Forkortede skrivemåter kan ha visket ut grensene, *lð* for *land* kan ha framkalt *lanð*, *bað* for *baðer*, hvor *ð* sto for både *ð* og forkorting, har hjulpet fram *bader*, *bada*, idet tverrstreken ble oppfattet bare som forkortingsstegn og lydverdien *ð* som tilstrekkelig uttrykt ved *d* (Celander s. 46—47). Endelig har Anne Holtsmark pekt på at det 1300—1320 var en periode hvor *ð* så å si var umoderne ved Oslo-kanselliet (En tale s. 43).

Dette inntrykket — at *ð* er umoderne — får en også av noen st.dipl., II 48 1299 (avskrift av brev fra Oslo), III 132 1322, og de to proventbrev II 115 1313 og IV 167 1325. I noen grad får en samme inntrykk av B, som likevel ikke viser fullt så sterk motvilje mot *ð*. Der hvor *ð* står, er den brukt riktig.

I noen brev står *ð* for *d*+vokal eller for *ð*+vokal. I II 31 1292, I 193 1327, IV 178 1328 og hos F er dette så å si den eneste bruk av *ð*. Liknende bruk av *ð* fins i VII 35 1306, IV 70 1307, II 109 1311, IV 106 1313, hvor den også brukes på annen måte.

Det er tvilsomt om det er noe system i *ð* : *d*-bruken hos G, H og K.

g : *gh*

7 av de 8 enkeltbrevene før 1300 bruker ikke *gh* (II 13 1266, I 63 1270, I 70 1286, II 24 1288, II 31 1292, II 35 1295 og II 48 1299).

Alle andre kjenner *gh* — C anvender den riktignok bare i forskjellige former av *dagr* (*dagh degghi doghum*)+1 gang *loghonom*.

Tegnet er oftest korrekt brukt der hvor det står, men ikke gjennomført. Det er alltid også ekss. på at spirantisk *g* betegnes ved *g* alene.

D, E og K bruker *gh* meget og korrekt. G og H bruker det også meget, men dels ukorrekt i forbindelsen *ngh*, f. eks. *viðrgongh peningh langhframa* G; *fiorðunghs reikningh* H. A har det også en gang slik: *hanghande* IV 54, men har korrekt skifte i *-legha* : *-legs*, *-legt*. B bruker *gh* foran *tt*: *kunnighitt*, *wæraldleghtt*. II 109 1311 har det eneste tilfellet av *ggh* : *ligghia*.

gh-tegnet for den stemte gutturale spirant ble fra først av brukt på Østlandet og trengte siden gjennom over hele målområdet.

Aksent.

ea, *æa* fins spredt i mange brev, og brukes for *ia* hvor dette kan være av forskjellig etymologisk opphav (*tea* = *tjá* < eldre *tēa*, *sealfra* ved brytning, *freals* < *frīhalsar*). Men regelmessig skrivemåte er det bare i *sea* pres. plur. av *sjá* i innledningsformelen: *peim er þetta bref sea eða hæyra*.

I følgende brev står *sea*, ellers *ia*: A, B, D, H og II 31 1292, IV 106 1313, I 193 1327. Noen har *sea*, men mangler andre eksempler: II 39 1297, IV 72 1307, II 115 1313 (*sæa*), IV 127 1318, III 132 1322.

Disse har *ea* også i andre ord enn *sea*:

G *sæautian sæautián sæau*; K *sealfra frealslægha seautighi sifuean*(mn); II 24 1288 *bear kirkiv* (kan også være delabialisering av *bæar*); II 48 1299 *rokea*; IV 59 1305 *tea*; IV 167 1325 *prear*.

Følgende har bare *ia*, også i *sia*:

C, E, F, II 13 1266, II 35 1295, VII 35 1306, II 109 1311, II 131 1318.

Det lydlige grunnlag for skrivemåtene *ea*, *æa* må være omhyggelig leseuttale, da aksentomkastingen antakelig var fullført i alminnelig talemål på denne tiden.

Kvantitet.

Vokaler.

Det er sjelden brukt aksenttegn for å betegne lang vokal.¹

I *sétt* part. av *sjá* IV 106 1313 står aksent antakelig for å angi tostavig uttale.

I D IV 76 skal en muligens lese *árgang* med aksent.

Dobbeltskriving av vokal kan brukes for å betegne lengde. Særlig gjelder det lang *a* som kan skrives *aa* eller ³¹. Men andre vokaler fins også undertiden dobbeltskrevet.

¹ De aksenttegn som står i DN i III 132 1322 er usikre på fotografiet.

siit pron. n. II 13 1266; hvis *ii* her skal uttrykke lang vokal, må det være i en leseuttale. Det står i forbindelsen *bræf siit* og kunne risikere å få uklar enklitisk uttale *bræfset*. Det kan også tenkes at ordet hadde sterkt trykk her, ettersom det er tale om to brev, *bræf siit* og *bræf vart*.

Ellers brukes *ii* i *tiina* inf. (DN *tina*) II 48 1299, *tiid* II 115 1313 o. fl. st.

ee ofte i *veer*, *seer* pron. f. eks. II 35 1295; *see* konjunktiv, f. eks. F II 107; *peetr* hadde fått lang vokal i gno. En gang *reetto* adj. E IV 85, og *veet* (= *vétt*, kornmål) G IV 122.

yy i *byyr* pres. til *búa* G IV 117.

oo i *proonde* mn. D IV 67, *moot* prep. G IV 109; *rooð*: *roðsfyrde* K er kanskje overensstemmende med uttalen — vokalen er blitt forkortet foran konsonantgruppe.

Ligaturen av *a*³¹ som brukes av B, E, K og i II 35 1295, og *aa* som er det vanlige tegnet, står nesten alltid — der hvor de brukes — for lang, rundet vokal, som *saal*, *baarðe* mn., *aare*, *faa*, alle former av pron. *vaar* og *saam* l. plur. pret.

Etpar ganger er *aa* brukt for gammel kort *a*. G IV 109 har *handsaall* for *handsal*. *ll* har ingen betydning; G skriver både *satmaal* og *saatmall* IV 108 (= *sáttmál*), og dobbeltskriving av *l* er i det hele en ortografisk egenhet hos ham. Men *aa* bruker han ellers bare for lang vokal, så hvis *handsaall* ikke er feilskrift, viser den at vokalen er forlenget i kort staving. Hægstad (Ry. s. 41, merkn. 83) sier: »Den vanlege lengjing av dei gamle stutte vokalar i ljodsterk staving framfor stutt konsonant er der nokre merke etter i diplom fraa omkring 1400. Soleis *faalt* IV 572 1389 til *falr* adj., *daag* IV 777 1409». — *handsaall* er fra 1313.

fult ok faast II 109 1311 viser kanskje vokalforlenging foran *st*. Slik forlengelse fins i dansk (Br. N. Gda. Gr. 1 § 189,5: *faast dagh*, *faaste affthen*).

Til dels kommer forlengelse indirekte fram gjennom *u*-omlyd og vokal-harmoni. Om forlengelse foran *l*+kons., foran *ng* og i framlyd jfr. s. 10 og s. 17.

Direkte kommer framlydsforlengelsen fram i *aat* prep. G IV 117, IV 119, IV 120 og F IV 86a. *altid* for *ártið* III 132 1322 og I 193 1327 forutsetter at vokalen i *al-* var blitt forlenget. Bortfall av *l* i *hysfyrðe* C II 77a, *hysfyrði siafum* D II 77b og *friaslegha* H IV 147 viser også at vokalen har vært lang.

Konsonanter.

Det er sjelden en kan si sikkert at enkel- eller dobbeltskriving av konsonant uttrykker noe om kvantiteten. Det er mere et rettskrivnings-

spørsmål. Noen skrivere fordobler konsonant rent vanemessig (jfr. Grøtvedt i MM 1940 s. 105).

lld, ll. Disse skrivemåtene er ikke så sjeldne som en får inntrykk av hos Hægstad Ry. s. 78. De er sjeldne i de tidligste brevene — A, B og C har dem ikke. Men hos D, E, F, G, H, K må de sies å være normale.

Denne fordoblingen er alminnelig i gno. Celander (Övergången s. 84 og s. 86) mener *ll* skrives for dental *l*, likesom *nn* foran *d* og *t* skrives for dental *n*. Enkel *n* og *l* skulle betegne kakuminal eller supradental lyd. Hægstad regner også med en spesiell uttale av *ll* og *nn* foran *d* og *t*. Gammeltrøndsk skrift har både *nn* og *ll* foran dental, nordvestlandsk bare *ll*, og dertil fins paralleller i moderne mål, idet trøndsk har palatal uttale av både *l* og *n* i slik stilling, mens nvl. ikke har spor av palatal *n*, men delvis palatal *l*. Sørvestlandsk har ikke palatal *l* heller. Slik uttale kan ha eksistert før. Men det er rimeligst at skrivemåten her bare er en grafisk egenhet. Den var iøynefallende og lett å huske, og har bredt seg utover de områder hvor den egentlig hørte hjemme (Seip s. 236 og Sørlie, Fær. trad. s. 120).

Fra stillingen foran dental har *ll* bredt seg til andre stillinger. Det er tydeligst hos G som fordobler *l* alltid, foran konsonanter og i utlyd, etter kort og lang vokal: *tollgho hœllgha hallfu tollfmanade* IV 109, *hollrar* IV 119, *manaðrmataboll* IV 119, *saatmall* (og *satmaal*) IV 108, *mallstofonne* IV 109; *handsaall sallmundar skall till skillorð* IV 109.

Slik brukes *ll* i II 115 1313 også. Både dette brevet og G har i det hele megen dobbeltskrivning av konsonant.

Selv om noen av disse tilfellene med *ll* kan forklares ved at vokalen var forkortet i trykklett stilling (*m.m. boll*), eller opphavlig kort staving hadde fått lang konsonant (*sallmundar skillorð*), er det naturligst å oppfatte dem også som rent grafiske eiendommeligheter.

II 35 1295 er et eldre brev, som ikke har *lld*, men likevel *sulaðall* < *-dal*, *fiski uell* < *vél*. Dette brevet er nokså variert i konsonantbruken (*addra*, *att sia ok retleiða*, *vittnisburðar*), så det er mulig at *ll* her har lydlig grunnlag, særlig siden den trykklette stilling var gunstig for forkorting av vokalen. Navnet Suldal uttales nå også med kort vokal. — Fordobling av *l* etter lang vokal kjennes i rygsk foran adjektivendelsen *-ligr*, ellers ikke (Thorson s. 85, jfr. Skulerud, Tinnsmålet s. 392).

nn. nnd forekommer i I 70 1286: *hinndar ar*, *ranndaberg*, ellers ikke. Og dette brevet har også *biarnnskinn* og *daudinn* (det siste »korrekt»),

så skriveren må sies å ha en tendens til å fordoble *n* — selv om *biarnnskinn* kunne ha noe med assimilasjon *rn > nn* å gjøre. En slik tendens er ikke sjelden. De skriverne som bruker *nn*, har den både hvor den hører hjemme og hvor den ikke hører hjemme. Det kommer best fram i utlyd i enstavingsord og i trykklette stavinger.

I 63 1270 er det eneste brev hvor *n* og *nn* konsekvent er holdt ut fra hverandre: *sveinn* nom.: *svein* akk.; *stutenn* subst.: *tuevætran* adj.

nn brukes av G, H (også *n*), II 109 1311 (som også har *fyrnemfdomm*) og I 193 1327: *sidann honn vttann þærnann* I 193, *biornn arnbiornn fullann yckarnn sinn sidazstann* G o.fl. *rnn* kan ikke tas som tegn på assimilasjon *rn > nn* her, selv om slik assimilasjon bevislig har funnet sted.

Det stadige *nn* kan skyldes en overflødig og skjødesløs bruk av nasalstrekken, noe som er drevet videre hos K. Han skriver: *bræðrañna* IV 152, *hennar einne* I 168, o.m.a. (jfr. s. 18), hvor en ved å oppløse nasalstrekken ville få mange tilfelle med *nnn* og *mmm*.

Fordobling av andre konsonanter. De skriverne som har *ll* og *nn*, fordobler gjerne andre konsonanter også. Det blir da usikkert hvordan en skal oppfatte *ss* i *hæimilis huss* II 115 1313 og IV 167 1325 (hvor også *huss* med sterkt trykk) og *niðaross* G. *ss* kan betegne kort vokal oppstått i trykklett stilling.

pp er også tvilsom. F har *kæyppti* II 107, *opptlega bodskapp* IV 86a. *bodskapp* kunne vise kort vokal og lang konsonant i 2. staving, og *kæyppti* og *opptlega* være en poengtert leseuttale hvor talemålet har *ft*. Men G har *kaupp* og *krappt* IV 108, og her var det ingen grunn til å tviholde på *pt*; den må være uttaleform (jfr. s. 30). *bodskapp* fins også i IV 70 1307 (det som mangler yngre *u*-omlyd) og hos B IV 45.

Den stadige fordoblingen av *t* setter B i en særstilling: *fantr kantr eipttir griottsuein* IV 45, *i mott kunnichtt haustitt vittpnisburdar* II 54, *eipttir þitt tækitt hafuett* 2. plur. *gropptt gefuett* III 43. Her kan man ikke si at vokalen er forkortet i *mott* og *griottsuein*, at *pt* er assimilert i *eipttir*, og at *t* holdt på å bli stemt i trykksvak stilling etter vokal (*haustitt tækitt*) og i *vittpnisburdar* — selv om nok *p* i det siste er innskutt for å hindre stemning. Hos B er fordoblingen av *t* en rent grafisk egenhet.

Hos andre kan en finne *tt* i enkelte ord, som *brentt gortt* IV 106 1313, og hos H: *gortt* alltid, *vartt vaartt* III 116.

I MM 1940 kommer Grøtvedt inn på skrivemåter som *gortt kaupp bott hanss* o.l. (s. 113—114). Han antyder at fordoblingen kan ha noe med aksentueringen å gjøre. »Det ligger nær å tro at den ekspiratoriske

aksent i den tid var vanligere enn i nuværende dialekter, og at den hyppige dobbeltskriving i betonte stavelser kan være uttrykk for en større psykisk energi som hvilte på konsonantene». — I st. dipl. ser det ut til at konsonantfordobling i betont staving ofte følges av konsonantfordobling i ubetont staving. Hvis den ekspiratoriske aksent kan ha noe å si i ubetont staving også, må det være i en leseuttale hvor en anstrenger seg for å uttale hver staving tydelig. En slik outrert leseuttale kan også ligge til grunn for *vitnissburdar* IV 70 1307 og *bps dæmess* K I 192.

Grøtvedt fortsetter samme sted: »Derfor kan det heller ikke med sikkerhet sies at skrivemåter som *skipp gripp brott lutt* viser en virkelig forlenging av slike korte stavelser. At østnorsk oftere enn vestnorsk har fått konsonanten forlenget i slike kortstavelserord, skyldes kanskje at det på det tidspunkt da stavelseskvantiteten endret seg, samtidig var vakling i intensitetsaksenten».

Hos K er det noen slike ord: *skipp* IV 152, *lutt* I 168, *vittorðe* IV 145, og etter opphavlig lang vokal *abbote* IV 145, *pusskunndrat* IV 152 og IV 155. Enten skrivemåtene viser lang konsonant eller vakling i intensitetsaksenten, er de fremmede i st. dipl., og kan være merker på et målføre som ikke er rygsk. K mangler også yngre *u*-omlyd.

Noen dobbeltskrivinger som sikkert viser talemålsuttale, er *æro* C IV 49 og *hærr* I 70 1286 < *hér* adv. De er begge meget brukte ord, og skriftbildet måtte stå tydelig for skriveren, så når en så radikal rettskrivingsreform er foretatt, må den grunne seg på uttalen.

uttan er vanlig skrivemåte. Vokalen er antakelig først forkortet i trykksvak stilling, så er konsonanten forlenget i mer trykksterk stilling.

Påfallende er den stadige veksel *vettra* : *vetr*. Slik hos A, D, F, G og i II 39 1297, VII 35 1306, IV 72 1307. Hvis det i det hele tatt er et lydlig grunnlag for skiftet *vettra* : *vetr*, og det ikke bare er maner, en skriftskoleegenhet, må det være at stavelsesskillet ligger i *tt* i *vettra*.

Konsonantforenkling. Forenkling særlig av *rr* i ubetont stilling inne i ord er vanlig, som i gen. og dat. fem. og gen. plur. av pron. og adj.

Ekss. *annare* dat. fem. II 35 1295, *annara* gen. plur. II 39 1297, *mikili* dat. fem., *fiughura* gen. plur. II 115 1313.

I forenkling av konsonant i det hele tatt går II 13 1266 lengst. Foruten *þes*, *þan* som er nokså utbredt ellers også, skriver han *legiom* og *vatar*.

Ellers er forenklingstendensen sterk hos A, C, D (bortsett fra *ll*), og i II 48 1299 og II 131 1318. Det gjelder særlig konsonant i utlyd i enstavings- og flerstavingsord.

A: *miskun svein men sin stadren* o.a.

C: *heil hucær annar mit sion stn. kunikt kumunsens daghen fulgære.*

D: *þan min mit.*

II 48 1299: *okart okan gor men dagen.*

II 131 1318: *han sin mit kunikt.*

fæk, gæk har ofte enkel konsonant. Hægstad (Ry. s. 19) mener det er de langvokaliske preteritumsformer vi har å gjøre med.

Oversikt.

A.

Vokalharmoni: Regelmessig; etter <i>e, æ — i og o.</i>	Konsonanter: <i>l</i> og <i>n</i> enkel foran dental. Enkel <i>n</i> i utlyd.
<i>u</i> -omlyd: Gjennomført.	<i>pt</i> men <i>aftr.</i>
<i>e—æ</i> : Temmelig meget <i>e.</i>	Ingen labialisering av <i>i.</i>
Ingen svarabhaktivokal.	<i>ð : d</i> klassisk.
Svekkelse av <i>o</i> : <i>opot</i> for <i>opet.</i>	

A virker sikker og fast i rettskrivningen.

B.

Vokalharmoni: Ikke så regelmessig; <i>itt</i> og <i>om</i> ; etter <i>e, æ—e</i> og <i>o.</i>	Diftongering til <i>ei, æi</i> når <i>i</i> i neste staving.
<i>u</i> -omlyd: Blanding; omlydsproduktet dels <i>au.</i>	Konsonanter: Alltid <i>tt.</i>
<i>e—æ</i> : Blanding.	<i>rn > nn</i>
Svarabhaktivokal: <i>daraskapar.</i>	<i>raghntt</i>
Svekkelse av <i>u, o</i> : <i>ymisim, korsbrodir</i> (<o).	<i>pt; stæmptt, stæpndo; vittpnisburdar vakna lane</i>

B skiller seg tydelig ut fra alle andre. Det kan skyldes både målføre og skriftskole. Rettskrivningen er ikke fast. *au* og *ei* når neste staving har *u* og *i* kan skyldes skriftskolen som må være en annen enn den de fleste andre brev har tilknytning til. *tt* er kanskje en individuell egenhet. Det er særlig vokalharmoniens *itt* tross draget mot *e* og *o* som virker fremmed. *raghntt* fins heller ikke noe annet sted. Det er imidlertid ingenting som absolutt peker bort fra rygsk målføre.

C.

Vokalharmoni: Bare rester, vesentlig *e* og *o*.
u-omlyd: Gjennomført.
e—æ: Meget *æ*.
 Svarabhaktivokal: ofte utskrevet *e*.
 Meget labialisering av *i*.
r-bortfall i flertall: *erfingia* nom.
rn > nn (*sion*, *pafanner* o.a.).
th i navn og *fathnese*, *vithnisburdar*,
kethil.

bazsto og *bezsto*.

pt

Progressiv *j*-omlyd: *jerðer*, *iðdre*.
sia, *sialfra* o.l.

Konsonantbruken: Mest mulig enkel konsonant, men *ærro* pres. plur.

ð : *d* nesten klassisk.

C skiller seg ut ved mangelen på vokalharmoni (sammen med II 131 1318).

Bortfall av *r* i flertall gjør det rimelig at han er fra den sydlige del av distriktet, Jæren eller Dalane. *th* viser muligens tendens til stemt konsonant. Rettskrivningen er ganske konsekvent, men han må ha stilt seg nokså fritt til skrifttradisjonen, siden svarabhaktivokal og progressiv *j*-omlyd så ofte kommer fram.

D.

Vokalharmoni: Regelmessig; etter *e*, *æ—i* og *o*.
u-omlyd: Meget lite.
e—æ: Mest *e*.
 Ingen svarabhaktivokal.
 Endel labialisering av *i*.
ll foran dental og ellers.

rn > nn

ft; *haslu* stn.

r-bortfall i genitivs *-ar*.

sea : *sialfum*

Konsonant i utlyd enkel.

ð : *d* klassisk; *gh* mye og korrekt.

Rettskrivingen er fast og tradisjonell. At *u*-omlyd ofte mangler, behøver ikke bety fremmed målføre.

E.

Vokalharmoni: Regelmessig; etter *e—i* og *o*.
u-omlyd: Blanding.
e—æ: Bare *e* (unntagen *æða*).
 Forkortninger viser svarabhaktivokal

og vokalreduksjon i end. *-ar* i trykklett staving.

Ikke labialisering av *i*.

ll foran dental.

rn > nn (*fennom* stn.)

rs > *s(s)*

ft

sia, lia, hia; reetto adj. dat.

Konsonant, særlig *n*, enkel i utlyd.
 ð delvis brukt for *d (ð)* + vokal; *gh*
 mye og korrekt.

E virker fast og tradisjonell tross reduksjonen i *-ar* som kommer fram ved omvendte skrivemåter og forkortninger.

F.

Vokalharmoni: Regelmessig, unntagen etter *e, æ*.

u-omlyd: Blanding.

e—æ: Blanding.

Vokalreduksjon i *-ar* og *-or* (*hakon' dott'*).

ll; *bodskapp*
 Monoftongering i *Erikr Endriðr.*
eftir og *æptir*.
 ð for *d* + vokal (*e*).

Materialet er lite, og rettskrivningen virker i det hele usikker.

G.

Vokalharmoni: Stort sett regelmessig; etter *e, æ* står både *i* og *e*, men alltid *o* unntagen i *huerium* og *settum*.

u-omlyd: Gjennomført; *forsognar* for *forsagnar*; *malavextom* for *malavoxtom*.

e—æ: Blanding; diftongen *æi*.

sæa, sæautian o.l.

Endel labialisering av *i* og *e*.
ll alltid.
pt (*krappt*); *aftr*
r-bortfall i genitivs *-ar*.
optno, kaupp, nidaross, swipthuns,
aflaustnar.
nn nesten alltid i utlyd: *fullann,*
yckarnn, biornn.
 ð : *d* — regelløst; *gh* mye, også i *ngh*

G virker til dels selvstendig. *forsognar, malavextom* og *krappt* må være talemålsformer. *nn* er blitt maner hos ham.

Den sterke tendens til *pt* kunne tyde på Jæren, selv om *pt* kan ha vært mer utbredt før enn nå. Han har ikke meget til felles med C, bortsett fra den gjennomførte *u*-omlyd.

H.

Vokalharmoni: Regelmessig; etter *e, æ — i* og *o*.

u-omlyd: Gjennomført; omlydsproduktet dels *au*.

e—æ: Mest *e*.

pt; þorkautslu

rn > *nn*
ll foran dental.
gortt, vartt og *vaartt.*
sea : hia. þria
þottozst, jnzsigli
 ð : *d* regelløst; *gh* mye, også i *ngh*.

H skiller seg ut bare på grunn av at han noen få ganger skriver *au* for *u*-omlydsproduktet av kort *a*. Det er usikkert om *au* er kommet inn fra talemålet eller fra en annen skriftskole. Ellers har H meget til felles med A, E, F og G, og bortsett fra *u*-omlyden også med D.

K.

Vokalharmoni: Temmelig regel-	<i>pt</i>
messig, men med et sterkt drag	<i>sea, sealfra, seautighi</i>
mot <i>e</i> og <i>o</i> ; etter <i>e</i> , <i>æ</i> — <i>e</i> og <i>o</i> .	<i>skipp, lutt, vittorðe — abbote, þuss-</i>
<i>u</i> -omlyd mangler.	<i>hundrat</i>
<i>e</i> — <i>æ</i> temmelig jevnt fordelt.	<i>ærskurðr; surdælom; sætzstafunne</i>
Monoftongering i <i>akallust</i> .	<i>huarn</i> pron.
Endel <i>lld</i> og <i>llt</i> .	<i>ð</i> : <i>d</i> regelløst; <i>gh</i> mye og korrekt.
<i>rn</i> > <i>nn</i> ; <i>nd</i> > <i>nn</i> (<i>hannsal</i>)	Overflødig bruk av forkortingsstegn.

Manglende *u*-omlyd sammen med skrivemåter som *skipp lutt vittorðe* gjør det mulig at K språklig ikke hører hjemme på sørvestlandet, og monoftongering, *huarn*, *ærskurðr* og *sætzstafunne* forsterker dette inntrykket, selv om ikke noe av det er avgjørende.

K kan være østlending, eller bergenser. Vokalharmoniens *e* og *o* peker kanskje helst mot Bergen. Men skriftradisjonen må være meget fast, siden det ikke er antydning til vokalreduksjon i de 5 brevene. Ellers har K meget til felles med andre st.dipl. i skrift og rettskriving, og skiller seg mindre ut enn B. Bortsett fra B rommes alle innenfor en videre norm.

Dersom K er fra en annen landsdel, kan han neppe være Orm Aslakson (jfr. s. 8). Orm Aslakson var korsbror i Stavanger i 1319 og i 1334, og har antakelig vært det inntil 1343 da han ble biskop på Island (DN XVII, og Brøgger: Stavangers historie i middelalderen s. 131).

Til slutt er det et par enkeltbrev som på en eller annen måte er påfallende.

IV 70 1307 mangler *u*-omlyd, viser vakling i vokalharmonien etter *e*, *æ*, har temmelig meget *e*-bruk, også for lang *æ* i *reent* part. til *ræna*, har diftongering til *ei* når neste stavning har *i*, antakelig svekkelse av *a* i *sokn'dale*, *huarn*, *bodskapp*, *rl* > *ll* i *kalls* son, delabialisert *kemr*, *biskups demes*.

Det er mulig at denne skriveren også er østlending. Den fullstendige mangel på *u*-omlyd og *huarn*, som ellers bare fins hos K, gjør han fremmed.

II 24 1288 eller før, uten sted, angår Bergen og Stavanger og av Hægstad regnet til stavangerbrevene, har preteritum *sattv* som er regnet for en østnorsk form. Alle andre st.dipl. har *setto settom setta setti*. Den gjen-

nomførte bruk av *v* for *u* gjør at det virker alderdommelig. Det har vokalharmoni med usikkerhet etter *e*, *æ*, blanding av *u*-omlydte og ikke *u*-omlydte former, *krostukcæ* < *-stuku*, *bænn* < *bæenn* best. form, *guðrs* gen., *huær* pron. Intet av dette taler for at skriveren skulle ha et fremmed målføre, det måtte da være *æ* som tegn for den reduserte, trykklette vokal.

I 63 1270 har monoftongering i *méra*, *kolbinn*. Det sies ikke hvor det er skrevet, men det er et regnskap om gårder i nærheten av Stavanger. Det har endel avvik fra vokalharmonien i retning *e* og *o*, gjennomført *u*-omlyd, reduksjon av *o* (*fene* dat.) pron. *patta* utskrevet med *a* og en påfallende korrekt bruk av *nn* og *n*. Dette skillet mellom *nn* og *n* får en til å tenke på dialekter i Sogn og Fjordane som har fått palatal uttale av *nn*. (Ross, Fyrdemaal 1909 s. 7). Disse målførene har også *a* i mange pronomen (Ross sm.st. s. 13, Larsen Sognem. s. 100). Monoftongering av *ei* forekommer også, selv om det ikke fins i *meir* (Sognem. s. 266—273).

Det er bare hos C — Hægstads hovedbrev — at vi finner kombinasjonen gjennomført yngre *u*-omlyd og manglende vokalharmoni. A, G og H har gjennomført *u*-omlyd sammen med vokalharmoni. D har lite *u*-omlyd, men vokalharmoni med *i* og *o* etter *e*, *æ*, som så mange andre skrivere har. Påfallende er det at K, som så å si ikke har *u*-omlyd og kanskje har et fremmed målføre, er den som har tydeligst tendens til *e* og *o* i vokalharmonien.

Nå er C sikkert en av dem som stiller seg friest til skriftoptøplingen og for så vidt skulle være representativ, men det kan ikke være berettiget å regne alle de andre for mer og mindre verdiløse språklig sett, særlig siden flere av dem har skrevet originalere og mer muntlige brev enn C.

Bortsett fra B og etpar andre brev har alle skriverne, C iberegnet, et visst fellespreg, antakelig betinget i miljøet om bispestolen. Men innenfor denne felles norm er det variasjon, f.eks. hva *u*-omlyden angår. A, C, G og H, som har bare omlydte former, må ha støtte i en tradisjon hvor omlyden hørte med og var korrekt. E og F, som dels har omlyd, dels ikke, og dessuten anvender forkortningstegn og *ð* annerledes, må ha vært bedre kjent med andre skrifttradisjoner og i noen grad påvirket av dem. D, som — sikkert med grunnlag i talemålet — har mest ikke-omlydte former, kan ikke ha følt seg bundet av tradisjonen med *u*-omlyd.

Hva angår utvikling i rettskrivingen innenfor dette tidsrommet kan følgende nevnes: Bruken av *ð* og *d* er klassisk hos A, C og D, hos E og F brukes den for *d*(*ð*)+vokal, og hos G, H og K brukes *ð* og *d* om hverandre. Bruken av doble konsonanter og konsonantopphopninger som *sz*, *szt*, *dsz*, *sc* o.l. øker mot slutten av tidsrommet — det er særlig utpreget i IV 167 1325 og I 193 1327. *gh* brukes mest hos senere skrivere.

Liste over stavan'gerdiplomene før 1330.

Gruppe A: V 16, ved 1286; IV 18, 4/12 1297, uten sted; IV 48, 14/6 1300, Oslo; IV 54, 2/5 1302. *Gruppe B:* II 54, 3/9 1299; IV 45, 1299; III 43, 1277—1303. *Gruppe C:* IV 49, ca. 1300; II 77a, 26/1 1305; II 78, 27/1 1305. *Gruppe D:* II 77b, 26/1 1305; IV 67, 1306; IV 76, 30/4 1308. *Gruppe E:* V 50, 16/10 1305, Karmt; II 80, 3/2 1306; IV 85, 24/8 1310; III 89, 25/8 1310. *Gruppe F:* IV 86a, 21/9 1310; II 107, 24/2 1311. *Gruppe G:* IV 109¹, 6/2 1313; IV 108, 1314; IV 117, 25/9 1316; IV 118, 17/11 1316; IV 119, 23/4 1317; IV 120, 30/7 1317; IV 122, 30/1 1318, Eidsa; II 134, 11/12 1318, Utstein. *Gruppe H:* IV 129, 30/5 1319; III 116 (2 orig.), 11/6 1319; IV 147, 14/3 1321. *Gruppe K:* IV 145, 6/9 1320, Utstein; IV 152, 5/4 1322; IV 155, 19/6 1322; I 168, 23/6 1322, Avaldsnes; I 192, 2/12 1327.

Brev av forskjellige skrivere.

II 13, 1266, Bergen; I 63, ca. 1270; I 70², 1286; II 24, 1288 eller før, uten sted; II 31, 30/5 1292; II 35, 24/5 1295; II 39, 11/2 1297; II 48, 7/4 1299, Oslo; IV 59, fasten 1305; VII 35, 16/6 1306; IV 70, 21/3 1307; IV 72, 3/6 1307; II 109, 21/4 1311; II 115, 8/1 1313; IV 106, 18/11 1313; II 131, 7/7 1318, uten sted; IV 127, 1318; III 132, 25/1 1322; IV 167, 19/7 1325; I 193, 13/12 1327; IV 178, 7/4 1328.

Forkortede boktitler.

VSS=Skrifter utgitt av Videnskapsselskapet i Kristiania, II klasse.

VAS=Skrifter utgitt av Det Norske Videnskaps-akademi i Oslo, II klasse.

VAA=Avhandlinger utgitt av Det Norske Videnskaps-akademi i Oslo, II klasse.

VSF=Forhandlinger i Videnskapsakademiet i Kristiania.

ANF=Arkiv för nordisk filologi.

NTS=Norsk tidsskrift for sprogvidenskap.

MM=Maal og minne.

Celander=Hilding Celander: Om övergången av $\delta > d$ i fornisländskan och forn-norskan, Lund 1906.

Grøtvedt=Per Nyquist Grøtvedt: Lydverket i lovhåndskrifter fra Borgartingslag 1300—1350, VAS 1938,5.

Holm-Olsen=Ludvig Holm-Olsen: Den gammelnorske oversettelsen av Pamphilus, VAA 1940.

Holtsmark En tale=Anne Holtsmark: En tale mot biskopene, VAS 1930,2.

Hægstad G. Tr.=Marius Hægstad: Gamalt trøndermaal, VSS 1899,3.

Hægstad Ry.=Marius Hægstad: Vestnorske maalføre fyre 1350, II Sudvestlandsk, I. Rygjamaal, VSS 1914,5.

¹ DN har IV 109, 6/2 1315.

² I 70, 1286 — DN har I 70, 1280.

- Hægstad Isvl.=Marius Hægstad: Vestnorske maalføre fyre 1350, II Sudvestlandsk, 2. Indre Sudvestlandsk. Færøymaal. Islandsk. Fyrste bolken. VSS 1915,3.
- Hægstad Nvl.=Marius Hægstad: Vestnorske maalføre fyre 1350, I Nordvestlandsk, VSS 1907,1.
- Kolsrud=Sigurd Kolsrud: Heidmarksbrev 1315—1560, Kristiania 1914.
- Larsen Sognem.=Amund B. Larsen: Sognemålene, Oslo 1926.
- Marstrander Bidrag=Carl J. Marstrander: Bidrag til det norske sprogs historie i Irland, VSS 1915,5.
- NG=O. Rygh: Norske Gaardnavne; Bind X Stavanger Amt, utgaven 1915, bearbejdet av Magnus Olsen. Bind XI Søndre Bergenhus Amt, utg. 1910, bearbejdet av Magnus Olsen.
- Nordberg Fornsv.=Stig Olsson Nordberg: Fornsvenskan i våra latinska originaldiplom före 1300 I Uppsala, 1926.
- Noreen=Adolf Noreen: Altisländische und Altnorwegische Grammatik, 4. Auflage, Halle 1923.
- Ross=Hans Ross: Norske Bygdemaal. Fyrdemaal, Oustegdemaal, Vestegdemaal, Rygemaal, Hordemaal, VSS 1909,3.
- Seip=D. A. Seip: Norsk språkhistorie til omkring 1370, Oslo 1931.
- Seip Studier=D. A. Seip: Studier i norsk språkhistorie, Oslo 1934.
- Seip Åsdøim.=D. A. Seip: Lydverket i Åsdølmålet Kristiania, 1915.
- St. bm.=M. Berntsen og Amund B. Larsen: Stavanger Bymål, Oslo 1925.
- Sørli=Mikjel Sørli: Færøysk tradisjon i norrønt mål, VAA 1936,1.
- Thorson=Per Thorson: Målet i Nordaust-Ryfylke, Oslo 1929.
- Vágslid=Eivind Vágslid: Norske logmannsbrev frå millomalderen, Oslo 1930.

Mindre avhandlingar og artiklar som det er henvist til:

- Per Nyquist Grøtvedt: Om dialektundersøkelser på grunnlag av gamle håndskrifter. MM 1940.
- Trygve Knudsen: Om muntlighet og replikker i norske middelalderdiplomer. Festskrift til Finnur Jonsson, København 1928.
- Trygve Knudsen: D. A. Seip: »Norsk språkhistorie til omkring 1370», MM 1936.
- Sigurd Kolsrud: Fraa maalskiftet. Nokre danske brev av nordmenn. MM 1922.
- D. A. Seip: Et høiere talemål i middelalderen, NTS VII, Oslo 1934.
- Olai Skulerud: Om pronomenet *kvar* i norske maalføre, færøysk og islandsk. ANF 28, Lund 1912.

Andre forkortelser:

- DN= Diplomatarium Norvegicum.
 st.dipl.=stavangerdiplomene før 1330.
 stn.=stedsnavn.
 mn.=mannsnavn.
 kvn.=kvinnenavn.
 tn.=tilnavn.
 gtr.=gammelttrøndsk.
 nvl.=nordvestlandsk.
 svl.=sørvestlandsk.
 isvl.=indresørvestlandsk.

1) P 2) P̂ 3) P̃

4) g 5) ĝ 6) g̃ 7) ḡ 8) g̅ 9) ğ 10) ġ

11) γ 12) γ̂ 13) γ̃ 14) γ̄ 15) γ̅ 16) γ̆

17) γ̇ 18) γ̈ 19) γ̉ 20) γ̊

21) d 22) d̂ 23) d̃ 24) d̄ 25) d̅ 26) d̆

27) z 28) ẑ 29) z̃ 30) z̄

31) aa 32) pp 33) gg 34) k

35) n 36) — 37) ʒ 38) p̂

39) z 40) 7 41) x 42) x̂ 43) 2

PETER HALLBERG

Om Þrymskviða.

Bland eddadikterna är Þrymskviða en av de allra bäst bevarade, mest kända och lättillgängliga. Dess klara, fasta och välavvägda skildringskonst har gett den rykte som en pärla av gammalnordisk, humoristisk epik. Diktens popularitet bekräftas bl. a. av att den tidigt gav upphov både till rimor på Island och till en folkvisa, som upptecknats i Norge, Sverige och Danmark.¹

I motsats till de flesta andra eddadikter erbjuder Þrymskviða inga egentliga tolkningssvårigheter. Men det hindrar inte, att den ställer forskningen inför en rad svårlösta litteraturhistoriska problem.

En tillförlitlig kronologi är grundvalen för all historieskrivning. Men redan på denna avgörande punkt visar sig eddapoésien ytterst motspänstig. Skälet härtill är givetvis sättet för traderingen. Senast har Jón Helgason framställt läget sålunda:

Hovedgrundlaget for alt hvad man ved om eddadigtningen er et enkelt håndskrift, Codex Regius. Håndskriftets ældste historie er fuldstændig ukendt. Man ved ikke, hvor det er skrevet, bortset fra at det er islandsk; man ved ikke, hvornår det er skrevet, bortset fra at ortografien og palæografien må bestemmes som tilhørende det 13. århs. sidste halvdel; man ved ikke, hvor det er blevet opbevaret, indtil Brynjólfur Sveinsson kunde forsyne det med sit monogram og årstallet 1643.²

Vissa fel i Codex Regius röjer klart »at den ikke indeholder digtene i den første nedskrift, men at den er afskrift af et ældre tabt håndskrift».³

---

¹ S. Bugge & M. Moe, Torsvisen i sin norske form udgivet med en afhandling om dens oprindelse og forhold til de andre nordiske former. (Festskrift til Hs. Maj. Kong Oscar II ... fra Det Kongelige Norske Frederiks Universitet. B. II, Chria 1897, s. 1—124.)

² Nordisk kultur VIII: B. Litteraturhistorie. B. Norge og Island. Udg. af Sigurður Nordal. Sthlm, Oslo, Kbh (tr. Uppsala) 1953, s. 26.

³ J. Helgason, a.a. s. 27. Om D. A. Seips hypotes, att Codex Regius går tillbaka på ett norskt original, se nedan s. 17 f.

En rad eddadikter utnyttjas också i Snorres Edda från seklets början, och betecknas då som gamla. Men härutöver är det illa ställt med påtagliga hållpunkter för eddapoesiens kronologi. Forskningen blir väsentligen hänvisad till s. k. inre kriterier, och därmed får den subjektiva bedömningen vidsträckt spelrum. »Hvis man læser hvad der er skrevet om eddadigtningens alder, kan man ikke undgå at blive dybt forvirret», konstaterar också Jón Helgason. Denne nyktre forskare slutar sin översiktliga framställning av hela problemkomplexet med orden:

Klare og bestemte svar på spørgsmålet om hvert enkelt digts alder og hjem foreligger ikke og vil aldrig komme til at foreligge. Den eneste absolut sikre kendsgerning er, at digtene er overleverede i islandske håndskrifter, hvoraf det vigtigste er fra 13. årh. Bevisbyrden påhviler den, der vil søge deres oprindelse i ældgamle tider eller fjerne egne.¹

Bland de dikter, som särskilt fått medverka till att göra bilden av eddakronologien förvirrande, nämner Helgason i första hand Prymskvida. Somliga forskare har ansett den höra till de allra äldsta, några har räknat den till Eddans yngsta dikter.² Ända till på senare år synes man ha varit ganska ense om Prymskvidas höga ålder. I den ovan nämnda avhandlingen om Torsvisen av Sophus Bugge och Moltke Moe åberopas den förres mening, att Prymskvida »sandsynlig er digtet c. 900 af en norsk digter i England» (61). Representativ är Finnur Jónssons datering i standardverket *Den oldnorske og oldislandske Litteraturs Historie*. Efter att ha karakteriserat Prymskvidas utmärkta konstnärliga egenskaper fastslår han: »Det fremgår allerede af den ovenfor behandlede beskaffenhed af digtet, at det må henføres til de ældre eller ældste digte.» Kort därpå för han utan ytterligare argumentering fram ett bestämt årtal: »Med andre ord: Prymskvida kan ikke være ret meget yngre end fra o. 900.»³ Med denna tidfästelse blir det enligt Jónsson inte tal om att dikten kan vara av isländskt ursprung; den måste vara norsk. Denna slutsats anses i sin tur bli bestyrkt av en sådan detalj som att jätten Thrym vid ett tillfälle i dikten sitter på en *haugr*: bruket att kasta upp högar är inte känt från Island. Men draget saknar uppenbarligen allt bevisvärde för Jónssons syfte. En isländsk skald kan inte rimligen ha känt sig förpliktad att strikt återge hemlandets topografi, när han ville skildra mer eller mindre mytiska nejder. Några som helst sakskäl för sin datering av Prymskvida presterar Jónsson sålunda ej. I själva verket tycks han vid sin kronolo-

¹ J. Helgason, a.a. s. 96.

² J. Helgason, a.a. s. 96.

³ F. Jónsson, *Den oldnorske og oldislandske Litteraturs Historie*. 2. Udg. B. I, 1920, s. 165 f.

giska gruppering av eddadikterna i väsentlig mån bygga på en rent estetisk värdering under lösenordet: ju bättre, ju äldre; ju sämre, ju yngre. Principen är ytterst tvivelaktig redan som arbetshypotes; i tillämpningen kan den ge nästan obegränsat utrymme åt personliga tycken.

Bland de forskare, som tillmäter Þrymskviða en hög ålder, kan nämnas Henrik Schück. Ännu i tredje upplagan av *Illustrerad svensk litteraturhistoria* räknar han dikten till den äldre, norska gruppen av eddapoesi.¹ Någon egentlig motivering för denna åsikt anför han lika litet som Finnur Jónsson. Bertha S. Phillpotts åberopar i sitt arbete *The elder Edda and ancient Scandinavian drama* (1920) som den gängse uppfattningen, att Þrymskviða är »a Norwegian poem of about 900» (62).

Emellertid tänker sig Erik Noreen i *Den norsk-isländska poesien* (1926), att Þrymskviða möjligen är »en relativt sen dikt, som mycket fritt och nyskapande behandlat ett mytiskt ämne» (79 f). Av allt att döma är det närmast till Noreen som Elias Wessén anknyter i sin artikel *Þrymskviða* i tredje upplagan av *Nordisk Familjebok* (band 19, 1933): »Sannolikt är T. en relativt sen dikt, yngre än omkr. år 1000.» Jag skall sedermera återkomma till Noreens motiv för att rucka på den traditionella datering-
en.

Den som grundligast tagit itu med problemet om Þrymskviðas ålder är holländaren Jan de Vries. Det sker i avhandlingen *Over de dateering der Þrymskviða*, tryckt i *Tijdschrift voor nederlandsche taal- en letterkunde* 47 (1928), s. 251—322. Ännu vid denna sena tidpunkt kan de Vries framträda mot bakgrunden av vad han kallar »dogmen om Þrymskviðas höga ålder» (252).² Ironiskt konstaterar han, att denna åsikt icke synes tarva någon bevisning. Som behjärtansvärd noteras Fredrik Paasches anmärkning, att utmärkta egenskaper hos innehåll och stil inte räcker som bevis för hög ålder, eftersom de bara vittnar om diktarens begåvning. De Vries har observerat Erik Noreens försiktigt framförda tanke, att Þrymskviða kan vara en jämförelsevis ung dikt, och säger sig ha blivit angenämt överraskad av detta inlägg (253). Tydligt uppfattar han det som en helt isolerad företeelse, en originell nyhet.

Själv bemöter de Vries i tur och ordning de olika argument, som åberopats för en tidig datering av Þrymskviða. Fastän hans kritik också i sin negativa aspekt är övertygande och nyttig, har han kanske där ett alltför lätt spel, för att diskussionen skall bli verkligt givande. Men de

¹ Bd I 1926, s. 151, noten.

² Alla citat från de Vries återges i översättning.

Vries har framför allt ett positivt syfte, en egen tes: han vill ge bevis för att Prymskvida är mycket sen och bör dateras till början av 1200-talet. Hans framställning vidgar sig därvid till en ganska allsidig granskning av dikten, som han ställer in under ett stort litterärt och kulturellt perspektiv. Jag vill genast framhålla, att jag är helt enig med de Vries i hans huvudresultat. De kommer i själva verket att utgöra bärande konstruktioner i den speciella tes, som jag å min sida tänker framföra och om möjligt bevisa. En väsentlig del av mitt eget inlägg måste därför ägnas åt ett någorlunda fylligt referat av de Vries' argumentering. Det innebär inte, att jag skulle behöva känna mig förekommen av denne forskare. Tvärtom är det för min särskilda slutsats av största värde, att vissa avgörande led i bevisföringen redan föreligger i andra sammanhang, och alltså inte har utformats av mig själv *ad hoc*. Min uppgift blir att sammanställa fakta och synpunkter i målet — dels andras, dels egna iakttagelser — så att de bildar ett bestämt mönster, griper i varandra som länkar i en indiciekedja.

Ett kortare avsnitt (274—77) ägnar de Vries åt vissa ord och ordformer, som stundom anförts som argument för Prymskvidas höga ålder. Det är överflödigt att här punkt för punkt följa hans motargumentering. Den röjer otvetydigt, att man underbyggt sin tes med ohållbara resonemang eller otillättna ingrepp i den traderade texten. I själva verket kan enligt de Vries några drag i diktens ordförråd — dativformen *Þóri* i st. f. *Þóri*, imperfektformen *þekði* i st. f. *þátti* — tvärtom tyda på en relativt sen tillkomsttid.

En mera dominerande plats i de Vries' framställning intar diskussionen av metriska och verstekniska frågor. Han utgår här från Gustav Neckels *Beiträge zur Eddaforschung* (1908). Med hänsyn till sammanbindningen av verserna i eddapoesian särskilde Neckel tre typer, som skulle representera den kronologiska utvecklingen. I den första och äldsta gruppen bildar varje verspar eller »Langzeile» inom sig en enhet, men står isolerat gentemot omgivande verspar. Till denna typ räknas Prymskvida; som exempel kan första strofen citeras:

Reidr var þá Vingþórr,
er hann vaknaði
ok síns hamars
um saknaði:
skegg nam at hrista,
skor nam at dýia,
réð Iardar burr
um at þreifaz.

I den andra gruppen är inte bara kortverserna sinsemellan förbundna två och två, utan halvstrofens båda verspar är också fastare knutna till varandra, så att halvstrofen utgör en syntaktisk helhet. I den tredje och sista gruppen slutligen skulle varje vers för sig tendera till största möjliga isolering. Som typexempel nämns *Atlamá* och *Rígsþula*.

Neckel menar alltså, att versparet är den ursprungliga enheten. Men som de Vries med rätta invänder, är detta en utgångspunkt, vars aprioristiska karaktär bringar hela bevisföringen i fara. Han har ingen svårighet att finna stöd för antagandet, att det lika gärna, eller snarare, är den enskilda versen, som utgör den äldsta enheten. Men den typen har Neckel placerat sist i sitt kronologiska schema. Denne har också, som de Vries påpekar, blivit tvungen att till en och samma första grupp hänföra både *Þrymskviða* och *Guðrúnarkviða III*, som han själv daterar till förra hälften av 1100-talet. Han har från början låtit binda sig av åsikten, att *Þrymskviða* är en gammal dikt; följaktligen måste dess typ av versförknippning vara gammal. Hela Neckels bild av utvecklingen ter sig f. ö. i sitt fram och tillbaka rätt egendomlig: sedan versparet som enhet avlösts av halvstrofen, alltså ett större komplex, skulle tendensen börja gå i rakt motsatt riktning och leda fram till den enskilda versen som enhet. De Vries' slutsats av granskningen på denna punkt blir, att arten av versförknippning inte kan läggas till grund för en relativ kronologi inom eddapoesen.

I sin omsorgsfulla analys av *Þrymskviðas* versrytm (258—68) finner de Vries, att denna är »märkvärdigt likformig, för att inte säga entonig» (267). Detta drag synes harmoniera utmärkt med diktens ovanligt ymniga bruk av episk variation och parallellism, ett stilmedel som kommer särskilt väl till sin rätt vid regelbunden versbyggnad och fast skandering. Den rytmiska likformigheten hos *Þrymskviða* ter sig för de Vries på vissa punkter som en egenhet, vilken man snarare väntar sig »i modern rimmad vers än i allittererande poesi» (267).

Man har tidigare observerat, att allitterationen i *Þrymskviða* inte tycks överensstämma med gällande regler. Men denna frihet har tolkats på skilda sätt: enligt en forskare utgör den ett bevis på diktarens tafattitet, enligt en annan avspeglar den ett äldre, mindre fixerat stadium i allitterationens utveckling (268). I ett verspar saknas allitterationen helt:

Svaf vætr Freyia
átta nóttom,

Strof 28

Denna oerhörda frihet har man sökt undanröja på flera sätt, bl. a. genom att utbyta textens *átta* mot *sjaru*. Men de Vries anser för sin del ett

dylikt ingrepp godtyckligt och överflödigt. Han sammanställer det citerade versparet med dess motsvarighet två strofer tidigare:

Át vætr Freyia
átta nóttom,

Strof 26

och förklarar, att Prymskvidas diktare här helt enkelt har låtit stavrimmet stå tillbaka för parallellismen. Det är i linje med hans helhetssyn på bruket av allitteration i denna eddadikt; han yttrar sammanfattande:

Allitterationen är mycket fritt tillämpad; diktaren tillåter sig allehanda friheter, som i andra eddadikter brukas i mycket mindre utsträckning. ~ Diktaren synes inte längre känna stavrimmen som ett organiskt element i allitterationsversen utan snarare betrakta dem som ett ornament. Allt detta förräder en diktare, som var verksam i en tid, då den gamla allitterationsversen råkat i förfall. 274

I detta sammanhang drar de Vries också in ett anmärkningsvärt fall av slutrim i Prymskvida; det gäller första strofens:

Reidr var þá Vingþórr,
er hann vaknadi
ok síns hamars
um saknadi.

Visserligen kan man stöta på ett och annat exempel på slutrim även annorstädes i eddapoesian. Men i ett viktigt avseende är enligt de Vries rimmet i Prymskvida unikt: det förbinder inte som i alla övriga fall två verser med varandra, utan två verspar. Detta bekräftar i sin mån åsikten, att för Prymskvidas skald icke den enskilda versen utan versparet telt sig som den grundläggande enheten. De Vries menar, att en sådan typ av rim snarast måste betraktas som ganska ung. Man kunde i detta sammanhang erinra om att i det äldsta kända exemplet på slutrim i isländsk poesi, Egill Skallagrímssons Høfudlausn (omkring mitten av 900-talet), rimmar verserna parvis.

En viktig plats i eddaforskningen intar givetvis studiet av de olika dikternas inbördes relationer. Man kan från Prymskvida samla ett aktningvärt antal exempel på fraseologiska överensstämmelser med eddapoesian i övrigt. I sådana fall, där ett direkt samband synes föreligga, söker de Vries i enlighet med sin uppfattning av Prymskvidas ålder göra troligt, att denna dikt varit den låntagande. Alla hans exempel är självfallet inte lika beviskraftiga, men de pekar avgjort i den riktning han anger. Jag skall nedan ta upp en rad av dem och komplettera dem med andras och egna iakttagelser.

Versparet i Þrymskviða strof 7:

Hvat er með ásom?
Hvat er með álfom?

har en ordagrann motsvarighet i Völuspá 48. På båda ställena nämns också jättevärlden i det omedelbart följande versparet. Man måste ge de Vries rätt i att den oroliga och suggestiva frågan har en djupare motive-ring i valans spådom och med största sannolikhet är ursprunglig i det sammanhanget (279 f).

Formeln *iardar hvergi / né upphimins* i Þrymskviða 2 erinrar om Völuspá 3: *igrð fannz æva / né upphiminn*, men har paralleller också i Vafþrúdnismál och Oddrúnargrátr. Att frasen i Þrymskviða ensam delats upp på två till olika verspar hörande verser och sålunda inte får alliterera inom sig, betraktar de Vries som ett föga ursprungligt drag, ett sekundärt arrangemang av en gammal episk formel (280).

Þrymskviða 14 korresponderar högst påfallande med Baldrs draumar 1:

Þrk. Senn vóro æsir
allir á þingi,
ok ásynior
allar á máli,
ok um þat réðo
ríkir tívar,
hvé þeir Hlórriða
hamar um sætti.

B:s dr. Senn vóro æsir
allir á þingi
ok ásynior
allar á máli,
ok um þat réðo,
ríkir tívar,
hví væri Baldri
ballir draumar.

Här är ju ett omedelbart sammanhang ofrånkomligt. De Vries erinrar om att man liksom i andra beröringspunkter vanligen också i detta fall betraktat Þrymskviða som långivaren. Samtidigt påpekar han emellertid, att detta inte utgör något bevis för diktens höga ålder, eftersom Baldrs draumar allmänt dateras till andra hälften av 1100-talet. Annars passar enligt hans mening den citerade »pompösa» (281) strofen bättre i Baldrs draumar än i Þrymskviða; den bör sålunda ursprungligen höra hemma i den förra dikten. De Vries motiverar inte närmare sin uppfattning av sambandet, men det förefaller mig, som om man obetingat måste ge honom rätt. Det är mycket naturligt, om en dikt som Baldrs draumar, präglad av »uhygge og mørk stemning» för att tala med Jón Helgason (a. a. s. 38), inleds med en skildring av gudarnas allvarsmättade rådslag. I Þrymskviða däremot med dess spelande humor och ur gudavärldens synpunkt lyckliga utgång passar en medveten anknytning till Baldrs draumar förträffligt. Kontrasten höjer den estetiska effekten och står i bästa samklang med den ironiska ton, som präglar hela dikten. Tvärtom

verkar det mycket osannolikt, att författaren till Baldrs draumar med dess lugubra motiv skulle ha kommit på idén att redan med själva anslaget väcka associationer till Þrymskvidas burleska uppträden. Jag skall senare försöka visa, att Þrymskvida i flera andra fall tycks laborera med underfundiga anspelningar på äldre dikter, och att skalden däri röjer ett utvecklat sinne just för sammansatta effekter och ironisk kontrastverkan.

Fyra gånger förekommer i Þrymskvida vändningen:

ok hann þat orða
allz fyrst um kvad: Stroferna 2, 3, 9 och 12

De Vries har observerat, att precis samma fras finns i Sigurdarkvida in forna, även kallad Brot. När Gudruns fränder återvänder efter att ha begått dråpet på Sigurd, möter hon dem med en fråga:

Úti stóð Guðrún,
Gjúka dóttir,
ok hon þat orða
allz fyrst um kvad:
»Hvar er nú Sigurðr,
seggia dróttinn,
er frændr mínir
fyrri ríða?»

Strof 6

Enligt de Vries är denna överensstämmelse »säkert inte tillfällig» (283). Men under det att frasen i Þrymskvida upprepas som en ren formel, har orden *allz fyrst* i Brot en pregnant innebörd, sin fulla tyngd. I dem avspeglas Gudruns oro för Sigurds öde; det är tanken på honom, som tränger sig fram »först av allt». Detta synes tala för att Brot är den givande parten. Redan åtta år före de Vries har f.ö. Bertha S. Phillpotts i sitt ovannämnda arbete, *The elder Edda and ancient Scandinavian drama*, betecknat Þrymskvidas formel som ett lån just från Brot; hon fäster sig liksom de Vries vid hur väl uttrycket återger Gudruns sinnesstämning (73). Att två forskare sålunda oberoende av varandra gjort en såpass speciell reflexion, får väl anses styrka dess giltighet.¹ Phillpotts noterar ytterligare några verbala överensstämmelser mellan de båda dikterna (72 f) och betraktar även i dessa fall Þrymskvida som låntagare. Hon vill på det hela taget tillskriva Brot en viktig roll som förebild för Þrymskvidas berättarstil.

¹ När de Vries skrev sin avhandling, hade han tydligen inte tagit direkt del av Phillpotts arbete. I not 1 s. 284 säger han sig av Heuslers anmälan i ANF 38, 1922, ha inhämtat, att hon bedömer ifrågavarande punkt på samma sätt som han själv.

Också mellan å ena sidan Prymskvida och å den andra Oddrúnargrátr och Guðrúnarkvida I och III kan en rad fraseologiska likheter konstateras (284—88). Materialet tillåter i allmänhet inte några bestämda slutsatser om i vilken riktning påverkan gått, även om de Vries i ett eller annat fall lyckas göra troligt, att Prymskvida varit den mottagande parten. Härmed är dock, som han själv påpekar, inte särskilt mycket vunnet för kronologien, eftersom dateringen av de övriga dikterna är ytterst osäker: buden varierar för Oddrúnargrátr mellan 1000- och 1200-talen (284), för Guðrúnarkvida I mellan slutet av 900-talet och 1100-talet (286), för Guðrúnarkvida III mellan 900- och 1200-talen (287).

Några entydiga överensstämmelser mellan Prymskvida och andra Torsdikter i Eddan har de Vries inte lyckats spåra. Att både Prymskvida och Hymiskvida betecknar Tor som *Sifjar verr*, kan man inte bygga något på; den omskrivningen uppträder också annorstädes (278 f). Inte heller Lokasenna har enligt de Vries något att ge i detta sammanhang. Visserligen brukar denna dikt i likhet med Prymskvida (och Hymiskvida, borde det ha tillagts) Torsnamnet *Hlórríði* och talar om flera gudinnor som *vergjarnar* 'karlgalna', medan Freja i Prymskvida harmset avvisar förslaget att fara som brud till jättevärlden: då skulle hon vara karlgalen med besked (*Mik veitstu verða / vergjarnasta, / ef ek ek með þér í iotunheima.*) Men om förhållandet mellan Lokasenna och Prymskvida anser sig de Vries inte kunna yttra något med säkerhet. Just här tror jag emellertid, att en närmare analys av fraseologi och situation i de bägge dikterna kan ge påtagliga resultat.

Som bekant handlar Lokasenna om hur Loke under ett gästabad bland gudarna uppträder som skadeglad stämningfördärvare och i tur och ordning riktar grova smädelser mot de närvarande. Hans stående beskyllning mot gudinnorna rör lösaktigt leverne; sålunda kallas Idun och Frigg 'karlgalna'. Gudarna i sin tur anklagas i flera fall för *ergi* 'arghet', d. v. s. (sexuell) perversitet. Det gäller t. ex. Oden själv, och Njord får till livs historien om när jättemör nyttjade honom som potta och lät sitt vatten i munnen på honom. Å andra sidan bemöts Loke vid ett par tillfällen med liknande förebråelser för perversitet: Oden erinrar om att Loke i åtta vintrar varit nere i underjorden och mjölkat kor i kvinnoskep-nad och fött barn (strof 23). Mest energiskt får han till sist sin »arghet» inpräglad av den återvändande Tor, som tre gånger slungar honom i ansiktet epitetet *rog vættr* 'perversa varelse'.

De närvarandes försök till svar på Lokes aggressiva inlägg är oftast skäligen lama och utlöser regelbundet från Loke ett respektlöst *Þegi þú, Idunn* (*Gefion, Óðinn etc.*). Inte mindre än tolv gånger får han till-

fälle att spotta ur sig denna fras i samband med olika guda- och gudinne-namn. Först då Tor med strof 57 uppträder på scenen blir rollerna ombytta. Nu är det han, som fyra gånger slår tillbaka Lokes näsvisheter med orden *Þegi þú, roq vættr* (Tig du, din perversa varelse), innan denne lommar av.

Själva denna fras, *Þegi þú*, är sålunda karakteristisk just för Lokasenna. Om man bortser från *Þrymskvida*, återfinns den blott på ytterligare ett enda ställe i hela Eddan; det är i en replik till Brynhild i *Guðrúnarkviða I*, strof 24: *Þegi þú, þjóðleid! / þeira orða*. Den saknas sålunda i en så utpräglad »gräldikt» som *Hárbarðsljóð*. Desto mer anmärkningsvärd ter sig förekomsten i *Þrymskviða*. Situationen är den, att Heimdall i gudarnas rådslag framfört förslaget att kläda Tor till brud och sända honom till jättevärlden. Tor protesterar omedelbart och invänder, att asarna kommer att kalla honom *argan*, ifall han låter iföra sig brudelin. Men då är Loke genast till hands med sitt inpass: *Þegi þú, Þórr, / þeira orða*, och Tor får ge med sig inför hans argument. Det synes mig uppenbart, att *Þrymskviðas* skald gestaltat denna scen i medveten anknytning och kontrast till sammanstötningen mellan Tor och Loke i *Lokasenna*. Där var det Tor, som helt behärskade situationen, slungade sitt *Þegi þú* mot Loke och kallade honom pervers och tvang honom att lämna salen. I *Þrymskviða* är det den hammarlöse Tor, som oroar sig för att bli kallad pervers, medan Loke överlägset tystar hans invändning med samma *Þegi þú*. Sedd mot bakgrunden av *Lokasennas* uppträde får scenen i *Þrymskviða* ett väsentligt tillskott av underfundig humor. Det är en litterär allusionskonst för kännare och finsmakare.

Å andra sidan är det svårt att tänka sig, att omvänt situationen i *Þrymskviða* skulle kunnat tjäna som utgångspunkt för skildringen av mötet mellan Tor och Loke i *Lokasenna*.¹

Allt tyder sålunda på att *Þrymskviðas* skald mer eller mindre skickligt tillgodogjort sig reminiscenser från tidigare eddapoesi. De Vries har inte alls tagit upp frågan om diktens eventuella beröringspunkter med skaldediktningen. Men just på det området skulle ett entydigt fynd vara av särskilt värde för kronologien, därför att en skaldedikt i motsats till en eddadikt ofta kan dateras till ett någorlunda begränsat tidsavsnitt. Några iakttagelser kan också förtjäna att anföras.

¹ I sin uppsats *Några anteckningar om ljódaháttur* och i detta versmått avfattade dikter (Uppsala universitets årsskrift 1915, band 1) har Erik Noreen bland den mängd reminiscenser från andra eddadikter, som han trott sig kunna spåra i *Lokasenna*, också upptagit frasen *Þegi þú*+egennamn (11). Enligt Noreen hör *Þrymskviða* till de dikter, som *Lokasennas* författare har känt till (10). Självtolkar jag alltså sambandet mellan dessa båda poem i motsatt riktning.

Bertha Phillpotts pekar i sitt ovan citerade arbete på en likhet mellan Þrymskviða och kvädet *Haustlǫng* av skalden Þjóðólfr hvinverski, som enligt *Heimskringla* var knuten till Harald hárfager och följaktligen levat omkring 900. Det gäller Þrymskviðas skildring av Tors färd till jättevärlden i strof 21:

Biǫrg brotnodo,
brann iorð loga:
ók Óðins sonr
í iotunheima.

Denna passus, menar Phillpotts,

cannot fail to remind us of the magnificent description in the ninth century shield-song by Thjóðólfr, of Thor driving his goats to meet the giant Hrungrnir. Here too the mountains are rent, and Thor's path is one of flame. Which description is the earlier? 72

Själva sammanställningen görs också av exempelvis Finnur Jónsson i hans utgåva av *De gamle Eddadigte* (Kbh 1932). Den tycks sålunda ligga rätt nära till hands. Phillpotts har emellertid några intressanta reflexioner om sambandet mellan de bägge beskrivningarna. Hon påpekar, att det i skaldedikten är Tor som kör sin vagn i egen person på väg att drabba samman med jätten Hrungrnir. Är egentligen, frågar hon, »all the sound and fury» (72) lika bra på sin plats, när man vill få jätten Thrym att tro, att det är Freja och inte Tor som kommer:

Are we to suppose that he does not know Thor's chariot, since he is apparently quite at ease on seeing it (str. 22) and at once decides that it contains, not Thor (whom he might equally expect), but Freyja — Freyja who has other means of locomotion at her disposal? 72

Vidare har den norske skalden kommit i håg Tors samband med åskan: »the sky is ablaze, but on earth there is a furious storm, and what we may take to be the crashing of thunder» (72). Också eddadiktens författare låter bergen rämna vid Tors färd, men hos honom är det inte himlen utan jorden, som står i lågor:

The tumultuous passage of the Thunder-god's chariot across the sky has called up other images to his mind — scenes of rending mountains and the solid earth afire. Where could he have looked on such a scene but during a volcanic eruption in Iceland? 72

I flera avseenden ter sig alltså för Bertha Phillpotts Þrymskviðas skildring av Tor sekundär i förhållande till den i *Haustlǫng*.

Till synes obetydlig, men vid närmare eftertanke direkt avslöjande, är enligt min mening en hittills icke utnyttjad överensstämmelse mellan

Brymskviða och skalden Úlfr Uggasons Húsdrápa. Enligt kronologien i Laxdoela saga skall detta kväde ha diktats kort efter 980.¹ Jätten i Brymskviða böjer sig ner under brudelinet, lysten att kyssa bruden-Freja, men ryggar häftigt tillbaka inför hennes blick och frågar:

»Hví ero ǫndótt
augo Freyio?
þikki mér ór augom
<eldr of> brenna!»

Strof 27

Det epitet, som här används om brudens ögon — *ǫndótt* 'barsk, bister, skrämmande' — är känt från ytterligare en enda dikt, nämligen Úlfr Uggasons Húsdrápa. I skildringen av hur Tor fiskar midgårdssormen heter det där bl. a.:

Innmáni skein ennis
ǫndóttis vinar banda;
ǫss skaut ǫggeislum
orðsæll á men stordar.

Det aktuella adjektivet, som tydligt inte heller belagts från fornisländsk prosa, nyttjas alltså i Húsdrápa om guden Tor, närmast med tanke på hans ögon. Denna beröringspunkt med Brymskviða är svårligen tillfällig.² Ett av allt att döma sällsynt ord med poetisk prägel har i en ryktbar dikt fått karakterisera Tor. Brymskviðas skald roar sig nu med att låta jätten Thrym aningslöst använda samma epitet om sin bruds ögon, hennes som han tror vara Freja, men som i själva verket är just guden Tor! Det är en subtil allusion, som måste ha utgjort en särskild krydda för författaren själv och andra poetiskt kunniga. Ironien erinrar här på ett slående sätt om den, som utvecklas i scenen mellan Loke och Tor med anspelningen på Lokasenna och dess karakteristiska fras *Begi þú*. I bägge fallen verkar det också lika osannolikt, att Brymskviða skulle ha kunnat ge incitamentet. Om Úlfr Uggason vid sin beskrivning av Tors fruktansvärda blick på ärkefienden midgårdssormen lånat epitetet *ǫndótt* från Brymskviðas maskeradupptråde, skulle en sådan anspelning direkt ha motverkat hans poetiska syfte; i Tors fiskafänge är det sannernigen inget skämt å färde.

¹ Se J. Helgason, a.a. s. 112.

² I sin helt övertygande lösning av ordets etymologi (Fvn. *ǫndótt* och avledningarna på *-ótt*, ANF 63, 1948) talar också Ture Johannisson om »det uppenbara sambandet mellan de båda textställena» (190) i Brymskviða och Húsdrápa. Närmast synes han ha tänkt sig en påverkan från skaldedikten på eddaskvädet, men uttalar ingen bestämd åsikt; för sitt syfte hade han heller ingen anledning att gå ytterligare in på saken.

Ännu en rad tänkbara fall av genljud från såväl edda- som skaldepoesi i Þrymskviða skulle ha kunnat anföras från olika forskare. På det hela taget känner jag ingen annan eddadikt, där man lyckats påvisa ett så stort antal mer eller mindre sannolika reminiscenser, som just i Þrymskviða. Detta poem gör intryck av att vara produkten av en högt utvecklad litterär kultur.

En central plats i diskussionen kring Þrymskviða intar själva »myten» om hammarhämtingen. Man har haft svårt för att finna spår av någon sådan myt utanför denna eddadikt. I en uppsats i *Danske Studier* 1905, *Tordenguden og hans dreng*, har Axel Olrik i en estnisk saga om åskguden, som förlorade sin säckpi på i djävulens våld men fick den tillbaka med list, velat se en variant av myten i Þrymskviða. Henrik Schück spinner vidare på denna tråd och fabulerar utförligt och medryckande om diktens förhistoria. Den estniska sagan om åskguden förutsättes liksom hos Olrik vara av nordiskt ursprung. Men esterna kan inte ha »lånat den från islänningar eller norrmän, utan tydligen blott från de vid Estlands kust boende svenskarna». På grundval av denna saga och Þrymskviða själv kan vi »tämmligen gott rekonstruera det svenska fornkvädet», hävdas det något sangviniskt.¹ Schück, som kallar bondeguden Tor »den forntida nordbons främsta diktskapelse» (a.a. II, s. 371), hyser en utpräglad svaghet för Þrymskviða och vill av allt att döma gärna se det förmenta »svenska fornkvädet» som ett tidigt och lysande prov på sund svensk realism.

Bland eddaspecialisterna synes Axel Olriks teori ha funnit mindre resonans. »Olrik har inte varit särskilt lyckosam i dessa kombinationer» (294), konstaterar de Vries kärvt. Själva döljandet av åskgudens hammare långt nere i jorden kan enligt honom vara ett gammalt mytiskt drag. Men i övrigt anser han ej, att »denna skämtsamma gudadikt» (295) bevarat mycket av ursprunglig folktro. Inte minst det drastiska utklädningsmotivet och Lokes luftfärd i Frejas fjäderhamn måste bedömas som »yngre utsmyckning» (295). Också Erik Noreen synes helt ta avstånd från Olriks sammanställning. I sitt arbete *Den norsk-isländska poesien* understryker han starkt det anmärkningsvärda i att varje spår av Þrymskviðas »myt» saknas i övriga källor:

Det existerar alls inga gamla vittnesbörd om någon hammarhämtnings- eller Þryms-myth för övrigt. Varken någon mer eddadikt eller någon skaldedikt har reda på den, under det att t. ex. historierna om Tor hos

¹ Illustrerad svensk litteraturhistoria, 3 uppl., I, s. 158.

Geirröd, Tor och Hrungr, Tors fiske, Tor hos Utgårdaloke äro väl styrkta från respektive flera olika källor. 79

De Vries anför med gillande Noreens reflexioner. Särskilt påfallande finner han det vara, att Lokasenna saknar varje anspelning på Tors äventyr hos Thrym. Lokes nästan monotona beskyllning mot gudarna gäller ju deras *ergi* 'perversitet'. Det borde därför i just detta sammanhang ha varit ett upplagt tillfälle för honom att ge Tor en spydig påminnelse om hans brudfärd till jättevärlden. Detta så mycket mer som Tor själv inför brudklädseln uttalar farhågor för att bli kallad *argr*, om han ger sig in i denna lek. I detta företag tog ju f. ö. Loke en ytterst aktiv del; här om någonsin var han verkligen vittnesgill. Innan jag läst de Vries' framställning, hade jag själv fäst mig vid att Lokasenna saknade spår av den för Lokes syften så väl ägnade »hammarhämtningsmyten». Jag nämner detta bara som ett tecken på att iakttagelsen ligger rätt nära till hands.

Det kanske mest förbryllande i källornas totala tystnad om »Thrymsmyten» är emellertid, att Snorri Sturlusons Edda, som kan dateras till c:a 1220, saknar varje antydning om en sådan myt. Just guden Tor är annars mycket väl tillgodosedd i denna vår förnämsta källa för kännedomen om fornnordisk mytologi. Det är därför överraskande, att den sedermera så folkkära myten om hammarhämtningen skulle ha undgått honom. Erik Noreen, som gång på gång återkommer till denna lucka i Snorris Torsbild, menar uppenbarligen, att förhållandet kräver en särskild förklaring:

Att »Prymsmyten» icke anföres av Snorre behöver naturligtvis icke betyda att Snorre ej kände till Prymskvida, men väl att han ansåg historien oväsentlig från poetikens synpunkt sedd. Ty man bör komma ihåg att Snorre-Eddan icke är en lärobok i mytologi utan i poetik: myterna anföras uteslutande på grund av deras betydelse för poetiken.¹

Men detta kan inte kallas en förklaring. Noreen antyder nämligen inte på minsta vis, varför just »Thrymsmyten» skulle ägna sig sämre för Snorris speciella syfte än andra Torsmyter. De Vries finner heller inte Noreens argument övertygande; Snorris tystnad förefaller honom alltjämt lika gåtfull. Just Prymskvida tycks honom lägga väsentliga drag till bilden av Tor och därtill utmärka sig för egenskaper, som annars brukar fånga Snorris intresse (296).

I motsats till Noreen drar de Vries slutsatsen, att Snorri sannolikt inte känt till Prymskvida. Det innebär i sin tur, att dikten inte varit med i den

¹ Studier i fornvästnordisk diktning, III, 1923, s. 24.

samling eddapoesi, som Snorri hade framför sig under arbetet på sin Edda. Men under den tid, som förflöt mellan tillkomsten av Snorris verk och vår huvudhandskrift (R) av eddadiktningen — alltså ungefärligen mellan 1220 och 1270 — har Prymskviða hamnat bland denna poesi. De Vries frågar sig, om detta måste innebära, att dikten författats under just det tidsavsnittet. Det håller han själfvallet inte för säkert. Men om den tillkommit på Island, tvingas man enligt honom till en sådan slutsats. På annat sätt kan man inte förklara, att Snorri helt förtiger Prymskviða.

Tidigare hade man tillskrivit denna dikt norskt ursprung på grund av dess förment höga ålder; det var en nödvändig följd av dateringen till 800-talet. Nu vill de Vries också förlägga Prymskviða till Norge, men med en rakt motsatt motivering. Eftersom han anser, att dikten bör dateras till början av 1200-talet, men eventuellt kan vara äldre än Snorris Edda, hänskjuter han den till Norge under samma tid.

Det förefaller mig, som om de Vries på denna punkt i sin framställning började avvika från sin föregående konkreta och övertygande argumentering. Om man hittills kunnat följa honom steg för steg och acceptera hans slutsatser, blir hans bevisföring nu avgjort diffusare och rör sig mera med allmänna övertåganden.

I den fortsatta diskussionen drar de Vries in Bugges och Moes förut nämnda utredning av förhållandet mellan Prymskviða, den isländska rimnan Prymlur samt de danska, norska och svenska folkvisorna om samma ämne. Deras huvudresultat, som senast accepterats av en så försiktig forskare som Jón Helgason (a. a. s. 37), innebär, att rimnan och folkvisorna återgår på Prymskviða och sålunda inte representerar någon fristående tradition. En norrman och en dansk skulle var för sig ha gjort såväl Prymskviðas som rimans bekantskap under en vistelse på Island och på grundval härav skapat den norska resp. danska versionen av balladen. Detta skulle ha skett omkring 1400. Den svenska folkvisan skulle vara sekundär i förhållande till grannländernas och utgöra en sorts mellanform eller kontamination av dem.

Man måste hålla med de Vries om att denna hypotes vilar på ett ytterst bräckligt underlag och verkar »gjord» (298). Han underkänner också beviskraften hos Bugges och Moes diktanalyser, som är avsedda att bekräfta det litteraturhistoriska sammanhanget. Själv anser han, att Prymskviðas stoff i Norge blev behandlat i form av en folkvisa, och att denna ballad sedan vandrade till Sverige och Danmark. Om förhållandet mellan eddadikten och folkvisan heter det, att den sistnämnda inte går tillbaka på »en i handskrift traderad redaktion av eddadikten» (303).

Det behöver åtminstone inte vara så. Bägge dikterna kan ha uppstått under samma period, och hur skall man våga avgöra, vem som har prioritet, »pseudo-eddaskalden eller balladdiktaren»? Vi kan bara säga en sak: »Prymskvida röjer klart, att den tillkom i en tid, då folkvisan redan blivit allmän egendom» (303).

De Vries rekapitulerar sin åsikt, att ingen eddadikt står balladen så nära som Prymskvida. Han ger en förteckning över exemplen på variation, parallellism och upprepning av samma verser och kommenterar: »En dylik anhopning av dessa stilmedel skall man förgäves söka i den forngermanska epiken; den är däremot vanlig i balladerna.» (302). För detta helhetsomdöme om Prymskvida kunde de Vries ha funnit stöd hos forskare, som i motsats till honom tillmäter dikten hög ålder. Sålunda talar Bertha Phillpotts om dess »rollicking ballad-like style» (a.a. s. 22). Schück påpekar, att Prymskvidas stil är »alldeles densamma som i de yngre folkvisorna», och i ett annat sammanhang heter det om den medeltida balladen överhuvud, att den i sin »enastående enkelhet och naivitet» fortsätter »den folkliga stil, som vi känna från den äkta nordiska eddadikten, särskilt Hamarsheimt» (a.a. I, s. 157, 298). Men en så slående likhet är onekligen mera förklarlig, om man med de Vries antar, att Prymskvida i själva verket tillhör ett skede, då balladpoesien redan var »allmän egendom».

Prymskvida insätts av de Vries i ett stort kulturhistoriskt sammanhang. Dikten hänföres till tiden för »vikingaromantiken, som särskilt blomstrade på 1200-talet» (302). Litterärt sett kännetecknas detta skede i Norden av märkliga kontraster mellan gammalt inhemskt och nytt importerat gods:

I denna tid av motsättningar låter sig uppkomsten av Prymskvida bäst förklara. Den bär en ungdomlig dräkt men gör ändå ett ålderdomligt intryck. Diktaren har noga studerat de gamla förebilderna men är dock genomträngd av den nya andan. 303

De Vries betecknar utan tvekan detta eddakväde som »en travesti på den gamla gudavärlden» (305). Det skulle sålunda aldrig ha fallit någon hednisk skald in att

låta den allmänt dyrkade åskguden figurera i en så löjlig och, vad mera är, i en så mot all god sed stridande situation; på denna punkt var de gamla nordborna mycket känsliga. 306 f.

Allt som allt ter sig Prymskvida i denne granskares ögon som »ett typiskt exempel på epigonkonst» (302), »ett verk av den sena epigon-

konsten» (309) — ett faktum som dock ingalunda förringar dess konstnärliga förtjänster.

Gentemot dem som betvivlar, att Norges litterära kultur vid denna tid skulle vara i stånd att frambringa en dikt som Þrymskviða, hänvisar de Vries till det storslagna Draumkvædet. Häremot måste man dock invända, att Draumkvædet hör till en helt annan litterär genre och i varje fall inte alls vittnar om det s. a. s. antikvariska intresse för den fornnordiska gudavärlden, som enligt de Vries själv kännetecknar Þrymskviðas skald. Just påståendet att Þrymskviða är norsk verkar, som jag redan antytt, att vara det svagast underbyggda momentet i hela de Vries' argumentering. På sistone tycks man också från helt oväntat håll kunna hämta ett ganska bindande indicium på att dikten faktiskt är isländsk. Jag åsyftar det mest sensationella inlägget i diskussionen kring eddapoesian under senare år: Didrik Arup Seips uppsats *Har nordmenn skrevet opp Eddadiktningen?*¹ Seips framställning går kort sagt ut på att med en paleografisk analys av Codex Regius bevisa, att denna huvudhandskrift till Eddan måste återgå på en norsk förlaga, med andra ord: att eddapoesian upptecknats i Norge.

Seips hypotes, som, ifall den vore riktig, skulle revolutionera vår bild av den norsk-isländska litterära kulturen under medeltiden, har dock inte fått stå oemotsagd. Den har bemötts av Hans Kuhn i uppsatsen *Die norwegischen Spuren in der Liederedda.*² Kuhn påvisar, att man i otvetydigt isländska handskrifter från det ifrågavarande skedet finner förmenta norska inslag av ungefär samma typ och omfattning som i Codex Regius. De paleografiska drag, som Seip anfört, behöver därför inte alls innebära, att eddahandskriften bygger på ett norskt original. Men hur skall då norvagismerna, vilkas tillvaro Kuhn ingalunda bestrider — fastän han betraktar en del av Seips exempel som irrelevanta — förklaras? Jag lämnar ordet åt Kuhn:

Ich rechne tatsächlich mit Norwagismen in den Handschriften der Liederedda, aber nicht in ihnen allein, sondern in allen isländischen Handschriften wenigstens des 12. und 13. Jahrhunderts. Aber ich tu es in einem andern Sinn als Seip, nicht als Nachwirkung norwegischer Vorlagen in jedem einzelnen Fall, sondern als Folge der allgemeinen Abhängigkeit der Schreibschulen Islands von denen Norwegens. Als die Isländer in der ersten Hälfte des zwölften Jahrhunderts darangingen, ihr Recht aufzuzeichnen, da werden sie für das Schreiben in der Landessprache keine andern Vorbilder gehabt haben als norwegische. Es ist

¹ Maal og Minne, 1951, hefte 1—2, s. 3—33.

² Acta Philologica Scandinavica, bd 22,1, 1952, s. 65—80.

dann selbstverständlich, dass sie deren Schreibweise übernahmen, und verständlich, dass dies gelegentlich auch da geschah, wo es der eigenen Sprachform nicht ganz entsprach. 79

Seip synes inte ha tagit hänsyn till de tidiga aktstyckena av odiskutabelt isländskt ursprung, sannolikt emedan han där inte väntat sig några norska influenser. Men i själva verket är alltså norvagismerna i sådana fall lika vanliga som i handskrifter, där man har rätt att tänka sig en norsk förlaga. Om Seip dragit in detta särisländska material i sin undersökning, hade han enligt Kuhn måst komma till andra slutsatser än han nu gör. »Hier scheint die Wurzel seines Irrtums zu liegen.» (80).

Såvitt jag kan döma, har Kuhn med sin mycket sansade och sakliga kritik fullständigt rivit upp Seips sensationella hypotes. Mot bakgrunden av hittills kända fakta ter det sig föga sannolikt, att huvudhandskriften av eddapoiesen skulle gå tillbaka på ett norskt original. Det hindrar givetvis inte, att Seip gjort många värdefulla iakttagelser. En av dem är av särskild betydelse för mitt syfte. Efter sin systematiska genomgång av de olika paleografiska kriterierna summerar han kort ihop fynden från varje dikt för sig. Därefter sammanfattar han:

Ingen eksempler er hentet fra Prymskviða; fra Rígsþula, som bare er bevart i Codex Wormianus av SnE er det heller ikke noen sikre eksempler ~. Grottasongr er kjent bare fra SnE; Hyndluljóð bare fra Flateyjarbók. — Eksempler mangler også fra Helreid Brynhildar og Dráp Niflunga, sem begge er svært korte. 27

Som det enda egentliga undantaget tycks Seip sålunda betrakta Prymskviða. Ty Helreid Brynhildar och Dráp Niflunga är för korta för att tillåta några slutsatser. Och av de övriga i citatet nämnda dikterna är det bara Prymskviða, som finns i Codex Regius; de tre återstående känner man bara från obestridligt isländska handskrifter. Just Prymskviða har alltså varit en allvarlig stötesten för Seip. Han gör också en sista ansträngning för att avpressa dikten något norskt. Han påpekar, att

sørøstnorsk og sørlandsk beholder *v* foran *r*; derfor var rim fra Prymskviða som

Vreidr var þa Vingþórr
er han vacnaþi

fullt levande fra sørøstnorsk standpunkt. Rimeligvis har *v* vært beholdt i denne stilling i det norske forelegget, men de islandske avskriverne har strøket *v* til tross for stavrimet. 27 f.

Tydligen anser Seip, liksom f. ö. andra före honom, att det med hänsyn till allitterationen är nödvändigt eller åtminstone önskvärt att läsa

Vreidr, fastän handskriften har *Reidr*. Såväl de Vries (270 f) som Kuhn i sin kritik av Seip (78) har emellertid fastslagit, att något *Vreidr* ingalunda behöver insättas för stavrimmets skull; detta är ändå tillgodosett. Ingreppet i den traderade texten är alltså helt överflödigt. Kuhn visar dessutom, att inte ens om man räknar med ett ursprungligt *Vreidr* skulle man därav kunna dra någon bestämd slutsats om diktsamlingens härkomst. Seips utredning har sålunda mot hans egen avsikt lett till att Þrymskviða kommer att framstå som totalt blottad på specifikt norska inslag i språk och skrivsätt. Hur det än må förhålla sig med eddapoesian i övrigt, har i varje fall Þrymskviða framgångsrikt avslagit alla attacker från vår tids främste kännare av den äldre norskan.

På denna punkt kan det vara lämpligt att fixera de resultat, som jag kommer att lägga till grund för det följande resonemanget. Två moment bör framhåvas. Särskilt efter de Vries' grundliga analys måste det anses fastslaget, att Þrymskviða är en jämförelsevis ung dikt. Det finns mycket goda skäl att med honom datera den till början av 1200-talet. Däremot kan man inte — allra minst efter Seips språkligt-paleografiska undersökning — biträda de Vries' åsikt, att Þrymskviða skulle vara norsk. Jag utgår alltså från att *Þrymskviða är en sen, isländsk dikt*.

Ett viktigt skäl för de Vries, liksom tidigare för Erik Noreen, att ge Þrymskviða ett sent tillkomstdatum är uppenbarligen Snorris totala tystnad kring denna dikt. För de Vries är denna tystnad av allt att döma dessutom det väsentliga motivet för att tillskriva Þrymskviða norskt ursprung. Med tanke på hans svaga argumentering just på denna punkt känner man sig rentav frestad att tala om en förtvivlad undanmanöver i syfte att föra dikten bort från Snorris grannskap. Givetvis hade »Thrymsmytens» frånvaro i Snorris Edda förut observerats av andra forskare. Men det tycks vara först Noreen och de Vries, som särskilt understrukt det förbryllande i saken. Enligt den sistnämnde bör, som förut nämnts, Snorris stillatigande tolkas så, att han överhuvud taget inte känt till Þrymskviða.

Min egen åsikt är tvärtom, att Snorri i sin Edda tiger stilla om denna dikt, inte därför att han var obekant med den utan därför att han kände den blott alltför väl. Såvitt jag kan förstå, har Snorri själv skrivit *Þrymskviða*. Ett sådant påstående verkar kanske chockerande på många. Men jag tror, att det vid närmare begrundan av fakta i målet förlorar all chockverkan och kommer att framstå som en mycket naturlig slutsats.

Hur är det de Vries karakteriserar författaren av Þrymskviða på

grundval av diktens egna kriterier, utan sidoblickar på någon som helst historisk person? Han är en pseudo-eddadiktare, grundligt bevandrad i äldre förebilder, som han flitigt utnyttjar för sitt ändamål. (Han är också hemma i skaldepoesien, kunde det tilläggas.) Han har god kännedom om den mytologiska litteraturen, vilket förklarar hans »pronken met godenamen» (304). Samtidigt står han helt fri gentemot den gamla gudavärlden; han är ingen troende hedning.

Men är inte detta i själva verket en ypperlig karakteristik av Snorri Sturluson? Känner man någon islänning från början av 1200-talet, som ens tillnärmelsevis motsvarar denna bild så väl som han? Men problemet kan ställas mycket konkretare. Under vintern 1222—23 avslutade Snorri Háttatal, sista delen av sin Edda. Det kan betraktas som någorlunda säkert, att hela arbetet var fullbordat ungefär vid denna tid, på grundval av äldre förarbeten.¹ När Snorri sysslade med detta verk, måste han ha haft talrika avskrifter av såväl eddadikter som skaldedikter till sin disposition. Man anser allmänt, att han för sin framställning kunnat bygga på en samling eddapoesi liknande den vi har bevarad i Codex Regius. Och vad angår de namngivna skaldernas produktion, är som bekant Snorris Edda i åtskilliga fall ensam om att ha förmedlat den till oss. Hela hans arbete var, som särskilt Nordal utvecklat, anlagt på att åvägbringa en renässans för den gamla skaldediktningen, som under 1100-talet hade råkat in i en kris och fått svårt att hävda sig mot nyare och mera lättfattliga former av poesi. Snorri bör i eminent grad ha ägt den kännedom om den poetiska traditionen, som krävdes för att genomföra en pastisch som *Prymskvida*. Att han själv också besatt det rent tekniska kunnande, som uppgiften förutsatte, behöver man inte betvivla. Snorri var inte bara sin samtids störste prosaist utan också själv en utövare av skaldernas höga hantverk. Dessutom måste man säga, att *Prymskvidas* diktare avsevärt underlättat arbetet för sig inte minst med den stora mängden upprepade fraser och verser.

Sambandet mellan *Prymskvida* och Snorris Edda tål emellertid att synas närmare i sömmarna. De Vries har som sagt fäst sig vid den benägenhet att prunka med gudanamn och mytologiska insikter, som skalden röjer. Han talar t. ex. om Frejas halssmycke som *men Brisinga* och låter jätten Thrym anropa gudinnan *Vár*, övervakarskan av löftenas helgd, som vittne till vigseln. Såväl *men Brisinga* som gudinnan *Vár* lyser med sin frånvaro i eddapoesien i övrigt. Däremot återfinner man

---

¹ Jfr senast S. Nordal i *Nordisk kultur VIII: B. Litteraturhistorie. B. Norge og Island etc.*, s. 219.

dem just i Snorris Edda. Frånsett själva »Thrymsmyten» innehåller Þrymskviða faktiskt inga enskilda drag, som inte bort vara Snorri välbekanta från de källor han åberopar eller måste förutsättas ha känt. De talrika anklanger till olika eddadikter, som noterats av de Vries och andra, får ju en ytterst naturlig förklaring, om Snorri skrivit Þrymskviða i samband med arbetet på sin Edda. Jag har sålunda ovan (s. 9 f) sökt rekonstruera en underfundig allusion på Lokasenna i Þrymskviða. En såpass utstuderad anspelning synes förutsätta, att skalden haft något skäl att aktualisera Lokasenna för sig. Att Snorri känt den dikten är säkert, eftersom han citerar en strof ur den i sin Edda.

Även Þrymskviðas mer eller mindre uppenbara allusioner på bestämda skaldedikter (jfr ovan s. 10 ff) låter sig särskilt väl förena med tanken på Snorri som författare. Bertha Phillpotts har som nämnt i Þrymskviðas skildring av Tors dundrande färd med bockarna velat höra ett eko från en motsvarande passus i dikten *Haustlǫng* av Þjóðólfr hvinverski. Jón Helgason karakteriserar framställningen i *Haustlǫng* som »tungtflydende og langsom med omstændeligt kenningapparat», men gör ett undantag för Tors körning i skyn: »ualmindelig levende og lettilgængelig» (a. a. s. 112). Det är sålunda begripligt, om just den episoden lämnat spår i Þrymskviða. Þjóðólfs kväde finns emellertid bevarat blott i Snorris Edda. — Självt har jag nyss sökt göra troligt, att Thryms epitet *ǫndóttir* om den förmenta Frejas ögon direkt anspelar på ett ställe i Úlfr Uggasons *Húsdrápa*, där samma ord nyttjas om Tors blick, då han fått Midgårdsormen på kroken under fiske och stirrar vidundret i synen över båtens reling. Brottstycken av *Húsdrápa* citeras av Snorri, som i övrigt refererar dikten.

Det är inte bara själva inslaget av mytologiskt vetande i Þrymskviða, som i och för sig kan tala emot att dikten skulle vara särskilt gammal. Samma omdöme gäller också skaldens sätt att utnyttja denna lärdom. Ett påfallande exempel må anföras. De Vries nämner gudinnan *Vár* som gemensam för Snorris Edda och Þrymskviða. Han förmodar, att en sådan personifikation av äktenskapslöftet är ett resultat av sena mytologiska kombinationer. Jag tror, att en närmare analys av sammanhanget i Þrymskviða berättigar till ännu en slutsats. Det är Thrym, en jätte och asarnas dödsfiende, som helt självfallet får åkalla gudinnan, till på köpet med den eleganta frasen: »vigen oss samman / med Várs hand»! Denne kultiverade konversatör är något helt annat än de fruktansvärda urtidsväsen, som jättarna annars är i eddapoesian, t. ex. i *Völuspás* skildring av ragnarök. Här springer Þrymskviðas bristande ursprunglighet som mytologi starkt i ögonen. Av allt att döma är det en icke troende

skald, en ironisk skämtare med utpräglat sinne för komiska effekter, som har lagt den sirliga vändningen i Thryms mun.

Den engelske forskaren G. Turville-Petre har nyligen på tal om Snorris Edda och dess framställning av gudavärlden betecknat författaren såsom »more sophisticated and more satirical than most of those who tell and write fairy-tales today».¹ Den karakteristiken motsäger just inte antagandet, att Snorri själv är upphovsman till Prymskvida. »Stilen i denna hurtiga, friska dikt skiljer sig starkt från den lärda isländska allusionspoesien» (a. a. I, s. 157), hävdar Schück. Ingen bestrider heller, att Prymskvida är hurtig och frisk. Däremot torde det nu stå klart, att den på sitt sätt är ett utpräglat exempel på isländsk allusionspoesi. Det vore ingen större överdrift att kalla dess författare »sophisticated».

Det finns en detalj i Prymskvidas personteckning, som möjligen kan styrka sambandet mellan denna dikt och Snorri. Jag avser det fysionomiska draget med Frejas brinnande blick, som kommer jätten att störta baklänges utefter hela salens längd. De bevarade folkviseverSIONerna av Prymskvidas fabel har helt tappat bort denna slående detalj² och koncentrerar sig i stället på brudens kolossala matlust. En genomgång av hela den poetiska eddan röjer, att antydningar om ansiktsuttryck o. d. är ytterst sparsamma. Ett par gånger talas om skarpa ögon med adjektiven *atall*, *fránn*, *hvass*; egenskapen uppfattas gärna som aristokratisk. Det enda fall, som tillnärmelsevis kan jämföras med stället i Prymskvida, är bilden av Brynhild i slutet av Guðrúnarkvida I; det har också anförts just i detta sammanhang:

brann Brynhildi,
Budla dóttur,
eldr ór augum,
eitri fnoesti.

Här finns den brinnande elden, alldeles som i Prymskvida. Däremot saknas den drastiska effekten av blicken. Kombinationen av det skräckinlagande ögonkastet och dess verkan på den som möter det finns emellertid i en annan klassisk skildring av guden Tor. Det är i berättelsen Tors färd till Utgårdaloke, som ingår i Snorris Edda och i hög grad bär sin författares signatur. Tor har tagit in hos en bonde. Någon bland husfolket har råkat bryta mot den höge gästens givna föreskrifter, med påföljd att

¹ Origins of Icelandic literature, Oxford 1953, s. 228.

² Däremot har den isländska riman tillvaratagit den: »Þvi erv ondott augu Freyiv?» (Rímnasafn.Samling af de ældste islandske rimer. Udg. ~ ved Finnur Jónsson. B. 1, 1905—1912, s. 284).

en av dennes bockar blivit halt på ena bakbenet. Så följer en skildring av Tors minspel och bondens reaktion:

Eigi þarf langt frá því at segia, vita megu þat allir hversu hræddr búandinn myndi vera er hann sá at Þórr lét síga brynnar ofan firir augun, en þat er sá augnanna, þá hugdiz hann falla myndu firir síoninni einni samt.¹

Effekten av Tors blick går här i samma riktning som i Þrymskviða, fastän den mera vardagsrealistiska prosaberättelsen inte skär till så kraftigt som den burleska poetiska sagan. Det är i viss mån en skillnad mellan prosans nykterhet och poesiens fantastik.

Det finns, mig veterligt, ytterst få paralleller i den gamla isländska dikten till beskrivningen av Tors skräckinjagande blick i Þrymskviða. Något liknande finner man dock i Egill Skallagrímssons Arinbjarnarkviða, i en strof där skalden skildrar den norske kungen Erik Blodyx' ögon. Det är vid det tillfälle, då Egill självmant har infunnit sig hos sin dödsfiende i York, och denne frågar, hur han kunnat drista sig att ta ett sådant steg: »Du skildes så från mig senast, att du inte kunde räkna med att bli skonad till livet av mig.»

Vasa tunglskin
tryggt at líta
né ógnlaust
Eiríks bráa,
þás ormfránn
ennimáni
skein allvalds
œgigeislum.

Prosaöversättning: »Man kunde inte tryggt och utan fruktan betrakta Eiríks ögonbryns månsken, då härskarens ormlysande pannmåne glimmade med skräckinjagande strålar.» Strofen är i sitt skickligt genomförda bildspråk ett gott exempel på skaldedikten, då den är som bäst. En känd isländsk forskare, Guðmundur Finnbogason, har om denna Egils skildring yttrat: »Eiríks blick blir mera demonisk i denna månskensförklädning, andan, som återspeglas däri, fruktansvärd och hemlighetsfull som naturkrafterna själva.»² Arinbjarnarkviða återges i Egils saga. Denna har också på ett annat ställe en minnesvärd mimisk beskrivning. Den gången gäller det sagans huvudperson själv, som sitter dyster i kung Adalsteins

¹ Snorri Sturluson, Edda. Gylfaginning og prosafortællingene av Skáldskaparmál, utg. av Anne Holtsmark og Jón Helgason, Kbh 1950, s. 49.

² Íslendingar. Nokkur drög að þjóðarlýsingu, Reykjavík 1933, s. 176.

hall efter slaget, där hans broder Þórólfr stupat. Effektfullt har sagaförfattaren sparat skildringen av Egils yttre till just detta tillfälle. De talrika fysionomiska detaljerna kompletteras av egenartade manipulationer med ögonbrynen:

en er hann sat, sem fyrr var ritit, þá hleypði hann annarri brúninni ofan á kinnina, en annarri upp í hárrœtr; Egill var svarteygr og skolbrúnn. Ekki vildi hann drekka, þó at honum væri borit, en ýmsum hleypði hann brúnunum ofan eða upp.¹

Först när kung Adalsteinn övrräcker en guldring åt Egill som plåster på såren, kommer hans ögonbryn i lag igen. Det anspelar f. ö. Egill på i en tackstrof till kungen. Visserligen är det i Egils fall inte fråga om vrede, utan närmast sorg. Men beskrivningen av de rynkade ögonbrynen erinrar om skildringen av Tors förbittring i Snorris berättelse. Och intrycket på omgivningen är tydligt avsevärt i båda fallen, fastän detta i sagan röjer sig mera indirekt.

Nu betraktas emellertid Egils saga vanligen som författad av Snorri Sturluson, en åsikt som särskilt ingående motiverats av Sigurður Nordal.² Det anmärkningsvärda förhållandet föreligger alltså, att en rad drastiska bilder av blickar och minspel uppträder just i arbeten av Snorri. Det är tänkbart, att Egils beskrivning av kung Eiriks vreda blick i Arinbjarnarkvida och bilden av Brynhilds eldsprutande ögon i Guðrúnarkvida etsat sig in i Snorris minne och kommit att sätta spår i hans egen konst.

Den sammanställning, som här har gjorts mellan ett mimiskt drag i Prymskvida, Tors färd till Utgårdar-Loke och Egils saga, kan förefalla överexponerad. Naturligtvis skulle jag heller inte ha fäst någon vikt vid den, om man inte här haft att göra med en litteratur, som i regel återger känslornas uttryck i vissa ständigt återkommande schabloner. I en sådan omgivning kommer de diskuterade exemplen att avteckna sig med ögonenfallande skärpa.

Jag ser emellertid i den livfulla fysionomiska detaljen i Prymskvida blott ett symptom på diktarens skildringskonst överhuvud. Karakteristisk för denna dikt är den pregnanta personteckningen. Klarast avtecknar sig huvudgestalten, guden Tor själv, med sin rådlöshet vid förlusten av hammaren, sin förlägenhet inför utklädseln till brud och sin oförmåga att behålla masken under bröllopgillet hos Thrym, där spelet kan genomföras blott tack vare brudtärnan Lokes snarrådighet och rappa replik-

¹ Egils saga Skallagrímssonar, herausgeg. von F. Jónsson, Halle a. S. 1894, s. 160.

² Jfr senast Nordal, a. a. s. 241 ff.

föring. Men snabbt och konturfast tecknade gestalter är ju utom dessa båda omaka kumpaner också den temperamentsfulla Freja och den älskogskranke jätten. T. o. m. en utpräglad biperson som Thryms stackars veliga syster får sin egen profil skisserad i förbifarten. Detta ser kanske inte ut att vara så mycket. Men man skall ändå finna, att ett sådant persongalleri är något enastående i eddapoesian. En dikt som Lokasenna har visserligen ett myller av personer. Men det är inga individuella porträtt, som avtecknar sig i gudaskarans ganska monotona gräl med antagonisten Loke. En säker karakteriseringskonst av samma förnäma klass som Prymskvidas är å andra sidan ett kännetecken på Snorris autentiska arbeten.

Själva den fina ironien i Prymskvida synes mig starkt erinra om Tors-skildringen i Tors färd till Utgårdal-Loke. Denna utmärker sig som bekant inte minst för sina diskreta antydningar och understatements av stor komisk verkan. Samma sobra stilkonst präglar Prymskvida. Man fäster sig vid att skalden helt undviker alla grova ord. I det fallet skiljer sig denna dikt från t. ex. Hárbarðsljóð och Lokasenna, som ingalunda försmår ett mustigt tillmåle eller en ekivok allusion. Dessa dikter verkar primitivt oborstade i jämförelse med den kultiverade Prymskvida. Snorri synes av princip undvika de alltför direkta uttrycken, och han väjer i regel diskret för naturalia och liknande ämnen. Då han i sin Edda citerar en strof ur Lokasenna, är det ingalunda någon av det mera drastiska slag, som är så väl representerat i denna dikt; ytterligare exempel på samma skygghet skulle lätt kunna anföras.

Men är det verkligen tänkbart, kanske någon invänder, att Snorri skulle ha kunnat göra sig skyldig till en »falsk» eddadikt? Från hans sida är det emellertid inte alls fråga om något sådant. Hade han själv skrivit Prymskvida och därefter åberopat dikten för sin framställning av den gamla gudaläran i Eddan, hade det varit ett falsifikat. Men det har han alltså inte gjort. Det har helt enkelt roat Snorri att pröva sin egen förmåga i genren, medan han var livligt sysselsatt med studiet av eddapoesian. Det blev ett alster, som ganska osökt smälter in i sin litterära miljö, men som vid närmare granskning inte heller förnekar sin upphovsman.

Det lönar sig knappast att kannstöpa om hur Prymskvida hamnat i eddatraditionen och till sist blivit upptecknad i Codex Regius. Man kan tänka sig, att dikten funnits bland Snorris övriga kvarlåtenskap utan ursprungsbeteckning och av någon samlare införlivats med den mera autentiska eddapoesian. Att Prymskvida beretts plats i Codex Regius men ingen annanstans, kunde tyda på att denna handskrift ytterst gär

tillbaka på just den samling, som Snorri en gång haft till sitt förfogande. Det är i varje fall ganska överraskande, att Þrymskviða återfinns blott i en enda pergamenthandskrift. Om denna ypperliga och ovanligt väl bevarade dikt varit gammal, tycker man att den borde ha funnit flera upptecknare. Dess isolerade förekomst i Codex Regius kunde vara en följd av att den är Snorris verk. — Ett icke helt oviktigt moment må beröras i detta sammanhang. Själva det sällsport oskadade skick, vari Þrymskviða befinner sig — Finnur Jónsson talar om denna »velbevarede og så godt som ikke interpolerede» dikt (a. a. I, s. 162) — tyder snarast på en sen tillkomsttid, om man överhuvud taget vågar tolka det i någon riktning.

Självfallet inbillar jag mig inte, att jag lyckats bindande bevisa Snorris författarskap till Þrymskviða. Man kan knappast heller hoppas att någonsin lösa den uppgiften utan hjälp av något lyckligt och oväntat fynd av nytt material. Jag har här lagt pussel med bitar, som väsentligen tillhandahållits av andra. Men jag anser mig till sist ha fått fram en sluten bild, där alla dessa bitar har sin givna och naturliga plats. Såvitt jag kunnat finna, talar ingenting emot min åsikt att Snorri skrivit Þrymskviða. Å andra sidan står den i bästa samklang med den nyare forskningens rön. Och den undanröjer effektivt de problem kring Þrymskviða, som hittills ej har funnit någon tillfredsställande lösning.

Om ovanstående framställning godtages, kan den ge anledning till åtskilliga principiella reflexioner. Blott ett par närbesläktade sidor av ämnet skall här beröras.

Man måste skarpt hävda den principiella skillnaden mellan en myt och den poetiska fixeringen av en myt i dikt. Ett ovanligt flagrant exempel på bristande distinktioner härvidlag utgör Henrik Schücks spekulationer kring ett svenskt fornkväde om Þrymskviðas ämne.

Mitt resultat inskräper än en gång vikten av att endast med största försiktighet utnyttja eddapoesian som källa för folklig mytologi. I en tidigare uppsats¹ har jag sökt påvisa, hur en nära till hands liggande tolkning av ett ställe i Völuspá s. a. s. blockerats, därför att forskarna låtit leda sig på villospår av en annan uppfattning av Ragnarök än denna eddadikt ger uttryck åt. Numera medges det rätt allmänt, att Snorri själv har tillåtit sig stora friheter vid behandlingen av det traderade mytologiska stoffet, »dass sowohl seine dichterische Phantasie wie seine Gelehr-

¹ Världsträdet och världsbranden. Ett motiv i Völuspá. ANF 67, 1952, s. 145—155.)

samkeit an der Gestaltung der in der Edda vorliegenden Göttergeschichten wesentlichen Anteil haben».¹ Hur mycket mer bör man då inte förutsätta en sådan frihet hos skalderna. Poesi måste i första hand bedömas som poesi.

Anmärkning. Alla citat ur eddapoesian följer G. Neckels utgåva, 3 uppl., Heidelberg 1936. De båda citaten ur skaldedikter s. 12 och 23 ovan återgår på Den norsk-islandske skjaldedigtning, udg. ved F. Jónsson. B. Rettet tekst. I. Bind, Kbh & Kria 1912, s. 128 och 38.

¹ W. Baetke, Die Götterlehre der Snorra-Edda, Berlin 1950. (Berichte über die Verhandlungen der sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig. Philologisch-historische Klasse. 97. Band, 3. Heft.)

PER NYQUIST GRÖTVEDT

Oslo Bylov.

En studie over språk og innhold i Oslo Bylov på grunnlag av D. A. Seips utgave i *Corpus codicum Norvegorum medii ævi* etter håndskriftene: AM 309 fol. hånd h, AM 305 fol. hånd c, Sth. Kgl. Bibl. 11 fol. hånd e. Oslo MCML.

I.

Da kong Magnus' Landslov var ferdig omkr. 1275 og var blitt vedtatt på lagtingene, måtte det også få sin virkning for byene. Enkelte byer som Bergen og Nidaros hadde fra eldre tid sin egen bylov («biarkøyiarretr»); men den nye enhetlige landslov for lagdømmene måtte føre til at de eldre bylover ble tatt opp til revisjon, så de mest mulig hövde for alle byer. Enkelte avsnitt, som f. eks. bolken om byordningen («børskipan»), måtte få en mer lokalpreget utforming. Derfor har nok den eldre bjarkøyrett, hvor en slik fantes, til dels vært i bruk ved siden av den nye bylov. I sin fulle skikkelse hadde denne — når Farmannsloven regnes med — 9 bolker eller hovedavsnitt. Men da flere avsnitt er felles med Landsloven, og eldre bylover som nevnt kan ha vært nyttet ved siden av den nye, er mange deler av denne blitt utelatt. Det er bare Bergen og Nidaros som i enkelte håndskrifter har den nye bylov med samtlige hovedavsnitt.

Oslo Bylov — noen eldre bjarkøyrett har man ikke kunnet påvise for denne by — som D. A. Seip har gitt ut, bygger på fotografiske gjengivelser av to hss., AM 309 fol. hd. h og AM 305 fol. hd. c. Noen bruddstykker av sistnevnte hs. har havnet i hs. Sth. Kgl. Bibl. 11 fol.; de har i bylovutgaven igjen fått sin rette plasering (mellom blad 97 og 98).

Ingen av disse hss. inneholder hele Byloven. Innholdet er følgende:
Hs. I (=AM 309 fol. hd. h):

- 1) «*Farmannalogh*», som ikke hører med til den egentlige bylov (s. 69 a ff.; jfr IX i N.g. L. b. II s. 274 ff.).

- 2) *Byordning* (s. 74 b ff.; jfr. VI i N.g. L. b. II s. 240 ff.). Kapitlenes rekkefølge er: 1—7, 9—13, 8, som handler om hvor de forskjellige slags håndverkere («idnarmenn») skal drive sitt yrke; dette avsnitt har navn på mange lokaliteter i Bergen og høver ikke for Oslo. Så følger kap. 14—18. Etter kap. 16 er skutt inn kap. 28 i Kjöpebolk (=kap. 29 i Landsloven).
- 3) *Kjöpebolk* (s. 80 b ff.; jfr. VII i N.g.L. b. II s. 252 ff.). Kap. 1—3 er slått sammen, kap. 11, 14 er utelatt, 18, 17, 19, 20, 21 har bare kapiteloverskrifter eller begynnelsesord. Mellom kap. 20 og 21 kommer 2 kapiteloverskrifter som nærmest svarer til kap. 39 i Landsleiebolken (med samme begynnelsesord som kap. 20) og kap. 18 i Kjöpebolken i Landsloven. Av kap. 22 har skriveren foruten begynnelsesordene gjengitt de siste linjer som et eget avsnitt («Giælkyri vilium ver at ransake huart sumar» o.s.v.). Kap. 27 er utelatt, og av kap. 28, som har fått plass i Byordningsbolken (se ovenfor), har skriveren bare antydning en kapiteloverskrift («Vm pundara» etc.)
- 4) *Tyvebolk* (s. 85 a ff.; jfr. VIII i N.g.L. b. II s. 268 ff.). Av kap. 1 finnes bare begynnelsen, kap. 3 har kortere formulering. Kap. 7 og 9 er utelatt. Bolken slutter med de første ordene i kap. 10 («En ef maðer tæker hauk bundin i ræidri»). Skriveren har tilføyd: »læita i þiofuabælki ef þu þærft.»

Så følger en kapiteloverskrift: «Vm obota mall oll» (jfr. X i Landsloven, Retterbøter s. 177 f.). Slutningsavsnittet: «Allær þær sæktir» o.s.v. står også etter Farmannsloven, men i en litt annen form.

Hs. II (=AM 305 fol. hd. c med bruddst. fra Sth. Kgl. Bibl. 11 fol. hd. e):

- 1) »*Farmannalagh*» (jfr. hs. I).
- 2) *Byordning* (s. 91 b ff.). Kap. 8 er utelatt.
- 3) *Kjöpebolk* (s. 97 a ff.). Kap. 1—3 er slått sammen, 4. og 5. kap. mangler, 7. og 8. utgjør ett avsnitt, og kap. 9, 10, 11 er slått sammen, og det er heller ikke skille mellom kap. 14 og 15, kap. 17 er skutt inn som en fortsettelse av kap. 8, kap. 18—21 mangler, like så kap. 26 og 27.
- 4a) Det følgende avsnitt: «Nv verd̄ maðr skiamd̄r saklaus oc hemnist hñ sin tegar» (s. 98 b₁) synes å ha tilknytning til Mannhelgebolken (jfr. IV kap. 21 i N.g.L. b. II s. 223 fotnote 2).
- 5) Av *Landvernsbolken* (s. 98 b ff.; jfr. III i N.g.L. b. II s. 202 ff.) er bare kap. 6, 7, uten avsnittsskille, og 8 tatt med.
- 6) Deretter følger et lite avsnitt som er hentet fra slutten av innled-

ningen til Landsloven og Byloven (s. 99 b; jfr. N.g.L. b. II s. 9, 186): «Erfdir (står «*ræfdir*» med plass til initialen) thær allar er til hafa fallet [vm] jardar brigdhi oc viga ferdi oc oll annur lagha mall» o.s.v.

- 4b) Så følger et avsnitt av Mannhelgebolken (jfr. IV kap. 12 i N.g.L. b. II s. 216): kap. 12, 11, 10 (med en halvpart). Hs. synes ikke å være skrevet ferdig. Kapiteloverskrifter mangler, — noen få er tilföyd senere —, og initialene er ikke satt til.

I en innledning gjör professor Seip greie for hss.' historie og språket i dem. En mer inngående språklig drøftelse trenger imidlertid mer plass. AM 309 fol. synes å ha hört hjemme i Mariakirken fra omkr. 1325, Byloven i AM 305 fol. må ha vært skrevet over 100 år etter den tid. Mariakirken var kollegiatkirke og kongelig kapell, hvis forstander, prosten, fra 1314 samtidig skulle være rikets kansler. Det hender likevel ikke sjelden i den følgende tid at andre personer enn prosten utnevnes eller fungerer som kanslere. Mariakirken har imidlertid så mange oppgaver av administrativ og juridisk art at dens geistlighet må ha kjennskap til lovene. Byloven i sin ufullstendige form kan ha vært skrevet til bruk for Mariakirken. Rikskansleren ville sikkert ikke nöye seg med ufullstendige lovavskrifter.

Da rikskanselliet har flyttet mellom byene Nidaros, Bergen og Oslo, har kansellispråket tatt preg av dette. Det representerer ikke noen lokal dialekt, selv om skriverne setter sitt preg på de forskjellige lovavskrifter.

II.

I *hs. I* er det mange direkte ekss. på *vokalreduksjon*: *annare* gen. pl., *bæriæst* 3. pl., *thomess mæsso*, *allær*, *thessær* ak pl. f., *koppæra* nom. sg. 78 b, *mælx* 3. pl., *annærs*, *annær*, *væriændi*, *lausæ fe*, *sniddarer* 78 b o.fl., enn videre *pæn*, *pæt*, *pær*; det er uvisst om former som *pærf* 87 b, *pærft* 88 b skyldes vokalsvekkelse, eller om nærstående verbalformer som inf. *pærfa* sv. vb. og *pærfa* kan ha övd analogisk innvirkning. Det er flere ekss. på omv. skr. m., især i endelsen: *miollmangara* nom. sg. 78 b, *koppæra* nom. sg. 78 b, *bastara* nom. sg. 78 b, *søkienda* nom. sg. 82 b; at *skipdrat* dels har svak, dels sterk böying (*skipdrattor* 85 b, *skipdrattu* gen. sg. 80 a, *skipdrattar* gen. 74 b) kan skyldes sammenfall av *-or*, *-ar*, *-er* i sterkt reduserte endelser, *alzkins* 78 b med *i* for *y* kan skyldes svak betoning eller sammenblanding av *i* og *y*. Forkortningstegn er derimot

lite å bygge på. Det samme tegn brukes for *ēr* i *ver* pron. og for *ār* i *vara* pron., og for *a* i *han* (*h'n*) og for *e* el. *i* i *Noreges* (*noreg's*).

U-omlyd ved bevart *u* er det mange ekss. på; men den er ikke prinsippfast gjennomført (*ladno-lodno, adruvis-odruvis*). Grunnen til dette er brytningen mellom forskjellige skriftvaner, som har sitt grunnlag i ulike dialekter.

Svarabhaktivokalen skifter mellom *e*, *æ*, *a* (*sylfuers, sylfuærs, kaupangærs, aftar* o. fl.); *a* er trolig kommet inn fra Vestfoldströk. Det *privative prefiks* skrives både *u* (*v*) og *o* (*ufriði, ofriði, uskill, oskill* o. fl.); *o* hører særlig hjemme i tröndske og til dels vestnorske skrifter, og var i eldre tid sikkert mer utbredt enn i senmiddelalderen. *Progressiv omlyd* av *ia* > *iæ* er det flere ekss. på: mange sm. setn. med *iæm-*, *giælda, fjærre, skiællfili, iærddolf*. *Refleksivendelsen* skifter mellom *z*, *zt*, *st*, sjelden *s*; men skrivemåter som «*till retzt profz*» 82 a tyder på at tradisjonsbunden skrivemåte spiller inn. *Diftongforenkling* er det noen ekss. på: *vitum* (= *væitum*) dat. pl. 76 a, *køpti* 79 a, *hæmuldcertaka* 82 a.

Vokalharmonien er rådende, men er lite fast gjennomført. Etter *a* følger ofte *i* i følgende stavelse (*farit, haldin, lagði, kuaddi, tamdi, adrir* o. fl.), og *o* brukes ofte istedenfor *u*, især etter lang stavelse (*ladno, cristno, hæidno, bryggior* o. fl.).

Diftongisering av *e* el. *æ* på grunn av en etterfølgende *i* el. *j*, som ofte forekommer i øno. hss., er det flere ekss. på: *væirit* pt. pts. 81 a, *læiggia* (= *lægia*) 76 a, *tæikit* 80 b. *Jamningsformer* som *pikkir, skildi* pt. av *skulu, ifuir, firir* er vanlige. Ordformer som *skildir* pt. pts. (av *skylda*), *varigðar* gen., *syn* refl. pron. gen. i *syn a millum* skyldes vel sammenblanding av *i* og *y* som følge av vokalutviklingen; *sylfuer, vyrt* pt. pts. 72 a, *wyrduleghe* 78 a, som etter hvert blir vanlige i øno. hss., er labialiseringer, like så *møssø* 82 b, en form som i diplomer etter 1400 blir restituert til *messo*, vel som følge av kirkelig innflytelse. Når der skrives *a* for *o* i *kapparar* 78 a og *kama* 69 b (rettet av skriveren), *kastnad* 74 a (senere rettet), *afnøyttlor* 71 b synes dette å vise et kvalitativt sammenfall av *o* og lang *a* (å), som i skrift ikke skilte seg fra kort *a*.

Av enkelte ordformer bør nevnes åpning av *e* > *a* i *huar*, som forekommer ved siden av *huer, huarn* ak. m. 77 a, *huaruitna*, s.st. *huceruitna* 83 a. I øno. diplomer blir etter hvert formene med *a* de vanligste. Nevnes bør også *soman* 72 a, som ofte finnes i øno. skrifter, og *by* ved siden av *bø* forekommer fl. gg.

Når det gjelder *konsonantutviklingen*, bør en merke seg *æslat* 69 a, *bislingum* 76 b med overgangen *tl* > *sl*, som også er et østlandsk målmerke; i sørøstnorsk kan en få full assimilering (ved svakere aksentue-

ring?): *ulænska men* 71 b, i *vardlu manz* 83 a kan *s* ha falt for sammenmeltingen av *rās* til en kakuminal lyd (sml. *legoz sakir* < *legord's sakir* 71 b); *oskurðar* 81 a viser trolig alveolær uttale av *rs*. Av andre enkeltformer kan nevnes *vanmall* 79 a (< *vaðmál*) med delvis assimilasjon, *fjsta* 74 b med *rs* > *s(s)*. Når *sodllarar* skrives *sokllarar* 78 a (senere rettet), tyder det på at *ðl* ikke er noen stabil lydforbindelse. En form som *dæmpt* pt. pts. 80 b viser differensiasjon for å unngå utviklingen *mt* > *nt*. Når *køyfti* 82 a, b med overgangen *pt* > *ft* skrives *køymti* 82 a, tyder skrivemåten *mt* på at *f* i *ft* uttales bilabialt. *þængildi* 72 b viser overgangen *gn* > *ŋ(n)*, på samme måte skrives *syn saka* 73 a, hvor *syn* representerer den söno. utvikling *sykn* > *syŋ(n)*. I *Vakabærgi* dat. 84 b (nåv. uttale *Áke-*) har *l* falt foran *k*, etterat *a* er blitt forlenget. *l*-bortfall i lydforbindelser som *lf*, *lg*, *lk*, *lm*, *ls* o. fl. synes i gammel tid å ha vært meget utbredt i söno. dialekter; stedsnavn viser dette.

iatlandi (med *h* satt til over av en annen hd.) 70 a viser söno. uttale. Når der skrives «vinna bokande æid» 84 b (< *bókadan*) må grunnen være at *ð* ikke høres i uttalen.

De grammatiske former er de vanlige tradisjonelle. I. pl. av det pers. pron. skrives *ver* 69 a, mens I. dual. skrives *mít* 71 b; *varor þit* 69 a viser *r*=endelse i verb i 2. dual. (og pl.), slik som det er vanlig i öno. skrifter. Som relativ part. brukes ofte *sæm*: «en sa *sæm* byggir budir» 84 a. Genitiv av *annarr* skrives *annās* 84 a, som synes å representere uttalen *annans*.

Til de uriktige former som Seip nevner i Innledning s. 15, bör også føyes: *hiifsku* 75 a (= *hvinnsku* «rapsing»), *ofuæisi* 84 a (= *ofsvæsi*; andre hss. har *ofneisi* og *ofnæse*), *græipðæildom* 80 b (for *griþ*; ordet har kanskje fått tilknytning til *greip* f. (jfr. Fritz.), *liðklæde* 78 a må vel være *litklæde*.

Når det gjelder sjeldnere enkeltord, vises til Innl. s. 16. En ordform som *suæifuirum* 72 a ved siden av *suæifingarrum* 72 a finnes også i hs. II.

Hs. II stammer fra omkr. midten av det 15de hå., da talespråket hadde fjernet seg langt fra de gamle skrifttradisjonelle former, som skriveren prøver å opprettholde. Liksom I er II skrevet med en klar fraktur-skrift. Når det gjelder lydtegnene, bör en merke seg at *þ* er erstattet med *th* eller *t*, endog i ord som *their*, *th* (= *thet*), *tessu*. I söno. diplomer er *th* for *þ* blitt vanlig etter ca. 1425, og på samme tid forsvinner det ang. *f* (*þ*), og det kontinentale *f*, ofte dobbeltskrevet (*ff*), kommer isteden. Skriveren i II har imidlertid beholdt det ang. tegn.

Av karakteristiske trekk ved språkformen bör nevnes at det grammatiske system fra gammelnorsk tid er opprettholdt. Når bevaringen

av de ureduserte endelser og av vokalharmonien er forholdsvis vel gjennomført, må dette skyldes forelegget. Omkr. 1450 er det i söno. bare kortstavelsesordene som har levninger av vokalharmonien (f. eks. *hoso*, *furu*).

En form som *ridanne* 98b, kan — slik som Seip hevder i Innl. s. 17 — være vitnesbyrd om at hunkjønnsord på det tidspunkt har *a* i bunden form, og *morgenan* 93 b, o. fl., *morgonan* 139 a, kan avspeile Oslomålets *morran* (kanskje påvirket av *eftan*); men det finnes så mange ekss. på omv. skr. m.: *skutaran* nom. 85b₂, *høyrrar* 91 b., *vetaran* 140a,¹ o. fl. at de ovenfor nevnte skrivemåter er dobbelttydige.

Svarabhaktivokalen skifter stadig mellom *a*, *e*, *i*; *æ* derimot, som i Oslo-målet trolig var alminnelig, unngåes, kanskje fordi skriveren strever med å bevare de ureduserte endelser. *U*-omlyd ved bevart *u* finnes det få ekss. på. Endog i ord som *vaku*, f. eks. *petars vaku*, hvor talespråket må ha hatt omlyd i smsetn. som *Botolfsvoku* (i diplomer ofte skrevet *Botol(s) sokko*), *ahafnum* 91 b, *hafudhøyar* 98 b, o. fl. mangler omlyden. *Privativt prefiks* skifter under påvirkning fra forskjellige forelegg mellom *u* og *o*. Når det gjelder *progressiv omlyd* av *ia* > *iæ*, virker også skrifttradisjonelle former inn; en hypertradisjonell form som *skiamd'r* 98 b, viser dette. En bör merke seg at *sielfuer* 85 a, *syælfuer* 96a₂ stadig skrives med omlydt vokal, en form som svarer til Oslomålets *sjæł*, mens *iam-* (i mange smsetn.) og *iamnade* 98b₁, b₂ ikke har omlyd (i motsetning til hs. I). Når det gjelder *e—æ=lydene*, er å merke at *e* trer langt sterkere fram i skriftbilledet enn i hs. I. Skrivemåten minner om Codex Tunsb., idet også lang *æ* ofte skrives med *e*, ikke bare i ord som *ner* og *nest*, men også i *melt* 93 a₂, *kierer* 95 b₂, *megdum* 97 b₁, *clede* 137a₂, *fer* pres. av *få* 137a₂.

Diftongforenkling viser seg i *hænt* pt. pts (<*heimtr*) 89a, *røndr* pt.pts (<*røyndr*) 92b₁, *lastn* (<*laustn*) 90b₁, *quekir* (<*kveikir*) 94b₁, *køpti* 137a₁. Senkning av vokalen har *somar* 92b₂, 139b₂, *frømuattar* 97b₁, *stege* m. 94b₂, *ottan* (<*uttan* < *útan*) 89b₂, *otlegder mall* 139a₂, *ing* > *eng* i *varnengh* fl. gg., *stødeng* 89b₂, *eildzsløkneng* 92b₂. Av jånningsformer er *firir*, *ifuir*, *tickir* vanlige. Ordformer som *fostof* 91b₂, *kalmen* 92a₁, *kallar* 97b₂, *bastofuo* 96a₂ viser assimilasjon. Fl. gg. er skrevet *kadlar* for *katlar*, en form som tyder på reaksjon mot forbindelsen *tl*.

Av enkelte ordformer bör nevnes *ruangt* 92a₁, *riiangs* 140b₁, vanlige former i söno. skrifter med utgangspunkt i söno. *vrag-*, *tiufsku* 92a₂, som synes å forutsette *þiúfr*; vanlige former i norröne skrifter er *þiúfska*,

¹ Alle tilvisninger over bl. 100 gjelder Sth. 11 fol.

pýft, *piófskapr*. Formen *vmbudsman* 93b₁, mangler *a*-omlyd. Liksom i I skifter *by* og *bø*. Etter stedsnavnene å dømme synes den siste form å ha vært mer utbredt på Østlandet i eldre tid enn det er tilfelle idag. *Noregis* 88b₁ kan være en gjennomgangsform til *Norgis*, *Norges*. *Eld*-skrives oftest *eild*- (f. eks. *eildzslokneng*, *eildr* 139b₁ o.fl.); diftongen er neppe tegn for palatalisert *ld*, da en lignende palatalisering i så fall burde vise seg i andre ordformer. I nyno. dialekter finnes flere steder utenfor söno. full diftong i dette ord. En må regne med en grunnform **ailida-* (ved siden av **ailda-*; i gsv. finnes formen *ēlep-*). Av andre former som en bör merke seg, er *vanmal* 96a₁ (liksom i I), *hafre* med bortfalt *l* foran *f* 97a₂, *asiglind* 90a₁ istf. *asigling* viser sammenblanding av *ind(i)-ing* (jfr. *sannind(i)* — *sanning*). Det bör også nevnes at skrive-måter som *giæta*, *vmgierd*, *kiætill*, *kielda*, *kierer* o.m.fl. med palatalisert *g* og *k* er vanlige. Allerede i I finnes atskillige ekss.

Liksom I (jfr. *motsgangu* 83b) har også II genitivsmsetn. av *mot*: *mozmen* 138a₁, en form som kan ha vunnet terreng fordi smsetn. med prep. *mót* kan forårsake sammenblanding (*Mormen* kan oppfattes som gno. *mótstøðumenn*, jfr. tysk *Gegner* «motstander»). Av andre mer avvikende enkeltformer kan nevnes: *skutarun* nom. 85b₂, som svarer til *skutstafn* i I, *landrotte* dat. 87b₂, som forutsetter *landdróttir* (istf. *landdróttinn*), *aam* (uttalt *ä'am?*) 88a₁, som trolig er en uttaleform av *ahomfn* (Fritz. *áhöfn*), *sucífuirum* ved siden av *sucífuingarum* 88b₂, liksom i I, *ræmskor* 89b₁ er en gjengivelse av *refnisskor*, *hialmul vol* 89b₂, hvor *ul* i 2. st. er en svekket form av *vol* (ak. av *völr*), *hialreip* 89b₁ svarer til *hialmreip* i I, en riktigere form enn *hialpreip*, som fl. hss. har, *ylfdi* 140b₁ (först skrevet *yldi*) i uttrykket «*ylfdi han til rangs mals*» er lånt fra geng. *yflian* «forurette», *ofnæse* 140b₁ istf. *ofsvæse* (jfr. under hs. I).

De tradisjonelle grammatiske former er mest mulig bevart, skjönt de i talespråket omkr. 1450 er i sterk oppløsning. Av avvikende verbalformer er notert former som *taker* 88a₁, *stander* 99a₁, *gialder* 138a₂, som må være en konstruert form, da skriveren vanlig bruker *gielda*, *giælda* i inf., derimot *kemr* 85b₁ o.fl. (I har *kömr*), *drega* 3 pl. pr., som ofte forekommer i söno. skrifter både i pres. og inf. Liksom i I er det reflektivformer på *zt*, *z*, *st* og undertiden *s*; dette virvar av endelser må skyldes skrifttradisjon. Former som *huer*, *huern*, *huerium* er vanlige; men *huar* 98b₂ *huarium* 90a₁ forekommer også. Det gjøres forskjell mellom *mer* 1. pl. 97a₁ og *vit* 1. dual. 90b₂. I endelser er *r* fl. gg. sløyfet: *alla vitna* gen. pl. 91b₂, *sucéifinga rum* 88b₂, *rodar huf* (<*roðrarhuf*) 89b₂. Det er imidlertid ikke mulig å avgjøre i hvilken grad skriverens eget talemål har spilt inn. En form som *ser* refl. pron. dat. 88a₂ synes

å ha gått ut av talespråket i det 15de hå. på samme måte som *mer* 1. sg. dat., *þer* 2. sg. dat., idet ak. formen *sik* (*sek, segh*), *mik* (*mek, megh*), *pik* (*pek, pegh*) har trengt ut dat. formen. (Jfr. ellers Seip, Innl. s. 17 f.)

III.

Det er mange likhetspunkter mellom de to hss. Noen enkelte eksempler til å belyse dette er tilstrekkelig. (Sml.'s grunnlaget gjelder Byloven i N.g.L.). De 3 første bolkene i begge hss. følger etter hverandre i samme orden, de 3 første kapitlene i Kjöpebolken er slått sammen til ett, det er intet skille mellom kap. 7 og 8, kap. 18—21 mangler i begge hss. (I har begynnelsesordene). II har *ypþæ* 93a₁, liksom I, mens andre hss. har *upp þora*, og II 93b₁ har liksom I: «*at taka men þ hus sin*», mens andre hss. har *starfsmenn* eller *vinnnumenn*. II 94b₁ har liksom I: «*ringt at brøðra*» (=Bf.¹o.fl.)

Likevel er ulikhetene mange både når det gjelder ordning av lovtekstene, uttrykksmåte og ordformer. I II mangler Tyvebolken, og det har avsnitt av Landvernsbolken og Mannhelgebolken. Også i de 3 første bolker er det store avvik mellom de to hss. Kap. 4 og 5 i Kjöpebolk mangler i II. Som fortsettelse av kap. 8 innskyter II o.fl.a. (bl. a. Bf) et avsnitt: «*Oll þau skilyrði*» Kap. 14 er utelatt i I (liksom i Be²), og 14 og 15 er i II slått sammen som i fl. a. hss. (bl. a. i Bf), og kap. 17 er anbrakt i slutten av kap. 8 som en fortsettelse av dette liksom i Bf. Kap. 22 er ufullstendig i I, men ikke i II. Enn videre har II 139b₂ flg. passus: «*eigu garda eða leiga missares leigum eða XII manada allan eða halfan tridungh eða fiordungh*», mens I har: «*leigia garda eða sialfer æiga þo at halfuan æigi æða fiordungh*» (=Be). II 92b₂ har: *hittazt við sandbru*, mens I har: *haluarðzkirkju*. I II står, 93b₂: «*at their ganga ser eigi at mat*» og 3 linjer nedenfor: *ganga ser at bisingum* og nedenfor: *ganga at mat*. II 139b₁ har flg. uttrykk: *profadom malom* som fl. a. hss., bl. a. Bf, mens I har *ræindom malom* (kanskje med utgangspunkt i *græindom* el. *ræiddom*; andre hss. har *ruddum malom*). II 139b₂ har *orkomen*, som sjelden forekommer i gno., mens I har *vinnumen*.

II 98b₁ har et avsnitt av Mannhelgebolken: *Nu verðr madr skiamdr*, som bl. a. er tilföyd i Bf. Flere steder har skriveren i II misforstått forelegget (140a₁ har f.eks. *flest* istf. *felst*, 98b₁ har *sar eða bæini* istf. *beni* (*ben*) el. *bana* o.m.a.).

Etter det som er nevnt ovenfor kan II ikke bygge på I. Kap. 8 i

¹ I N.g.L. b. II s. 181 kalles N.k. S. 1640 qv. Bf og ²AM 78 qv Be.

Kjöpebolken om *idnarmenn* har I fra en Bergencodex, og når II et sted har *sandbru* (se ovenfor), må det stamme fra et lovhs. beregnet på Bergen. Et sted har II et åpent rom for senere tilføyelse av en lokalitet i Oslo, II 92a₂ har *nicholas kirkiu*, som nok er en av Oslos småkirker, men som ikke passer inn i sammenheng, istf. *mariukirkiu*. I I er det på flere steder foretatt rettelser (med en senere hd.?), vel fordi det framgår av teksten at stedsnavnene er avpasset for Bergen. (På s. 78a er *mariokirkiu* rettet til *martæinskirkiu*, og på s. 79a er »*sigla til osloar*» rettet til »*sigla til Biorguinar*»). Begge skriverne synes således å ha et mangelfullt lokalkjennskap til Oslo. Det ligger nær å tro at begge hss. er skrevet utenfor Oslo, kanskje etter oppdrag.¹ Nøyaktig å påvise hvorledes de er blitt til, lar seg ikke gjøre på grunn av de hss. som man ikke har kjennskap til; men følgende synspunkter kan nevnes:

1) Begge hss. bærer tydelige søno. språkmerker; men det er umulig å avgjøre om de skyldes forelegg eller skrivere. I I peker den hyppige bruk av *æ* og progressiv omlyd i *-iæm* mot indre østlandsk, og i II — hvor det er enda vanskeligere å trekke noen slutning om skriverens mål, fordi hs. er blitt til så sent at skriverens talemål må ha fjernet seg langt fra språket i hs. — er den framtreddende bruk av *e*, den nesten fullstendige mangel på omlyd ved bevart *u*, og en form som *syælfer*, tegn som peker i retning av Oslofjordens kystströk.

2) Begge hss. har tilknytning til lovhss. som har hørt hjemme i Borgartingslag: AM78qv., som især I har beröringspunkter med, og N.k.S. 1640 qv., som II har de fleste likhetspunkter med; men ingen av dem kan ha vært direkte forelegg, da innhold og tekstordning i Byloven er alt for ulik i de nevnte hss.

AM 78 qv. hörer til en rekke lovhss. som er skrevet av Torgeir Håkons-son og har tilknytning til Skien,² og N.k.S. 1640 qv. har omkr. 1350 vært i Tönsberg, som også synes å ha vært et viktig lovskriftsentrum på søno. område.

3) Når bylovene kan ha et så forskjellig innhold, er grunnen den at institusjoner som også har bruk for Landslovens bestemmelser, kan nøye seg med et kortere utdrag av Byloven. Det er bare Bergen og Nidaros

¹ Det kan synes påfallende at en omkr. 1450 må söke utenfor Oslo, som har så mange viktige institusjoner som trenger lovhss., for å skaffe tilveie de nödvendige lovttekster; men vi har ikke tilstrekkelig kjennskap til de lokale tilhöve til å dömmе om årsaksforholdet. Vi vet heller ikke for hvilken institusjon eller enkeltperson hs. II er skrevet. Det kan f.eks. være skrevet for rådmannsinstitusjonen, som i det 15de hä. begynte å spille en större rolle som rettsinstans.

² Jfr. Grötvedt, *Lydverket i lovhss. fra Borgartingslag 1300—1350*, s. 127 f.

som har fullstendige bylover. Når hs. I i Kjøpebolken for kap. 17—21 bare har kapiteloverskrifter, mens hs. II utelater helt kap. 18—21, kan det tyde på at skriveren av hs. I har hatt flere codices som forelegg, et lovhs. hvor de ovennevnte kapitler, som også står i Landsloven, ikke er tatt med, og et annet som også inneholder disse. At skriveren ikke utelukkende er en mekanisk avskriver, men overveier om det er nødvendig å ha med de forskjellige avsnitt, viser følgende tilføyelse i slutten av Tyvebolken: «læita i þiofua bæki ef þu þærft.» Noen offisiell justering av lovene synes det ikke å ha vært; derved kom de enkelte skrivere til å få betydning for utformingen av lovreglene.

IV.

De to hss. av Oslo bylov har også sin rettshistoriske og kulturhistoriske interesse. Det kan synes påfallende at begge hss. har utelatt Tingfarebolken; men sammenhengen er nok den at det vokste fram en rettsordning i byene som ikke var i samsvar med denne del av Byloven. I kap. 15 i Kjøpebolken (jfr. I 139b₁) får vi et glimt av den gamle rettsordning. En hvilken som helst sak som kongen har rett til å dømme i, kan behandles på følgende måte: 1) Lagmannen avgjør saken ved sin *lagarórskurð*. 2) Saken kan avgjøres på byting («data till moz blasa» = sammenkalle bystevne), og etter at begge parter har forklart seg og vitneprov er ført, blir dom felt i samsvar med lovbookens rettsregler, slik lagmannen tolker disse, og med samtykke av sysselmannen, gjeldkeren (en kongelig ombudsmann som sjelden omtales i brev fra Oslo) og tingmennene. 3) Dersom enighet ikke oppnåes, kan man appellere til lagretten («skiota j logretto»), som vel har sitt forbilde i lagretten ved de store lagting. 4) Den siste appellinstansen er kongen, for hos ham «koma flestir vitrir men saman.»

I et Oslo-brev DN I 93—1302 omtales både *logþing*, *logmansorskurð* og *þingmannadom*. Senere i århundret synes bytingene ikke å spille noen rettslig rolle. Lagmannen avgjør mindre saker alene i nærvær av noen vitner, ved større saker tilkalles flere (f.eks. 6 eller 12) «skilrikir», «skynsamer» eller «goder» menn, som avgjør tvistespørsmålene med lagmannens rettleiding. Undertiden forekommer betegnelsen «logretto-menn,» som trolig er utnevnt av lagmannen. I det 15de hå. trekkes rådmennene med borgermesteren inn i rettsapparatet.

Som fortsettelse av kap. 8 i Kjøpebolken (jfr. 137b₁) innskyter hs. II o. fl. a. hss. et avsnitt som peker framover i tiden. Om avtaler som gjelder giftermål, kjøp og salg av gårder og jordeiendommer skal der

utstedes brev, hvor man skal nevne tid og sted og vitner som var tilstede da avtalen ble gjort, og få lagmann, gjeldker, sysselmann eller bymenn til å sette segl under. (Dersom segl ikke kan skaffes, kan en nøye seg med vedkommendes cirographum). En stor del av middelalderbrevene som er bevart, handler om slike kontrakter. Det gamle «handsal» — i diplomer forekommer ofte uttrykket «*handa(r) tōke*» — som en høytidelig godkjennelse av avtalen holdes ved lag.

Skjønt Tingordningsbolken er utelatt, får en, særlig i Kjøpebolken, kjennskap til rettsordningen gjennom faste betegnelser som *sakarabere* I 76b «saksøker», *frumvatter* I 81a «en som er vitne til selve hendingen», *andvitni* I 81a «motvitne», forskjellige former for edsavleggelse: *lyrttaræiðer* «ed som en avlegger selv 3^{dje}», *settaræiðer* «nektingsed», som en avlegger sammen med en eller 2 andre (tatt ut blant 12 menn, 6 på hver hånd), *tylfttaræiðer* «ed som en avlegger selv 12te», vi hörer om *næfndarsøre* «ed som avlegges av *næfndarvatter*» (jfr. Fritz. under *næfndarvitni*), *naudsyniarvitni* «vitnesbyrd om lovlig forfall», om *taksetning* «pålegg om å stille trygd» o.m.a.

Når det gjelder straffeutmåling, er bötestraffer de alminneligste (fra VIII ørtuger og XIII mark og nedover). Bare for de alvorligste forbrytelser («skiemdarvig» og «nidingsværk») kan der ikke bötes, de kalles da *úbótamál*, og en blir *útlægr* og *úgildir*, d.v.s., om han får sår eller bane, kan der ikke kreves böter, og han har «firingort fe ok fríði, lande ok lausum øyri.» Frihetsstraffer er vanligvis ikke brukt. Når der nevnes «myrkuastofuo» og «ranzakshus» I 74b, 85b, må det være det samme som varetektsfengsel, hvor en sitter til saken det gjelder, kommer til behandling.

Oslo bylov gir også en levende kulturhistorisk skildring av en norsk middelalderby. I Byordningsbolken hörer vi om *stræter* (Øystra stræte og Vestra stræte) med 12 alens veibredde, *almenninger*, som skal være 8 alen, og *veiter*, som skal være 3 alen brede.

Brandfaren var det store problem i en slik trangbodd middelalderby med trebebyggelse. Derfor var det ordnet med vaktmannskap på 6 mann, som to og to sammen skulle gå sine bestemte ruter (med Hallvardskirken som utgangspunkt). Når de kom til en tvergående almenning, skulle de rope («øpa»). I Nikolaskirken, som lå midt i byen, var det i tårnet ordnet med to utkiksposter. Det ble kontrollert at de ikke sovnet av under vekten; i så fall måtte de betale store böter. Særlig under julehøytiden med sine mange fester måtte det være godt vakthold. Det var strenge regler for utbygg og svalganger på husene, da disse økte

brannfaren. »þæn stora brunan» i 1352 som omtales i Oslo-diplomer, ble husket gjennom flere generasjoner. Nyoppførte ovner skulle ikke tas i bruk før de var kontrollert av gjeldkeren (byfogden i Oslo?) og rådmennene. Badstuer, bakerovner og jernsmedenes huer skulle flyttes utenfor byen. En måtte ikke bære utildekket ild («vholdan eld») ute, men i løyter med lys («skridliosom») eller i *koler* (d.v.s. åpne lysholdere av stein eller kopper) eller i lamper. Ild og lys måtte ikke brenne mellom ildslukningstid¹ og til det ble ringt «at brødra», d.v.s. hos munkene i byens klostre.²

Det finnes regler for kjøp og salg av varer som kommer til byen, om plikten til å hjelpe til med å trekke fartøy på land eller sette det på sjøen, den sakalte *skipdrått*. Vi får i Kjøpebolk kap. 26 kjennskap til byens *takmark* (grenser), som angis litt forskjellig i hs. I og II. Mange lokaliteter innenfor byområdet får vi greie på. Brevene fra middelalderens Oslo utfyller dette bilde. Her nevnes navnet på en mengde gårder, i alt ca. 70, som har eksistert i byen. At håndverket har vært sterkt spesialisert, viser kap. 8 i Byordningsbolken i hs. I, som riktignok er beregnet på Bergen. Her nevnes navn på mange slags håndverkere, (ca. 18).

I Farmannsloven ferdes vi utenfor byen, og vi lever med i de hendinger og situasjoner som skipsmannskapet («styrimader» og «hasetar») kommer ut for. Det er strenge regler med bötestraff for å bryte samlaget, det er regler for samseiling og ankerplass. Vi hører om skipsladning *ahomfn* («aam» II 88a₁), om skipenes utstyr og innretning: *akkere* (afkere II 88b₂), *ræmskor* II 89b₁ (=norr. (*h*)*refnis skor*) «kanten på 5te bord som hviler på det 4de», *roðrarhuf* (*rodarhuf* II 89b₂) «den överste delen av bordkledningen på et fartøy hvor årene hviler», i motsetning til bordkledningen ellers, som heter *mæghinhuf* II 89b₂, vi hører om navn på tauverk som *agtaumum* dat. pl. II 89b₂ (av *aktaumr*) «brasetau», *hialmreip* (*hielreip* II 89b₂), *asdreng* II 89b₂ «en mindre rundbolt», *hafudbendir* II 89b₂, «vant, tau til stötte for masten», *stödeing* II 89b₂ «synes å være et smekre tau som bandt masten til relingen» (Hertzberg), mens Fritznar under tvil gir flg. forklaring: «stang som bruktes til å holde seilet utspent»,

¹ «Ringia eldslökking» synes å falle sammen med «ringia natssong» (kl. 12). Der tales i Byloven også om en egen «eldslökkingarklokka». I Realencyklopädie für protestantische Theologie und Kirche, herausg. von D. Albert Franck, Leipzig 1899, opplyses det i b. VI s. 708: «Das Abendgeläute findet sich nach 1050 in England als Zeichen und Aufforderung zum Auslöschen von Feuer und Licht.»

² Ringingen ved klostrene og kirkene har kanskje ikke falt sammen. Ringemåten synes også å ha vært forskjellig (Jfr. Realencyklopädie under «Glocke» o.a. st.)

hialmulvol II 89b₂ (av norr. *hialmvölur*) «rorpinne». Alt dette er bare noen spredte eksempler på hva slike lovhåndskrifter inneholder av kulturhistorisk verdi.

Rettsreglene har ofte en episk utforming som gir en følelsen av å lese en spennende sagaberetning. Det er særlig tilfelle når kapitlene istedenfor den omstendelige uttrykksmåte med «Nv ef» (=«Sett at-») («Nv ef men hitta i storma volk» I 70b, «Nv ef hus verder i ælda j bø varum» II 94b₂) har en mer pregnant begynnelse: «Nv koma men j kaupstad» I 69b, «Nv kómer byr a þa» I 70a, «Nv sigla men með lande» I 72b, «Nv drega men up afkere» II 90b₁ o.s.v. De mange eksempler på alliterasjon framhever språkets kraft: «stundh ok stadh», «ben eða bana», «vider fiors eda fiars», «veria odde eda eggju», «thenna grip gaf han eigi ne galt ok eigi salum seldi.»

De to håndskrifter som inneholder Oslo gamle bylov, gir således mange opplysninger som er av verdi både for språkforskere og for retts- og kulturhistorikere.

Noen forkortelser:

AM.= Arnamagnæanske håndskriftsaml. i Universitetsbibl. i Kbh.

DN= Diplomatarium Norvegicum, sitert etter bind, nummer og år.

N.g.L.= Norges gamle Love, indtil 1387, I—V Chra. 1846—1895.

N.k.S.= Ny Samling i Kgl. Bibliotek i Kbh.

Sth(Kgl. Bibl.)= Det kongelige Bibliotek i Stockholm.

hs(s)=håndskrift(er)

CARL IVAR STÅHLE

Några frågor rörande den första utgåvan av Upplandslagen och dess förlaga.

1.

År 1607 utkom i Stockholm på Andreas Gutterwitz' tryckeri »Vplandz Laghen, sum af Byrgher Magnusa son Swea ok Giötha Kununge, Åhrom äfter Ch. B. 1295 förbättradhes». Den första bevarade svenska lag, som fått officiell karaktär genom en kunglig stadfästelse, blev sålunda också den första, som utkom av trycket. Det är överhuvud anmärkningsvärt, att det kom att dröja så länge, innan en svensk lagbok förelåg i tryck — i Danmark kom Jutische Lov (på lågtyska) redan 1486 och Själlandske Lov och Skaanske Lov 1505 — men än märkligare är, att man icke började med den gällande landslagen, vars text levat under handskrifternas osäkra villkor i över ett och ett halvt sekel och betydligt mer än hundra år efter det att den första svenska boken tryckts. Att behovet av en normerande text var starkt finns det klara vittnesbörd om,¹ men icke desto mindre utgavos först Upplandslagen och Östgötalagen (1607),

---

Föreliggande uppsats har tidigare (1952) som specimineringskrift bifogats en ansökan till professuren i Nordiska språk vid Uppsala universitet. På några punkter har den omarbetats och utvidgats, delvis med anledning av de kritiska anmärkningar, som framställdes av en av de sakkunniga, prof. Valter Jansson. Dessa omarbetningar innebära i regel förtydliganden av min ståndpunkt, i några fall har ett alltför bestämt uttryck dämpats eller ett referat av en annan forskares uppfattning gjorts mer ordagrant utan att detta innebär någon förändring av resonemangets art eller det resultat som jag ansett mig ha kommit till. I ett fall (om skrivningen *cellr*) innebär ändringen, att jag övergivit min tidigare uppfattning, då jag vid närmare övervägande instämmer i V. Janssons betänkligheter mot denna — det rör emellertid ett delproblem utan betydelse för huvudlinjen i resonemanget. Några i det tidigare manuskriptet alltför omfattande noter ha sammanförts i en exkurs.

---

¹ Se Schlyter, Konung Christoffers Landslag, s. LXXXVII ff.

innan Kristoffers landslag 1608 lämnade tryckpressen. Följande år kom Hälsingelagen och åtta år senare, 1617, Magnus Erikssons stadslag; så avbröts den planerade utgivningsverksamheten för att återupptagas först efter århundradets mitt.

Att de gamla landskapslagarna överhuvud befordrades till trycket kan synas överraskande. Efter tillkomsten av Magnus Erikssons landslag vid 1300-talets mitt hade de — frånsett kyrkobalkarna och enstaka bestämmelser, som infogades som additament i handskrifter av landslagarna — efter hand förlorat all betydelse i rättskipningen. Från 1400-talet och större delen av 1500-talet är icke någon handskrift känd, i bevarade domböcker återopas de icke och för en rättslärd historiker som Olaus Petri voro de enbart antikvariska källor. Delvis var det väl också i denna egenskap som de ansågos värda att tryckas; man har nog rätt att i någon mån tolka deras publicering som ett utslag av den gryende stormaktstidens götiska historieromantik. Johannes Magnus' framställning av landets ärorika fornhistoria hade troende beundrare i Gustav Vasas söner¹ — belysande är den på Karl IX:s befallning insatta parentetiska upplysningen om Vigher Spa i UL:s företal: »Han war vtsändir af Jngiäld Swea Kununge». Men det är också tydligt, att landskapslagarna mot 1500-talets slut fått förnyad aktualitet även i den praktiska rättskipningen. I sin stadfästelse av den 1609 tryckta landslagen tillåter Karl IX uttryckligen, att de användas som subsidiära rättskällor, »althenstund man j sanning förnimmer, at vthi the gamble Laghböcker, som wij hafwe tryckia latit . . . finnes många nyttighe stycken, som vthi thenne Konung Christofers laghbok äre vthe latne».

Den viktigaste orsaken till att landskapslagarna nu kommo att tillmätas även ett praktiskt juridiskt värde är enligt min mening den process, som under 1570- och 80-talen fördes om arvet efter fru Görvel Abrahamsdotter och gällde besittningsrätten till omkring 600 jordagods.² Som representanter för de intresserade parterna uppträdde här som motståndare de högättade och högt juridiskt bildade riksråden Erik Sparre och Hogenschild Bielke, och utredningen anförtroddes åt en kommission av ofrälse, i vilken den rättslärd och boksynte Stockholmsborgmästaren Nils Hansson Brask, systerdotterson till biskopen, spelade en ledande roll.³ Akterna i målet citera flitigt landskapslagarnas ärvda-

¹ Se härom Johan Nordström, *De yverbornes ö*, s. 66 ff.

² Om denna process se J. E. Almquist i *Historiska Handlingar*, 27, s. 10 ff. och *Den s.k. mellersta lagens bestämmelser om istadarätt* (i UUA 1924:1), s. 24 ff.

³ Om denne se J. E. Almquist i *Sv. Biogr. Lex.* 6, s. 65 ff.

balkar,¹ och särskilt i cod. Ups. B 113, en avskrift av en kopianbok, som Nils Hansson 1576 påbörjade på sin sätesgård Helgö i Uppland, möta vi utdrag ur Östgötalagen, Dalalagen, Västmannalagen och Södermannalagen. En närmare granskning visar, att Brasks källor varit en rad viktiga och välbekanta handskrifter, bland annat cod. Holm. B 50, huvudhandskriften av Östgötalagen, vidare Köpenhamnshandskriften av Södermannalagen (Ny kong. Saml. 2237 4:o), Schlyters text B, och cod. Holm. B 56, Schlyters text C av Västmannalagen, samt sannolikt cod. Holm B 54, den enda bevarade texten av Dalalagen, och slutligen ytterligare en, nu okänd, handskrift av samma lag. B 56 och Köpenhamnshandskriften kunna ha varit Nils Hanssons personliga egendom — kanske ett arv från Linköpingsbiskopen, som ägde ett lagbibliotek.² Av de övriga tillhörde B 50 räntmästaren Eskil Jönsson, de båda codices av Dalalagen »Kökenskrivaren» eller hovskrivaren Mats Bengtsson och myntskrivaren Mats Andersson. Nils Hansson har sålunda haft dem till läns av sina bekanta bland de ofrälse hovtjänstemännen i huvudstaden.³ Det är ganska överraskande att påträffa ett så stort antal gamla handskrifter av landskapslagarna i dessa kretsar. Förhållandet vittnar om ett antikvariskt-juridiskt intresse, som måhända delvis har sin förutsättning i den verksamhet av denna art, som tidigare utövats av stadens sekreterare och kyrkoherde Olaus Petri. Till kretsen hörde även stadens sekreterare Hans Hansson Bilefelt,⁴ som synes ha övertagit en del av Nils Hansson Brasks bibliotek, och traditionerna fullföljdes av sekreteraren Per Nilsson, Hans Nilsson till Helgö⁵ och framförallt de båda fränderna Johannes och Jonas Bureus.

Om sålunda den juridiska sakkunskapen i den ofrälse kommissionen var väl representerad, framförallt genom Brask och Bilefelt, måste den anses ha varit betydande även hos företrädarna för de stridande parterna, Erik Sparre och Hogenschild Bielke. Den senare hade som bekant

¹ Se särskilt *Historiska Handlingar*, 27, s. 95 ff., 112 ff., 116, 118 f., 154, 161 ff.

² Om cod. Ups. B 113 och dess källor se exkursen.

³ Om dessa personer se Schück, i exkursen *anf. arb.*, s. 50 f., H H 13:1, s. 187, 216, utgåvorna av Stockholms stads tänkeböcker 1568—1588 passim enligt registren, Edén, *Om centralregeringens organisation under den äldre Vasatiden*, s. 242. Både Mats Bengtsson och Mats Andersson möta som bisittare i rådhusrätten tillsammans med Nils Hansson Brask (Stockholms stads tänkebok 1578—83, s. 395, 1584—88, s. 173, 191), och Mats Andersson var tillsammans med Bilefelt god man vid arvskiftet efter Brask (*ib.* 1592—95, s. 256).

⁴ Om denne se vidare exkursen.

⁵ Om dessa se Axel Nelson i *Lex Helsingiae* (Corp. cod. Suec. 8), s. 23 och Ernst Nygren i *NTBB* 1949, s. 100 not.

personligen studerat Västgötalagen i cod. Holm B 59¹ och Upplandslagen i cod. Ups. B 45 (Ängsöhandskriften);² att döma av anteckningar i den senare har han även sett flera exemplar av Östgötalagen.³ Av Västmannalagen ägde han nuvarande cod. Holm. B 57 (Schlyters text-codex)⁴, och ur Södermannalagens B-handskrift har han gjort utdrag, som återfinnas bland hans papper på RA.⁵

Det var dessa män, som nu aktualiserade landskapslagarnas bestämmelser i det rent praktiskt juridiska syftet att utreda äganderätten till fru Görvels efterlämnade jordagods. Sannolikt råder det ett samband mellan denna långt utdragna och starkt uppmärksammade process och den omständigheten, att de enda kända avskrifter av landskapslagar, som vi veta tillhöra tiden efter 1300-talet, alla synas ha tillkommit under det närmast följande årtiondet: cod. Holm. B 51, en 1590 daterad avskrift av cod. Holm. B 50, Östgötalagens huvudhandskrift, vidare cod. Holm B 197, Schlyters text F av Östgötalagen, som efter en nu förlorad codex avskrivits av en skrivare, som med säkerhet kan identifieras med den Johannes Petri Wadstenensis, som 1593 fullbordade en avskrift av Kristoffers landslag,⁶ och slutligen cod. Ups. B 53, Schlyters text F av Upplandslagen, skriven av yrkesskrivaren Jöran Jönsson, som var särskilt produktiv under 1590-talet, bland annat på uppdrag av Bilefelt.⁷ Tillkomsten av dessa avskrifter vittnar om ett intresse och ett behov, som äro viktiga förutsättningar för utgåvorna 1607 och 1609.

Även om publiceringen av landskapslagarna sålunda synes ha tjänat också ett praktiskt syfte, måste dock den gällande landslagens tryckning ha betraktats som en oerhört mycket angelägnare uppgift. Men att välja förlaga och tillvägagångssätt vid utgivningen av landslagen var förvisso icke lätt. I enskild eller offentlig ägo funnos åtskilliga hundratal handskrifter av lagen,⁸ och i Sverige saknade man all erfarenhet av

¹ Se E. Wessén i Corp. cod. Suec. 12 s. XXIII.

² Se v. Friesen i Upplandslagen efter Ängsöhandskriften, s. XIX f.

³ Tryckta av v. Friesen, aa, s. XX.

⁴ Se Schlyter, Westmanna-Lagen, s. XXII.

⁵ RA, Hogenschild Bielkes saml., I. Om Hogenschild Bielkes övriga laghandskrifter se Walde i Uppsala Universitets Biblioteks Minnesskrift 1621—1921, s. 229 ff.

⁶ Om B 51 och B 197 närmare i en kommande undersökning av Östgötalagen.

⁷ Om Jöran Jönssons avskrift se Ståhle i Runer og rids, Festskrift til Lis Jacobsen, s. 133, 139 och där cit. litt. För Bilefelts — eller kanske snarare stadens — räkning har Jöran Jönsson avskrivit en privilegiebrevssvit och ett exemplar av stadslagen i Stockholms stadsarkiv.

⁸ I företalet till sitt planerade runverk säger Hadorph på tal om handskrifter

ett utgivningsarbete av detta slag. Det ställde sig givetvis enklast att börja med sådana lagar, som blott funnos i några få exemplar; här kunde man trycka av en text rätt igenom och eventuellt pröva sig fram till en form för en variantapparat. Belysande är, att Upplandslagen 1607 helt saknar varianter och att de i Östgötalagen 1607 upptaga blott en sida men i den betydligt kortare Hälsingelagen 1609 fylla tre hela sidor. Kristoffers landslag 1608 avslutas med en variantförteckning, som omfattar 16 sidor, medan varianterna i 1617 års utgåva av stadslagen upptaga icke mindre än 39.

2.

De fyra första lagutgåvornas tillkomsthistoria har livligt intresserat forskningen. Här finnas åtskilliga svårlösta problem, som framförallt sammanhånga med dels att de direkta förlagorna i samtliga fall gått förlorade, dels att man saknar sådana uppgifter om utgivaren, som forskarna kunnat ena sig om att bedöma som entydiga. Med den femte utgåvan, stadslagen 1617, äro däremot inga problem förknippade; förlagan var densamma som Schlyter sedermera lade till grund för sin utgåva, d.v.s. nuvarande cod. Holm. B 154, och utgivaren var arkivarien Jonas Bureus.¹ Vad de tidigare utgåvorna beträffar, är det åtminstone för de tre landskapslagarnas vidkommande tydligt, att man använt handskrifter av hög ålder och synbarligen stort värde, och frågan om förfaringssättet vid utgivningen och därmed de tryckta texternas användbarhet för forskningen är därför av stor betydelse.

Som utgivare har man föreslagit dels den nyssnämnde Jonas Bureus — man har funnit det rimligt, att det varit han som svarade även för de tidigare utgåvorna — dels dennes frände Johannes Bureus, tidens främste kännare av laghandskrifter och utan tvivel den för uppgiften mest kompetente. För forskningshistoriken skall jag här icke i detalj redogöra — jag hänvisar till Axel Nelsons framställning i inledningen till den fotografiska utgåvan av Hälsingelagen² — utan inskränker mig till att beröra de sista och viktigaste inläggen. Sam Henning riktade 1932³ uppmärksamheten på ett tidigare känt men i detta sammanhang

---

till KrL: »Af dessa lagar hafwa wij öfwer 20 Exemplar på Pergament uthi kongl. Archiuo förvarade; men uthi Landsorterne och hos lärdt folk, finnas många hundrade ifrån gamble tijder förwarade» (Peringskiölds Monumenta, KB F h 1, nr 33—34).

¹ Se Schlyter, Konung Magnus Erikssons Stadslag, s. LXXXV, LXXVIII ff.

² Corp. cod. Suec. 8, s. XII ff.

³ ANF 48, s. 126 f. not.

icke utnyttjat brev från Stiernhielm, daterat 1628 och skrivet med anledning av att denne avkrävts ett stort antal kronan tillhöriga handskrifter. Då brevet, som är ställt till sekreteraren Andreas Gyldenclou, med all rätt spelat en mycket viktig roll i diskussionen om utgivarens identitet och icke heller saknar intresse för kannedomen om de handskrifter, som använts för editionerna, återger jag här i sin helhet det parti, som är av betydelse för frågan.¹

»H.K. Maj:^{ts} Mijn Allernådigste drotnings bref och befallning till Vnderånigst hörsamheet öfuersänder iagh medh afskickade Enspännare Stephen Erichsz(on) alle the antiquitets böcker, som iagh för någre åhr sedan af Joh. Bureo annammat och medh migh hijtöfuer bracht hafuer: nembl. 1. Enarrat. Biblic. 2. S. Kong. Olofs chronica. 3. Sudermanna lagen. 4. Joh. Burei egne collectanea. 5. Chronica om fem Swerig(es) konungar. 6. Ormr Snorres book. 7. Jesu Syrach norsch. 8. Postelli de Orig. 9. Jornandes. 10. Westgöthe lagen, är af mig inlefrerat in Archivum a:o 1645. Därpå iagh här bijlägger Erich Larssons Quitans. The öfrige, såsom twänne Exemplar af Östgötha-Lagen; Ett af VplandzLagen och två andre Vplandz Lagh böker, sedan the kommo til Stockholm och iagh förnam af Jona Bureo, att han allredo hade haft och brukat them i collation af all then Lagh, som han, opå Sal. och Hög(lof)1. i Åminnelsze Kon(un)g Carls befallning, hafuer låtit tryckia, och att ther inthet annat fans uthi, än anten Errata (såsom af privat Personer skrefne) eller the Skildnader, som han jämpte sielfue Laghbökerne hafuer tryckia låtet; befän iagh them till mitt institutum otjänlige, och till en onödig mödesam last, hälst mädan iagh den gången måste reesa genom Finland, och altzå mästedeels till Lands: Lät därföre stå dem quar i wälb:te Jonæ Burei huus såsom där wälförvarade, till Joh. Burei wijdare disposition, den iagh då strax därom aviserade. Men sidst iagh war i Swerige, sågh iagh een och annan däräf ibland the gamble coniectanea in Archivu. Dijt the Vthan twifuel alle sedermera måste wara komne sampt een som Bureus kallar Calendarium Historic. fratrum in GråMuncka Clöster. Huilcken och war inthet af thet wärde iagh hade meent, mädan däruthi inthet fans annat, än någre fåås ignobilium fratrum dödztijmar, anteknade på the Monats dagar, the woro afledne, och därföre lefdes quar ibland them andre ...

P.S. Det ene Exemplaret in 4.to af Vplandzlagen; hafuer iag taghit medh migh hijt, effter iagh hafuer dät anseedt för een WästgöthaLaghbook, effter som Begynnelsen lyder. Men där är inthet westgötisch meer än en del af kyrckiobalcken och någre fragmenta här och där. Elliest äret heelt och hållet VplandzLagen. Densamme sänder iagh och nu medh. Skulle någon af the andre inthet finnas igen, kan skee, förlagde eller bortblandade i andre handlingar; will iagh wäl finnan igen, i Wår, om iagh lefuer, då iagh hafuer ärnat reesa till Stockholm.»

Henning anser, att orden »iagh förnam af Jona Bureo, att han allredo hade haft och brukat them ...» klart visa, att det är Jonas Bureus,

¹ Här citerat efter Per Wieselgrens utgåva (Samlade skrifter av Georg Stiernhielm, del 3, Brev och inlagor), s. 123 ff.

som svarat för de första lageditionerna. Häremot vill Axel Nelson göra gällande, att i det ovan citerade avsnittet skulle »han icke syfta på Jonas Bureus, utan på den i det omedelbart föregående omtalade Johannes Bureus, som ju varit den som föranlett regeringens åtgärd att av Stiernhielm återfordra de från Johannes Bureus på sin tid av honom lånade handskrifterna».¹ Till Nelsons tolkning av brevet har Dag Strömbäck ställt sig tveakande, enligt min mening med full rätt.² Vid en genomläsning av brevet ligger det otvivelaktigt närmast till hands att med Henning uppfatta *han* som åsyftande den omedelbart förut nämnde Jonas; Johannes har omtalats före den långa uppräknningen av böckerna, och han är icke längre aktuell för läsaren. Möjligen skulle man kunna medge, att det är tänkbart, att Stiernhielm haft Johannes i tankarna och genom en olycklig användning av det personliga pronominet råkat ge en formulering, som leder läsaren på villospar. Detta är dock uppenbart en nödfallsutväg. Brevet talar klart till förmån för Jonas.

Till det av Henning framdragna argumentet för att Jonas, ej Johannes Bureus varit utgivaren kan läggas ännu ett. Om den i 1607 års utgåva insatta parentesens om Vighir spa »(Han war vtsändir af Jngiäld Swea Kununge)» upplyser Johannes Bureus i senare delen av Fa 13, s. 44 (säkerligen nedskreven under 1620-talets senare hälft): »denne Parenthesis insattes 1607 af kg. Carl».³ I Sumlen fol. 75 v har han emellertid tidigare som exempel på »Skrift i Hedentijma» ur 1607 års utgåva skrivit av detta parti av företalet — inklusive parentesens — och antecknat »Samme konung Ingeld lefde Anno Chri —». I Fa 4, som innehåller hans självbiografiska anteckningar, har han för notiserna fram till 1626 använt ett lägg, i vilket han tidigare alfabetiskt infört ord ur Upplandslagens confirmatio och præfatio, huvudsakligen efter trycket men synbarligen även efter andra texter. Här har han likaledes antecknat, att Vigher Spa »hafuer haft befallning av Konung Jngeld Swea kon: til at författa then Laghen», vilket han emellertid sedermera strukit över. Bland de språkliga anteckningarna i samma lägg möter »utsendir», vilket är citerat ur den insatta parentesens, såsom exempel på »ir pro er». Det vore egendomligt, om Bureus gjort historiska och språkliga anteckningar på grundval av en uppgift, som han själv satt in på Karl IX:s uttryckliga befallning och som han alltså vetat vara ett falsarium. Förhållandet bör enligt min mening snarast tolkas så, att Johannes

¹ Aa, s. XIV; kursiveringarna i citatet äro Nelsons.

² Understreckare i Svenska Dagbladet 1/9 1949.

³ Påpekad av Rydqvist, SSL 3, s. 300 not.

Bureus icke haft något med utgåvans text att göra utan använt denna i god tro och först långt efteråt fått kännedom om Karl IX:s insats.

Gentemot dessa båda mycket starka indicier synes det mig svårt att fränkänna Jonas Bureus äran av de första utgåvorna, även om man samtidigt måste medge, att Johannes Bureus måste ha varit den, som haft de största förutsättningarna för uppgiften, vilket Nelson energiskt och med rätta framhåller. Men detta var han även 1613, då Jonas Bureus anförtroddes uppdraget att utge Stadslagen och Västgötalagen, och skulle ha varit det än mer, om han då haft erfarenheter från tidigare editionsarbete. Som stöd för sin ståndpunkt framdrar också Nelson den omständigheten, att ett av Johannes Bureus 1590 avskrivet utdrag ur Hälsingelagens Kungabalk 11, om Uppsala öd i Nordlanden, står så nära trycket, att det synes vara avskrivet efter den nu förlorade förlagan, som han alltså känt.¹ Det kan tilläggas, att han känt och utnyttjat även åtskilliga andra av de laghandskrifter, som kommit till användning i utgåvorna, såsom cod. Ups. B 49, den enda bevarade handskriften av Hälsingelagen, som 1601 var i Johannes Bureus' ägo och ur vilken utgivaren hämtat företalet,² vidare sannolikt tre av de handskrifter, som utnyttjades vid editionen av Östgötalagen,³ och slutligen själva huvudförlagan till Upplandslagen, till vilken jag senare återkommer. Detta är endast vad man har rätt att vänta — Bureus var ju otvivelaktigt vid denna tid landets förnämste kännare av handskrifter — men i och för sig visar det icke, att det var han som ansvarade för utgåvorna. Däremot får man väl anse det sannolikt, att han bistod sin frände Jonas med upplysningar om dessa handskrifter och kanske med råd om textvalet, men därom veta vi intet med säkerhet.

3.

Frågan om utgivarens förfaringssätt och utgåvornas tillförlitlighet är ett komplicerat och livligt omstritt problem. Den ovan omtalade parentesens angående konung Ingjald väckte naturligt nog Schlyters misstänksamhet, och han hyser därför inga höga tankar om tillförlitligheten av 1607 års edition av Upplandslagen; sålunda betraktar han bland annat formerna *Madher*, *their* och *ein* som »ett slags (såsom) prydnader anbragta gamla ordformer», och den korta redogörelsen för lagens

¹ Aa, s. XV f.

² Se Hultman, Hälsingelagen och Upplandslagens ärfdabalk i Cod. Ups. B 49, s. 5.

³ Härom närmare i det kommande arbetet om Östgötalagen.

tillkomsthistoria, som börjar *Thässin Laghbok war gör ok skriwin* och som återfinnes i utgåvans företal men saknas i alla kända handskrifter, betraktar han som ett rent falsarium.¹ Mot Schlyter uppträdde Leffler till utgåvans försvar och visade upp, att intet av de av denne misstänkta ställena behöver bedömas som medveten textförfalskning utan alla kunna förklaras på annat sätt — däremot är han liksom Schlyter övertygad om att flera handskrifter kommit till användning.² Henning värderar utgåvan högt. Han anser, att ehuru »Bureus ej kunnat tillämpa moderna utgivningsprinciper på sin upplaga ... tycks han dock på ett för sin tid ovanligt noggrant sätt följt sin förlaga».³ Denna höga uppskattning delas av Panelius, som t.o.m. vågat använda 1607 års utgåva vid sin undersökning av de svagtoniga vokalerna i Upplandslagen.⁴ Som bevis för utgivarens noggrannhet anför han framförallt den omständigheten, att det mycket vanliga ordet *sidhän* endast fyra gånger i hela texten skrives med *a*, annars med *ä*, medan t.ex. *innan* genomgående skrives med *a* — »om utgivaren en gång haft benägenhet att ersätta ändelsen *æ* med *a*, så förefaller det egendomligt att han icke skrivit *sidhan*, i synnerhet som de flesta former på *-an* (utom *annän*) skrives med *a*». Ett indirekt stöd för utgåvans trovärdighet finner Panelius i resultatet av sin undersökning: ändelsevokalerna i UL 1607 växla huvudsakligen efter reglerna för vokalbalansen, men även spår av vokalharmoni kunna påvisas; här i överensstämmer utgåvan 1607 delvis med gruppen Ängsö-Esplunda och delvis med AB(C).

I jämförelse med 1607 års edition av Upplandslagen ha utgåvorna av Östgöta- och Hälsingelagarna intagit en undanskymd plats i diskussionen. Mot den förra är Schlyter överraskande gynnsamt inställd, och han förklarar, att »ingen anledning förekommer till att mistänka upsåtliga förfalskningar; men utan tvifvel hafva läsarter blifvit uptagna ur olika handskrifter.»⁵ Vad Hälsingelagen beträffar, anser han det vara ovisst, »om ej rättelser blifvit hämtade ur andra handskrifter, eller till och med af utgifvaren egenmäktigt gjorda.»⁶ Hultman menar däremot, att ingenting tyder på att utgivaren i texten upptagit läsarter ur andra handskrifter; däremot är det möjligt, att han ibland satt in en fornsvensk alternativform, som han bättre råkat känna, eller element ur sin egen

¹ Uplands-Lagen, s. LXI f.

² Om 1607 års upplaga af Upplandslagen (UUÅ 1880:3).

³ ANF 48, s. 129.

⁴ Ändelsevokalerna i Upplandslagen, s. 247 ff.

⁵ Östgöta-Lagen, s. XVII.

⁶ Helsinge-Lagen, s. XI.

tids språk och ortografi.¹ Häremot invänder Axel Nelson, att den omständigheten, att utgåvan har variantförteckning gör det a priori sannolikast, att utgivaren i själva texten upptagit de läsarter, som han funnit rimligast och förvisat de andra till variantapparaten.²

De här refererade synpunkterna äro som synes av ganska allmän karaktär, vilket är naturligt med hänsyn till materialets beskaffenhet — de gälla ju editionerna 1607—9, vilkas huvudförlagor gått förlorade. En konkret utgångspunkt erbjuder däremot Jonas Bureus' utgåva av stadslagen 1617, vars förlaga var nuvarande cod. Holm. B 154. Här kunna vi exakt bestämma förhållandet mellan förlaga och utgåva, och då det förefaller att ha varit samme man, Jonas Bureus, som stått för de tidigare editionerna, kan kunskapen om hans förfaringssätt 1617 ge ledtrådar vid bedömandet av dessa.

I inledningen till sin utgåva av Magnus Erikssons stadslag ger Schlyter s. LXXIX ff. en ganska utförlig exempelsamling på skillnader mellan B 154 och 1617 års tryck i syfte att »visa beskaffenheten af de här förekommande i allmänhet obetydliga afvikelser från den handskrift som i det hela blifvit af utgifvaren följd». Schlyters omdöme om utgåvan är — för att komma från honom — oväntat positivt, och efter en kompletterande granskning av förhållandet mellan de båda texterna har jag funnit detta väl berättigat.

Direkta ingrepp i förlagens text äro sällsynta. Tillägg³ av typen »taki *Konungz* Foghote» (SkB 1), »Dragher han *Knijf* eller Swärd» (Sår vl 12), vilka med säkerhet kunna antagas vara hämtade ur andra handskrifter och vilka innebära en saklig förändring eller komplettering, möta endast i ett 15-tal fall.⁴ I intet av dessa uppges i den fylliga förteckningen över åtskillnader, att det tillagda saknas i huvudförlagan. Dessutom har jag antecknat omkring 150 för sammanhanget helt oväsentliga tillägg, i regel småord som *ok* (ett drygt 20-tal), relativpartikeln *sum* och även *ther* (omkr. 15), pronomina, särskilt *han* och

¹ Aa, s. 4.

² Aa, s. XLII.

³ I de anförda exemplen markerade med kursiv.

⁴ Schlyters utgåva, s. 4 not 15, s. 33 not 39, s. 82 not 42, s. 126 not 36, s. 176 not 69, s. 227 not 75, s. 235 not 31, s. 260 not 19, s. 299 not 33, s. 346 not 20, s. 347 not 46, s. 365 not 20, 38, s. 396 not 39. Huvudkällan för kompletteringarna synes ha varit en handskrift av NO-typ, som även är rikt representerad i åtskillnaderna (Schlyters »Xa»). Fallet s. 299 not 33, som innebär en allvarlig textförsämring, har utg. gemensamt blott med text P, det s. 347 not 46 blott med S (av de äldre handskrifterna).

thet som subjekt (ett 20-tal), adverbena *tha*, *swa*, *för* och *sidan*, prepositioner, särskilt *at* och *fore* etc. I de enskilda fallen är det i regel omöjligt att avgöra, om utgivaren gjort dessa tillägg på egen hand eller med ledning av andra handskrifter — i den rika handskriftsflora till stadslagen, som möter i Schlyters variantapparat, finns det nästan alltid en eller vanligen flera texter, som överensstämmer med utgåvan, och för övrigt har ju Bureus även haft tillgång till handskrifter, som voro okända för Schlyter. Stundom innebär tillägget ett förtydligande, det gör sammanhanget mer omedelbart tillgängligt för 1600-talets publik, men mycket ofta är det helt likgiltigt. Dessa tillägg äro icke av det slag eller det antal — det blir knappt ett på varannan sida i Schlyters utgåva — att de på något sätt förändra textens karaktär i stilistiskt eller grammatiskt avseende; de visa blott, att utgivaren icke slaviskt följt sin förlaga.

En ännu obetydligare roll spela uteslutningarna. De mest frappanta exemplen erbjuder behandlingen av de ofullbordade flocksluten av typen *Nu orkar han ei botum*; med undantag av de fall, då andra handskrifter kunnat utnyttjas för att fullborda den stympade meningen, har Bureus låtit dem utgå.¹ För övrigt ha antecknats ett 50-tal uteslutningar, väsentligen av småord av samma slag som de nyss nämnda.² Flera av dessa torde bero på rent förbiseende vid avskrivning eller tryckning,³ andra måhända på en tendens att vilja avlägsna stötande överflödighet eller genomföra konsekvens med liknande byggda formuleringar i grannskapet.⁴ Lika litet som tilläggen äro uteslutningarna redovisade i variantförteckningen.

Än sällsyntare äro utbyten av en lydelse i förlagan mot en som hämtats ur annan handskrift. Anmärkningsvärt är, att utgivaren i dessa fall gärna uppför förlagans ordalydelse bland varianterna; detta gäller A:s *dome* (utg. budhe), *siox* (utg. tolff), *gifter* (utg. fäster), *skadha* (utg. Stadga), *byaman* (utg. Rådsmän), *vtan* (utg. eller), *ok* (utg. eller), i vilka fall utbytet kan anses innebära en verklig ändring av innebörden.⁵

¹ Schlyters utg. s. 57 not 80, s. 316 not 35, s. 327 not 59, s. 334 not 35, s. 344 not 76, s. 345 not 20, s. 351 not 18, s. 353 not 40, s. 367 not 44, s. 369 not 63, s. 373, not 21, s. 378 not 39, s. 380 not 70, s. 382 not 61, s. 397 not 89.

² Av annan art äro endast de som anmärkas i Schlyters utg. s. 121, not 76, s. 312 not 64, av vilka det förra innebär en verklig textförbättring, medan det andra är alldeles likgiltigt; i båda fallen överensstämmer här utg. 1617 med NO.

³ T. ex. s. 65 not 92, 284 not 57.

⁴ T. ex. s. 79 not 89.

⁵ Se Schlyters utg. s. 14 not 54, s. 20 not 6, s. 51 not 34, s. 240 not 26, s. 277 not 37, s. 378 not 5, s. 383 not 29. I alla dessa fall utom två återfinnes lydelsen i

Förfaringssättet belyser, hur utgivaren här medvetet strävat efter att få fram den bästa texten — det förutsätter ett kritiskt bedömande ur innehållets synpunkt. Hur han tvekat i valet visar behandlingen av EdsB 5, där han i själva texten återger förlagans lydelse *Nu kunno the som fore fara wilia undan fly* men i åtskillnaderna upptagit *Nu kunno the fore fara, ock wilia vndan fly* (=CDLS) som det riktiga och anført lydelsen i B 154 som variant; i överensstämmelse härmed uppger han också i tryckfelsförteckningen, att textens lydelse bör ändras till den som han rekommenderar i åtskillnaderna.

Några mer väsentliga ändringar av detta slag utan stöd i någon handskrift synas icke ha företagits.¹

Vad dispositionen beträffar förtjänar blott att påpekas, att utgivaren i överensstämmelse med majoriteten av de äldre handskrifterna låtit flockarna 19 och 20 i TjB byta plats, dock utan att göra någon anmärkning härom i apparaten.²

Vid återgivandet av förlagans text accepteras praktiskt taget genomgående de tillägg, strykningar och ändringar, som gjorts av senare händer. I slutet av KgB 15 tillägges sålunda en bestämmelse, som är införd i förlagan med hand från 1500-talets mitt, och i KpB 17 godtages 1500-talsändringen *Teghel* (från *Sild*); i båda fallen anmärkes emellertid förhållandet i åtskillnaderna.³ Det är dock stundom svårt att avgöra, om en ändring i handskriften gjorts av utgivaren själv i samband med editionsarbetet eller om den förelegat redan då han fick handskriften i sin hand.⁴

1617 års utgåva även i NO. Andra utbyten redovisas s. 22 not 18, s. 40 not 86, s. 60 not 10, s. 148 not 28, s. 215 not 78, s. 270 not 59 — i flera fall tycks handskriften av NO-typ här ha varit källan. Ett självständigt men mycket lättförklarligt ingrepp i texten föreligger möjligen i slutet på Dr vd 4, där anakoluten »Faldz han at edhenum ok orkar eig botum, eller fyller edhin ok orkar eig botum» utbyts mot »Orkar han ey Botum, wari ther om Lagh som för war sagt», vilket icke återfinnes på motsvarande ställe i någon bevarad handskrift (givetvis fränsett 99, som är avskriven efter trycket); denna typ av flockslut har ju utg., som ovan nämnts, överhuvud utmönstrat ur sin utgåva, dels genom att utesluta meningen, dels genom att ersätta den med en lydelse ur en annan handskrift. Det är möjligt, att också här en annan källa blivit använd, ehuru den icke varit känd av Schlyter.

¹ Jfr dock föreg. not, slutet.

² Se Schlyters utg., s. 395 not 1.

³ Aa, s. 28 not 90, s. 192 not 57. Märk också, att utg. 1617 utan anmärkning inför den nya lydelsen av KgB 2—3, vilken i B 154 är skriven med en hand som är omkr. 100 år yngre än texten i övrigt (se närmare Schlyter, aa, s. II, LXXIX f.). Jfr även bl.a. s. 161 f., not 88.

⁴ Den förra möjligheten synes föreligga i exempelvis de fall, som redovisas

Som Schlyter framhåller, är förlagans ortografi långtifrån noggrant iakttagen. Här må blott anmärkas några mer iögonenfallande drag:

Förlagans *th* i uddljud återges gärna med *t*: *ty*, *tå*, *tre*, *treskiptis* o. s. v.

Förlagans *t* i slutljud återges ofta med *th*: *åth*, *Bruth*, *skuth*, *annath* o. s. v.

Förlagans *dh* återges ofta med *d*, särskilt efter *r*: *sidan*, *Gård*, *warda* o. s. v.

Ofta återges enkel skrivning med dubbel och vice versa: *rätt*, *all*, *thera*, *komma*, *Eedh*, *taal*, *Säl* motsvaras i förlagan av *ræt*, *al*, *therra*, *koma*, *edh*, *tal*, *seel* etc.

Former med *g* och *k* i orden *taka* och *nokor* växla gärna oberoende av förlagan: *taki*, *taker*, *nokor* återges *tagi*, *tagher*, *nogher*, *nogor* och omvänt förlagans *tagher*, *nogher*, *noghot* med *taker*, *nokor*, *nokot*.

Förlagans *a* återges genomgående med *å* i de fall då tecknet svarat mot å-ljud i utgivarens språk; någon gång möter dock även *o* (t. ex. *otta*, *holda*, *wolder*).

Förlagans *æ* och *e* i stamstavelser återges mycket godtyckligt. Särskilt vanliga äro former med *ä* gentemot förlagans *e*: *men*, *betre*, *slekt* återges med *Män*, *bätre*, *släkt*. Men det finns också talrika exempel på motsatsen: *Embetzmän*, *wegna*, *frænder* gentemot förlagans *cembetsmæn*, *væghna*, *frænder*.

Räkneordet *sieæ* återges genomgående med *sex*, former som *miætin*, *fiol*, *hiog*, *hiolt* med *mätin*, *föll*, *högg*, *hölt*.

Även i andra fall återgivas stamstavelsernas vokaler mindre troget. Några enstaka exempel må anföras: utg. *beder*, *Skuth*, *Walburgha*, *pundara*, *minna*, *Arfwe*, *ärfwa*, B 154 *bidher*, *skot*, *Walborghe*, *pyndara*, *myнна*, *ærfue*, *arffa*.

Vad ändelsevokalerna beträffar, må särskilt framhållas, att förlagans växling *i* : *e* ingalunda noggrant iakttages: *stadhin*, *foghatin*, *radhit*, *hwilkin*, *hellir*, *bidhir*, *hafwir* kunna återges med *Staden*, *Fogaten*, *Rådet*, *hwilken*, *heller*, *beder*, *hafwer* och omvänt *ordhen*, *guldet*, *aret*, *taker*, *wnnen*, *huggen*, *taken*, *gange*, *kæres* med *ordhin*, *guldit*, *årit*, *takir*, *wunnin*, *huggin*, *takin*, *gångi*, *kæris*. Det är härvid att märka, att förlagan i mycket stor utsträckning har *e* även efter kort rotstavelse och i sluten stavelse;¹ det vanligaste är därför, att både förlaga och utgåva båda ha *e*. Även beträffande *i* är sammanfall det vida vanligaste — i

i Schlyters utg. s. 177, not 78 (orden »referatur ad cap. seq.» äro skrivna med en stil, som mycket liknar Jonas Bureus'), s. 253 not 29.

¹ Se Beckman, Studier i utgivna fornsvenska handskrifter, s. 123 f.

JB återges sålunda *i* i ändelsen i omkr. 20 % av fallen med *e*, för övrigt med *i*.

I fråga om *u* och *o* synas växlingar mellan förlaga och utgåva vara mindre vanliga, ehuru åtskilliga exempel påträffas: *gamblom*, *balkenom* kan återges med *gamblum*, *Balkenum* och å andra sidan *æru*, *icernum*, *konungenum* med *æro*, *iærnom*, *Kunungenom*.

Än sällsyntare äro växlingar *a:e*, exempelvis *mellan*, *fyra*, *Thessa*, *Fogatans*, svarande mot förlagans *mellen*, *fyre*, *Thesse*, *foghatens* och omvänt *Skrijfware*, *Orker* för förlagans *skriffuara*, *Orkar*. Det är att märka, att *a* i ändelsen är oförsvagat i B 154, varför det på denna punkt i regel rätt överensstämmelse mellan förlagans och utgivarens språk.

Rena felskrivningar rättas utan vidare: *twæbote*, *ghode* återges med *tweböte*, *gode*.

Abbreviatur framför *r* återges genomgående med *e*.

I övrigt må följande särdrag påpekas:

I former med *r*-bortfall insättes stundom *r*: *gardar*, *wikur*, *hwar*, *tilhörir*, *kallar* svarande mot förlagans *gardha*, *wiku*, *hwa*, *til høre*, *kalla*. Närmare ett 20-tal exempel ha antecknats.

Plur. konj. på *-i*, *-e* ersättas några gånger med *-in*, *-en*: *takin* för *taki* etc. Sex fall ha antecknats.

Substantiv i obestämd form förses stundom med bestämd artikel: förlagans *stadz* ändras till *stadsins* o. s. v. Närmare ett 20-tal exempel ha antecknats.

Den anförda exempelsamlingen kan kanske såtillvida betraktas som missvisande, som den delvis är uppställd efter sådana språkliga synpunkter, som vi knappast kunna räkna med ha varit aktuella för utgivaren. För honom ha säkerligen de enskilda orden i stor utsträckning varit de naturliga enheterna; mycket frekventa ord ha gärna givits en fast form, särskilt när de stått fria från ett böjningssystem (adverb, prepositioner, konjunktioner och i viss mån pronomen): *ella* och *eller* återges med *eller*, *ater* och *atir* med *äter*, *aldre* och *aldregh* vanligen med *aldregh*, *for* och *fore* gärna med *fore*, *thom*, *them* och *thøm* med *them*. Normaliseringen har naturligt nog oftast inneburit ett närmande till utgivarens eget språk. Även om man sålunda tydligt kan skönja normaliserande och moderniserande tendenser, äro dessa emellertid ingalunda allenarådande. Ålderdomligare former som *nokor*, *taker*, *sighia*, *Stadsins* kunna ersätta förlagans *noghor*, *tagher*, *sæghia*, *stadhens*. Det synes mig dock icke nödvändigt att bedöma detta som utslag av en medveten arkaiseringssträvan — det kan blott vara regellösheten hos

förlagan som smittat av sig på utgivaren — men det vittnar om att moderniseringstendensen icke varit alltför medveten.

Vi kunna sålunda konstatera, att om B 154 i likhet med förlagorna till de tidigare lagutgåvorna gått förlorad och vi för kunskapen om dess text vore hänvisade till 1617 års edition, så skulle en språklig undersökning av denna ge ganska osäkra resultat, om den gällde de svagtoniga vokalerna, mera tillförlitliga, om den gällde vokaler i stamstavelserna (flera särpräglade och ålderdomliga former ha dock avlägsnats), men praktiskt taget hållbara, om den gällde syntaktiska eller stilistiska problem. Den textkritiska forskningen skulle på detta material arbeta under ganska vanskliga villkor; i det enskilda fallet kunde man aldrig vara riktigt säker på att man icke hade att göra med tillfälligt lån ur en annan handskrift. Det måste dock understrykas, att dessa fall äro sällsynta. Egenmäktiga ändringar i texten mot alla de handskrifter som stått till utgivarens förfogande synes man icke ha skäl att frukta.

Detta gäller som nämnt utgåvan av stadslagen 1617, men resultatet kan icke utan vidare antagas gälla de tidigare editionerna, även om de ha samma upphovsman. Schlyters milda omdöme om Jonas Bureus' stadslagsedition har den tänkvärda motiveringen, att »ändamålet med hans arbete ej var att meddela en historiskt märkvärdig gammal text, utan han borde till Konungens stadfästelse och omedelbart praktiskt bruk framlägga en text, så god och felfri som den, efter jämförande af 'de bästa exemplar han kunde finna', af honom kunde åstadkommas»¹ — särskilt användningen av å-typen, som här för första gången möter i lageditionerna, antyder ju, att man sökt göra texten mer tillgänglig vid dagligt bruk i rådstugorna. Vilka principer som föresvävat utgivaren vid de tidigare editionerna veta vi fortfarande icke, men också dessa voro ju delvis avsedda för praktiskt bruk, även om de tre landskapslagarna även gällt som »märkvärdiga gamla texter». Om utgivaren behandlat dem på annat sätt än stadslagen, har det snarast varit med större respekt — de skulle i så fall vara tillförlitligare. Lyckligtvis ge ett par små textpartier möjligheter att få någon upplysning i denna fråga.

Företalet till Hälsingelagen är, som Hultman påpekat², i utgåvan 1609 avtryckt efter cod. Ups. B 49, den enda handskrift av denna lag, som nu är i behåll. Tyvärr är textens omfång mycket obetydligt, blott 24 korta rader i handskriften. Avtrycket är fullständigt ordagrant. I fråga om ortografin möta följande avvikelser:

¹ Aa, s. LXXXI.

² Hälsingelagen och Upplandslagens ärfdabalk, s. 5.

p i uddljud återges gärna med *t:ty* (3 ggr), *samtykkiä, terrä, tithstlä, torn*; undantag: *tha, thät, them, the*.

th i slutställning återges med *t:at* (6 ggr) och *att* (2 ggr) svara mot förlagans *ath, bort* mot *borth*.

Enkel skrivning kan återges med dubbel och vice versa: *rätt, mattom* (2 ggr), *päningx, il-, til* (3 ggr), *a* svara mot förlagans *ræt, matom, päningæ, ill-, till, aa*.

I några enstaka fall iakttages icke stamvokalernas kvalitet: *hialpä, woxör* svara mot förlagans *hiælpæ, waxör*. Växling mellan *ä* och *e*: *æftir, pæt* återges *eftir, thet*.

Påfallande ändelsevokaler normaliseras i några enstaka fall: *warø, gupy, himarikas* återges *Ware, Gudhe, himärikäs* (men *näfsös, woxör*); *-æ* återges med *-e* i *nyte, himärike*. Efter *g* och *k* möter *-iä* i *byggjä, samtykkiä*, svarande mot förlagans *byggæ, samþykkæ*.

Abbreviatur för vokal+r eller framför *r* återges med *e* i *hedher, hedherlös, lewer, nadher*, med *i* i *eftir*.

Uppenbart fel rättat i *illgärningx*, svarande mot förlagans *illgæningx*.

I stort sett kan texten sålunda sägas vara mycket troget återgiven, ehuru varsamt korrigerad och normaliserad, gärna i riktning mot de på utgivarens tid brukliga skrivvanorna.

Som jag påpekat i annat sammanhang,¹ finnes i de s.k. Ihreska fragmenten av en av Johannes Bureus skriven anteckningsbok (nu cod. Holm N 47 a) ett blad, på vilket denne gjort utdrag ur en handskrift av Upplandslagen. Dessa återger jag här i sin helhet och meddelar till jämförelse lydelseerna i 1607 års utgåva:²

samband giorpe³

(mz⁴ enongum⁵ epi) är när man
sijskapspiald för hvar sak
gör en edh,

honom som hordom och tiue-
rij vites, tå bötes hwart
om sik och väris mz enon-
gom eþ;

samband giördi KkB 15:1

mädh enongum edhi 15:3
sifskaps spiäld 15:3

Thär bötes hwart vm sik, ok wärs
mädh enongum edhi 15:3

¹ ANF 65, s. 141.

² Bureus' excerpter återges radrätt.

³ Ändrat från »giorde».

⁴ Ordet står något ovanför raden; Bureus har tillagt det efteråt.

⁵ Ändrat från »enongum».

af någrom fulnæp ¹ hava	Präster agher af hanum fulnædh allan hawa 14:6
domare eller soknare ²	Thär a ängin domari ok soknari, ok ängin annär a tala 15 pr
varda sanner ³ å <u>pý mali</u>	Warder man sander fore thy mali 15 pr skiálnadh 15:1
skiælnap	
bepis ² i kon Birg: Lagb.	
i kyrkb. xv. þæt fæ sak løst til hionalaghx ⁴ sins	thät se sakløst til hionalagx sins bedhis 15:1
bepis. ² neþchar ² 1:	nekar 15:1
nekar. husfru herre	husfru 15:3
breʒ. här seer man ath	bref 15:1
thz var tå i bruk	
han a pön agho	Thön agho (... Präster a) 15:2
siängar ran	siängar ran 15:3
tilgangu ⁵ och framgangu	tilgangu ok fragangu 15:3
sinæmællin	sinä mællin 15:3
som sighias skal l: fram deles skils	sum sighiäs skal 15:3
Fori pýlika gärning — attertan	fori thylika gärning 15:8 attertan 15:8
Hamnas a grup och a giöra sæp	Hwa sum hämnis a grudh, ok a giöra säth KgB 4
biuz ⁶ ut rop och rät	biuds vt rodh ok räth 10 pr
assæta ² alla l: nautæ	assæta alla 10 pr
alt skipzfolketh	
kyndilþingum ⁷	
Ledhung biupz a kým	Ok skal han biudhäs a Kyndil- thingum, ok städhiäs a Lidhstäm- num 10 pr
diltingum och städhias	wistähus 10:2
å Lipstamnum	täkiumanninum 10:2
vistehus,	
tækiuman tækkiuman	

¹ Tecknet æ är understruket och ett a tillskrivet över raden.

² Särskilt framhävt genom större stilgrad.

³ Först har skrivits *san*, därefter har *ner* tillagts över raden.

⁴ Synes snarast ha rättats till »hionalaghz»; det vore kanske riktigare att återgiva ordet i denna form.

⁵ Ändrat från »tilganga».

⁶ Ordet framhävt genom större stilgrad. Över z har skrivits *þz*.

⁷ Ändrat från »kyndiltingum». Ordet framhävt genom större stilgrad.

latr 1: omittit
 attungz man
 hamneman
 þinglama
 lifspund lifspund¹
 æmpngodhan vægh

så at iämt är gen liku
 kaxnavargh
 boskumbel¹ och annath
 märki
 attenust allenast
 budhskap komi af konugz
 alvum eller läns
 herra villi þing
 hava
 Lagh tingis svasum
 fridha millom
 ult. cap. Legis Birg
 Magnusons

later 10:2
 attongx madher 10:2
 hamnumän 10:2
 thinglama 11 pr
 lifspund 11 pr
 annän fori thän iämgodhan VipB
 1 pr
 swa at iämnt är gen liku VipB 2:3
 Kaxnavargh VipB rubr. 25
 Boskumbel ok annur märki VipB
 rubr. 27
 at enust þB 1 pr
 budhskaper kumi af kunungx alwm
 Ällä läns hërra wili thing hawa
 þB 1 pr
 laghtingis swa sum fridha mällum
 þB 14:1

Johannes Bureus har sålunda suttit med en handskrift av Upplandslagen framför sig och ur Kyrkobalken 14—15, Konungabalken 4, 10—11, Vidherboabalkens början och Tingmålalbalkens början och slut antecknat sådant som intresserat honom ur antikvariska, språkliga eller paleografiska synpunkter. Större noggrannhet vid avskrivningen ha vi endast rätt att vänta, då de sistnämnda dominerat.² I de fall, då han uppmärksammat en fras eller ett enstaka ord, kan han mycket väl ha använt sin egen ortografi — det är ju här fråga om anteckningar i privat intresse, ej förarbete till en utgåva. I handskriften ha funnits bokstavs-tecknen æ, ý, þ, f, ƒ och d̄ (med d-värde). De båda ord, i vilka de två sistnämnda tecknen möta, skrivas på annat sätt i samtliga andra kända handskrifter av Upplandslagen, som innehålla de av Bureus citerade ställena (Schlyters A, C, F samt Ängsö- och Esplundahandskrifterna; B är defekt i slutet). Bureus' källa har sålunda varit en nu okänd handskrift. En närmare undersökning av texttypen ger till resultat, att denna

¹ Särskilt framhävt genom större stilgrad.

² Detta bör även framförallt gälla de ord, som Bureus återgivit med större stilgrad (noterna 2, 6 och 7 på föreg. sida och not 1 på denna).

handskrift av allt att döma måste ha varit identisk med förlagan till 1607 års utgåva. I åtskilliga fall överensstämma Bureus' utdrag med denna gentemot de bevarade handskrifterna:

<i>Bureus och 1607 års utgåva</i>	<i>Handskrifterna (cit. efter A)</i>
domare eller soknare; domari ok soknari	domari ok soknæri
til hionalaghx sins	til hionælagh
pön (thön) agho	pe aghu
siängar ran	siængæ ran
sinæmællin, sinä mællin	sinæ mællum
boskumbel och annath märki;	bokumbel ok annur mark
Boskumbel ok annur märki	
attenust, at enust	at eno

Däremot överensstämma aldrig handskrifterna med Bureus' utdrag gentemot utgåvan.¹ Vidare bör uppmärksammas, att Bureus' utdrag ur KkB 14:6 står omedelbart före »domare eller soknare», hämtat ur KkB 15 pr. Av citatens plats att döma ha de i förlagan stått omedelbart intill varandra, och detta är i kända texter endast fallet i 1607 års utgåva; i de övriga skiljes 14:6 från 15 av det omfångsrika partiet 14:7—10.² Då utdragen sålunda på alla vittnesgilla punkter överensstämma med utgåvan gentemot andra kända texter och omöjligen kunna vara sekundära till denna, förefaller det avgjort sannolikast, att det varit själva förlagan till trycket, som Johannes Bureus haft i sina händer. Att det vid denna tid skulle ha funnits bevarade två representanter för den säregna texttyp, som utgåvan företräder, och att båda dessa skulle ha gått förlorade är givetvis teoretiskt möjligt men dock föga troligt.

Om man sålunda kan våga utgå ifrå om att Bureus' utdrag härröra från förlagan till 1607 års edition, erbjuda dessa något material till att bedöma utgåvans tillförlitlighet. Det är som nämnt uppenbart, att Bureus vid excerperingen i stor utsträckning använt sin egen ortografi, men

¹ I några fall råder dock överensstämmelse mellan utdragen och några sena kyrkobalkshandskrifter (jfr de av Schlyter, Uplands-Lagen, s. 59, noterna 36 och 45 anförda läsarerna), men detta kan bero på rena tillfälligheter och är enligt min mening betydelselöst — att någon av de kända KkB-texterna skulle kunna ligga till grund för Bureus' utdrag är alldeles uteslutet.

² Förhållandet visar, att Leffler (aa, s. 14 ff.) och Henning (aa, s. 145 ff.) ha rätt gentemot Schlyter, då de hävda, att utgivaren här följt sin huvudförlaga och icke gjort någon om disposition på egen hand.

ordformer som *fæ*, *cæmpn-*, *neþchar* måste han dock ha hämtat ur handskriften. Dessa återges i utgåvan med *se*, *iäm-*, *nekar*, och vi möta sålunda även i 1607 års utgåva av Upplandslagen spår av samma normaliserande och moderniserande tendenser, som utmärka editionen av stadslagen 1617 och i någon mån Hälsingelagen 1609.

I belysning av de här vunna resultaten skulle jag till förnyad prövning vilja taga upp frågan om förslagan till stadfästelsebrevet i 1607 års utgåva av Upplandslagen. Schlyter förklarar utan närmare motivering, att detta är avtryckt efter A,¹ och till denna åsikt ansluter sig Leffler.² Henning däremot menar, att texterna i A och utgåvan (eller snarare den handskrift, som använts för denna) var för sig återgå på en gemensam förlaga;³ hans utförligt motiverade uppfattning har vunnit anslutning av Panelius.⁴ Hennings viktigaste argument är, att de i A mötande felskrivningarna *aff aldræ hærræ halwm, mæþ þom wistræstu* och *stupæt* i utg. motsvaras av de riktiga *af aldra thera halwm, mädh thöm witræstu* och *skudhat*; han anser det ganska otroligt, att utgivaren kunnat så lyckligt rätta felaktigheterna. Utgåvan av stadslagen visar dock klart, hur denne mödat sig om att få fram en klar och riktig text, och det finns ingen anledning att antaga, att han icke sökt bättra sådant som han funnit misstänkt. Vad *hærræ* beträffar finns det i själva handskriften två små streck över ordet, som säkerligen avse att visa, att ett fel föreligger, och utgivaren har lätt nog kunnat få ledning av det strax därpå följande *aff aldræ þeræ halwum, sum fyrræ næmpdir ceru*. Icke heller synes man böra misstro hans förmåga att genomskåda formen *wistræstu*, särskilt som en form av ordet strax förut använts i företalet (*allir flæstir witrir madher*). Att rätta det helt meningslösa *stupæt* torde icke heller ha berett några svårigheter — *c* och *t* äro för övrigt varandra så lika i handskriften, att det lilla strecket till vänster om stapeln mycket väl kan ha undgått utgivaren och att sålunda en enkel felläsning fört honom på rätt väg. Om man vill fränkänna honom förmåga att på egen hand komma till rätta med dessa felaktigheter, finns det dock alla skäl att räkna med att han förutom sin förlaga haft tillgång till andra texter av stadfästelsebrevet, ur vilka han kunnat hämta rättelse; Schlyter anför nio texter av brevet utom A och utg., och flera av dessa ha säkerligen funnits tillgängliga i Stockholm vid denna tid och varit bekanta för Johannes Bureus, som kan ha ställt dem till sin frändes förfogande.

¹ Uplands-Lagen, s. LXI.

² Aa, s. 4 not 2, s. 29.

³ Aa, s. 123 ff.

⁴ Aa, s. 256 f.

De anförda skrivningarna kunna således icke gälla som argument mot att A varit förlagan. Än mindre gäller detta formerna *qvædhiu*, *umwält*, *iwirsett*, *Vpsalum*, svarande mot A:s *queþiu*, *um welt*, *iwirscett* och *upsælum*, vilka senare av Henning bedömas som säkra särformer för A-skrivaren och »näppeligen kunnat ändras av utgivaren». För A:s särformer kunna vi icke vänta någon respekt från utgivarens sida, och då vi erfara, hur ogenerat han i andra sammanhang ändrat *e* till *ä* och vice versa och även i viss utsträckning normaliserat i tydlighetens intresse, bereda utgåvans former inga överraskningar. Något annorlunda förhåller det sig med namnen *Kiäldorsson*, *Skiälghi* och framförallt det av Henning icke anförda *Sambrom*, vilka svara mot A:s *kiældærsson*, *skialghæ* och *sandbro*. Men de få en enkel förklaring, om man betänker, att motsvarande namnlista finnes även i företalet (fol. 1 r i utg. 1607), där de i utgåvan ha samma former, som möta i stadfästelsebrevet (fol. 1 v) — utgivaren har helt enkelt sökt bringa de båda listorna i överensstämmelse med varandra. Vid *ny diktat*, svarande mot A:s *ny dictæþ* i *Siþæn þæssir allir hafþu giærlikæ um welt. ok gamul lagh stubætt. ny dictæþ saman sætt. ok iwir sætt* lägger Henning stor vikt och anser den vara »en otvetydig instans mot antagandet, att A är förlagan till E», samtidigt som han framhåller, att utg. här har den ur innehållets synpunkt bästa texten. Det kan vara just därför, som utgivaren företagit den mycket lätta ändringen; den är av samma art som då han i klarhetens intresse ändrat *iwir sætt* till *iwirsett*. Mer påfallande är kanske utg:s *füllat* för A:s *fullät*, men med erfarenheterna från utgivarens förfaringsätt i stadslagseditionen vågar man knappast tillmäta denna ändring ens indicievärde.

Enligt min mening finns det alltså ingenting som hindrar, att stadfästelsebrevet i utgåvan tagits direkt från A. En annan sak är att visa, att så verkligen skett. Till förmån för Schlyters och Lefflers uppfattning tala sådana gemensamma fel som *þo a* (*Tho a*) för *þo at* och *hwart* för *wart*, vidare säregna former som *þungä* (*thungä*), nom. sing., samt *æwærlizlikæ* (*ewärlizlikä*), vilka synas mig enklast kunna betraktas som överförda från A till utgåvan. Någon beviskraft ha de emellertid icke, eftersom det också är möjligt, att de härröra från en gemensam källa. Så gott som avgörande förefaller mig däremot utgåvans felaktiga återgivande av slutet på brevets datering, ... *Attunda dagh äptir Sanctä Stäþhans daghum, Julä tima*, svarande mot A:s *attundæ dagh. æptir sanctæ stæphæns dagh. um iulæ timæ*. I handskriften stå *dagh* och *um* mycket nära varandra, och punkten är otydlig, snarast blott ett tunt streck — ingenstädes i brevet för övrigt är avståndet mellan två ord så kort och punkten så lätt att förbise som här. Därtill kommer, att de båda

orden stå i radslut; *iulæ timæ* står ensamt på sista raden. Vidare förtjänar anmärkas, att raden ovanför avslutas med dat. pl. *arum*. Förutsättningarna för en felläsning *daghum* för *dagh. um* äro sålunda utomordentligt gynnsamma, om just A varit förlagan, och jag tvekar därför icke att ansluta mig till Schlyters och Lefflers åsikt, att stadsfästelsebrevet i utg. 1607 är avtryckt direkt efter A.

I utgåvans text av brevet ha vi alltså ett ganska omfångsrikt parti, som kan jämföras med en känd förlaga och sålunda ge ett bidrag till kunskapen om utgivarens förfaringssätt. En sådan jämförelse bekräftar i allt väsentligt de föregående erfarenheterna. Avtrycket är praktiskt taget ordagrant; endast i ett fall har ett ord insatts mot förlagan, nämligen den andra prepositionen i uttrycket *i sakum*, *i domum* (A: *j sakum. domum*; avvikelser ej anmärkt av Schlyter), ett förfaringssätt, till vilket det finns flera motsvarigheter i stadslagseditionen. För övrigt möta de från de tidigare undersökta texterna välbekanta företeelserna, att uddljudande *p* kan återges med *t* (*ty, tjänistu man, tunkt*), in- och slutljudande *t* med *th* (*athir, mothe, alith*), *p* i in- och slutljud med *d*, särskilt i grannskap med konsonant (*ordum, hafdu*), dubbel- eller enkelteckning av bokstäver oberoende av förlagan etc. Förlagans *iampnæp, sumpt, næmpdir* återges *iämnadh, sumt, nämdir* (jfr *cæmpgodhan* i Bureus utdrag: *iämgodhan* i utg.). Vokalerna i stamstavelser återges i regel troget, fränsett *e* och *ä*; förutom det nyssnämnda *füllat* förtjänar att som en påfallande avvikelse nämnas *truin*, motsvarande A:s *troin*.¹ Vidare märkes, att förlagans *wææ, wærit* återges *wara, warit*. Liksom i stadslagseditionen möter en tendens till normalisering av småord, i det att *wi* och *wir* återges *wir, them, thom* och *thöm* gärna med *thöm* — i dessa fall går den sålunda i arkaiserande riktning.

Den mest påfallande avvikelserna mellan A och utg. är, att det för A-texten utmärkande *æ*-tecknet för etymologiskt *a* i svagtonig ställning i utg. vanligen utbytes mot *a* — med *ä* återges det blott i ett 20-tal fall. Utgivaren har sålunda här i mycket stor utsträckning följt sin egen tids skriftspråksvanor. Härmed kan sammanställas det av Panelius påpekade förhållandet, att *ä* i denna ställning företrädesvis uppträder i utgåvans början.² Det råder på denna punkt överensstämmelse med 1607 års utgåva av Östgötalagen, i vilken *ä* i de första balkarna mycket ofta svarar

¹ Det synes mig icke otroligt, att utgivaren här uppfattat handskriftens *o* som ett *v*. Bistaven på föregående *r* och det uppåtgående hårstreck, med vilket skrivaren påbörjat det följande *i*, gå nämligen fram till bokstaven, som därigenom får samma utseende som andra hälften i den *w*-typ, som brukas i A-handskriften.

² Aa, s. 250.

mot etymologiskt *a* i svagton och även är tecken för svarabhaktivokalen, men efter hand allt mera ersättas av *a* resp. *e* för att i de sista balkarna vara ganska sällsynt.¹ Det förefaller mig enklast att uppfatta detta så, att utgivaren (renskrivaren, sättaren) varit noggrannast i början men efter hand låtit sin egen tids skrivvanor slå igenom. Troligen ha i förlagorna till de båda lagtexterna *æ* haft en betydligt större frekvens än vad som framgår av utgåvorna — härmed icke sagt, att det skulle vara lika vanligt som i A-texten av UL. Det kan helt säkert vara möjligt, att användningen av *a* och *æ* i förlagan varit bestämd av de regler, som Panelius uppställer — moderniseringen har i så fall icke drabbat så hårt, att den helt utplånat spåren av en mer regelmässig växling i förlagan. Men utgivarens sätt att behandla stadfästelsebrevet inger dock på denna punkt en stark känsla av osäkerhet. Vad beträffar Panelius' iakttagelse av motsättningen *sidhän*: *innan* är det väl övervägande sannolikt, att utgivaren här i stort sett återger förlagan. Men detta kan icke tagas som bevis för att handskriftens ändelsevokaler överhuvud troget återspelas i trycket. Vi ha här att göra med mycket frekventa ord (särskilt *sidhän*) vid sidan av böjningssystemen, och det är alldeles i linje med utgivarens principer att låta dylika få en fast och konsekvent form — särskilt om detta kan ske i anslutning till förlagan. Det är måhända icke alldeles uteslutet, att den fasta fördelningen är klarare genomförd i utgåvan än i förlagan, i vilket fall utgivaren normaliserat, dels i moderniserande riktning (*innan*), dels i arkaiserande (*sidhän*).

Ovan har framhållits, att Jonas Bureus i utgåvan av Stadslagen tillät sig några påfallande friheter gentemot sin förlaga: han insatte *r* i former med *r*-bortfall, han ersatte plur. konj. på *-i*, *-e*, med *-in*, *-en* och han försåg subst. i obestämd form med best. art. Det är inte utan sitt intresse, att utg. 1607 av UL gentemot handskrifterna uppvisar en rad särdrag, som få en osökt förklaring, om utgivaren varit en man med sådana vanor: *r* har insatts i strid mot förlagan, vilket framgår av ackusativformer som *lundir* (KkB 1 pr) och *præstir* (KkB 2:1), i drygt 25 fall möta i trycket former som *skudhin*, *giwin*, där handskrifterna ha *skupi*, *giwi*, och i ett 30-tal fall uppträda artikelförsedda former, svarande mot artikellösa i andra texter.

Det finns sålunda all anledning att vid bedömandet av tillförlitligheten av 1607—9 års utgåvor av landskapslagarna fasthålla vid de resultat, som vunnos vid granskningen av 1617 års edition. För stilistiska och syntaktiska forskningar kunna de i stort sett betraktas som väl

¹ Härom närmare i det ovan omnämnda arbetet om Östgötalagen.

användbara, men vid etymologiska och ljudhistoriska undersökningar, som bygga på de enskilda ordens gestalt i trycket, måste man iakttaga en viss försiktighet, särskilt beträffande de svagtoniga vokalerna — man måste alltid räkna med möjligheten av normaliseringar, framförallt i moderniserande riktning men även någon gång i arkaiserande. Som källor för textkritik äro utgåvorna värdefulla, särskilt såtillvida, som man icke synes behöva frukta medvetna förfalskningar, men i de enskilda fallen kan man aldrig vara helt säker på, att icke ett kortare eller längre parti härrör från annan källa än huvudförlagan, vare sig detta beror på att denna varit defekt eller att den av utgivaren bedömts som sämre; i det senare fallet kan huvudförlagans lydelse utan kommentar ha förvisats till varianterna.¹ Vidare kunna ändringar och tillägg av senare händer i förlagan utan anmärkning ha upptagits i trycket.² Det finns dock anledning att antaga, att dessa fall icke äro vanliga.

4.

Bureus' ovan avtryckta utdrag ur förlagan till 1607 års utgåva av Upplandslagen ge viktiga upplysningar om bokstavsformerna i den nu förlorade handskriften. Bureus var ju livligt intresserad av bokstäver — själv konstruerade han gärna alfabeten — och i hans anteckningar möter man ofta detaljerade avbildningar, som i den mån de kunna kontrolleras med hjälp av bevarade förlagor visa sig vara mycket pålitliga.³

Mest iögonenfallande är det anglosaxiska *f* som han återger i orden *lifspund* och *bref*. Denna typ är i övrigt endast känd från två fornsvenska handskrifter, nämligen cod. Holm. B 193,⁴ det tidiga fragmentet av äldre Västgötalagen, av von Friesen daterat till senast omkring 1250, och cod. Ups. B 45, Ängsöhandskriften av Upplandslagen.⁵ I

¹ Uteslutningar och tillägg synas dock — att döma av förfaringssättet vid utgåvan av stadslagen — ha företagits utan att någon som helst anmärkning därom möter i variantapparaten.

² Jfr Leffler, aa, s. 24 ff.

³ Se Hans Hildebrand, Minne af riksantikvarien Johannes Bureus (Sv. akad. handl. 23), s. 315 ff. En nu förlorad skrift av Bureus har innehållit iakttagelser om bokstavsformer och abbreviaturer i medeltida handskrifter (Hildebrand, aa, s. 217). Även på andra håll har Bureus noggrant kopierat det anglosaxiska *f*; se härom Ståhle i ANF 65, s. 136, noten I från föreg. sida — i Bureus' talrika avskrifter ur fornvästnordiska handskrifter möter f.ö. mängder av exempel.

⁴ Se v. Friesen, Vår äldsta handskrift på fornsvenska (Skrifter utg. af Kungl. hum. vetenskaps-samf. i Uppsala, 9:3), s. 11.

⁵ Se v. Friesen, Upplandslagen efter Ängsöhandskriften, s. IV.

fragmentet är den något mer än dubbelt så vanlig som den latinska *f*-typen, vilken nästan helt och hållet är inskränkt till uddljudsställning. I Ängsöhandskriften är den däremot sällsynt; jag har vid en genomgång av handskriften endast funnit 51 fall. Fördelningen av dessa är frapperande: 36 påträffas i stadfästelsebrevet, som inleder handskriften, 13 möta i ordet *erfe balkær*, *erfpe balkær*, av vilka ett står i balkförteckningen på fol 5 r, ett i begynnelseorden före flockförteckningen på fol. 17 v (*Her byrias erfe balkær*), ett inleder själva balken (*ERfpe balkr byrias*) på fol. 18 r, ett står i slutversen på fol. 26 r (*Nu er taldr erfpe balkr*) och de nio återstående möta i det med rött skrivna balknamnet ovanför textytorna på fol 35 r och versosidorna på fol 36—50. De två övriga fallen äro *af* i flockförteckningen till JB fol. 43 r rad 13 och samma ord i slutversen till samma balk fol. 51 r rad 8. I den löpande lagtexten förekommer tecknet över huvud taget icke. Däremot möta här, som von Friesen påpekat, några felskrivningar, som måste bero på att ett anglosaxiskt *f* uppfattats som *p*, uppenbart av en skrivare, som varit föga förtrogen med tecknet; jag har antecknat *piupær* fol. 26 v rad 19 (för *piufær*; detta exempel dock i flockförteckningen till MhB), *piup* och *piuptini* fol. 41 v rad 1 och 2 (jfr även *pyuffpstulno* fol. 40 r rad 14), *porp* för *porf* fol. 66 r rad 10 och 67 r rad 29. Det egendomliga förhållandet, att typen, fränsett stadfästelsebrevet, blott möter i balkarnas inledningsord, balk- och flockförteckningar, slutverser och sidoöverskrifter synes mig enklast kunna förklaras så, att i förlagan till Ängsö eller en föregångare till denna typen kommit till användning i sådana textpartier, som skrivits med rött; skrivaren har vid den slutliga illumineringen av sitt verk noggrannare än eljest kopierat sin förlaga och — måhända i dekorativt syfte — även medtagit den för honom säkerligen främmande anglosaxiska *f*-typen. Detta kan icke gärna ha skett i själva Ängsöhandskriften, eftersom flockförteckningar och slutverser där icke skrivits med rött utan i en följd med den övriga texten. Vad stadfästelsebrevet beträffar, kanske man skulle kunna överväga, om dess särställning beror på att Ängsöskrivaren i början strävat efter att noggrant återge sin förlaga men sedan gått över till latinskt *f* i de senare textpartierna. Häremot talar dock dels det tvära upphörandet vid stadfästelsebrevets slut, dels den omständigheten, att skrivaren i andra avseenden just i början av handskriften synes vara böjd att låta sina egna skrivvanor framträda (*th* där förlagan bör ha haft *p* etc.).¹ Bruket av anglosaxiskt *f* i stadfästelsebrevet bör nog snarast ses i samband med den fria ställning som detta

¹ Se v. Friesen, aa, s. X och nedan s. 121.

överhuvud intar i texttraditionen; det har givetvis från början icke tillhört själva lagtexten utan införts i handskrifterna först efter det att denna fått sin definitiva utformning och försetts med företalet, något som också klart återspeglas i brevets förekomst: i A står det efter lagtextens slut, men före additamenten, i Ängsö- och Esplundahandskrifterna står det allra först, i B och säkerligen även i förlagan till 1607 års utgåva har det helt saknats.

Det synes sålunda troligast, att tecknet även i förlagan till Ängsöhandskriften varit mycket sällsynt i den löpande lagtexten. Att det åtminstone på ett tidigare stadium i texttypens historia funnits även i dessa partier framgår emellertid av de ovannämnda felskrivningarna, till vilka även Esplundahandskriften, som synes ha avskrivits efter samma förlaga,¹ visar ett motstycke (*halpre* för *halfre* fol. 21 r rad 18). Fullt säkert besked på denna punkt ger emellertid först Bureus' utdrag ur förlagan till utg. 1607 med dess två klara belägg. Tecknet bör ha funnits i den gemensamma utgångspunkten för dessa tre handskrifter. Då den sistnämnda säkerligen med rätta anses till tiden ligga originalet mycket nära, kanske rent av vara en direkt avskrift (eller snarare bearbetning) av detta,² synes det knappast vara för djärvt att räkna med att det funnits i själva originalet. Det är att märka, att såväl Bureus' avbildningar som Ängsöhandskriften uppvisa den äldre typen av tecknet, som kännetecknas av att de båda bistavarna äro skilda från varandra, ej som senare skrivna i ett drag. I originalet bör tecknet ha haft ungefär samma utseende som i det äldsta fragmentet av Västgötalagen. En skillnad är däremot, att det i intet av de omkr. 60 fall, som med säkerhet eller stor sannolikhet kunna konstateras i handskrifter av UL, uppträder i ordens början, medan det i fragm. möter i alla ställningar. Det kan också vara värt att observera, att det i handskrifterna av UL är begränsat till ett relativt litet antal ord: *af*, enkelt och i verbsammansättningar, 17 ggr, *erffa balkær*, 13 ggr, former av *hafa*, 6 ggr, *æftir*, 4 ggr, *bref*, 4 ggr, *porf* och de besläktade *parflika*, *oparfom*, 4 ggr, *piufær*, *piuft*, 3 ggr, former av *gifa* och *skriþa* vardera två ggr och slutligen *kraft*, *staþgath*, *halfre* och *lifspund* vardera en gång. Detta synes mig kunna tolkas så, att det redan då det användes i originalet var ett tecken, som blott togs i bruk väsentligen i vissa traditionellt skrivna ord och ordgrupper, medan den levande och vanliga beteckningen varit det latinska f.

¹ Se Henning, Upplandslagen enligt Codex Esplunda, s. XII ff., Panelius, aa, s. 55, 100 ff., 208 ff.

² Se Leffler, aa, s. 31, Henning i ANF 48, s. 144.

I samband härmed kan erinras om de i Esplundahandskriften mötande felskrivningarna *o kicær, okicær*, för *oskicær* fol. 13 r rad 2, *kulu* för *skulu* fol. 21 v rad 23, 43 v rad 23, *kall* för *skaf* fol. 29 v rad 22, *glæmko* för *glæmsko* fol. 30 v. rad 27, *fiklek* för *fiskelek* fol. 71 r rad 20 och omvänt *sklandat* för *klandat* fol. 24 v rad 24, *skandr* för *klandr* fol. 70 v rad 12, *skælk* för *klærkr* fol. 36 v rad 7., vilka Henning utan tvivel med rätta anser visa, att förlagan har kunnat beteckna förbindelsen *sk* med ligaturen *ƿ*.¹ I Johannes Bureus' ovan omtalade utdrag ur stadfästelsebrevet och företalet i Fa 4 möter anteckningen »kipa — skipadh, giord, ordineret, ordnat, dispositus»; formen måste vara hämtad ur någon nu okänd text, sannolikt företalet i förlagan till 1607 års utgåva. Det ser sålunda ut, som om den gemensamma källan till Esplundahandskriften och denna handskrift, d.v.s. sannolikt originalet, använt denna från den anglosaxiska skriften hämtade ligatur, som i Sverige för övrigt endast är känd från fragmentet av äldre Västgötalagen.² Att den funnits även i andra, nu förlorade handskrifter antydes emellertid av *kuld* för *skuld* i cod. Holm. B 59, fol. 26 rad 17, *kriptapær* och *kulde* för *skriptapær*, *skulde* i cod. Holm. B 50 och *kiæla* för *skivæla* i Cod. Holm. B 54.³

I Bureus' utdrag ur förlagan till 1607 års utgåva möter även *ð* som tecken för den tonande dentala explosivan (ljf-spund). I denna funktion förekommer det i handskrifter av Södermanna-, Västmanna- och Dalalagarna⁴ men synes vara ytterligt sällsynt i handskrifter av Upplandslagen; ett ganska säkert exempel är dock enligt min mening sista bokstaven i ordet *synd* i Ängsöhandskriften fol 19 r, rad 1, ehuru detta av von Friesen bedömes på annat sätt.⁵ Sannolikt har det i originalet till Upplandslagen varit betydligt vanligare än vad som framgår av dess förekomst i de bevarade handskrifterna. Från fornvästgötska texter är det välkänt i denna användning, såsom i fragmentets *stuld*,⁶ B 59:s *haldsbend*, *land*, *vgildæn*.⁷ Som von Friesen antytt, bör dess förekomst i handskrifterna till svealagarna snarast tillskrivas ett tidigt inflytande västerifrån; han bedömer Södermannalagens *ð* i t. ex. *wald* som exempel på »förstenade rester af ett äldre bokstafveringskick».⁸

¹ Upplandslagen enligt Codex Esplunda, s. XXXIX.

² Se v. Friesen, Vår äldsta handskrift på fornsvänska, s. 12.

³ Schlyter, Östgöta-Lagen, s. 15 not 28, s. 60 not 82, Westmanna-Lagen, s. 65 not 28.

⁴ Codd. Holm. B 53, B 57, B 54.

⁵ Upplandslagen efter Ängsöhandskriften, s. 162, not 56 b.

⁶ Se v. Friesen, Vår äldsta handskrift på fornsvänska, textreproduktionen, fol. 2 r, rad 9.

⁷ Se Sjöros, Äldre Västgötalagen, s. XXVIII, Ekholm, Vidhemsprästens och Johannitmunkens anteckningar, s. 10 f. ⁸ Aa, s. 37.

Då vi sålunda finna, att äldre, nu förlorade handskrifter av Upplandslagen och förmodligen själva dess original haft tecknen *f*, *fi*, och *d̄*, som för övrigt uppträda tillsammans endast i det äldsta fragmentet av Västgötalagen, kan man fråga sig, hur det förhållit sig med runtecknet *Y* *maþer*, som i fragmentet av ÄVgL, B 59, Olaus' Petri avskrift av den s. k. Hednalagen samt på ett ställe i Dalalagens kyrkobalk¹ (cod. Holm. B 54) betecknar substantivet. Frågan har diskuterats av Leffler med utgångspunkt från *Thär til kalladhus allir flästir wittrir madher af thrim Folklandum* i det stycke av företalet i utg. 1607, som saknar motsvarighet i de bevarade handskrifterna och som av Schlyter framförallt på grund av den orimliga formen *madher* bedömdes som ett falsarium av utgivaren.² Leffler är snarast böjd att anse ordet som felskrivning för *mädher* 'tillika, dessutom', men räknar alternativt, ehuru tveksamt, med att förlagan här kan haft runtecknet, vilket av utgivaren orätt transskriberats. Vidare anser han det möjligt, att den höga frekvensen av formen *madher* i utg., ofta svarande mot *man* i handskrifterna, beror på att utgivaren på detta sätt återgivit ett *Y* eller ett *m* jämte abbreviatur i förlagan. Vad beträffar formen *madher* i företalet är tolkningen *mädher* föga sannolik; det andra alternativet är avgjort att föredraga, även om det är synnerligen sällsynt, att runtecknet användes även för pluralformen av ordet; exempel finnas dock i Vidhemsprästens parti i B 59 fol. 52 r rad 13 (nom.), 55 r rad 24 (ack.), 55 r rad 16, 56 v sista ordet, 57 r rad 7, 57 v rad 19 (dat.). Dessutom måste man även här räkna med att förlagan kan ha använt beteckningen *m* jämte förkortningstecken, välkänd från fornvästnordiska handskrifter och även belagd i fornvästgötska.³ Mot antagandet, att runtecknet funnits i förlagan till utg. 1607 talar, att det icke möter i Bureus' excerpter, men denna frånvaro är givetvis icke avgörande för frågan — det kan ha funnits anteckningar därom, som nu gått förlorade. Ett spår av en kraftig förkortning av ordet *maþer* synes föreligga i en felskrivning i A, nämligen *laghum* för *laghmaþer* (Schlyter s. 88, not 12); här förefaller det mig rimligast att antaga, att en föregångare använt *m+* förkortningstecken. Att runtecknet funnits i originalet till UL kan sålunda icke visas med säkerhet, men är givetvis icke uteslutet — Dalalagens enda belägg vittnar dock om att det även funnits i handskrifter av svealagarna.

Formerna *ein* och *their* i 1607 års utgåva bedömdes som nämnt av

¹ Se Schlyter, Westmanna-Lagen, s. III.

² Aa, s. 3, 27 f., 32.

³ B 59 fol. 13 r, sista raden.

Schlyter som införda av utgivaren, vilken med dessa skulle ha avsett att förläna texten en ålderdomligare prägel. De försvarades emellertid av Leffler, som påpekade, att den gamla diftongen *ei* påträffas även i A-handskriften av Upplandslagen och i Södermanna- och Hälsingelagarna; vad *ein* beträffar, förklarade han för övrigt, att han »oaktadt mycket letande i UL 1607 icke påträffat någon enda diftongisk form af detta ord».¹ Men Schlyters uppgift är här som alltid pålitlig. Formen *ein* möter icke mindre än 9 ggr, av vilka 4 i förbindelsen *ein lutt* (*luth, lut*) (KgB 9 pr, 11:1, MB 11:5, 15:1), 3 i *binda twer fang a ein* (JB 6:1, 2,3); de övriga äro *fleri ... æn ein* MB 29:1 och *fæm stenar ... fiurir utan ok ein i midhiu* VB 18 pr. Ett av dessa, nämligen det i KgB 11:1, möter även på motsvarande ställe i Ängsöhandskriften (*ein lut*). Detta synes mig icke kunna tolkas på annat sätt än att denna form även funnits i den gemensamma källan till Ängsö, Esplunda och den handskrift, som använts vid trycket. I Ängsöhandskriften möta okontraherade former på ytterligare tre ställen, nämligen *æin skul* KkB 7:1, *som oleidr er i kirkiu* KkB 19:2, och *bøte pre markr, einæ pøm lænit hawæc* KgB 10:2. Vidare påträffas i A formen *geit* MB 53:1. Den handskrift, som ligger till grund för de kända texterna av Upplandslagen, tycks sålunda ha haft okontraherad diftong i flera fall, där sådan i senare handskrifter motsvaras av *e*. En reservation måste dock göras för det i utg. 1607 mötande *their*, som där uppträder icke mindre än 33 ggr, egendomligt nog blott i lagens tre första balkar, d.v.s. textens första tredjedel. Formen har säkerligen bedömts i stort sett riktigt av Leffler, som antar, att förlagan blott haft enstaka exempel på *peir*, men att *per* stundom återgivits med abbreviatur, varvid ordet av utgivaren gärna återgivits med den ålderdomligare formen *their*.² Viktigt är det av Leffler påpekade *For allir sakir their prästi witis* i KkB 13:1, i vilket *their* i handskrifterna motsvaras av relativpartiklarna *pær*, *ær* och *som*. Formen *their* är omöjlig, då korrelatet är fem., och förlagan har säkerligen haft *pær* eller *pær*; exemplet avslöjar otvetydigt utgivarens förfaringssätt. Märk även KkB 19 pr *Nv six vm sakir, the biskuper a af edhum taka, æn their atergangx warda*. Helt uteslutet är väl för övrigt icke, att utgivaren i något fall även kan ha ändrat ett fullt utskrivet *per* till *their*. Sannolikt har han till att börja med haft det ganska besvärligt att finna en tillfredsställande princip för upplösning av abbreviaturerna i hithörande ord, och från och med MB har han bestämt sig för *ther*.

¹ Aa, s. 29.

² Aa, s. 28.

I fragmentet av äldre Västgöotalagen äro skrivningar med *ei* i ord med gammal diftong ungefär dubbelt så vanliga som skrivningar med *e*, medan B 59 nästan genomgående använder det senare — *ei* möter blott i ett litet fåtal ord, bland dem *eit*, *œit* och *peir*¹, vilka säkerligen härröra från förlagan. Också i Svealagarna påträffas dylika skrivningar, framförallt i huvudhandskriften av Södermannalagen (cod. Holm. B 53), som i 12 fall använder *ey* för etymologisk diftong, däribland *eynæn*, *eynæ* (2 ggr), *eyn sac*, *py eynest at*.² Anmärkningsvärt är, att 11 av dessa fall återfinnas i Kyrkobalken. I Hälsingelagen möta två exempel, båda *ein* (KkB 1 pr och ÅB 8 pr).³ De återfinnas i båda texterna, cod. Ups. B 49 och utg. 1609, på samma ställen och ha sålunda tillhört den gemensamma förlagan, så vida icke utgivaren infört dem ur B 49, vilken som nämnt utnyttjades vid editionen — att han haft en viss förkärlek för de ålderdomliga *ei*-formerna framgår av vad som sagts om *their* ovan. Det kanske kan förtjäna anmärkas, att det första exemplet möter i Kyrkobalkens ingress *A krist skulu allir kristnur troæ at han ær gup. ok æy æru gupir fleræ æn han ein*, vilket ordagrant återgår på Upplandslagen. Motsvarande parti i Södermannalagen har andra ordalag men ävenledes diftongisk skrivning av ordet: *Hwar cristin man cristnam will bææ scal a crist eynæn at troa*.

Vid tiden för Upplandslagens nedskrivande måste monoftongiseringen *ei > e* ha varit genomförd i uppländskan sedan åtminstone ett århundrade tillbaka — i våra 1200-talsdiplom från Mälardalen återfinnes icke en enda skrivning med *ei* för etymologisk diftong, trots att materialet är mycket rikt.⁴ Det kan därför enligt min mening knappast råda något tvivel om att de skrivningar med *ei*, som måste ha funnits i originalet till Upplandslagen, äro av ortografisk natur och icke återspegla ett levande uttal. Det förefaller också rimligt att bedöma *ei*-skrivningarna i Södermanna- och Hälsingelagarna på samma sätt — för båda dessa lagar har ju Upplandslagen spelat en icke oväsentlig roll, och deras redaktörer ha utan tvivel haft tidiga handskrifter av Upplandslagen tillgängliga. Andra skriftliga källor äro givetvis också tänkbara — härom

¹ Se Sjöros, aa, s. XXI.

² Se Larsson, Södermannalagens ljudlära, s. 55. Namnet *sweintuna* har jag icke räknat med; det skrives i övriga fornsvenska källor, bl. a. UL, MEL, KrL med *i* (se Franzén i NoB 1932, s. 21), och förleden har tolkats som gen. pl. av folknamnet *sviar* (Franzén, aa, s. 22).

³ Se Hultman, aa, s. 95 ff., som vill ge en fonetisk förklaring till såväl HL:s som SdmL:s *ei*-skrivningar.

⁴ Se Stig Olsson Nordberg, Fornsvenskan i våra latinska originaldiplom före 1300, 1, s. 139 f. och där cit. litt.

mera nedan — men det synes mig i varje fall sannolikast, att *ei*-skrivningarna framförallt i Södermannalagen bero på skrifttradition och icke återgiva ett vid nedskrivningstiden levande uttal.

Ett för Ängsö- och Esplundahandskrifterna gemensamt och mycket karakteristiskt drag är, att svarabhaktivokalen i en mängd fall är obetecknad: *epr*, *böndr*, *sialwr*, *warpr*, *hældr*. Den ungefärliga frekvensen må belysas med följande mycket grova siffror: i vardera handskriften saknas svarabhaktivokalen i drygt 2000 fall, av vilka drygt 1700 äro gemensamma för båda, medan den är betecknad (med vokal eller abbreviatur) i drygt 500 fall, av vilka ungefär 200 äro gemensamma. Betecknade svarabhaktivokaler äro vanligare i handskrifternas förra hälfter än i deras senare; skillnaden är härvidlag något mer påfallande i Esplunda än i Ängsö. Dessutom förekommer i båda handskrifterna, särskilt i Esplunda, att *r* står för etymologiskt *ir*, *ar*, sålunda *skipwistr*, *örtughr*, *hittr*, *orkr*. I Ängsö möta omkr. 50 fall, i Esplunda närmare 200. Närmare 30 äro gemensamma för båda handskrifterna. Härtill kommer, att Esplunda nästan genomgående använder formen *ællr*, vilken också stundom möter i Ängsö. Vidare må i detta sammanhang påpekas, att Esplundaskrivaren fr. o. m. fol. 32 mycket gärna återger adverbet och partikeln *þær* med *þr* — i det föregående partiet finnes endast ett och annat exempel på denna skrivning.

Vad först beträffar återgivandet av svarabhaktivokalen, förefaller det mycket osannolikt, att de båda danska skrivarna var för sig haft vanan att lämna den obetecknad. Om Ängsöskrivarens personliga skrivvanor kunna vi för övrigt få en uppfattning genom att studera de flockrubriker, som han sammanfört i handskriftens slut. Som von Friesen påpekat,¹ har han vid nedskrivandet av dessa icke i samma grad som förut varit bunden av en förlaga. Här återger han svarabhaktivokal + *r* i 25 fall med abbreviatur, i 10 fall med *ær* men endast i 4 fall med *r* — de sista uppenbart reminiscenser från det nyss avslutade avskrivningsarbetet. Som ovan nämnts framträda hans personliga skrivvanor tydligare i lagtextens början än i dess slut, och härmed överensstämmer också, att i lagens två första balkar antalet skrivningar av typen *bøtær*, *bøtær* etc. uppgå till 2/3 av antalet skrivningar av typen *bøtr*, i lagens två sista balkar däremot till blott 1/7. Viktigt är också, att de små partier i vardera handskriften, som skrivits av svenska skrivare,² uppvisa proportionsvis lika många former utan svarabhaktivokal som de som skrivits av deras

¹ Upplandslagen efter Ängsöhandskriften, s. X.

² Om dessa se von Friesen, aa, s. 111, VI, Henning, Upplandslagen enligt Codex Esplunda, s. XIX f., XXVI f.

danska kolleger. Det synes mig därför klart, att obetecknad svarabhaktivokal varit ett utmärkande drag även för den gemensamma förlagan till Ängsö- och Esplundahandskrifterna.

Att vokal saknas framför *r*, även då den skulle ha varit etymologiskt berättigad, skulle kanske kunna bero på att skrivarna förvirrats av förlagens avsaknad av svarabhaktivokal i strid mot deras eget språkbruk och därför även kommit att lämna etymologiskt berättigade vokaler, som i deras språk haft ungefär samma ljudvärde som svarabhaktivokalen, obetecknade framför *r*. Detta gäller säkerligen en del av fallen, särskilt i Esplunda, vars skrivare efter hand synes ha kommit till den uppfattningen, att *r* kunnat användas som tecken för *ær*, tydligt manifesterad i den ovannämnda skrivning *þr* fr.o.m. fol. 32. Men detta kan icke vara hela förklaringen. Att närmare 30 skrivningar som *fyndr*, *ørtughr*, *tolftr* (gen.), *klandr*, *orkr* äro gemensamma för de båda handskrifterna synes mig icke kunna bero blott på en tillfällighet. Vidare påträffas de även i de partier, som skrivits av svenska skrivare (*ørtughr* Esp. fol. 38 v rad 1; *Fyndr* Äng. fol. 41 v rad 11, 42 r rad 9, *hittr* ib. rad 11, 29, fol. 42 r, rad 7, 9, 12). Avgörande synes mig vara, att samma sorts skrivningar möta även i ett parti av Västmannalagen, som måste vara avskrivet direkt efter en handskrift av UL, nämligen de satser i företalet, som i text A av UL lyda: *Lagh skulu gømcæs ok haldæs fatøkum til wærncær. spakum til friþær. æn o spakum til næfst ok ognær. Lagh skulu wæræ rætwisum ok snællum til sømdær. æn wrangum ok o snællum till rætningær* och vidare *Annær balkær ær um kunung. ok kununx epsøre. ok skipwistir hans*. De ord, som här äro av intresse, skrivas på följande sätt i Ängsö- och Esplundahandskrifterna samt de bevarade medeltida handskrifterna av Västmannalagen (cod. Holm. B 55, B 56 och 57, av vilka den första är något yngre än de båda andra, vilka av Schlyter dateras till 1300-talets förra hälft)¹:

Äng.	Esp.	B 55	B 56	B 57
wærncær	wærnr	wærnr	wærnr	wærnr
friþær	friþr	friþær	friþær	friþær
ognær	ognær	ogna	oghna	ogna
sømdr	sømdr	sømdr	sømdær	sømdr
rætningr	rætningær	rætningr	rætningær	rætningr
skipwistr	skipwistir	skipwistær	skipwistær	skipwistr

Härav synes det klart, att originalet till Västmannalagen i detta parti haft åtminstone skrivningarna *wærnr*, *sømdr*, *rætningr*, *skipwistr*

¹ Westmanna-Lagen, s. XXI ff.

och härvidlag överensstämt med den gemensamma förlagan till Ängsö och Esplunda. Det tillstånd, som vi konstaterat böra ha rätt i denna handskrift, har alltså också funnits i den handskrift av UL, som använts vid Västmannalagens redigering, d.v.s. det måste ha förelegat på ett mycket tidigt stadium i Upplandslagens texthistoria. Det återstår då att undersöka, om några spår därav påträffas i de övriga bevarade texterna av lagen.

Av utgåvan 1607 kunna vi icke vänta oss någon upplysning på denna punkt; så påfallande skrivningar som *epr*, *takr*, *hittr*, *orkr* skulle av utgivaren tveklöst återgivits *edher*, *taker*, *hittir* el. *hitter*, *orkar*, och det är också sådana former vi i regel möta — ibland dyka dock även *ä* och *i* upp som svarabhaktivokaler. Men de kunna lika gärna återspegla förlageformer som *epær*, *epær*, *epær* etc. Att svarabhaktivokal kunnat saknas antydes emellertid av Johannes Bureus' ovan meddelade excerpter ur förlagan: den enda form, som överhuvud låter sig bedömas ur dessa synpunkter, skrives *latr* liksom på motsvarande ställen i Ängsö- och Esplundahandskrifterna. Det förefaller föga sannolikt, att Bureus här skulle felaktigt ha återgivit sin förlaga; hade förkortningstecken funnits, hade han antingen markerat det eller återgivit ordet med *later*.

I A saknas svarabhaktivokalen endast på tre ställen, nämligen i *præstr* KkB 2 pr (även Äng., men ej Esp.) och 2:2 (även Esp.; Äng här defekt) samt *takr* i ÄB 22:1 första ordet (även Äng. och Esp.). Dessa enstaka fall kunna ju vara rena tillfälligheter, på vilka intet kan byggas. Däremot är det anmärkningsvärt, att A i likhet med Esp. nästan genomgående har formen *ællr* (893 ggr enligt Schagerström, Upplandslagens ordsfatt). Vidare möter skrivningen *kallr* för *kallær* icke mindre än 4 ggr (ÄB 10:1, två ggr, 11 pr och 17 pr), av vilka den sista skrives på samma sätt på motsvarande ställe i Esp. Anmärkningsvärt är att formen *kallr* även möter i HL ÄB 6:1, som här ordagrant återgår på UL ÄB 6:3. Dessutom förekommer i A *allr* som nom. och ack. pl. fem: *allr iørpæ delur. ok allr iørpæ awærkaen* KkB 20, *allr kununx utt giærpir* KgB 10 pr, *allr andræ sakir* ÄB 25:1, *allr læstis bøter* MB 25 pr, vidare *ællr* för nom. pl. mask. *allir* i *ællr aghu skipwist ... giøræ* KgB 10:2 och *ællr waþæ epær aghu gangæs* MB 5, för ack. pl. fem. *allær* i *ællr øræ bøter* VB 14:4. Det är att märka, att i utg. 1607 lyder motsv. ställe i KkB 20 *Allir iorda delur ok allir iorda awärkan*, i KgB 10 *allir kununx vti giärdir*, i VB 14:4 *Allir öris bötir*. De felaktiga formerna i utg. synas mig enklast kunna förklaras, om förlagan haft former med icke utskrivnen vokal, d.v.s. *allr*, *allær* eller *allær*, och med hänsyn till skrivningarna i A synes det

första vara det avgjort sannolikaste. Om detta är riktigt, har alltså skrivningen *allr* förekommit i den gemensamma källan till utgåvan och A-handskriften.

B-handskriften, den s.k. cod. Schildener (cod. Holm. B 199), som säkerligen tillkommit under 1300-talets förra hälft,¹ har liksom A och Esp. nästan genomgående *ællr*. Dessutom möta då och då skrivningar utan svarabhaktivokal, *præstr*, *kunungr*, *lepungr*, *fiærpungr*, *takr*, *gangr*, *huggr* etc. — ett 50-tal exempel har antecknats — och även några enstaka fall som *syzlungr*, *pæningr* (båda plur.) med etymologiskt berättigad vokal obetecknad. De äro icke flera än att det kanske skulle kunna vara möjligt att bedöma dem som rena felskrivningar — skrivaren kunde helt enkelt ha glömt förkortningstecken, som han för övrigt gärna använder framför r — men å andra sidan gör han sig mycket sällan skyldig till liknande förseelser i andra sammanhang; æ-krokar och ø-streck ut-sättas noggrant, och han gör över huvud ett mycket pålitligt intryck. Jag finner det sannolikast, att skrivningarna *præstr* etc. äro reminiscenser från en föregångare med samma skrivvanor som dem som kännetecknat förlagan till Äng. och Esp.

I D-handskriften, d.v.s. den avskrift av UL:s ärvdabalk som utgör senare delen av cod. Ups. B 49, den enda bevarade medeltidshandskriften av Hälsingelagen, förekomma skrivningar som *giwr*, *hawr* etc., men detta är en säregenhet för skrivaren, som kan förklaras utifrån dennes språk- och skrivvanor² och icke är av betydelse för det här aktuella problemet. För detta är emellertid några andra skrivningar av intresse: i motsvarigheterna till de övriga handskrifternas *allt innæn fæmptæ man* ÄB 11 pr och *allt til fæmptæ manz* ÄB 12 har D i stället för *allt* formerna *æller* resp. *aller*. Dessa felskrivningar synas mig kunna förklaras så, att förlagan brukat ha *ællr*, *allr* för *ællær*, *allær*, *allir*; skrivaren har felläst ett *allt* som det för honom välbekanta *allr*, *ællr* och återgivit detta på det sätt som han brukat.

Vad slutligen angår fragmentet av Ärvdabalken,³ återges svarabhaktivokalen här genomgående med *æ* eller abbreviatur — i intet fall är den obetecknad. Däremot är formen *ællr* allenarådande.

Redovisningen av hithörande skrivningar ha givit följande resultat.

¹ Schlyter, Uplands-Lagen, s. V.

² Om identiteten mellan den hand, som skrivit HL och den som skrivit UL:s Ärvdabalk samt denne skrivares säregna användning av (*f*)wr se Ståhle i Festskrift till Elias Wessén, s. 213 ff. och där anf. litt. särskilt Hultman, aa, s. 116 ff., 142 f., 161.

³ Utg. av Geete, Småstycken på forn svenska, 2, s. 254 ff. De fyra bladen ha nu signum cod. Holm. B 202.

Skrivningar av typerna *takr* och *orkr* ha varit utmärkande för den gemensamma förlagan till Ängsö- och Esplundahandskrifterna och ha synbarligen även förekommit i en handskrift av UL, som används vid Västmannalagens redigering. Spår av ett liknande tillstånd skymta troligen även i B. I Bureus' utdrag ur förlagan till utg. 1607 möter *latr*. I A, B, Esp. och fragm. är formen *ællr* den normala; den möter även stundom i Äng. Skrivningarna *allr*, *kallr* möta i A och Esp. samt skymta även i förlagorna till utg. 1607, D och den handskrift av UL, som använts vid Hälsingelagens redigering. Den gemensamma utgångspunkten för detta tillstånd bör rimligtvis ha varit en handskrift, som i stor utsträckning saknat svarabhaktivokal, men även stundom utelämnat etymologiskt berättigad ändelsevokal framför *r*. Så bör det alltså ha sett ut i originalet, som på denna punkt sålunda trognast återspeglas i Äng. och Esp. Märkvärdigt är, att de övriga texterna av UL bevarat spåren av detta tillstånd huvudsakligen blott i *ællr* samt *allr* och *kallr*. Av dessa är som nämnt *ællr* det vida vanligaste. Formens ursprung är oviss och har förklarats på skilda sätt.¹ Den kan knappast här betraktas som blott en skrivning av samma slag som *takr*, *epr*, *hittr*, *orkr*, *kallr*, eftersom liknande enstaviga former av ordet möta även i andra källor, framförallt Kopparbergsprivilegierna (*ællr*, *allr*),² som har utsatt svarabhaktivokal och ett ovanligt regelmässigt genomfört ändelsevokalsystem. Sannolikt är den att betrakta som en biform till *ællær*, och den torde ha något samband med att ordet oftast står svagtonigt i satsen — märk också enstavighetsaccenten i nysvenskan.³ Det är därför rimligt nog, att 1300-talsskrivare, som utan vidare återgävo sin förlagas *takr*, *hittr*, *orkr* etc. med *takær*, *hittir*, *orkær* o.s.v., överförde ett *ællr* oförändrat såsom en fullt godtagbar form, även om de f.ö. voro väl förtrogna med formen *ællær* och kanske själva brukade denna. Den höga frekvensen av *ællr* kan vara orsaken till att ett och annat *allr*, *kallr* fått följa med i avskriften, ehuru de i regel behandlats på samma sätt som *hittr*, *orkr*, eftersom ordens ställning i ett böjningssystem helt naturligt framkallat de vokalförsedda formerna. Man kan jämföra en skrivning som *allr spillr* 'eller fördärvar' i Kopparbergsprivilegierna.

Att frånvaron av svarabhaktivokal skulle ha någon grund i uppländskt uttal vid den tid, då Upplandslagen av 1295 fästes i skrift, förefaller alldeles uteslutet. Svarabhakti möter sannolikt redan på den nyfunna

¹ Se Kock i ANF 28, s. 186 ff. och där cit. litt.

² Se Kock, aa, s. 171 f., som även påpekar, att *ællr* möter i B 58, där formen dock är mycket sällsynt (se Hollméus i SNF 15, s. 119 f.).

³ Se Kock, aa, s. 188 f.

runstenen i Bredgränden i Uppsala.¹ I Knut Erikssons originalbrev från 1100-talets slut möter namnet *strukir* vid sidan av *strykr* (DS I nr 65 och 64), men under 1200-talet är svarabhaktivokalen genomgående utsatt — Nordberg anför från originalbrev 12 exempel.² Tillståndet i UL:s original synes bero på, att detta skrivits av en man, som själv haft fullt artikulerad svarabhaktivokal men som övertagit en ortografi, i vilken sådan varit obetecknad. Då *r* enligt denna sålunda kunde användas som tecken för vokal+r, blev följden, att skrivaren också ofta med denna bokstav betecknade en etymologiskt berättigad vokal+r: *hittr*, *orkr* etc. En fullständig motsvarighet till detta skrivsätt är för övrigt endast känd från det äldsta fragmentet av Västgöotalagen, där vi genomgående möta *gardr*, *skyldr* etc., men även påträffa *dottr*, *kostr* (för *dottur*, *kostir*).³

Jag har här sökt visa, att originalet till UL i paleografiskt och ortografiskt avseende uppvisat åtskilliga drag, som i övrigt äro i stort sett främmande för östsvenska laghandskrifter: tecknen *f* och *k*, skrivningarna av typen *takr*, *orkr* samt diftongskrivningar som *ein*, *peir*, vilka dock

¹ Se Sven B. F. Jansson i ANF 65, s. 156 ff.

² Aa, 1, s. 36 f.

³ Se v. Friesen, Vår äldsta handskrift på fornsvänska, s. 40. — V. Jansson (utlåtande s. 48) anser tydligen, att mitt resonemang på denna punkt icke är fullt klart: »Avsaknad av svarabhaktivokal och av trycksvagt *a*, *i*, *u* förekommer i fragmentet av ÄVgL. Men förf. synes dock icke vilja antaga, att de likartade formerna i UpL bero på inverkan från en dylik västgötsk ortografi, då han skriver: 'Tillståndet i UL:s original ... [se ovan] ... *hittr*, *orkr* etc.' Om Ståhle har rätt i detta antagande, så bör ju icke ortografien i ÄVgL:s fragment åberopas som förebild för ortografien i UpL». Jag vill därför förtydliga min ovan uttalade åsikt: en uppsvensk skrivare, som själv bör ha haft fullt artikulerad svarabhaktivokal, synes ha varit beroende av en ortografi, i vilken sådan varit obetecknad. En dylik föreligger i fragm. av ÄVgL. Om förebilden i likhet med detta även haft skrivningar som *dottr*, *kostr* för *dottur*, *kostir*, bli förutsättningarna än gynnsammare för den på denna punkt förvirrade ortografi, som synes ha rätt i UL:s original. Ett direkt övertagande av en norsk ortografi skulle väl kunna ha lett till ungefär samma resultat, men detta finner jag av skäl, som nedan komma att anföras, mindre sannolikt. — Det kan också förtjäna anmärkas, att huvudhandskriften av Västmannalagen, cod. Holm. B 57, uppvisar omkr. 160 ex. på skrivningar som *takr*, *combr*, av vilka nio tiondedelar uppträda i dess senare hälft. Frånsett de ovan omtalade *wærnr* etc. i det från UL lånade företalet, möter *r* som beteckning för etymologiskt berättigad vokal+r endast i *giengierpr* (Schlyters utg., s. 78 rad 8), *mylnostaþr* (ib., s. 219, rad 4), och *allr* (ib., s. 237 rad 10), alla pluralformer. Både typen *takr* och typen *allr* förekomma såväl i de med UL överensstämmande partierna som i de självständiga eller de med DL och Sdml gemensamma. Det är alltså möjligt, att en ortografi av detta slag funnits även i de skriftliga källor som jämte UL utnyttjats vid VmL:s redigering.

som nämnt även ha en viss frekvens i Södermannalagens kyrkobalk; härtill kan även läggas tecknet *đ* som tecken för d-ljud, vilket emellertid även är känt från andra handskrifter av svealagarna. Flera andra egenheter skulle kunna förtjäna att diskuteras, men detta skulle här föra för långt. De här nämnda återfinnas samlade blott i en enda fornsvensk handskrift, det äldsta fragmentet av äldre Västgötalagen. Originalet till Upplandslagen synes sålunda ha kännetecknats av skrivvanor, som på åtskilliga punkter överensstämde med dem, som utmärkte västgötskt skriftspråk vid 1200-talets mitt. Förhållandet är rimligt nog. Som ovan nämnts, har redan von Friesen¹ framhållit sambandet mellan det västgötska skriftspråket och några säregenheter i vissa östnordiska laghandskrifter, och han anser, utan tvivel med rätta, att dessa vittna om att Mälardalskapen i stor utsträckning fått sin äldsta bokskrift västerifrån: Västergötland mottog tidigt kristendomen och med den förutsättningarna för bok och bokskrift. Västgötalagen var den första landskapslag som nedtecknades, och det är naturligt, att när de övriga lagsagorna efter hand följde efter, man tog sina förebilder därifrån. Säkerligen bör man räkna med att det också i de östliga landskapen funnits ett äldre, nu förlorat skikt av handskrifter, som i fråga om paleografi och ortografi stått de västgötska skrifttraditionerna betydligt närmare än de bevarade.²

¹ Aa, s. 36 f.

² V. Jansson anser i sitt utlåtande (s. 47), att alla de fakta, som jag här velat uppfatta som indicier på att Mälardalskapens äldsta bokskrift på modersmålet i fråga om paleografi och ortografi varit beroende av västgötska förebilder, kunna »nöjaktigt förklaras av ett antagande, att svensk skrift i dess helhet under 1200-talet varit influerad av norsk», och framhåller, att ligaturen för sk och möjligen även tecknet *đ* synas ha förekommit i Fornsvenska legendariet (V. Jansson, Fornsv. leg., s. 51 f., 204). Detta senare intressanta förhållande, vilket jag tyvärr förbisåg, ligger emellertid helt i linje med mitt här (och även i den ursprungliga avfattningen) framställda antagande, att det också i de östliga landskapen funnits ett äldre, nu förlorat skikt av handskrifter, som i fråga om ortografi och paleografi stått den västgötska skriften närmare än de bevarade. Vi äro alltså ense om att de omtalade skriftdragen bero på inflytande västerifrån — att deras förekomst i Västergötland beror på norsk påverkan torde väl kunna betraktas som i det närmaste säkert. Skillnaden är den, att jag i anslutning till v. Friesen anser, att deras uppträdande på östsvenskt område beror på att detta inflytande förmedlats av västgötsk skriftkultur. Och jag finner det alltjämt rimligast, att man vid de tidigaste nedskrifterna på folkspråket i landets östra delar sökt sina närmaste förebilder i den del av landet, där en dylik verksamhet av allt att döma tidigast ägt rum, nämligen i Västergötland. Också de personliga förbindelserna mellan bärarna av den kultur, som är förutsättningen för den skriftliga verksamheten under denna period, äro värda att uppmärksamma. Västgötalagens redigering

Det måste betonas, att detta säkerligen blott gällt det rent skrifttekniska, möjligen även enstaka ordformer — det gamla uppländska lagspråket har säkerligen i stort sett varit okänsligt för inflytande från detta håll, åtminstone i fråga om ordförråd, syntax och stil. På annat sätt förhöll det sig med de helt nytillkomna texterna, stadfästelsebrevet och företalet, vilka härröra från andliga miljöer, vilkas föreställningskretsar saknade fasta uttryck i uppländsk språktradition. Kansli och kyrka rörde sig i stor utsträckning med begrepp och formler, som hämtats söder- och västerifrån. Som Sam Henning visat,¹ finnas i de båda texterna åtskilliga ord, som i övrigt endast äro kända från Västergötland eller västnordiskt språkområde. Även i fråga om bruket av relativ partikel inta Conf. och Praef. en särställning. Enligt Lindblad² finnes i UL 317 relativa *sum*-satser, 35 *ær*-satser och 35 *pær*-satser, medan inemot hälften av relativsatserna äro oinledda. Det förefaller, som om Lindblad här inräknat även beläggen i stadfästelsebrev och företal. Undersökas dessa

och upptecknande har på goda grunder tillskrivits lagman Eskil, den äldste i en krets av bröder, som under 1200-talets mitt uppbar den världsliga och även en del av den kyrkliga makten i vårt land, och vilkas ättlingar och närmaste frändrekrets intogo en ledande ställning i den politiska, juridiska, litterära och allmänt kulturella utvecklingen under det närmaste århundradet, »Folkungatiden». Vid sidan av dessa kunna nämnas Algotssönerna av västgötsk lagmansätt, vilka under 1200-talets senare hälft spelade en betydande roll och av vilka en, Peter Algotsson, var Magnus Ladulås' kansler. Det finns alltså de allra bästa förutsättningar för att skrifttraditioner, som hunnit utvecklas på västgötskt område, inom detta skikt, som var bärare av den högsta bildningen inom landet, skulle tjäna som förebild vid litterär verksamhet på modersmålet, framförallt vid laguppteckningar.

Utan kännedom om hur V. Jansson in concreto tänkt sig att det norska inflytandet på skriften i östra Sverige gått till, är det emellertid svårt att närmare precisera skillnaden mellan hans och min uppfattning. Men givetvis bör hans förslag nogga övervägas. En säker kontaktpunkt är de kungliga kanslierna. Här har man snarast skyldighet att räkna med ett direkt inflytande på det svenska kansliet från det norska, (se not på nästa sida). Utan tvivel har man också i östra Sverige haft kännedom om Magnus Håkonssons lagstiftningsarbete och det är väl också möjligt, att man haft tillgång till någon handskrift av den norska landslagen av 1270; både i frasering och tankegångar finns det stora likheter mellan kung Magnus stadfästelsebrev till denna lag och kung Birgers till UL (se Holmbäck-Wessén, Svenska landskapslagar 1, Upplandslagen, s. 8). Men i valet mellan att antaga, att de omtalade egenheterna inkommit på denna väg och att uppfatta dem som förmedlade av en skrifttradition, som redan fanns i landets västra delar, stannar jag av anförda skäl utan tvekan inför det senare alternativet, särskilt som jag i de östsvenska handskrifterna icke funnit något norskt drag, som icke därjämte är känt från västgötska handskrifter.

¹ ANF 48, s. 136 ff.

² Relativ satsfölgning i de nordiska fornspråken, s. 90, 114 f.

för sig, möta vi där helt andra proportioner: 6 *sum*-satser, 10 *ær*-satser, inga *pær*-satser och blott 3 oinledda; relativsyntaxen är sålunda här av ungefär samma art som i äldre Västgötalagen, yngre Västgötalagens lekmanabalkar och Brynjulfs stadga.¹ Vidare kan påpekas, att det

¹ Se Lindblad, a. st. — V. Jansson (utlåtande s. 48) godkänner icke det avvikande bruket av relativpartiklar som indicium på språkligt inflytande västerifrån: »det är blott alltför möjligt, att skrivaren av Upplandslagen till en början trognare följt sin förlaga än senare och att det ymniga bruket av *ær* i lagens början avspeglar ett språktillstånd, som i äldre tid rått såväl i Uppland som annorstädes i Sverige». Härtill kan anmärkas, att stadfästelsebrevet, såsom ovan framhållits, av placeringen i handskrifterna att döma knappast stått först i den ursprungliga lagboken utan varit ett självständigt dokument med texthistoriskt friare ställning. Vidare talar fördelningen av *ær* mot Janssons antagande. Av de 40 *ær*, som redovisas i Schagerströms Upplandslagens ordsfatt (som även upptar de fall, då ordet har adverblikt korrelat), tillhöra 14 Conf. och Praef., som i A upptaga ungefär 3 blad (fol. 1 och 120—121). De övriga fördela sig på följande sätt, med angivande av antalet *ær* på utrymmen motsvarande varje 10-tal blad i A: 2, 1, 1, 2, 4, 2, 1, 6, 3, 0, 0, 4. Det är sålunda icke fråga om ett gradvis avtagande av frekvensen, utan snarare om ett tvärt brott vid slutet av företalet; på själva lagtexten är fördelningen tämligen jämn (frånsett en ansamling på fol. 78—83). Detta bör enligt min mening fattas så, att bruket av relativpartikel i Conf. och Praef. — med i förhållande till den egentliga Upplandslagen hög frekvens av *ær* och låg av oinledda relativsatser — är ett av de särdrag, som från början tillkommit dessa akter och som skilja dem från den följande lagtexten. De närmaste likheterna erbjuda som nämnt västgötalagarna och Brynjulfs stadga och dessutom även Alsnöstadgan med 16 *ær*, 14 *sum*, 1 *pær* och 14 oinledda; märk även Skänningestadgan med 6 *ær*, 17 *sum*, 2 *pær* och 9 oinledda.

Vi ha i de östsvenska texterna att göra med två skilda stilarter, dels ett åldrigt, inhemskt, starkt formelbundet lagspråk, dels ett nytt kanslispråk, som delvis sökt både tankegångar och uttrycksmedel hos främmande förebilder, de kontinentala och nordiska kanslierna, vilket framförallt kommer till synes i satsbyggnad och ordval. Vad det äldsta svenska kanslispråket beträffar måste man nog räkna med ett direkt inflytande från Norge, där ett inhemskt kansli- och diplomspråk redan hunnit växa sig starkt och fått tradition, och detta inflytande bör särskilt kunna spåras i frasering och ordförråd. Relativsyntaxen kan emellertid bedömas på skilda sätt. Då Alsnö- och Skänningestadgorna tillkommo, var den västgötske lagmanssonen Peter Algotsson, biskop Brynjulfs broder, rikets kansler, och då företalet och stadfästelsebrevet skrevos, var biskop Brynjulf själv medlem av förmyndarstyrelsen och sannolikt den mest litteräre av rådsmedlemmarna (jfr Henning i ANF, 48, s. 143). Att under sådana förhållanden en rent västgötsk relativsyntax möter i de akter, som utgått från det kungliga kansliet, är knappast förvånande. Men det ligger också i det nya stadge- och diplomspråkets natur att överhuvud vara mer generöst med förbindande partiklar, medan det östsvenska lagspråkets högre frekvens av oinledda relativsatser kan ha samband med dess ursprung i den muntliga lagsagan, d. v. s. i ett rytmsiskt och i hög grad asyndetiskt talat konstspråk, där förutsättningarna för utelämnande av relativpartikel varit gynnsammare än i den omständigare kansliprosan.

västliga inflytandet även i fråga om paleografin är lättare att konstatera just i stadfästelsebrevet, där vi påträffade den stora massan av exempel på anglosaxiskt f — detta kan dock även bero på, att brevet, som utfärdats från kungens kansli och icke ursprungligen hört samman med lagtexten, kanske har en kortare texthistoria bakom sig än själva lagtexterna; den text, som inledde förlagan till Ängsö- och Esplundahandskrifterna, kan ha varit en förstahandsavskrift av själva originalet, som sannolikt haft i stort sett samma ortografi som originalet till lagtexten.

5.

Om det är riktigt, att originalet till UL nedskrivits av en man, som haft ungefär samma skrivvanor, som känneteckna det äldsta fragmentet av Västgöotalagen, synes det mig lockande att till förnyad prövning taga upp frågan om den s.k. Hednalagen. Leffler¹ och von Friesen² ha som bekant visat, att detta märkliga lagfragment i den uppteckning, som både Olaus Petri och utgivaren av UL 1607 ha sett och nyttjat, måste ha förelegat i en språkdräkt, som stått mycket nära den som påträffas i Västgöotalagens äldsta fragment. De drogo härav helt naturligt slutsatsen, att den s.k. Hednalagen var ett västgötskt lagstadgande, en uppfattning, som vunnit allmän anslutning. Men om det nu visar sig, att själva originalet till UL på viktiga punkter haft alldeles samma språkliga och paleografiska karaktär, ha icke dessa argument längre någon kraft — då kunna vi lika gärna ha att göra med ett uppländskt stadgande, upptecknat i en språkform, som är bestämd av västgötska skrivvanor. Runtecknet Υ och diftongen *ei*, som ju även möta i andra texter av svealagarna, kunna förklaras på detta sätt och behöva icke indicera västgötskt ursprung för bestämmelsen som sådan. Anmärkningsvärdare äro formerna *ek* och *iardu*, vilka av Leffler uppfattas som norska,³ medan von Friesen menar, att de kunna vara god fornvästgötska.⁴ Jag tror, att man kan räkna med möjligheten, att vi här ha att göra med rester av ett ålderdomligare östnordiskt formsystem, bevarade i en mycket tidig uppteckning.

Om Olaus' Petri och Bureus' källa ha skilda meningar uttalats. Leffler antog, att bestämmelsen varit nedskreven på ett blad av den handskrift,

¹ VHAA:s Månadsblad, 1879, s. 122 ff.

² Aa, s. 48; om Olaus' Petri avskrift i Ängsöhandskriften se von Friesen i Samlaren 1902, s. 108 ff.

³ Aa, s. 126 ff.

⁴ Vår äldsta handskrift på fornvänska, s. 48 f.

av vilken cod. Holm B 194, det äldsta fragm. av VgL, en gång utgjort en del.¹ Förslaget är synnerligen djärvt och föga sannolikt; de två bladen av VgL påträffades som omslag för räkenskapsböcker för Telemarken för åren 1637 och 1638, och dit ha de med all sannolikhet kommit direkt från Västergötland. Att andra blad förrivat sig till Uppland och studerats av Olaus Petri och Bureus är naturligtvis inte alldeles uteslutet men synes föga troligt. Dessutom har B 194, av de bevarade resterna att döma, i fullständigt skick innehållit lagman Eskils redaktion av Västgötalagen, i vilken flocken om okvädinsord har en helt annan lydelse. von Friesen ställer sig även avvisande mot Lefflers hypotes men uttalar själv ingen mening i frågan, som för övrigt synes honom vara av mindre intresse.²

Henning lägger särskilt vikt vid det förhållandet, att såväl Olaus Petri som Jonas Bureus sammanfört Hednalagen med texter av UL: den förre har skrivit in den på en blank sida i Ängsöhandskriften, den senare har tryckt av den i slutet på sin utgåva av UL 1607.³ Henning anser därför, att det är sannolikast, att den varit inskriven i en handskrift av denna lag, närmast den som tjänade som huvudförlaga till 1607 års tryck. Alvar Nelson menar, att »lagfragmentet funnits upptecknat på ett pergamentsblad, som tillhört en västgötsk laguppteckning, som sedermera skingrats»⁴, och tänker sig, att detta varit insatt i det 4:o-exemplar av Upplandslagen, som Stiernhielm i P.S. till det ovan citerade brevet 1648 säger sig först ha bedömt som ett exemplar av Västgötalagen, »effter som Begynnelszen lyder». Alvar Nelson anser det vidare möjligt, att det just varit denna handskrift, som använts vid utg. 1607.

Nelsons identifieringsförslag synes mig vara av så stort intresse för de här behandlade frågorna, att det är nödvändigt att närmare pröva dess hållfasthet. Stiernhielms uppgifter i det omtalade brevet kunna kontrolleras med hjälp av två andra viktiga källor: den avskrift av lånesedeln 1639, som åtföljde det brev, i vilket Stiernhielm 1648 avkrävdes böckerna,⁵ och vidare Johannes Bureus' skriftliga uppgifter 1648 om vilka böcker han detta år återfått från Stiernhielm och vilka

---

¹ Aa, s. 125.

² Aa, s. 49 f.

³ Aa, s. 144.

⁴ Saga och sed 1944, s. 62 f.

⁵ Tryckt av Per Wieselgren i Bidrag till nordisk filologi tillägnade Emil Olson den 8 juni 1936, s. 252 f.

denne hade kvar hos sig i Livland.¹ Kvittot 1639 upptar 16 verk, av vilka Stiernhielm blott kan redovisa 10. De återstående, som han säger sig ha kvarlämnat i Stockholm, äro två exemplar av Östgötalagen, ett av Upplandslagen, »två andre Vplandz Lagh böcker» och slutligen Gråmunkediariet. I sitt P.S. tillägger han dock, att han hos sig återfunnit det ena exemplaret av Upplandslagen, som han samtidigt återställer. Jämför man nu dessa 6 böcker med motsvarigheterna i kvittot 1639, kunna de båda Östgötalagarna och Gråmunkediariet utan vidare identifieras. Återstå så de tre uppländska lagböckerna, vilka i kvittot 1639 ha följande tre motsvarigheter: »Vplandslagen in 4to», »Een lagboock som begynner, Sweriges Konungs Rijke» och »Een lagboock begynnes. Ett Konungs Rijke som heter Swerijke». Stiernhielms uppgift, att han haft tre exemplar av Upplandslagen — om man nu har rätt att fatta honom på detta sätt — är alltså icke riktig: det är fråga om ett exemplar av Upplandslagen, ett av Kristoffers landslag och ett av Magnus Erikssons landslag. Av dessa tre böcker återsänder han endast en, och härmed överensstämmer utmärkt, att Joh. Bureus likaledes uppger, att han återfått blott en av dessa, nämligen »Een laghbook, som begynnes ett konungs rike som heter Swerike, der kyrkio balker står allra fremst», men att Stiernhielm har kvar »Vplandz laghen in qu. M.S. perg.» och »Een lagh book som begynnes Sweriges kon. rike». Den lagbok, som Stiernhielm återställde och om vilken han säger, att han trott den vara Västgötalagen men sedermera funnit den så när som på några inledande stycken vara »heelt och hållet VplandzLaghen», har sålunda enligt kvittots och Bureus' vittnesbörd varit en handskrift av Magnus Erikssons landslag. Utan tvivel är denna identisk med nuv. cod. Holm. B 6. Denna inledes med företalet till yngre Västgötalagen (jfr Stiernhielm: »iagh hafuer dät anseedt för een Wästgötha Laghbook, effter som Begynnelszen lyder») och kyrkobalken till samma lag jämte några andra västgötska bilagor, varefter på fol. 13 ff. följer Magnus Erikssons landslag med enstaka västgötastycken (jfr Bureus' »der kyrkio balker står allra fremst» och Stiernhielms »in thet westgötisch meer än en del af kyrkiobalcken och någre fragmenta här och där»)². I marginalen till de västgötska partierna

¹ Tryckt av Gödel, Sveriges medeltidslitteratur, s. 294 f.

² Om B 6 se Schlyter, Westgöta-Lagen, s. XXI ff., Konung Magnus Erikssons Landslag, s. X f., Wessén i Holmbäck-Wessén, Svenska landskapslagar, 5, s. XLI, L. Sjödin i NTBB 1938, s. 33, not 3. Som Sjödin påpekat, har B 6 tillhört Bilefelt. Pärnarna och fol. 1 innehålla en rad ägareanteckningar, som visa, att Bilefelt 1596 sålt boken till Anders Larsson, varefter den tillhört åtskilliga Stockholmsborgare för att slutligen 1622 hamna hos Erik Schroderus. Sannolikt är det denne, som

återfinnes Stiernhielms karakteristiska stil från tiden efter 1641, vilket i förening med att excerpter ur handskriften även möter i Stiernhielms stora materialsamling Fd 10 visar, att volymen verkligen studerats av Stiernhielm, bland annat just under Livlandstiden.¹ I och med denna identifiering faller Alvar Nelsons förslag; någon handskrift, som innehållit Upplandslagen jämte västgötska laguppteckningar är icke känd, och den av Stiernhielm omnämnda handskriften är identisk med B 6 och har varken innehållit Hednalagen eller förlagan till 1607 års tryck av UL.²

Därmed är emellertid icke sagt, att icke Olaus' Petri och Bureus' gemensamma källa varit ett lagstadgande, inskrivet på ett ledigt utrymme i förlagan till utg. 1607 — detta skulle ju, som Henning påpekar, ge en enkel förklaring till att det av båda sammanförts med UL. Om stadgandets proveniens ger utg. 1607 blott den upplysning, som möter i rubriken, »Af thöm gamblu Laghum sum i hedhnum tima brukadhus, vm kamp ok enwighe», vilken, som Leffler framhåller,³ av språkliga skäl icke kan vara äldre än senare medeltiden. Olaus' Petri avskrift i Ängsöhandskriften har den tyvärr skadade rubriken: »(Le)x (..g? ....) ex antiquissimis Suecorum legisteriis». ⁴ I krönikan, där hela kapitlet om Hednalagen utgör ett tillägg, uppger han, att han citerar stadgandet »ord frå ordh, som i gamla lagböcker finnes»⁵ och avslutar kommentaren med följande ord: »Thenna laghen som aff hedendoomen är kommin, haffuer en tijdh lång wordet brukat sedhan Christendoomen kom hijt i

---

gjort Bureus uppmärksam på den intressanta handskriften. Bureus har troligen sett till, att den införlivades med arkivets samling av laghandskrifter, varifrån den utlånats till Stiernhielm. Sedan denne återställt sitt lån, har handskriften ånyo kommit på villovägar, ty 1677 antecknar Peringskiöld på fol. 1, att han fått den i sin ägo, och 1721 införlivades den åter med arkivet. Av intresse för bokens tidigare historia är, att den ovan omtalade cod. Ups. B 113, Nils Hanssons kopiebok, innehåller en rad stycken, som synas vara hämtade ur B 6, bl.a. förteckningen över Värmlands kyrkor, som i övrigt endast är känd från denna handskrift. Säkerligen befann den sig 1576 på Helgö, och från Nils Hansson har den i likhet med Köpenhamnsavskriften av Södermannalagen kommit i Bilefelts ägo. Det är måhända icke uteslutet, att den tidigare tillhört biskop Brasks lagbibliotek.

¹ Se Ståhle i ANF 66, s. 67.

² Av de handskrifter, som Stiernhielm säger sig ha lämnat kvar i Jonas Bureus' hus med motiveringen, att de använts vid lagutgåvorna och då befunnits vara av ringa värde, ha sålunda endast följande kunnat utnyttjas vid editionsarbetet 1607—9: två handskrifter av Östgötalagen (den ena cod. Holm. B 50), en av Upplandslagen (cod. Ups. B 12?) och en av Kristoffers landslag.

³ Aa, s. 119.

⁴ Se reproduktion hos v. Friesen, Samlaren 1902.

⁵ Samlade Skrifter av Olaus Petri (OPS) 4, s. 44.

landet, Ty ståår hon i the äldzsta laghböcker som finnas».¹ Dessa uppgifter skulle möjligen kunna förenas med antagandet, att stadgandet funnits i förlagan till 1607 års utgåva. Det har i så fall där haft en under senare medeltiden tillskriven rubrik, som återfinnes i trycket och även utnyttjats av Olaus Petri, vilken från denna hämtat uppgiften, att lagen härrört från heden tid. Termerna »antiquissima Suecorum legisteria», »gambla lagböcker», »the äldzsta laghböcker som finnas» skulle då ha en ganska svävande innebörd: antingen skulle de vara en allmän benämning för lagsamlingar innehållande stadganden med rötter i hednisk tid, eller också har Olaus Petri direkt åsyftat den föreliggande handskriften av UL. Men ingendera tolkningen är alldeles tilltalande. Av andra ställen i krönikan framgår nämligen dels att Olaus Petri med ett uttryck som »the äldzsta laghböcker som finnas» avsett högst påtagliga realiteter, dels att han icke räknat den bevarade redaktionen av UL till de äldsta lagböckerna. I den lilla historiken över lagarnas redigering och uppteckning (s. 44) uppger han, att det först icke fanns några skrivna lagar, eftersom konungen själv var lagen, men »Så wordo doch med tijdhen noghra få stadhgar bescreffne, Men ganska eenfaldiga, Och thet kan noogh merkias aff the gambla laghböcker som brukades för try eller fyra hundra år sedhan, The äro ganska små och eenfaldeliga vthsatta, at man må dragha så snart thet ena forstondit ther vth som thet andra, Men med tijdhen wardt laghboken meer och meer forbedtrat ...» Det är alldeles uppenbart, att Olaus Petri här talar om lagböcker (eller en lagbok, som han ansett vara representativ; pluralen kan vara generaliserande), som han verkligen sett, som han daterat till 11—1200-talet och som han åtminstone delvis har haft svårt att få någon mening ur. Han har uppenbart bedömt dem som äldre än den bevarade redaktionen av Upplandslagen, som han kallar »konung Birgers lagh» och betraktar som den första representanten för »förbättrade» lagböcker (jfr s. 89: »forbettrade konung Birger then Vpländska laghen, och giorde henne mykit skickeligare än hon förra war ...»). Ett resultat av Olaus' Petri tolkningsmödor med just denna den ålderdomligaste lagtexten möter i ett tillägg i krönikan i samband med skildringen av begravnings-skicket (s. 73): »Och ther före finnes bescreffuit i the gambla laghböcker som her i Swerige brukades för trij eller fyrahundra år sedhan, at then som åtte så mykin jordh som han kunde begraffuas vthi, thet är siw fötther i längdenne och tree fötther i breddenne, then recknades för jordhägghande, än thå at han hade borth soldt all annor jordh. Men hade han och såldt sijn läghrestadh medt, så kalledes han all säla, then

¹ OPS 4, s. 46.

ther all jordh borth såldt hade, och räknades icke för en bollfast mann, aff huilkit nogh merkiandes är, at the så åtte theres läghrestädher, at the kunde sälia them borth». Här ha vi alltså ett stadgande i en av de 3—400 år gamla lagböckerna, ur vilka man enligt Olaus Petri kunde »dragha så snart thet ena forstondit ... som thet andra». Det synes mig finnas mycket starka skäl att betvivla, att Olaus Petri här har dragit det rätta; de ytterst egendomliga kvalifikationerna för jordägande synas vara alldeles främmande för svensk jordreätt och äro i sig helt orimliga. Olaus Petri måste grundligt ha missuppfattat stället. Som Leffler påpekat,¹ påminner referatet något om DL BB 1 och VmL JB 1, som innehålla sinsemellan delvis ordagrant överensstämmande stadganden av språkligt och sakligt ålderdomlig karaktär — den gemensamma källan för de båda flockarna är uppenbart en rytmiskt och episkt utformad bestämmelse, som tillhört gammal svearätt. Här talas bland annat om »wald at lighre rapa», d.v.s. rätt att råda över jordens läge i byn, och definieras begreppet »all säla», en term, som i denna form blott är känd från dessa båda flockar och Olaus' Petri utdrag. Löffler avvisar möjligheterna av ett samband, då de sakliga skillnaderna enligt honom äro alltför stora. Men tänker man sig, att Olaus Petri källa varit en 3—400 år gammal, liten, sliten, smutsig och svårläst bok, skriven med bokstavs-tecken, som varit honom främmande, förefaller det mig inte osannolikt, att hans källa kan ha varit ett stadgande av ungefär samma art som det i DL och VmL, kanske även språkligt ålderdomligare än dessa, och att han läst ett »lighri rapa» som »lighri stapa», på vilken läsning han byggt upp hela sin tolkning. Det förefaller mig då ytterst sannolikt, att hans källa innehållit uppteckningar av gammal svearätt, d.v.s. uppländsk lag före Upplandslagen, alltså de forna folklandslagarna, vilka för övrigt säkerligen delvis leva kvar just i några av de ålderdomliga partier i Västmanna- och Dalalagarna, som sakna motsvarigheter i den nyredigerade Upplandslagen.

En direkt hänvisning till gammal uppländsk lag ger Olaus Petri på tal om Skänninge möte (s. 63): »I thenne konung Erics tijdh widh tolfh hundrad och fyratiyo år epter Christi byrdh, kom itt Påuans sendebodh hijt in i riket ... och han gjorde ther forbodh vppå at presterne icke skulle wara i echteskap, ty at alt in til then tijdhen hade thet tilstادت varit, at the prester som ther hade lost til, motte giffua sich i echteskap, hwilkit aff then Sweriges laghbook som thå brukades i Vpland noogh merkiandes är, then ther om presta och biscops arff, så inne haller ordh

¹ Aa, s. 133 not 1.

frå ordh som här epterfolier, Döör Swensker prester, taki barn hans arff och orff, är ey barn til, taki then arff och orff honom¹ är nester och kyni kunnaster, Döör Vtlendzsker prester Ensker eller Dansker, taki biskoper arff och orff, Döör Swensker biscoper, taki barn hans arff och orff, ära ey barn til taki then arff och orff som honom¹ är nester och kyni kunnaster, Döör Vtlendzsker biscoper stondi arff och orff vndir staff och stool». Här vilja Holmbäck och Wessén återfinna ett stadgande ur en gammal folklandslag,² och deras uppfattning delas av Westin.³ Man kan fråga sig, om det verkligen kan vara sannolikt, att denna Sveriges lagbok, som brukades i Uppland omkring 1240, är en annan än den ovan omtalade, som »brukades för try eller fyra hundra år sedhan» och som synes ha innehållit gammal svealag. Det är att märka, att även bestämmelserna om prästaarv innehålla klart uppsvensk terminologi: förbindelsen *arf ok orf* tillhör just svealagarna (UL, VmL, SdmL, DL HL), *nip(i)um* är *nästär ok kyni kunnastär* blott UL, VmL och DL.

Jag finner det avgjort mest sannolikt, att det är en dylik gammal lagbok Olaus Petri haft i tankarna, när han nämner, att Hednalagen stått i »antiquissimis Suecorum legisteriis» eller »i the äldzsta laghböcker som finnas». Och det kan inte vara många sådana, som han har haft i sina händer, troligen endast en — pluralen kan som nämnt uppfattas som generaliserande och behöver icke tillmätas någon betydelse.⁴ Från samma källa härrör troligen ännu ett icke identifierat stadgande, som Olaus Petri anför i sin krönika, nämligen det om järnbörd (s. 46): »Och finnas än nw gamla laghböcker som sådana sett innehålla, om twiffuelachtiga saker, Stände til jern och gudz doom, warder han skäär åt jerne, wari frij, Brinner ått jerne wari felter»,⁵ och likaså den för övrigt okända lagterm, som han anför i sin kommentar till Stadslagen: »Tydhelagh. kallas j gamla laghen fyraföttestånd, thet är, then som haffuer werdskap medh koo eller annat oskäligit creatur».⁶

¹ Återger utan tvivel, som Schlyter föreslår (Uplands-Lagen, s. 276, forts. på not fr. föreg. sida), ett *nipum* (eller *nipium*) i förlagan.

² Svenska landskapslagar 1, Upplandslagen, s. 9 not 8, Östgötalagen, s. 160 not 64. Jfr även Schlyter, a. st.

³ Historieskrivaren Olaus Petri, s. 253 f.

⁴ Så uppfattas även pluralen av Leffler, aa, s. 131, not 2.

⁵ Jfr Westin, aa, s. 256 f., Wessén i Holmbäck-Wessén, Svenska landskapslagar 5, s. XXVIII f.

⁶ OPS 4, s. 346. Jfr Westin, aa, s. 262. Det i kommentaren till stadslagen anförda »Möter brokalös mader vpkiltade konu j wäghom, timar ther etc.», till vilken källan uppges vara »Vetus lex» (OPS 4, s. 342), torde dock knappast, som Westin menar, vara hämtad ur en lag äldre än de kända landskapslagarna. Stycket finnes fullt

Att Hednalagen icke fått plats i de redaktioner av svealagarna, som bevarats till våra dagar, är självklart; då dessa tillkommo, fanns icke längre tvekampen som rättsinstitut.¹ Emellertid torde man kunna skönja en reminiscens av det gamla stadgandet i ett ställe i Södermannalagen. Till källorna för den nu kända redaktionen av denna lag hör helt säkert bl. a. tidigare nedskrivnen södermannarätt², som rimligtvis i fråga om stil och innehåll till stor del varit av samma ålderdomliga karaktär som de prov på gammal svealag, som vi känna från vissa avsnitt av Upplands-, Dala- och Västmannalagarna. Södermannalagens redaktör har emellertid grundligt överarbetat sina källor efter konsekvent och skickligt genomförda principer, som vittna om ett ganska avancerat stilideal — han föredrar gärna det generella framför det speciella och konkreta (jfr t. ex. »fara nocot ærende annerstað» KgB 7:1, svarande mot »faræ til sin vin. ællær pænninx øls» o. dyl. i de andra lagarnas edsöresbestämmelser), han förkortar starkt de episka partierna och ersätter de karakteristiska replikskiftena med indirekt tal (direkt tal finnes endast på ett ställe, TgB 7)³. Den sörmländske redaktörens stilsträvan må belysas med en jämförelse mellan de skilda svealagarnas formuleringar av det fall, då ett kreatur råkar dräpa en man:

DL: Marght æru ilz øki. oc wardir hani manz bani la bildir a wægh. fløgh wp hani oc a bild nipir bildir oc i quid kalli. dōp hafpi pæn karl af. þa dōmis fram bani oc a þrea markir. Dræpir vxi man. fram vxi oc a þrea markir. Dræpir galtir man ella bukkir. ella hæstir ella annat fæ-lapi. fram bani oc a þrea markir. Dræpir hundir man. fram bani oc a þrea markir. BB 46 pr, 1.

VmL: Dræpær fæ man. oxe. galltær. buckær. hæstær. ællær hwat fæ þæt hælzt ær. þa dōmis fram bani oc mæþ þrea markær. MB 1 pr.

UL: Nv kan fæ man dræpæ. hwaræ hændæ fæ þæt hælzt ær. þa skal han framsældum fylghæ. MB 1 pr.

SdmL: Opta kunnu misfall til coma. oc can fæ man dræpæ. Hwar sum þæt fæ agher sum man dræper. hwat fæ þæt hælzt wara kan. han scal mæþ þy fæ til þinx fara ... MB 17 pr

utskrivet i flera yngre laghandskrifter och är en skämtsam bestämmelse av klart obscen karaktär, som tillkommit i parodiskt syfte i relativt sen tid. Av alldeles samma art är den apokryfiska bestämmelsen »Nu ligger kona å palle ...», som mycket ofta möter i 1500-talets laghandskrifter och stundom försäkras vara hämtat ur »Norsche lagh» (om förekomsten av dessa båda stadganden se Dipl. komm:s samlingar).

¹ Se Alvar Nelson i Saga och sed 1944, s. 82 f.

² Se Wessén i Svenska Landskapslagar, 3, s. XXV f.

³ Om Södermannalagens stil se f.ö. Wessén i aa, s. XXVII f.

Det kan knappast råda något tvivel om att DL:s lilla originella och dramatiska framställning av vådadråp, orsakat av tupp, med det inledande ordspråket, den rytmiska utformningen och den särspräglade ordställningen, vilken återfinnes även i de efterföljande parallellfallen, tillhör gammal svearätt. I liknande form bör den ha varit bekant även för redaktörerna av de övriga svealagarna, åtminstone VmL och SdmL. I den förra återfinna vi uppräknningen av de »dråpare», som kunna komma i fråga, ehuru koncentrerad i en mening och kompletterad med det generaliserande »hwat fæ þæt hælzt ær», men ordspråket och berättelsen ha uteslutits. I SdmL (liksom även i UL) motsvaras hela den konkreta situationsbilden av en liknande generalisering »hwat fæ þæt hælzt wara kan», men redaktören har icke velat avstå från den inledande reflexionen, *Marght ær ilz øki. oc wardir hani manz bani*, som han återger i moderniserad och för sammanhanget avpassad form: *Opta kunna misfall til coma. oc can fæ man dræpæ.*

Ett liknande ordspråk möter på ännu ett ställe i SdmL, och det just i den enda flock i svealagarna, som i likhet med Hednalagen handlar om okvädinsord. MB 34 börjar: »Opta coma af ondum orþum gerninga onda. Hwar sum andrum giwer oquæpins orþ...». Med tanke på vad som nyss visats om förhållandet mellan DL:s och SdmL:s flockar om dråp, vållat av kreatur, torde man ha rätt att i första hand räkna med att en motsvarighet till denna allmänna reflexion funnits i en äldre källa, rimligtvis en flock om okvädinsord, som redaktören känt till men som han i övrigt icke funnit värd eller möjlig att utnyttja. Det är lockande att tänka sig, att denna flock haft ungefär samma lydelse som Hednalagen, och att betrakta SdmL:s *Opta coma af ondum orþum gerninga onda* som inspirerat av dennas ordspråksformade resolution: »*Glöpr orða værstr. Tunga howudbani. Liggi i vgildum acri*».

Även slutorden *Liggi i vgildum acri* för närmast tankarna till gammal svearätt; detta särpräglade, ålderdomliga uttryck är i svenska lagar f. ö. endast känt från DL, nämligen Tj 3 *liggi þæn i ogildum akri oc a wærkum sinum*.¹

Om det är riktigt, att Hednalagen härrör från denna här supponerade källa, en liten laghandskrift, innehållande stadganden ur de gamla folklandslagarna, sannolikt upptecknade under 1200-talets mitt eller senare hälft, få vi en enkel förklaring till att både Olaus Petri och Bureus sammanställt den med Upplandslagen. Skriften i denna lilla lagbok

¹ Uttrycket är även känt från Skånelagen och angelsaxisk lag (Aethelred IV:4), varom se Nelson, aa, s. 88.

bör att döma av Hednalagen ha haft ungefär samma karaktär som det äldsta fragmentet av Västgötalagen eller originalet till Upplandslagen. Vi skymta en uppländsk bokskriftstradition, som väsentligen varit bestämd av västliga mönster. Försvunna representanter för denna tradition ha här antagits vara dels den uppteckning av gammal folklandsrätt, som Olaus Petri haft i sina händer och som utan tvivel varit en rättsbok, dels den första nedteckningen av den 1295 redigerade Upplandslagen. Man kan fråga sig, om det funnits något mera av detta slag. Såväl i Danmark som i Norge var det kyrkorätterna, som först upptecknades, helt naturligt, eftersom det var kyrkans män, som behärskade konsten att föra pennan och voro mest angelägna om att få kyrkans juridiska ställning i samhället skyddad med skriftliga garantier. Det är rimligt, att förhållandet varit detsamma i Sverige. Det finns mycket som talar för, att de omfångstika partier, som äro gemensamma för en eller flera av landskapslagarnas kyrkobalkar, återgå på en kyrkorätt på folkets språk, nedskrivna under den allra första kristna tiden.¹ Det är möjligt, att det är delar av denna, som möta i Olaus' Petri ovan citerade utdrag — bestämmelserna röja nära grannskap med de första utländska missionsbiskoparnas tid. Flockar ur denna rätt ha då helt naturligt ingått i de gamla folklandslagarna, men rätten kan också ha funnits självständigt upptecknad i flera exemplar. Om vi räkna med att dylika handskrifter verkligen nedskrivits under 1200-talet, böra de ha varit av samma karaktär som de nyss omtalade. Vi få då en osökt förklaring till att åtskilliga av de ovan diskuterade ålderdomligheterna i handskrifterna till svealagarna ha sin förhållandevis största frekvens i kyrkobalkarna: här möta 11 av de 12 *ey*-skrivningarna i Södermannalagen, den ena av de två *ei*-skrivningarna i Hälsingelagen; det enda *Y*-tecknet på östligt område möter i Dalalagens Kyrkobalk.

Exkurs. Om »Nils Hansson Brasks kopiebook» och några av dess källor

I uppsatsen »Bidrag till frågan om Dalelagen» (Språkvet. sällsk. i Uppsala förhandl. 1888—91) riktade H. Schück uppmärksamheten på den rättshistoriskt intressanta handskriften cod. Ups. B 113, som innehåller en mängd juridiska excerpter, enligt uppgift på titelbladet sammanställda av Stockholms borgmästare Nils Hansson Brask. Schück menade emellertid, att B 113 icke var originalet, utan en avskrift, utförd av stadens sekreterare Hans Hansson Bilefelt, vars namn återfinnes

¹ Se Wessén i Svenska landskapslagar 5, s. 9 f. och där cit. litt.

under ett tänkespråk på titelbladet. Häremot hävdade J. E. Almquist (Sv. Biogr. lex. 6, s. 68), att stilen icke är Bilefelts utan att B 113 är Nils Hanssons originalhandskrift. Almquist har utan tvivel rätt i att handstilen icke kan identifieras med Bilefelts karakteristiska piktur, men efter en jämförelse med Nils Hanssons på Stadsarkivet förvarade, dag för dag egenhändigt förda minnesbok för 1570 (utg. i Stockholms stads tänkeböcker 1568—75, s. 160 ff.) har jag blivit lika övertygad om att det omöjliga kan ha varit Nils Hansson själv som fört pennan — det finns icke den ringaste likhet mellan stilarna. Härtill kommer, att avskrifterna vittna om en mångsidig okunnighet och en brist på intresse för innehållet, som utesluta såväl Bilefelt som Nils Hansson. B 113 är en avskrift av Nils Hanssons kopiebok, utförd av en tills vidare okänd (och oskicklig) skrivare.

Nils Hanssons kopiebok inleddes enligt avskriften i B 113 med titeln »The förnämbligeste och almenneligste Reglar vdhi Swerigis beskriffne Lagh wddragne aff några gamla lagböcker, wthi faste thiid begynte widh Helgöo thenn 23 Maij 1576 aff Nills Hannssonn Brasch». Redan på fol. 6 ff. möta en rad balkvis uppställda utdrag ur Södermanna- och Västmannalagarna. Samma utdrag återfinnas även i cod. Holm. Fe 18:1, en kopiebok från 1600-talets förra hälft, samt i cod. Ups. B 53, om vilken se Ståhle i Runer og rids, Festskrift til Lis Jacobsen, s. 139 not och där anf. litt. I den sistnämnda äro utdragen placerade efter motsvarande balkar av Upplandslagen men äro icke lika utförliga som i B 113.

Cod. Ups. B 53 har utnyttjats av Schlyter (se Uplands-Lagen, s. X, Södermanna-Lagen, s. XII ff, Westmanna-Lagen, s. XXXI f.), som menar, att utdragen äro avskrivna direkt efter Köpenhamnsavskriften av Södermannalagen resp. cod. Holm. B 56 av Västmannalagen. En jämförelse mellan texterna i cod. Ups. B 113, cod. Holm. Fe 18:1 och cod. Ups. B 53 ger emellertid till resultat, att ingen av de tre är sekundär till någon av de andra och att de måste återgå på en och samma excerptsamling, vilken måste vara identisk med den som Nils Hansson Brask 1576 sammanställde på Helgö. Att Nils Hanssons källa till excerpterna ur SdmL varit Köpenhamnshandskriften av denna lag är uppenbart — här må blott påpekas, att utdragen bl.a. innehålla citat ur additamenten (1, 3 och 7), som endast äro kända från denna. Schlyters åsikt, att excerpterna i cod. Ups. B 53 återgå på Köpenhamnsavskriften, är sålunda riktig, ehuru vi måste räkna med åtminstone ett mellanled — Nils Hanssons kopiebok. Härmed överensstämmer också, att denna handskrift av Södermannalagen enligt anteckning på frampärmens insida tillhört stadens sekreterare Hans Hansson Bilefelt (se Schlyter, Södermanna-Lagen, s. VI), vars namn även funnits på titelbladet till Nils Hanssons kopiebok (se ovan) — Nils Hansson och Bilefelt, stadens borgmästare och sekreterare, stodo varandra mycket nära, de hade samma juridiska och antikvariska intressen och sutto båda i den kommission, som hade att utreda frågan om arvet efter fru Görvel; Bilefelt var god man vid arvskiftet efter vännens död (om Bilefelt se Sjödin i

HT 1937, s. 36 ff., 1939, s. 419 ff. och D. Almquist i inledn. till Stockholms stads tänkeböcker 1592—95).

Excerpterna ur Västmannalagen förhålla sig på samma sätt till cod. Holm. B 56 som excerpterna ur Södermannalagen till Köpenhamns-handskriften — de återgå sålunda på B 56 med Nils Hanssons kopia bok som mellanled. Detta saknar icke alldeles betydelse, eftersom cod. Ups. B 113 och cod. Ups. B 53 gemensamt ha några tillägg, som saknas i cod. Holm B 56; de redovisas av Schlyter, Westmanna-Lagen, s. 115 not 81, s. 136 not 57, s. 164 not 76. Utan tvivel härröra de från den gemensamma källan. Det första, »och thet ær alltid Konungz een Saak», vid Edsöresbalkens bestämmelse om 40-markersbot, är rimligtvis Nils Hanssons kommentar. Det andra, »Ey må frillobarnn i arff gå, der ey går fader eller moder, vthann i Brystarff», har i B 113 marginalhänvisningen »Nya lagen 19 cap. i arff: B.» och återfinnes också i KrL ÄB 19, slutet; denna marginalanteckning har, liksom flera andra, utelämnats i cod. Ups. B 53. Det tredje slutligen, »Tages thet vthann bondans hws, tå gelde then Boot som staa», tillagt vid slutet av MB 26, måste vara taget från UL MB 47:6. Alla tre härröra säkerligen från Nils Hansson och sakna sålunda all betydelse för kunskapen om den gamla Västmannalagens textgestalt.

Av Dalalagen har Nils Hansson känt åtminstone två handskrifter. På fol. 17 r i B 113 finnes citat av GB 8—9 »wtaff Matz bengtzsons lagbook siist i giff», på fol. 36 r—37 r ett av ÄB 11 »Aff Matz Benchtsons gamla lagh bock i Dala Lagh» (tr. av Schück, aa, s. 49). Som Schück visat (aa, s. 48 ff.) kan denna lagbok icke vara identisk med den enda bevarade handskriften av Dalalagen, cod. Holm. B 54 (se även Wessén i Holmbäck-Wessén, Svenska landskapslagar, 2, s. XIII f.). Som ännu ett skäl för Schücks åsikt och tillika ett bidrag till textens karakteristik må här blott framhållas uppgiften på fol. 17 r, att GB 8—9 stått »sist i giff». I B 54 avslutas denna balk icke med flock 9, utan efter denna följa ytterligare åtta flockar. Det är emellertid att märka, att här en lucka lämnats mellan flockarna 10 och 11, vilken senare inleder bestämmelserna om arv, och Schlyter har antagit (Westmanna-Lagen, s. 111, not 6), att skrivaren här avsett att sätta in rubriken »ærffa balkir» (se vidare Wessén i aa, s. XXIV f.). Det ser ut, som om GB i Mats Bengtssons lagbok verkligen slutat med flock 10 (som är mycket kort, varför intet hindrar, att utdraget på fol. 17 r i B 113 har kunnat anses stå sist i balken), och att därefter en ny balk, Ärvdabalken, börjat. I fråga om balkindelningen har Dalalagen sålunda här överensstämmit med Södermannalagen och Östgötalagen (jfr Wessén a. st.). Säkerligen föreligger här en i svealagarna ursprunglig disposition. Den sammanslagning av de båda balkarna, som möter i Upplandslagen, torde kunna bedömas som redaktionskommitténs verk — som man t. o. m. ansett sig behöva motivera i en särskild inledning — och Västmannan- och Hälsingelagarna ha på denna punkt följt sin förebild.

Den andra handskrift av Dalalagen, som Nils Hansson haft tillgänglig, är »Mynteskriuffuarens gamla lagboock», ur vilken citeras MB 11 på fol. 22 r, eller »Matz Anderssons lagbook», ur vilken citeras MB 12 på

fol. 23 r. Utan tvivel avse de båda benämningarna en och samma bok (se Schück, aa, s. 51). De korta utdragen ge ingen möjlighet att närmare bestämma texten, men det finns intet hinder för att förlagan varit B 54. Detsamma gäller även det sammandrag av ÄB 11, som finns på fol. 116 r i B 113.

Att källan för Nils Hanssons utdrag ur Östgötalagen varit cod. Holm. B 50 hoppas jag att snart få visa i annat sammanhang.

Som ovan framhållits, kunna åtminstone B 56 och Köpenhammshandskriften av Södermannalagen och sannolikt också cod. Holm. B 6 (se s. 132) ha varit Nils Hanssons personliga egendom. Det är lockande att tänka sig, att de äro ett arv från hans boksynte frände, biskop Hans Brask i Linköping. Vi känna åtminstone en volym i biskopens bibliotek, som kommit i Nils Hanssons ägo, nämligen RA A 7 (f.d. J 22), i vilken den senares namnteckning återfinnes, varom se Walde i Upps. Univ. Bibl. Minnesskr. 1621—1921, s. 223. (Om jordagods, som på denna väg synas ha tillfallit Nils Hansson, se J. E. Almquist i Sv. Biogr. lex., 6, s. 67.) Om Hans Brasks lagbibliotek har jag påträffat följande uppgifter:

1. I ett brev till Ture Jönsson 1527 10/3 (otillförlitligt tryckt efter ovannämnda A 7 i Handl. rör. Skand. hist., 16, s. 101 ff.) omtalar biskopen, att han funnit »en alstinges gammal book rett Vesgösk lag», som bl.a. innehållit Västergötlands allmänningar, lagmanslängden och biskopslängden — de två senare f.ö. endast kända från cod. Holm. B 59 — och vidare några stycken om adalkona barns arv och tre års hävd, som jag annars endast känner från sena lagböcker. Tänkbart är måhända, att denna lagbok är identisk med B 59, vilken som bekant är defekt; i så fall ha de två sistnämnda styckena funnits på ett nu förlorat blad.

2. Enligt Possevino skulle i Birgittas hus i Rom ha funnits »duo ... exempla Suecarum Legum, quas Latine in Suecia Legisterium appellat, et alterum exemplorum in marginibus notis illustratum fuisse a quodam de gente Brasch, qui vltimus omnium Catholicorum Episcopus fuit Lincopiæ», se Granlunds kommentar till Olaus Magnus' Historia om de nordiska folken, s. 336.

3. I RA A 6 (»Brasks handelsbok», f.d. J 11) fol. 84 finnes en av Spegelberg skriven förteckning över småländska gränsmärken med rubriken »Aff suenske landemärkom. ex fine legisterij G»; den avslutas med orden »Hæc supradicta ex quodam veteri legisterio Sveorum, quod incipit: Konunger är Kristi näst. Jn cujus libri superficie ponitur Litera G». Hafström, som dock känt texten endast i sena avskrifter och därför icke noterat sambandet med Brask, har förmodat, att rågångsbeskrivningen härrör från Tiohäradslagen (»Smålandslagen»); skälen härför äro dels gränsmärkeslistans innehåll, dels den omständigheten, att orden »Konunger är Kristi näst» ej äro kända som inledning till någon bevarad svensk lag (Kalmar läns fornm. för:s tidskr. 22 (1934), s. 48 och Hist. Stud. tillägnade Sven Tunberg (1942), s. 40 f.). Förslaget förefaller mycket tänkvärt. Det är att märka, att rågångsbeskrivningen enligt rubriken i A 6 stått i lagbokens slut; jfr härmed, att Hälsingelagens

gränsmärkesflock står sist i lagen och att Danaholmstraktaten med Västergötlands gränsmärken i B 59 följer omedelbart efter äldre Västgotalagen. Den defekta cod. Holm. B 100 e, som innehåller slutet, »bilagorna», av en laghandskrift, skriven 1492 av Växjökaniken och kyrkoherden i Älmeboda (i Tiohäräd) Laurentius Petri, inledes med de sista raderna av den småländska gränsbeskrivningen, vilken sålunda — liksom i Hans Brasks bok — synes ha avslutat själva lagtexten. Det är lockande att tänka sig, att det förlorade huvudpartiet av denna codex innehållit just Smålandslagen, men detta är uppenbart mycket ovisst — det vore bl.a. överraskande, om denna avskrivits så sent som 1492.

Uppgiften i A 6 synes emellertid antyda, att biskop Brask haft tillgång till en handskrift av Smålandslagen, märkt med ett biblioteksnummer F.

G. SCHÜTTE

Attilas Sønner.

Æmnet Attilas Sønner er et dunkelt Kapitel, vanrøgtet i Forskningen. De var alle historiske Døgnfluer, »hapax legomena«, som optræder en ganske enkelt Gang kort før Attilas Død eller umiddelbart dærefter, og som dærfør er episk ligegyldige og underkastede alle Navneudviklingens Vilkårigheder. Jævnfør min Påvisning »Verballhornung epischer Namen«, »Gotthiod und Utgard« § 202. Jeg må hær søge at bøde på den mangelfulde Gennemarbejdelse.

Irnach, Attilas yngste Søn, indtager den mest fremtrædende Plads. Ifølge Priskos' Referat fra hans Reise til Attilas Hof (se Gust. Freytag, »Bilder aus der deutschen Vergangenheit« I, 169), var det Attila spæet, at alene Irnach skulde fortsætte hans Æt, hvorfor denne Søn var Genstand for Faderens særlige Yndest.

Hos Jordanes, L, 266, flygter *Hernac* efter Attilasønnernes Nederlag 453 til Lille Skythien (Dobrudža). Skrivemåden med *h* er en faststående romersk Skriver-Uvane, som Forskerne er uvidende om. Ved Barbarnavne med Forlyden *er-* tilføjes et fast Snylte-*h*: Hermanaricus for Ermanaric etc. Det virkelige hunniske Navn var altså *Ernac*.

Ved Siden av *Ernac* nævnes hos Jordanes smst. en Attilas »con-sanguineus« (Nærfrænde) *Ultzindur*.

Vender vi os nu til »Thidrekssaga«, finder vi hær II, s. 105, 119 etc. Attilas Sønner angivne som *Erpr* og *Ortvin*. I »Dráp Niflunga« hedder de *Erpr* og *Eitell*. Dvs. de to »hapax legomena«s Radbrækning har børjet.

Hvorfra stammer nu denne Form *Erpr*? I »Godrúnarhvot«, Prosa 1, gælder han som Halvbroder til Svanhilds Brødre Hamdir og Sqrli«. Det giver ingen fornuftig Oplysning.

Men han genfindes, hvad Forskerne ikke aner, også i originalgotisk Overlevering. Jordanes skriver, V, 43, at Goterne i Kvad forherliger: »Eterpamara, Hanale, Fridigerni, Vidigoiae et aliorum [facta]«. Momm-sen opfatter Eterpamara som et gotisk Personnavn, men det er ganske umuligt, og hvis en sådan S sammensætning havde existeret, måtte den i Jordanes' østgotiske Dialektform have heddet* Eterpemara; tematisk -*a* forekommer hos ham undtagelsesløst kun efter foregående *a*, f. Ex.

* *seina-gairns*.

Hermanaricus (modsat Varianten Herminerig).¹ Det sammenskrevne Ord »Eterpamara« må altså opløses i 3: *et Erp, Amara. et er*=»både« og hører sammen med det følgende »et aliorum«. Og altså oplyses vi hær om Tilværelsen av en gotisk Sagnhelt *Erp*, der hører sammen med to andre kendte Goterhelte fra 300tallet, Vidigoia (=Vidrik Verlandssøn) og Fridigern, Sejrherren fra Adrianopel.

Hvorfor *Erp* er sat istedenfor den hunniske Irnach-Ernac, kan vi ikke ane, men vi seer Kendsgærningen.

Men nu videre: hvorfor erstattes Attilas Frænde *Ultzindur* med *Ortvin*, i »Nibelungenlied« med *Ortliiep*? Det turde være let at forstå. Det ram-hunniske Navn *Ultzindur* kunde Goterne inte fordøje. De gotskede det om til *Uzdwins*, »Ven av Odd«. Dærav fremgik lydret old-højtysk *Ortwin*, og dette nedbrækkedes videre til *Ortliiep*. »Keine Hexerei, nur ein bisschen lautliche Fingerfertigkeit«.

Endelig, — hvad nu med Eddaens Attilasøn *Eitell*? Navnet synes godt at kunne være ægte hunnisk. En historisk Attilasøn, den ældste i Flokken, var *Ellac*, som faldt i Kampen mod de oprørske Goter og Gepider, Jordanes XLIX, 262. Forlyden *e* har også Attilas »consanguineus *Emnedzur*«, der nævnes ved Siden av *Ultzindur*, L, 266.

Attilasønnernes Navne synes at stavrimme; dog nævnes også en *Dintzic*, LIII, 272.

Hærmed troer jeg at have kastet nødtørftigt forklarende Lys over den episke Navnegruppe Attilas Sønner.

Eskjær 10. December 1953.

¹ Jfr sengotisk Glose *seinai-gairas* istedenfor wulfilansk *seina-gairus.

G. SCHÜTTE

Nibelung-Kronologi.

Wilhelm Grimm i »Deutsche Heldensage« 1829 har grundlagt gottonsk Helsesagnforskning med en mønstergyldig Opregning av Sagnkilderne i Tidfølge. Det næste Skridt måtte være at opregne Sagnfigurernes historiske Modeller i tilsvarende kronologisk Følge. Dette Skridt har man i over 100 År glemt at tage; man synes ikke at ane dets selvfølgelige Nødvendighed. Det første Forsøg på at bøde på Lakunen er gjort av mig i Artiklen »Gottjods episk-historiske Kronologi«, »Danske Studier« 1953, 104 ff. Jeg savner Ord hårde nok for at stemple Forsømmelsen. Gode håndgribelige Udgangspunkter har man ladet ligge; istedenfor har man svælgel i »urgermanske« eller »urariske« Myter, dvs. Sekundærmyter, der blev indsmuglede i det hedenske Norden, da Sagnene vandrede did ind fra det kristne Syd- og Mellemeuropa. En utrolig Naivitet!

I »Danske Studier« tager jeg alt med, rub og stub. Men der kræves endnu en Gennemgang med specielt Henblik på en enkelt Sagnkres, og da naturligvis den fornemste av alle, nemlig *Nibelungkresen*, der kan kaldes det episke Fællesudtryk for Oplevelserne fra den store Folkevandringstid.

I »Arkiv« 1907 har jeg allerede fremsat den Tanke, at Nibelungskatten er Sindbillede for Rigsmagten, der fra Rom vandrer til Skirer, Goter, Burgunder, Franker etc. Nedenfor skal jeg prøve at vise, at Nibelung-sagnet er en Harmonika, en Sammelkasse, der trolig optager Bidrag fra År 370 til 1189. Hærmed går vi over til Listen.

Historie.

1. c. 370 e.Kr. *Ermanaric*, Goterkonge i Sydrusland; første gottonske Storhersker. Ammian, XXXI, 3, 1.

2. 300 tallet. *Gibica*, Kg. over Burgunder. Gundobads Lov, Fortale.

Sagn.

Jormunrekr, Goterkonge. »Edda«, Saxo: Gottjods første cykliske Centralfigur (à la Artus & Karl d. Store). Indgår i nord. Nibelungssagn som Sigurds Svigersøn. I tyske Sagn flyttet til Italien ved at klappes sammen med Nr. 10.

Gjúki, Stamfader til Gjukungar. »Edda«.

3. — *Gislaharius*, Burgunder. *Giselher*, Burgunder »Nib.« Smst.
4. 436. *Gundicarius*, Kg. i Burgund, overvindes og fældes av Hunner, Statholder *A(g)etius'* Lejetropper. Prosper Aquitanus. 1) *Gunther, Gunnarr*, Kg i Burgund, overvindes av Hunnerne og dræbes. »Nib.«, »Edda«. 2) *Hjalm-Gunnarr*, Kg. i Godþjóð, fældes av *Agnarr*. »Sigrdrifumál«, Prosa, »Helreid Brynhildar«.
5. 445. *Bleda*, Attilas Broder, bliver av ham ryddet av Vejen. Prosper Aquitanus. *Blædelin*, Etzels Mand, falder mod Burgunderne. »Nib.« 32. Aventure.
6. 451. *Thiudimer*, Goterkonge, kæmper for Attila ved Châlons sur Marne. XXXVIII, 199. *Pjóðmarr* kæmper (for Atli). »Goðrúnarkvida« III.
7. 453. *Attila* dør av Blodstyrtning i Brudeseng v.S. av (H)ildico. Jordanes. XLIX, 254. 1) *Attila* myrdes av sin Brud til Fræندهævn. Marcellinus Comes. 2) *Atli* myrdes av sin Hustru Guðrún til Broderhævn. »Atlakvida en grænI.«, Slutvers.
8. 453. Goter, Gepider etc. gør Oprør. En Række av *Attilas* *Sønner* falder. Jordanes. L, 250 ff. Burgunderen Hagen dræber Etzels Søn *Ortliiep*. »Nib.« str. 1961 Bartsch.
9. efter 453. *Ultzindur*, Attilas Frænde (consanguineus) flygter til Møsiens. Jordanes L, 266. *Ortwin*, Attilas Søn, falder. »Thidrekssaga« II, S. 252, Bertelsen. (Hunn. Ultzindur er av Goterne omtydet til Uzdwins, der lydret bliver til oht. Ortwin, Stavelsen Ortgenfindes hos Etzels Søn Ortliiep).
10. 465. *Ermanaric*, Goter, Konsul i Rom. *Erminrik*, Goterkonge i Rom, »Thidr.« I, 234; i Spanien, ibd. I, 22. (hær sammenblandes han med Ermenigild, Sigberts Svigersøn, der glosseres Ermanric, Grimm, »Heldens.« Nr. 17 b). Tyske Sagn gør Ermenrich til Kejser i Rom.
11. 469. *Beuca*, Sarmaterkonge, Medlem i Koalition, der volder Goterkongen Valamers Fald. Jordanes LIV, 277. *Bicco*, Livlænder, »ond Rådgiver« hos Goterkongen Jarmeric, Saxo 412 P. E. M.

12. 476. *Kejser Augustulus* avsættes av Skireren Odovaker, Jordanes XLVI, 242, langob. *Audwachari*. På Gotisk hedder »Hersker i Riget»: »piudans reikeis«.
13. 488—493. Herren over *Gutpiuda* (Theoderik) fratager *Audwachari* Italien.
14. c. 509. *Rhodulfos*, Erulerkonge i Østrig, Theoderiks Våbensøn og Allierede, falder mod Långobarderne, et stort Nederlag for den østgotiske Alliance-Politik. Prokop, »B. Goth.« II, 15.
15. 510. *Sigbert I*, Kg. i Austrasien, snigmyrdes på en Jagt øst f. Rhinen av sin Søn Hlodrik, som strax røver hans Rigsskat. Gregor II, c. 40.
- 15 a. 1145. Abbed *Sigehard* holder Jagt ved Rhinen hvor en Fyrste bliver dræbt.
16. 523. *Sigismund* av Burgund dræbes. Hans 2den Hustru har voldt sin Stedsøns Drab. Gregor III, c. 5. (Ældste hist. Motiv: »ond Stedmoder«).
17. 523. *Godomar*, Burgunder, fælder frank. Kg. Hlodmær. Forjages selv av Frankerne År 534. Gregor III, c. 5 & 6.
18. 530. *Erminfrid*, Thyrikerkonge, overvindes og myrdes av Frankerne.
19. 535. *Sigbert II* av Austrasien fødes efter Sigismunds Fald.
- 1) *Gustr* lader Nibelungskatten gå over til *Andvari*. (Vedr. Nasaleringen jfr. capriotisk Timberio = Tiberius).
- 2) *Theotrih* (=piudareiks) forjages av *Otachre*. »Hildebrandslied«.
- Herren over *Godþjóð* (Odin) fratager *Andvari* Nibelungskatten. »Reginismál«.
- Rodolfr*, Markgreve i den østr. By Bakalar, »Thidreks saga«. I Version Nr. 2 avløses han av *Rodingeirr* av Bakalar = Ruedeger v. Bechelaren »Nib.«, hvis Fald i Kampen mod Burgunderne sætter Dietrich i Fortvivlelse. 37. Aventure.
- Sigfrid* av Rhinfranken snigmyrdes på en Jagt øst f. Rhinen av sin »Måg« Hagen, som snart dærefter røver Nibelungskatten. »Nib«. 16. Avent.
- Sigmund*, Kg. i Frankland, dræbes. Hans 2den Hustru har voldt sin Stedsøns Drab. »Fr. dauda Sinfj.« (Ældste ep. Motiv: »ond Stedmoder«).
- Gottormr*, Burgunder, myrder frank. Prins Sigurd, fældes selv av ham. »Volsungakv. en sk.« str. 20 & 22.
- Irnfrid* av Thyringen, Etzels Mand, falder mod Burgunderne. »Nib.« str. 2072.
- Sigurd* fødes efter Sigmunds Fald. »Volsunga Saga«.

20. 561. Avarernes *Chagan* (Chan) angriber Sigbert II, overvindes; tager senere Sigbert til Fange. Gregor IV, c. 23 & 29. Chagane er næst Kg. Hilperic av *Tournai* Sigberts Hovedmodstander.
21. c. 565. *Sigberts* Hær slår angribende allierede *Saxer*, *Daner*. Sejerskvad av Venantius Fortunatus.
- 21 a. 1125. Saxerhertugen *Liudeger* optræder som Tronprætendent mod Stauferne.
22. 566. Sigberts Bejlen til *Brune-hild* av Ispanialand vinder europ. Ry. Gregor III, c. 27 ff. Hans lykkelige Ægteskab varer 9 År.
23. 566. Brunehild og *Fredegund* rager uklar. Gregor III, c. 28.
24. 575. Sigbert snigmyrdes, på Anstiftelse av *Hilperic av Tournai*. Gregor IV, c. 51. *Gunthram av Burgund* og *Brunehild* sigtes som mordskyldige.
25. 575. Morderen Hilperic frarøver strax Enken *Sigberts Skatte*. Gregor V, c. 1.
26. 588. 13 År efter Mordet på Sigbert, 3 1/2 År efter Mordet på Hilperic, stifter *Gunthram av Burgund* en *Forsoning* mel. *Brune-hild* & *Fredegund*, (den vigtige Pagt i Andelot). Gregor IX, c. 20.
27. 613. *Brunehild*, Regentinde i Burgund, henrettes sadistisk som *Sigberts* Morderske. *Fredegar*.
- Hagen*, Aldrians Søn, Herren til *Tronege*, er Sigfrids Hovedmodstander. — *ān* i Aldriān røber ugottonsk Byrd.
- Sigfrid* slår angribende allierede *Saxer* og *Daner*. Sejren fejres i hele »Nib.«s *Aventiure* 4, i »*Volsungasaga*«, »*Nornagests Saga*«.
- Saxernes Fører mod Sigfrid er *Liudeger*.
- Sigfrid vinder *Brünhild* av Isenlant (NB for Gunther!). »Nib.« *Aventiure* 6. Hans lykkelige Ægteskab varer 9 År. »Nib.« str. 715.
- Brünhild* og *Kriemhild* rager uklar. »Nib.« *Aventiure* 14.
- Sigfrid snigmyrdes av *Hagen von Tronege*. »Nib.« *Aventiure* 16. *Gunther av Burgund* og *Brünhild* er mordskyldige.
- Morderen Hagen planlægger strax at frarøve Enken *Sigfrids Skat*, *Nibelungskatten*. »Nib.« *Avent.* 19, str. 1107. Planen fuldbyrdes snart dærefter.
- 3 1/2 År efter Mordet på Sigfrid stifter *Gunther av Burgund Forsoning* mel. *Brünhild* & *Kriemhild* »Nib.«, *Aventiure* 19, str. 1113—15.
- Brünhild*, Dronning i Burgund, lader *Sigfrid* (*Sigurd*) myrde. »Nib.«, »*Edda*«.

28. 630. *Dagobert*, Konge i Frankrig og Burgund, lider stort Nederlag mod Østens Barbarer. Katastrofe for Merowingerne. Fredegær.
29. 900tallet. *Gëro*, Markgreve i Sachsen, indbyder vendiske Hövdinge, lader dem nedsable.
30. 971—991. *Pilgrim*, Biskop av Passau.
31. 1189. Kejser Friedrich modtages av Ungarns Konge *Bela*.
- Dancwart*, Marskalk i Burgund, lider Nederlag mod Hunnerne, Indledning til Burgundernes Undergang. »Nib.« Av. 32.
- Gëre*, Markgreve, Etzels Mand. »Nib.« str. 1109.
- Pilgerin*, Biskop av Passau. »Nib.« str. 1 96. (»Klage« str. 2150: Pilgerin lader optegne Burgundernes Undergang).
- Burgunderne modtages av Markgrev Rüedeger i *Bechelaren*. »Nib.« Av. 27. (Ifølge Fr. Panzer Avspejling av Fyrstemodtagelsen 1189).

Der er en mærkelig Modsætning til Sagnet om Walther og Hildegund. Dette er ikke som Nibelungsagnet en Harmonika-Sammenkædning gennem 8 Århundreder, men spænder udelukkende over et Tidsrum på en tredve År. Jfr.: Vallia (Walther) † 419, Attila † 453.

Hildegund, Attilas Gidsel	}	Hildico, Attilas Brud, død efter 453.
Walther av Aquitanien		Kg. Vallia av Aquitanien, † 419.
Gunthar av Frankland		=Kg. Gundicarius av Burgund, † 436.
Hagen, hans Mand, sagtens		A(g)etius, Statholder i Gallien, efter 436 Herre over Burgunderne, † 454.

(I Skriftet »Walther von Wasgenstein« viser Fr. Panzer forøvrigt, at Stoffet slet ikke er oprindelig gottonsk, men en Omdigtning av en klassisk Model som Statius' »Thebais«, der påfaldende nok er maskeret med gottonske Navne).

Allermest påfaldende er det at se, at Kærnestykket i Sigfrid-Brünhild-Sagnet viser et til de mindste Enkeltheder nøjagtigt Samstem ved Avsnittenes Rækkefølge i Gregors historiske Fortælling og i Sagnet i »Nibelungenlied«

Jfr. følgende Sammenstilling: Forkortelsen Sig. dækker over Sigbert og Sigfrid; Br.=Brunehild, Brünhild.

	Gregor.	»Nibelungenlied«.
Nr. 20, 21. 565. Sig.s Sejr over nordøstl. Angribere.	III, c. 23.	4. Aventiure.
— 22. 565. Sig. vinder Br.	III, c. 27.	6. Av.
— 23. 566. Dronningestridd bryder ud	III, c. 28.	14. Av.
— 24. 575. Mordet på Sig.	IV, c. 51.	16. Av.
— 25. 575. Morderens Skatterov.	V, c. 1.	19. Av., str. 1107.
— 26. 588. Dronningernes midlertidige Forsoning.	XIX, c. 20. 19.	19. Av. str. 1113—1115.

Troer nogen virkelig, at en så minutiøs Overensstemmelse mellem Historie og Sagn kan være tilfældig? En sådan Tankegang smager ikke meget av filologisk Skarpblik. Den smager mere av dilettantisk Tanke-løshed og Mangel på kronologisk Opfattelsesevne.

I 46 År har Forskerne vendt det døve Øre til Georg Holz' og mine Påvisninger av Sigfrid-Brünhild-Episodens historiske Ophav. De er fuldkommen uvidende om et kapitalvigtigt Kildested, nemlig Citatet hos J. P. Jacobsen, »Marie Grubbe« S. 9, der viser den episke Grimmild (den maskerede Fredegund) som Iscenesættersken av Bruhnhyldes Henrettelse. Marie Grubbe tænkes læsende tyske Folkeromaner i Smag med »Griseldis«. Så længe dette Kildested ikke er taget til Efterretning, er Avvisningen av den historiske Tydning (som f.Ex. i »Der Grosse Brockhaus«, Artikel »Brünhild«, 1953) aldeles dilettantisk, svæver helt i Luften.

»Quousque tandem?«

Eskjær, 5. December 1953.

Recensioner.

Olav Brattegard: Die mittelniederdeutsche Geschäftssprache des hansischen Kaufmanns zu Bergen. I Die Sprache der Blütezeit. II Der Ausklang des Niederdeutschen. Bergen 1945 og 1946. Skrifter fra Norges Handelshøyskole i rekken Språklige Avhandlinger. Nr. 2 og 3.

Den språklege sida av saga åt det tyske kontor i Bergen frå 14. til 18. hundradåret har vore lite granska. Det har vore kjent at det lågtyske og sidan det høgtyske skriftmål var bruka, og at mange norske termini var innblanda. Men sidan skrivarane den lengste tid var hitsende tyskarar, har målbruket ikkje vekt serleg interesse frå norsk sida. I Sverike og Danmark har det lågtyske mål i dei hanseatiske kontor gjeve emne for fleire verdfulle avhandlingar. Det er kjent at det kongelege kancelli i Danmark gjennom lange tider har bruka lågtysk og sidan høgtysk jansides med latin og dansk, av umsyn til dei tyske luter under den dansk-norske krona. Verdfullt for vår målsoge er difor eit arbeid som J. Carlie, *Studium über die mittelniederdeutsche Urkundensprache der dänischen Königskanzlei von 1330—1430* (Lund 1925). Ogso vårt norske riksråd har nytta lågtysk i nokre brev. Men me har ikkje lågtyske umsetjingar av våre lover, soleis som våre granneland.

Med den sterke stoda som det tyske kontor og tyske handverkarar og handelsmenn hadde i norsk næringsliv gjennom mange hundradår lyt ein venta ein sterk direkte påverknad på det norske målet. Eldre brev, bøker og aktstykkje er like vel ikkje granska med dette augnemed. Både Clara Holst (1903) og D. A. Seip (1915—1919) har i sine lånordgranskingar gått ut frå nyare litteraturmål og har late dette slag av eldre kjeldor liggja unytta, noko av di at berre ein mindre part av den nyare lånordmengdi let seg finna att i desse kjeldone, og noko av di at sjølve lånevegane ikkje er til å fylgja lenger.

Olav Brattegard har teke fyre seg desse gamle skriftstykkje og gjeve ei gransking av sjølve målet, ikkje berre lånordi i dei. Dermed fell dei mange gamalnorske og seinare lånord i den bergenske lågtysk likevel snart i augo. Men han har ikkje på dette grunnlag teke seg til å ettervisa den tyske påverknad på Bergens talemål. I staden har han, når det ligg fyre gode opplysningar um skrivarane, gjort jamføring med dei lågtyske skriftradisjonar på deira heimstader. Desse ulike tradisjonar er granska t.d. for Lybeks kancellimål av A. C. Højberg Christensen (1918) og for Hamburg av Sven Lide (1918). Nokon samlande lokal

tradisjon kann ein knapt tala um for det lågtyske mål i det bergenske brevskifte og bokføring i ved kontoret; skildringi av ortografi og målbygning glid inn ved sida av dei mange detaljbilete målvitskapen alt fyrr har gjeve av det lågtyske skriftmål i hansekontori i millomaldere.

For oppgåva si har Brattegard havt gode kritiske fyrearbeid, fyrst og fremst av F. Bruns, som alt i 1900 gav ut sitt store arbeid um «Die Lübecker Bergenfahrer und ihre Chronistik». Sjølv har Brattegard i 1932 gjeve ut eit innleidingsarbeid um korleis det tyske handelskontor i Bergen var organisera, og han har der registrera dei brevskepar me hadde derifrå («Über die Organisation und die Urkunden des hansischen Kontors zu Bergen bis 1580», med eit tillegg i 1933). Bruns har i 1904 gjeve ut eit arbeid um «Die Lübecker Stadtschreiber von 1350—1500», og i 1939 har Hanseatisk Museum i Bergen prenta hans verdfulle utgreiding um «Die Sekretäre des deutschen Kontors zu Bergen», som går til 1760 og gjev facsimilia av skrivarhendene gjennom heile perioden. Frå denne boki har Brattegard teke med handskriftprøvor i sine «Skriftprøvor frå det hanseatiske kontoret i Bergen 1406—1760». (Bergen 1947).

Brattegards kjeldeliste samsvarar i 1945 mykje med den frå 1932. Men han har i 1945 lagt vinn på å grunna etterrøknaden berre på kjeldor som finst i original. Utgreidingi går i fyrste bandet til reformasjonen. Kjeldone for dei neste 40—50 år har han ikkje havt tilgjenge til i original. Han tek dei difor ikkje med i målskildringi, endå målet i denne sterke brytingstid torer ha ei serleg interesse. Nokre opplysningar har han like vel med, soleis s. 37 um formuleringi i brevi. Det er vonleg hans plan å granska målet i tidbolken 1535—1580 i eit serskilt arbeid. Av Bulls samling av notat um kjeldor (Bergens hist. Forenings Skrifter, 1927) ser det ut til at terminologien ogso i høgtyske brev frå denne tidbolken har interesse.

I band II tek Brattegard fyre seg yngre kjeldor for tidi 1580 til 1670. Etter denne tid råder høgtysken åleine. Kjeldone for band II er av eit anna slag enn dei som er nytta i fyrste bandet. Det er protokollasjonar, møtebøker og rettsbøker. Av desse er tvo utgjevne tidlegare (etter manuskript i Bergens Museum 213) med titlane «Dat gartenrecht in den Jakubs-forden vnde Belgarden» og «Der Gesellen Boeck jm Jakubs-forden vnde Belgarden», baa med innleiding av B. E. Bendixen og W. D. Krohn (Bergen 1895 og 1897). Um lag helvti av andre bandet av Brattegards verk er fyllt av ei utgåve av «Mäschop bók» (Bergens Museum 214), ogso frå stova Jakobsfjorden; denne er her avprenta fullstendigt. Han fyrebur ei utgåve av ein protokoll (frå Sveinsgarden), som går like til 1830, og som torer ha stor både historisk og språkleg interesse: «Naber Boeck jm löblichen Schwentz garten».

Eg går no over til å tala um dei tvo fyreliggjande band. Eg går då framum ei prøving av det som gjeld det lågtyske målet i dei millomalderelege dokument (band I) og i protokollar c. 1580 til 1670 (band II), men viser til den grundige kritik som professor E. W. Selmer har late prenta i band XIV (1947) av Norsk tidsskrift for sprogvidenskap. Eg er samd

med Selmer i at overspringingi av tidbolken 1535 til 1580 gjer samanhengen millom dei tvo band laus; i minsto burde kanskje ordet «Mittel-niederdeutsch» vore umbytt med «Niederdeutsch».

Brattegard held seg berre til bergenske kjeldor. I 1932 nemnde han nokre norsk-tyske brev frå andre byar. Frå norsk málhistorisk synsstad er det ikkje godt at berre tyske kjeldor er granska um ein vil nå fram til eit skyn på det språklege samkvæme millom nordmenn og hanseatar. Skal ein forstå grunnlaget for den store mengd med lågtyske lån, lyt ein nok rekna med at norsk mál har vore nytta hjå tyskarar og tysk mál skrivje og tala av nordmenn. Eg nemner til døme brev frå Oslo 26. og 31. okt. 1445 med ord som «de lochman to Anso», «logherechtesmanne» o.fl., som ogso er bruka i Bergensbrev, og som viser at me har å gjera med eit utbreiddt blandingsmål. Eg veit nok at hovudemnet for Brattegard ikkje er den norske målsoga; men like vel skulde tilvisingar til slike dokument kunna gjeva ein noko vidare bakgrunn for dei spursmål som er umhandla. I 1932 nemner Brattegard etter Edv. Bull (Bergens historiske Forenings Skrifter 1927) eit brev frå Esge Bille på eit «nord-sjøisk» blandingsmål. Til å setja Bergenstysken i relief kunde Brattegard opplyst noko um svecismar og danismar i tyske diplom og handskrifter frå grannelandi.

Titelordet «Geschäftssprache» svarar her til det som hjå andre granskarar er kalla «Kanzleisprache». Titelordet fører tanken inn på ei avgrensing som ikkje svarar til det ordfang som er granska.

I band I talar Brattegard um brevskipnaden. Eg kann ikkje sjå han nemner sekretæren Christian van Gerens (1450—1459) originale formelsamling i manuskript, som er nytta i Norges gamle Love 2 I 232. Han gjer greide for forretningsgangen og brevsendingi. Han skildrar det tyske kontoret, handelsverksemd og livet der; han har då eit godt grunnlag hjaa Bruns, Koren Wiberg, Bendixen og andre. Ein ser at mykje av terminologien i dette «Geschäftssprache» rekk vidare enn det ein ventar å finna i reint handels- eller kancellimål, t.d. nemningar frå husi (gardane) på Bryggja, leikar og gilde (spel). Endå tydelegare kjem dette ålmennelege i målbruket fram i band II.

Brattegard arbeider med tvo ulike slag kjeldor, og dimed vert det skifte i målbruket. I band I har me å gjera med brevskapar, uppsette og utsende frå kontoret ved skrivaren, som i det heile spela ei stor rolle (s. 163). Det er utgåande offisielle skriv frå kontoret, og skrivarane var alle utsende frå Lybek. I band II er det bøker førde av ymse umbodsmenn ved møte og samskipnader for Bryggja, og det som der er innført er formulera utan tanke på nokon mottakar utanfor Bryggja. Desse nyttar òg til ut i 1650-åri berre lågtysk. Men samstundes skriv dei faste skrivarar (kontorsjefar) høgtyisk alt sidan 1580, og dette materiale er ikkje nytta, endå det nok hadde vore både mogeleg og lærerikt å kunna fylgja den nedervde lågtyske terminologi med sine mange norske nemningar vidare i høgtyisk bunad. Noko av dette nyare indre tilfang er kome med ogso i band I («rekeman», «pickens», «golff» o.fl.). Samlingi av termini i band II gjev for ein stor part norske «Bryggje»-ord, men ser ut til å vera henta berre or den største av møtebøkene («Måschopbók», Bergens Museum

214), den som Brattegard sjølv har gjeve ut. Etter det eg kann sjå er dei tidlegare utgjevne «Gartenrecht» og «Gesellenbók» ikkje so mykje nytta i avhandlingi.

Når Brattegard mest held seg til utgåande Bergensbrev for den eldre tid, er det vel for å få den lokale «Bryggje-» tradisjon fram. I band I granskar han berre det originale kjeldetilfanget; men dei terminologiske opplysningane supplerar han frå «Bryggje-»-brev som han berre kjenner i frå vidissor (i gamal avskrift). Det ser ut til at hans kjeldelistor både for originalbrev og for avskrifter kann supplerast. I 1932 viser han for eit par dokument til ei samling med aktstykke og notat som Edv. Bull etter ei ferd i Nordtyskland prenta i 1927; i 1945 har han tilvising berre til eldre utgåvor etter arkivstaden, og Bulls artikkel i Bergens historiske Forenings Skrifter er ikkje ein gong med i litteraturlista. No er det nok so at dateringane og opplysningane um prentestaden er noko uheile eller stundom misvisande hjå Bull; men Brattegard burde like vel ikkje gått framum eller late vera å granska opplysningane hjå Bull. Han har i minsto med eitt originalbrev (Bergen 6. okt. 1490), som eg ikkje finn hjå Brattegard; dette har m.a. ordet «Rotscheringe». Bull nemner elles fleire vidissor som eg ikkje ser i liste II hjå Brattegard, soleis s. 129 eit brev (original?) frå 1477, s. 192 eit brev Bergen 12. august 1502 («in Sunthmorde»; «de Kopsteuen») og s. 196 brev 13. oktober 1502 («de verboden Øylande»). Bull sejer sjølv at han ikkje har granska heile tilfanget, og det spørst um ikkje Brattegard hadde kunna auka talet på både utgåande originale brev og på avskrifter. Ein saknar eit fullstendig kritisk kjelderegister for Bergenskontor-brevi. Eg fester meg ved at originalbrev 19. mai 1443 (Norvegica 59 i Lybeks Staatsarchiv) må svara til avskrift same dag (Misc. Berg., same stad), prenta i Hanse-reesse og deretter i NgL. 2 I s. 248; her finst ord som «byevoget» og «dat land dat geheten is in deme norneschen almenningesting». Det ser elles ut til at der i NgL. er prenta etter avskrifter fleire dokument som torde ha interesse for emnet. Soleis er i NgL. 2 I, s. 253 nemnt avskrifter av klagor som den tyske kaupmann i Bergen har sett fram. S. 251 same stad refererar (eller skriv av) Jacob Dus, som var skrivar for Bergenfararane i Lybek, klagemål i saki mot Olav Niklisson; her finst ord som «gardekop», «mungaot», «husfrede», «leytanger».

Naar Brattegard legg so stor vekt på å få originaldokument til grunnlag for sine granskingar, so syner dette at hans fremste tanke er å skildra det lågtyske målet etter dei ulike dialektale tradisjonar i millomalderen ved Bergenskontoret. Men her spelar terminologien so stor rolle at det var vel forsvarlegt å draga inn vidissone eller avskriftene, av di desse ikkje er so mykje yngre, endå sume av dei kann ha norske avskrivarar.

Med vilje har Brattegard vel skote ut kjeldor som den fyrr nemnde Christian von Gerens krønike. Herifrå har Bruns i 1900 ord som «Garpekunne», «vor to Fenden tho» etc.

Eg er slett ikkje klår over grunnen til at Brattegard ikkje umtalar eller registrerar eller nyttar eit anna slag av kjeldor, nemleg brev av Bergenfararane i Lybek. Bruns har gjeve ut ei stor mengd av desse, serleg testamente, og det av folk som tydeleg har kjent seg heime i

Bergen og difor testamenterar gods til personar, kyrkjor og andre institusjonar i Bergen. Brattegard har eit par stader tilvising til brevi og tek med nokre termini derifrå, soleis »scarpenhut» og «velvrasvel», men ikkje alle ord som Bruns registrerar; eg nemner »batstove», «lochbók» eller «lagebók», «lop» (smør, 1514), «lyse», «schippunt». I dei mange kjøpebrev og rettshandlar um tilhøve millom Bergenfararane i Lybeks rettsprotokollar ser eg tilskot både til den tyske og den bergenske målsoga. Brattegard har noko derifrå med tilvising til Bruns, og nemner etter «Urkundenbuch der Stadt Lübeck» ei «Bergener kopmansbók», som me elles ikkje fær høyra noko um.

Eg skal gjera nokre merknader til ordtydingane.

S. 106 har Brattegard retta den mistolking som professor Oscar Alb. Johnsen har kome til å gjeva verbet «gilde» i registret til NgL 2 I. Men alt Bruns har her den rette tyding, og det kunde vore upplyst at Johnsen sjølv same stad har tolka ordet »gilding» rett, jfr. NgL. 2 I, rettarbot 4. des. 1444.

S. 109 har Brattegard visstnok gått ifrå si tidlegare (1932, jfr. ogso Norsk tidsskrift for sprogvidenskap VII) samanstilling av »rackvisch» og «rakelvisch» med rakafisk.

S. 110 er «schuteshude» (står saman med «ossenhude») ikkje tolka; han viser til Bruns, som gjev tydingi Schuhleder med spyrjeteikn.

S. 111 er «Segenvel» og «Segenlamvel» oppførde utan tilvising.

S. 120 er etter «Gartenrecht» umtala «de geste». Ein kann ikkje lata vera å tenkja på dei «gestir» som fleire gonger er umtala både i Hirdskrå og rettarbøtene.

S. 157, jfr. s. 64 er «certer» sett saman med fransk «chartre». S. 161 finn ein «Serter» utan døme; s. 172 er Serter avleidt av engelsk charter. Formi heng saman med holl. «(h)erte», jfr. certeparti, charta partita.

S. 173 er i døme paa bruk av ordet «lochding» og ordet «tachsettete» (pret.) med; denne viktuge terminus vantar i ordlista. Eg legg attåt at ordet takmark ogso finst i ei umsetjing (transsumt) 1350 av privilegiebrev 1347 i formi «tickmart» (NgL. 2 I 292).

S. 23 er Brattegard komen til å ta «j tunnam butiri» saman med «in potu dictu munghaat» (1368) som døme på innblanding av talemålsord, — um han ikkje her kanskje skulde ha tenkt på ordet «tunna».

So nemner eg at der rettskrivingi er umhandla burde bruket av *Ff* i framljod vore nemnt (s. 57).

S. 50 og 52 er det tale um høgtysk innverknad. Her kunde det vore sagt noko um $d > t$ i utljod og um overgangen $t > tz > z$, s, jfr. «Segenvel»

Dei norske ordi har gjerne talemålsform, ofte nyare, som Brattegard nemner nokre døme på. Han viser for formi «Garen» v.s.a. «Garde» til Seips målsoge. Dei døme Seip har frå 13. hundradåret gjev ikkje grunnlag for å tru at ordet er lånt i denne form so tidleg. Det same gjeld ei form som «Matmor», «in deme Goltschoon», «øre».

S. 24 vilde eg ha skrive Erlendsson, ikkje Erlandsson.

Ordet skúta kann vel ikkje förast attende til ei grunnform *skütiön (s. 169, sjå Olson og Hellquist).

Eg skal so gjera nokre merknader til andre bandet.

Band II er ei utgåve av «Måschop bók» frå Jakobsfjorden, med 32 skriftbilete (desse er og samla i siste bolken av Brattegard's «Skriftprøvor frå det hanseatiske kontor i Bergen 1406—1760», Bergen 1947); dertil kjem ei utgreiding um skrivarhendene, dei ortografiske reglar hjå kvar einskild skrivar, med jamførande utsyn over visse drag i ljodverk og bøygning; ei stutt liste over viktugare termini med uttyding avsluttar utgreidingi.

Utgåva ser ut til å fylgja handskriftet tolleg vel. Eg har gjort nokre stikkprøvor etter originalen og skal gjera eit par merknader.

S. 14^x «Anno 82 ... hefft» les «... heff».

S. 27^x (orig. s. 53 b) vantar «Anno» fyre «88».

S. 14^x (23 a) etter «4 ganckbar» vantar «daler».

Eg er uviss um Brattegard skil rett millom store og små bokstavar; soleis les eg s. 14^x (23 a) stor *V* i «vnbotzman».

Avstyttingar er ikkje alltid rett oppløyste, soleis er s. 1 rad 4 prenta «4 st mels» for «stx».

Brattegard har sett upp liste over dei ulike hender som skiftest i bokføring, i alt 62. Her er eg mykje usamd med han, etter den stutte prøving eg har gjort av originalen. Dei talrike skriftprøvor (32) hjelper godt til med kontrollen. Talet på skrivarar kann heilt visst reducerast sterkt. Hand 3 må soleis gå ut, er=hd. 1. Hand 2 (Gerdt Bolte) har skrive fleire stader enn Brattegard har set, er kanskje=hd. 4. Hand 9 trur eg er den same som hand 13, o.s.b. På hi sida er å nemna handskriftskifte som ikkje er gådde. S. 13^x er det skifte i rad 4, der hand 7 tek til, so kjem 2; etter ordet «Entffangen» byrjar hand 6, som ved «Anno 1581» vert avløyst av hand 2. S. 19^x (orig. 34 a) er med ei sjølvstendig hand, som og kjem fram andre stader. S. 26^x er 4 rader (orig. 51 a) med denne handi, sameleis kanskje s. 30^x.

Eg vil segja at den språklege karakterisering av kvar av dei 62 (som eg trur: langt færre) etter dette er for oppkløyvd. For hendene 1—5 eller 9—13 fell dei innbyrdes likskapane millom skivarindividualitetane mykje saman. Eg trur at eit grundigare studium av både skivarhendene og av dei ortografiske drag her burde vore gjort, um ein vil nå fram til sikker individualisering. I den mosaik av kryssande vanar og reglar som kvar hand fylgjer, har individualitetane gjort sine utval. Fleire av skrivarane er identificera til namngjevne personar, og målet deira er heimfest. Eg trur ein burde ha gjort noggrann jamføring med hender og rettskriving i dei tvo andre bøkene («Gartenrecht», B. Mus. 213, og «Gesellen boeck», B. Mus. 212) som fyrr er utgjevne; i Brattegard's «Skriftprøvor» er 212 representera med 7 og 213 med 5 facsimilia.

Eg kann i det heile segja at band II av dette verket, burtset frå det at det gjev eit historisk viktugt og forvitnelegt materiale i ei vitskapleg godt opplyst form, ikkje har det sjølvstendige verd som band I. Til å få eit godt bilete av det tyske målsamfund i Bergen treng ein ogso ei gransking av brev og aktstykke frå den fyrste tid etter reformasjonen, og ein må fylgja dei tyske måltradisjonar nedover til vår eigi tid.

Eit merkeleg drag ved det lågtyske skriftmål i seinare tid er at det

har ei meir einfeld rettskriving enn det vanlege høgtyske skriftmål. Men det ser ut til at ogso den høgtysk som er skriven i Bergen sidan reformasjonen, er mykje einfeld og har mindre av den vanlege tviskriving av *nn*, *ll*, *ff* og *tt* eller uturvande bruk av *h* saman med vokal og konsonant.

Stoda åt det tyske målet etter det norske kontor vart skipa i 1754, er ikkje vidare opplyst. Skriftformi var høgtysk, og presten i den tyske kyrkjelyd preika på høgtysk radt til Storjohanns tid (1866). Men det er trulegt at talemålet hjå tyskarane på Bryggja heila tidi var lågtysk.

Eit underlegt minne etter dette lågtyske mål har ein i eit lite stykke i Vestlandske Tidende (Arendal) VI nr. 37 s. 146 (1837). Det er uppteke etter The Penny Satirist og fortel um Marquisen av Waterford, som kjem i ordstrid med nattvektaren i Bergen da han med frua si skal gå heim frå selskap um natti.

»N. Vægter: «Blungeren steineindeight och rouen docater feyther deucht Bluggeradoon fugger úchtucht»

hvilket er ægte Norsk og betyder:

«I lumpne Søn af en Natmær (a night mare), hvilken Ugudelighed (wickedness) bedriver I med jer Tøite (Trull) paa denne Tid af Natten.»

SIGURD KOLSRUD.

Didrik Arup Seip: Om norskhet i språket hos Ludvig Holberg. 70 s. Fabritius & Sønners Forlag.

Ikke bare litterært, men også språklig sett har Holberg hatt stor betydning for dansker og nordmenn. Ved å nytte det foraktede morsmålet i sine skrifter løste han dansken fra dens husmannskår. Det er klart at et vitenskapelig studium av Holbergs språk har stor interesse. Ikke så få forskere har i tidens løp gitt bidrag til dette studiet. De siste er Peter Skautrup i 3. bind av hans store danske språkhistorie, og Didrik Arup Seip som til Holberg-jubileet i år har utgitt en studie over det norske innslaget i hans språk.

Grunnlaget for avhandlingen danner to tidligere artikler av samme forsker: «Holbergs talemål» (i «Studier i norsk språkhistorie» [1934]) og «Om særnorske elementer i Holbergs skriftspråk» (i «Festskrift til professor Francis Bull» [1937]). Materialet er blitt revidert og supplert med nye opplysninger, men gjør likevel ikke krav på å være helt uttømmende. Det vitenskapelige grunnlaget for en fullstendig undersøkelse av Holbergs språk kan vi først få når den Holberg-ordbok som nå forberedes ved dansk-norsk samarbeid, er avsluttet. En viktig hindring for undersøkelsen vil likevel komme til å bestå: rettskrivningen i hans skrifter er ikke Holbergs egen, men typografenes. Rent ortografiske ting kan det altså ikke legges mye vekt på.

Studiet av norvågismene i nordmennenes dansk i felleslitteraturens tid er blitt en viktig gren av norsk målforskning. Det er etter hvert

vokst fram en hel litteratur om dette emnet i Norge. Foruten Holberg har en lang rekke norske forfattere — fra Absalon Pederssøn til Henrik Wergeland — fått sitt språk sömfart. Det vektigste bidrag har foruten Seip prof. Ragnvald Iversen levert med sin doktoravhandling «Bokmål og talemål i Norge 1560—1630».

Selv om vi ikke hos nordmennene i dansketiden kan spore noen tendens til bevisst forforskning av det danske skriftspråket, röper de allikevel sin nasjonalitet på forskjellige måter. Som nær beslektede språk har jo dansk og norsk så mange fellesdrag at det mange ganger måtte bli vanskelig for en nordmann å skille ut det særnorske. Til det kom at den danske skriftnormen enda på Holbergs tid ikke hadde festnet seg helt. Norske særegenheter i lyd-, formverk, ordforråd og syntaks kunne lettere slippe til uten å stikke for mye av fordi de falt sammen med danske dialektale avvik. Når f. eks. Holberg skriver *et lås* mot vanlig dansk *en lås*, kan en ikke uten videre stemple neutrumsformen som norsk, fordi intetkjønnsformen forekommer i enkelte jyske dialekter og kunne brukes i eldre dansk skriftspråk.

De nordmennene som etter studietiden i Köbenhavn vendte tilbake til hjemlandet og bosatte seg der, hadde naturligvis vanskeligst for å skrive «korrekt» dansk. De snakket sikkert sin egen dialekt i dagliglaget, og deres norske talemålsgrunnlag hadde lett for å slå igjennom i skriftspråket. Dette gjelder bl. a. for dikterpresten Petter Dass i Nordland. Men selv de nordmenn som slo seg ned i Danmark for godt, fikk vansker med å tilegne seg helt en god del av de mest karakteristiske danske lydforhold. Det gjaldt sikkert også Holberg som var voksen mann (24 år) da han bosatte seg i Danmark. En del indirekte opplysninger vi har om hans talemål, peker i den retning at hans dansk bar et sterkt preg av norsk (bergensk). At han brukte sine to norske tonelag, tyder den opplevelsen på som han hadde i 1712, under den store nordiske krig. Da ble han arrestert av danskene som svensk spion. Den gang som nå kunne den alminnelige danske ikke höre forskjell på norsk og svensk. Det er bruken av de to tonelag både i norsk og svensk som dansken først og fremst fester seg ved.

Av Holbergs diskusjon om ortografi i «Orthographiske Anmerkninger» lar det seg også slutte en del om hans uttale. Som nordmann gjør han forskjell på *gg* og *kk*, og et ord som *rygg* vil han skrive etter uttalen med dobbelt *gg*. Her har vi et utvilsomt norsk drag i hans uttale. Når han forsvarer skrivemåten «Mennesket», «Bordet», mot «Mennesked», «Borded», kan det tyde på at han har uttalt *t* her og ikke spirant [d], altså den uttalen nordmenn nyttet når de talte «bokmål».

Rimene kan også fortelle oss noe om Holbergs talemål, men — som Seip sterkt understreker — må vi være ekstra varsomme i vurderingen av dem. For det første nöyde dikterne seg svært ofte med öyerim, og dessuten paret de ikke sjelden sammen ord som bare delvis var rim. Når Holberg rimer *Kone ~ skaane*, *Koene ~ daane*, så er det nok hans bergenske uttale som ligger til grunn; det samme gjelder rim som *Sæder ~ ombeeder*, *heder ~ Stæder*, *Ære ~ regiere*. I flere norske mål (Oslo og

Bergen) har som kjent *e-* og *æ-* lydene falt sammen i en trang *e-*lyd; i Bergen har dette sammenfallet skjedd også framfor *r*.

Vi finner ikke så få grammatikalske norskheter hos Holberg. Jeg nevner: felleskjønn for dansk intetkjønn: *en Blomster*; omvendt intetkjønn for dansk felleskjønn: *et Trolld*; ingen *t* i intetkjønn entall av adjektiv på *-ig* og *-lig*: *et nyttig Lem*; ingen ending i plural i et predikativt adjektiv som står i setningens utlyd: *Hvis de ere ikke vaagen*. (Dette er et bergensk drag); stundom dobbelt bestemmelse: *den store Kongen af Franckerige*; partikkelen av «ekte sammensatte» verber foran objektet: *rydde ud slig Tanke*; gjentakelse av pronomenet: *jeg heeder Jeronimus jeg*; infinitiv uten *at* etter verbet *pleie*: *I veed selv hvad Viin jeg pleyer drikke* (bergensk og til dels annen norsk skikk.)

I substantivbøyningen viser Holberg forkjærlighet for endingen *-er* i ubestemt flertall av felleskjønnsord. Mange ord som etter danske regler skulle ha *-e*, gir han *-er*: *Baader, Dager, Deler, Hatter*. Det er et sikkert norsk drag. Det samme gjelder intetkjønnsord som i bergensk i de fleste tilfelle har fått *-er* i flertall, mens de ender på *-e* i dansk: *Beeder, Blader, Fader, Huuser*. I bestemt flertall bruker Holberg stundom mot danske regler endingen *-ene*: *Buxene, Herrene, Nöglene, Pibene*.

I verbalbøyningen merker en seg imperfekt- og perfekt partisippendingen *-et*: *opoffret, agtet, imponeret, listet, stillet*. Denne imperfektendingen forekommer i noen jyske dialekter, og i eldre danske skrifter kunne en stundom støte på den, men hos Holbergs samtidige fans den neppe. Seip peker på at denne endingen brukes i Bergens bymål, og at «formene på *-et* må være utviklet i bergensk i middelalderen» (jfr. s. 40). Seip har tidligere behandlet spørsmålet om *et*-formenens oppkomst (se Norsk tidsskrift for sprogvidenskap b. VII og b. IV). Han antar at de opphavlig har hørt hjemme i et høyere talemål og i lesespråket, og at *t*-en er kommet inn «zur verdeutlichung des tempus».

Et annet norsk drag i Holbergs verbalbøyning er preteritum på *-dde* i verb som *dödde, spaadde, strödde*.

Seip har også samlet en del norske ord, ordbetydninger og vendinger fra Holbergs skrifter. Det er ord som: *Elv, Fant, Fladebröd, fremsynet, knikke, Pakketel* («bagatell»), *sprenglærd, vande* («vrake»). Preposisjonen *efter* bruker han i betydningen «ved hjelp av»: *Philosophen reyser ham op efter Benene*. Norske vendinger hos ham er f. eks. *op i Dagen, tage paa sig* (for «tage Tøj paa sig») og *rende paa Sköytter*.

De aller fleste norske drag i Holbergs dansk, f. eks. imp. på *-et* og *dde*, subst. flertall på *-er* og *-ene*, dobbelt bestemmelse, partikkel framfor objektet, finner vi igjen hos de andre norske bokmennene i felleslitteraturens tid. Med sin interessante avhandling om Holbergs språk i tale og skrift har prof. Seip føyd et nytt trekk til bildet av norskens kår i dansketiden.

Uppsala 1954.

ALFRED JAKOBSEN.

VEMUND SKARD

Kven er Óláfr Þórðarson Hvítaskálds hrynhentdrápa dikta til ære for?

I saga om Hákon Hákonsson¹ siterer Sturla av bror sin, Óláfr Þórðarson Hvítaskáld, forutan nokre lausaviser 10 heile og 2 halve strofar av eit hrynhent dikt.² Emnet er striden mellom kongen og Skule; men baa fyrstane er omtala i så varsame ordlag at det ikkje er tydeleg kven kvadet er meint å hylla. Likevel har den meining fest seg at det måtte vera Hákon. Finnur Jónsson omtalar kvadet i si litteraturhistorie,³ og nemner at Jón Sigurdsson har meint det er eit kvad om Skule;⁴ men Finnur Jónsson sjølv seier: «Tiltrods for det ikke helt usandsynlige i denne antagelse, er den næppe rigtig;» han meiner diktet må vera til Hákon. Jan de Vries byggjer i si litteraturhistorie⁵ på same føresetnad, og det same gjer Jón Helgason i si framstilling av Norges og Islands digtning i Nordisk Kultur.⁶

Den siste av dei overleverte strofane fortel om slaget i Oslo 21. april 1240, men gjev inntrykk av å vera dikta etter at Skule er fallen — 24. mai. Likevel er det truleg dikta før Olav drog til Danmark, og der hadde han tydelegvis vori ei god stund då kong Valdemar døydde den 28. mars 1241. Olav har nok ikkje vori i Noreg seinare, så vi kan rekna med at kvadet har vorti til sumaren 1240.

Soga om Hákon Hákonsson er skriven etter oppdrag av son hans og ber tydeleg merke av det; sokeskrivaren let det ikkje falla nokon skugge

¹ Her sitert etter Det Anamagnæanske Haandskrift 81 a Fol. Udg. for Kjelde-skriftfondet ved A. Kjær og L. Holm-Olsen, Oslo 1910—1947.

² Den norsk-islandske Skjaldedigtning A II 93—97, B 105—108.

³ II² s. 94—95.

⁴ Han har ei stutt drøfting av spørsmålet i utgåva av Snorre-Edda, Hafniæ 1880—1887, III s. 381.

⁵ II s. 241.

⁶ VIII: B s. 131; 1953.

over kongen. Men også når det gjeld Skule, har han hatt grunn til å vera varsam; han skulle ikkje støyta slike som t.d. kongsmora, dotter til Skule. Også her merkar vi ei viss varsemnd gjennom heile framstillinga. Rettnok ser han heile tida hendingane frå kong Håkon si side, liksom han tydelegvis byggjer på kjelder som høyrer til her,¹ og han legg det ofte nær for lesaren å få både mistru til og uvilje mot Skule.² Og likevel vert det ikkje sagt beint ut noko som er nedsetjande for han.

Dette gjeld ikkje minst der soga omtalar striden mellom dei to fyrstane. At helten vert ståande utan skuld, seier seg sjølv; men det same gjeld i grunnen også opprøraren. Helst får lesaren det inntrykk at det ikkje er nokon av dei som har ansvaret. Det har stormennene, rådgjevarane. Dette vert oftast sagt i heilt ålmenne vendingar, og det vert sjeldan nemnt namn; men meininga er tydeleg.

I denne samanheng høver det godt, det utvalet Sturla har gjort av strofane åt broren. Påfallande ofte talar Olav med uvilje om stormennene. Når det gjeld fyrstane sjølve, må dei orsakast; det er karakteristisk at Olav kallar dei baa for *ungir* (strofe 3.1) endå så seint som i 1233, då Skule var midt i 40-åra. Og då skalden i strofe 6 er inne på sjølve oppreistplanen, vert heller ikkje her personen Skule dregen fram. Sturla si meir utførlege framstilling av dette har meir brodd mot Skule;³ men i Olavs strofe vert det berre tala om *fláræði* utan at det vert sagt kven sitt *fláræði* det gjeld. Og det er ikkje Skule personleg det er tale om i denne samanheng; *ofund manna* er det som valdar fredsbrotet. Det er hovdingane i landet han meiner, og mot dei er han spitig: Dei kunne ikkje avvenda krigen, «endå dei seiest vera rådkloke.» Alt tidlegare (strofe 3.4) hadde han sagt kva det var sume av desse stormennene nytta sin klokskap til: krig var det dei stunda etter.

Dette siste har serleg adresse til dei mektige menn hos kongen, og i det heile finn vi i dei overleverte strofane at det er deira skuld det serleg er lagt vekt på.

Alt i andre strofen er det tale om korleis Håkons folk går i rette med jarlen på møtet i Bjørgvin i 1233. Skalden har ikkje hatt samhug med klagemåla deira. *Hófsk önn af því lendum mönnum*, seier han; lendumennene fekk strev, dei fekk nok å gjera med det: Det vart ei vanskeleg oppgåve for dei å prova skuldingane sine; jarlen visste å svara for seg.

¹ Jfr. H. Koht: Um kjeldegrunnlage for soga um Håkon Håkonsson. (Norsk) Historisk Tidsskrift 1927. Femte Rekke 6 s. 16—30.

² Jfr. H. Koht: Skule jarl. (Norsk) Historisk Tidsskrift 1924. Femte Rekke 5 s. 428—452.

³ Soga s. 504.

Også i strofe 3 er det dei krigshuga kongsmennene som kjem med harde skuldingar mot jarlen; men det er jarlen som har æra av at det vart semje. Slik som Olav har bygt denne strofen opp, kjem motsetninga til å springa i augo: kongsmennene stundar etter krig, Skule derimot legg heile si sak inn under kongens avgjerd. Dersom dette siste ordlaget — *lagði alt sitt mál í kné lituðs stála* — inneber at han røyndleg har mätta gjera det som i saga vert kravt av han, har det vori ei heller hard audmyking han her har mätta tola. I saga seier nemleg Gunnar kongsfrende: *Oss þikur þu skylldugur til hlydni við konginn, ok leggir af þier yfirklaedin ok fallir til fota kongi, ok gef þic oc allt þitt mal í kongsinns valld ok myskun.*¹

Skule *seldi várar*, seier Olav, han gav kongen truskapslovnad, stadfest ved eid. Hos Sturla heiter det: *Sidan for erkibyskup millum ok adrir byskupar, ok fengu sætta þa eptir þui, sem konginum líkadi, ok selldi jarl þar festu til.*² Olav talar i denne samanheng om Skule som den kloke jarlen.³

Men kongsmennene vil ikkje tru han (strofe 4). Etter samanhengen er det tydeleg at det er på kongssida ein finn dei menn som er *snefrir vinir hvárskis*: dei sløge rådgevarane som ikkje er sanne vener av nokon av fyrstane. Det er desse folk som seier at jarlen ikkje vil halda ord. *Enn* ber dei mistanke mellom kongen og jarlen, altså: «på ny» eller «no som før». Ovundsykje, krigslyst og svikferd er karakteristisk for desse folk, — dei som ber det eigenlege ansvaret for ufreden.

Og den *árskapðan grun* det her er tale om, den er borte, *er fúnnusk snarir bragningar* (strofe 5.3—4). Olav er fullt på det reine med kva dette inneber: mistanken mot Skule toler ikkje dagsljuset.

Når Olav så kjem til sjelve fredsbrotet og den rolle Skule spelar i det, nyttar han så varsame ordlag at det snautt kunne gjerast meir velviljukt av ein skald som sjølv er hjå kongen:

*Hauksnjallr tók þá hersa stillir
hæra nafn en mundang væri.*

Skule er den som Olav har samhug med. Skule er den han har fylgt det meste av den tid han har vori i Noreg; ja, dersom det er rett som

¹ S. 477. 3—5.

² 477. 13—15. *Selja e-m festu* finst ikkje i ordbøkene, men må tyda: gje bindande fråsegn, i denne samanheng: fråsegn om truskap, — svarande til *fá e-m festu* i Saga Óláfs konungs hins helga, 1941-utgåva s. 308. 10 og Heimskringla, 1911-utgåva s. 296. 24—25.

³ Jfr. E. A. Kock i Notationes Norroenæ § 2279, Lund 1932.

Bj. M. Ólssen har framstelt det¹, er det berre eit slumpehøve som gjer at han i det heile kjem til kong Håkon. Det ligg nær å tenkja seg at han ikkje har komi til å stå seg godt med kongspartiet. Ein av dei lendmennene han hadde sikta til i strofe 2.6, var den mektige Gaut Jonsson på Mel, — ein mann som jamvel Sturla måtte nemna mellom dei som i 1238 hadde gjort mest til å spilla venskapen mellom fyrstane.² Vi ser at Olav ikkje har gløymt denne mannen. I den grammatiske avhandling han seinare utarbeidde, har han teki med det spotteverset som Snorre ved dette høve laga om Gaut, og i si forklaring til den samanlikning som finst i denne strofen, gjer han ein påfallande merknad: *Her er oeginlig líking milli Óðins ok nokkurs illgiarns manz.*³ Etter at Skule er fallen, er det Gaut og andre *snæfrir vinir hvárskis* som er dei fremste i landet; og når Olav alt stutt tid etter dreg bort frå Noreg for aldri å koma att, har det nok samanheng med hans innstilling til desse mennene. Olav kom ikkje — slik som Sturla — til å oppleva nokor utsoning med dei; han ville vel òg hatt vanskelegare enn broren for å tala dei etter munnen.

Det er Skule som for Olav er den store hovdingen, — eit inntrykk som naturleg kunne festa seg hos ein samtidig, ikkje minst når han sjølv hørde til krinsen ikring hertugen. Skule er *fremstr at jofnum byrdum* (strofe 12.5—6), — eit diplomatisk uttrykk som kvar kunne leggja det han ville i etter som han rekna Skule eller Håkon som rettboren til kongekrona. Men den han stridde mot, hadde *gæfa*.

Ordet er nytta i 10.7, i skildringa av slaget i Oslo, og det har vori usemje om kva ein skulle leggja i det. Lina lyder:

hlífarlauss vá gramr með gæfu,

og Finnur Jónsson omset: «fyrsten kæmpede uden skjold (beskyttet) af sin lykke.» Men E. A. Kock karakteriserer⁴ denne omsetjinga som «Onyttig tillkrångling», og seier: «*Með gæfu* betyder «med lycka», «lycko-samt», «framgångsrikt».

Vi finn ein parallell til dette i saga om Magnus den gode i Morkinskinna.⁵ Her heiter det om kongen at han *geck vndir vopn heidinna manna hli-falaus og þorde eingin vopn aa hann ath bera. so hlífde honum guds myskunn*

¹ Den 3. og 4. gram. afh. i Snorres Edda. Udg. for Samf. Kbh. 1884. S. XXXIV.

² Soga s. 499. 6—9.

³ Bj M. Ólsen i nemnde avh. s. XXXVI; jfr. 116—117.

⁴ Notationes Norrœnæ § 2280, år 1932.

⁵ Finnur Jónssons utg. for Samf., Khb. 1932, s. 46. 29—31.

og *arnadarord fodr hans*. Det er greitt kva söga meiner: Den som er i pakt med Gud og den heilage Olav, kan strida utan det vern som andre treng.

Det er det same som gjeld kong Hákon. Han hadde *gæfa*. Olav har visst at hans læremeister i diktekunsta, farbroren Snorre Sturlason, alt for lenge sidan hadde slegi det fast i sitt store hyllingskvad til bae fyrstane:

*vindræfrs þofurr gæfu
oðlingi skóp ungunum.¹*

Det er grunn til å leggja merke til korleis dette ordet vert nytta i söga. Fleire stader talar Sturla om korleis denne gudgjevne lukke-evne gjer at alt går vel for kongen. Ein annan stad i skildringa av Oslo-slaget høyrer vi om korleis kongen ved Guds miskunn vert berga or den største fare, — det òg er på St. Hallvarðs kyrkjegard: *Hann var þa haskasamliga kominn, er hertugi var fyrir ofan med marga menn, en fullt gardzhlidit aa baki þeim af Vorbelgium. Giordi gud þa miskunsamliga vid konginn, er huorigir redu aa hann, þuiat ef adrir huorir hefði aa radit, þa væri hann skiott i forrade ok þeir menn, sem med honum voru.*² Liknande ting hender gong på gong: Gud syner si miskunn mot han ved å halda si hand over han; ja, det har vori slik heilt sidan den gongen då birkebeinane måtte fara i løynd med kongsbarnet tvert gjennom heile landet midvinters tid. Hans *gipta* syner seg på ein ny måte då han vert konge,³ og Sturla brukar ordlaget *sem jafnan* i samband med Guds miskunngjerningar mot kong Hákon.⁴ Ein stad⁵ der han har fortalt om ein stor brand i Bjørgvin, seier han at lauselden vart sløkt *med Guds myskunn ok kongs giptu*, — den same karakteristiske samanstelling som V. Grønbech har peika på.⁶

Dette er bakgrunnen for Olavs ord i 10.7. Kongens *gæfa* er den lukke-lagnad som Gud har fastlagt for den mann han har utpeika til si gjerning, — til det storverk Sturla omtalar fyrst i söga.⁷ Det er denne guddomlege gåve Hákon nyt godt av gjennom heile livet; det er den som gjev han framgang og siger.

Denne *gæfa* gjer at han kan strida *hlífarlaus*.

¹ Háttatal 12, Skj. A II 55, B 64.

² Söga s. 563. 6—11.

³ Hákonarkvíða str. 4—6; Skj. A II 109—110, B 119; söga s. 321—322.

⁴ Söga s. 450. 7.

⁵ Söga s. 609. 14.

⁶ Lykkemand og Niding s. 153; der siterer han *med fulltingi guds ok giptu Ólafs konungs* etter Hallfredarsöga.

⁷ 298. 2—12.

Ser vi på Sturlas framstilling av den kampen på St. Hallvards kyrkjegard som Olav omtalar i strofe 10, finn vi ikkje sagt at kongen stridde *hlífarlauss*. Det heiter at kongen gjekk djervt fram: *het kongr aa mennina, at fram skyllði ganga undir merkit. Geck hann þa sialfur einna manna fremztr.*¹ Deretter siterer Sturla to strofar av si eiga Hákonarkvíða,² der han seier: *Geck allvaldr ... merkjum fyrri*, og at mennene fylgde etter han. Så har han eit par setningar om striden, og endeleg siterer han Olavs strofe 10. Men også Olav nyttar det ordlaget at kongen stridde *frammar merkjum.*³

I poetiske kampskildringar vert det ofte sagt at helten går fram framfor merka eller skjoldane. Guttorm sindre seier at Hákon den gode gjekk *framarr merkjum*;⁴ elles finn vi ordlag som *fram gjeck hann fyr hlífar*,⁵ *óð í styr stríðum ... fyr skjöldu*⁶ og *Geck skarpr Þórðr | fyr skjöldu fram.*⁷

Både Fritznors ordbok og Hj. Falk: Altnord. Waffenkunde⁸ gjev døme på *hlíf* brukt om livdarvåpna — skjold, brynje og hjelm — under eitt; og ordet er brukt om livd mot våpen reint ålment i Landnáma: *var a Fitivm með Hakoni konvngi ok skar ravf a vxa hvð ok hafði þa hlíf.*⁹ Men ordet kan ha heilt ålmenn tyding: livd («beskyttelse»); Fritznor gjev mange døme, og av andre kan nemnast det juridiske *hlíf pinunnar* om det at straffa er vern for påbodet så det ikkje vert broti,¹⁰ og at forfattaren til Óláfs drápa Tryggvasonar bed Kristus om *hlíf* for den falne kongen.¹¹

Denne ålmenne tyding av *hlíf* synest vera den opphavlege.¹² Dertil svarar at *hlífarlauss* kan ha ei ålmenn tyding: forsvarslaus. Det heiter i Gyðinga saga: *Sidan er ver mistum höfðingia vars Jude. er ongum var líkr. þa erom mer hlífar lausir. fyrir agangi Bachides.*¹³

Den same ålmenne tyding har vi i det dømet frå Morkinskinna som

¹ S. 559. 2—4.

² 17 og 18; Skj. A II 112—113, B 121—122.

³ Str. 11. 4.

⁴ Hákonardrápa 8; Skj. A I 63, B 56.

⁵ Jómsvikingadrápa 24; Skj. A II 6, B 6.

⁶ Atloguflokkur 1; Skj. A II 87, B 99.

⁷ Orvar-Odds saga, str. VII 21 i Skj. A II 302, B 321.

⁸ Skr. utg. av Vid. selsk. i Kra. II. Hist.-Filos. Kl. 1914. No. 6. S. 139.

⁹ Finnur Jónssons utg., Kbh. 1900, S. 81. 25—26.

¹⁰ Glossaren til Norges gamle Love.

¹¹ Strofe 28, Skj. A I 578, B 574.

¹² Jfr. Hj. Falk nemnde stad.

¹³ G. Þorlákssons utg., Kbh. 1881. S. 37. 18—20.

vi siterte s. 4—5. Her var ordet (i forma *hlífalauss*) nytta om kongen såleis: Før slaget *steypir Magnus konungr af sier brynionne er hann var j*; under slaget heiter det at han *hafde huorke hialm ne brynio og ongua hlif*; og det er dette som samanfattande er kalla at han *geck vndir vopn heidinna manna hlifalaus*.¹

Det kunne då sjå ut som om Olav med *hlífarlauss* har vilja seia at kongen var så langt framme i striden at han var utan livd — d.v.s. den livd som fylkinga gav. Men samstundes er det verdt å merka seg at der kong Magnus strider *hlífarlauss*, er han også utan brynje.

Det er sjøelve Arnórr jarlaskáld som går god for at kongen ved dette høve *varp brynju*.² Men kongen som kastar brynja før striden, møter vi tidlegare òg. Eyvind skáldaspillir seier om Hákon den gode i slaget på Stord at han

*hrauzk ór hervøðum,
hratt á vøll brynju*.³

Kan ein rekna med at Olav har kjent til det som Eyvind og Arnórr her fortel om dei to kongane?

Når det gjeld Olavs kjennskap til skaldediktinga, er vi så heldige at vi frå hans eiga hand har eit arbeid som gjev eit inntrykk af kva for skaldar han har hatt best kjennskap til. I si grammatiske avhandling siterer han med namns nemning ikkje mindre enn 34 skaldar; og her finn vi både Eyvind og Arnórr mellom dei som har fått breiast rom. Dei aller fleste er representerte berre ved eit einaste sitat; men Eyvind er av dei som er sitert to gonger. Og Arnórr er jamvel ein av dei han nyttar oftast; bortsett frå Olavs eigen læremeister Snorre er det berre Egill Skalla-grímsson som er rikare representert i Den tredje grammatiske avhandling. Olav har kjent dikt av Arnórr som ettertida kjenner berre gjennom Olavs sitat; og av hans fyrste Magnús-drápa, den vidgjetne i hrynhent, har han ikkje mindre enn tre sitat.

Også ut frå dette er det då all grunn til å tru at Olav har visst kva desse eldre skaldar har sagt om kongane som kasta brynja før striden, — også bortsett frå at han rimelegvis har kjent til det frå sjøelve forteljingane om desse tilburdane. Og han har kunna rekna med at forteljingane om desse vidgjetne slaga — på Stord og på Lyrskogheia — ikkje har vori ukjende for tilhøyrarane hans heller.

¹ S. 43. 24—25; 44. 39—40 og 46. 29.

² Magnúsdrápa, drottkvætt, 10; Skj. A I 340, B 313.

³ Hákonarmál 4, Skj. A I 65, B 57.

Det er mogleg at ein i denne samanhengen kan nemna enno ein fyrstehelt frå gamletida: Håkon jarl i slaget i Hjørungavåg. Tindr Hallkellsson (som Olav forresten ikkje siterer) skal sjølv ha vori med i slaget og har truleg dikta si Håkonardrápa ikkje lenge etterpå. Han talar om korleis det var *pás brynju Vidurr* (krigaren, Håkon jarl) *vard at kasta hringfjúm Hanga hrynserk* (brynja).¹ Men her er situasjonen for så vidt ein annan som Håkon jarl synest ha vori nøydd til å kasta brynja; det skjer då også under kampen, ikkje før slaget tek til. I ein seinare strofe let også skalden oss forstå at brynja hadde vorti øydelagt i striden (3.4—8).²

Vi har her gått ut frå at skaldane har fortalt noko faktisk når dei seier at kongen kasta brynja. Når det gjeld kong Magnus, er det ikkje vanskeleg å tenkja seg at det verkeleg har hendt: kongen er i den alderen då ein lettast kan tru han til noko slikt, og han har vori fyllt av siger-visse etter at far hans, den heilage Olav, hadde synt seg for han i ein draum. Vi kan såleis ikkje fylgja Jan de Vries³ når han går ut frå at «das stolze *varp brynju*» er eit reint litterært drag, innkomi på grunn av påverknad frå ein strofe av Sigvat. Rettnok ser det ikkje ut til at Arnórr sjølv har vori med i dette slaget; men hans drápa er dikta berre få år etter. Og jamvel om han elles brukar sterke overdrivingar, t.d. når det gjeld mengda av falne fiendar, gjev ikkje dette grunn til å tru at han skulle ha våga seg til å rosa kongen personleg for våpenbragder som så mange måtte vita at han ikkje hadde utført. I sin prolog til kongesogene seier Snorre nokre ord om korleis ei slik form for rosing ville verka; og jamvel om det her er tale om ei erfidrápa, må vi tru at hans ord gjeld her òg: *þat væri þá háð, en eigi lof*.

På same måten har vi meint det har faktisk grunnlag når Eyvind — som sjølv var med i slaget på Stord — seier at Håkon kasta brynja. Det er heller ikkje i dette tilfelle noko urimeleg i det, Håkon var ein kjempekar og framifrå stridsmann. Det spelar i denne samanheng inga rolle at Ágrip-forfattaren ikkje synest ha kjent til denne tradisjonen, men fortel at den pila som kongen — rett nok på eit seinare stadium av kampen — fekk i armen, råka ein plass der brynja ikkje gav livd. Både Fagrskinna-forfattaren og Snorre siterer Eyvinds strofe og tek det opp att: kongen hadde kasta brynja då striden byrja. Seinare tider har òg rekna med at dette skalde-ordet har grunnlag i noko faktisk; no nyleg

¹ Str. 1, Skj. A I 144—145, B 136.

² Jfr. Jómsvíkinga saga efter Cod. AM. 510. 4:to utg. af Carl af Petersens, Lund 1879, s. 81. 29—31.

³ Über Arnórr jarlaskáld, Arkiv f.n.f. 67, 1952, s. 162 og 174.

har såleis Ludwig Wolff¹ med utgangspunkt i desse orda funni betre samanheng i heile strofen: Den gladlyndte kongen skjemtar med mennene sine, han skal verja landet, seier han, d.v.s. forsvara landet eller — med dobbelt-tydinga av ordet *verja* — kle, «bekteiden», landet, — og kastar sine egne herklede i marka.

Det kunne då liggja nær å tenkja seg at Olav med *hlífarlauss* kort og godt har meint «brynjelaus». Språkleg skulle det ikkje vera noko i vegen for å omsetja ordet slik. Fritznerns ordbok nemner rett nok ikkje denne tydinga serskilt; men av døma hans er det to som ikkje godt kan skjønast på annan måte. Det gjeld det fyrste dømet han viser til,² der dei menn som er kalla *hlífarlauser* er nemnde i motsetnad til dei som Svein Yngvarson hadde lati *herklædast*. Det andre dømet er det fyrste som Fritznern siterer: *ek læt fallast á saxodd mínn hlífarlauss*.

Men dersom vi held fast ved at skalden — her kanskje endå meir enn når det gjeld den avlidne Magnus den gode — ikkje har kunna fortelja noko som kunne verka som *háð, en eigi lof*, då vil også denne forklaringa valda vanskar. Ho høver ikkje godt med det vi elles veit om kongen. For jamvel om «Håkon svevn» endå ikkje har vorti «Håkon gamle», er han i alle fall over alderen for den største våpendugleik. Og heile inntrykket av kongen — bokmannen og latinaren — samstavast ikkje med tanken på uvanlege våpenbragder. Det vert naudsynt å sjå etter ei anna forklaring.

Det kan vera av interesse her å gjera ei jamføring med eit tilsvarande drag i tradisjonen om Olav Haraldsson i slaget på Stiklestad. Tilfanget er lagt til rettes av Anne Holtsmark i artikkelen Sankt Olavs liv og mirakler.³

Stutt tid etter at Olav var skrinlagd i 1031, ser det ut til at dei geistlege har sett opp eit officium, — ein kollekt til bruk ved den Olavsmessa som vi høyrer omtala i Sigvats *Erfiðrápa* berre nokre få år etter skrinlegginga.⁴ For det meste er Olav her skildra ved sitat frå Jesus Sirachs bok; men det som har interesse i denne samanheng, er ei utnytting av den allegorien som Paulus brukar i Efesarbrevet, og som byrjar med desse orda: *Induite vos armaturam Dei (6.11)*.

¹ Edda, Skalden, Saga. Festschrift zum 70. Geburtstag von Felix Genzmer. Hg. von Hermann Schneider. Heidelberg 1952. S. 104.

² Jfr. Yngvars saga vídförla, utg. för Samf. av Emil Olson, Kbh. 1912, s. 36. 7—10.

³ Festschrift til Francis Bull. Oslo 1937. S. 121—133.

⁴ G. Storm: De ældste kirkelige Optegnelser om St. Olav. Theologisk Tidsskrift for ... Norge. Tredje Række. 3. 1891. S. 153—162.

Det heiter nemleg i officiet: *Beatus vir, cuius capiti dominus coronam imposuit, muro salutis circumdedit. seuto fidei et gladio muniuit. Dei siste orda har sitt grunnlag i Efes. 6.16 om scutum fidei og 6.17 om gladius spiritus.*

Dette synest vera ein av føresetnadene for framvoksteren av eit forvitneleg drag i Olavslegenda: den livdlause krigaren. Enno er det ikkje sagt at han strider utan forsvarsvåpen; men ved skildringa av kongen er det — naturleg nok i denne samanheng — lagt vekt på hans åndelege våpen.

Fyrste steget herifrå kan vi konstatera i Olavslegenda slik som vi onn ho både i den stuttare form i Acta sancti Olavi regis et martyris fig i Passio Olavi. Her finn vi ei meir sjølvstendig skildring, og meir utførleg. Det vert fortalt om korleis kongen vender tilbake frå Gardarike og bur seg til striden, og her får skildringa meir karakteren av situasjonsbiletet: *Indutus igitur lorica fidei¹ et accinctus gladio spiritus, quod est verbum dei.² Sameleis lyder orda i Passio Olavi.³*

Denne skildringa har vi også på norsk, nemleg i ei preike for Olavsdagen, og her har den paulinske krigar-terminologien gjevi enno eit tilskot til biletet av gudsmannen som strider med åndelege våpen. Det heiter her: *bió hann sic þa til holm-gængu sem ravustr ridare. Olav er Guds ridari*, som i Geisli,⁴ der Einarr fortel om Olav på Stiklestad. At *Guds ridari* er det same som miles Christi Iesu hos Paulus (2. Tim. 2.3), viser omsetjinga av Isidors *De conflictu vitiorum et virtutum*, der *guds ridare* svarar til militans Deo i 2. Tim. 2.4.⁵

Deretter held homilia fram: *Nu bryniade hann sic fyrst með hæilagre trv. en með travusti guds þa lifði hann sér. gyrðr því sverði er guds orð hæitir. snarpæggiado ok sar-bæitu.⁶*

Det ser ut til at framstillinga av Olavs herbunad etter kvart har komi til å bli forstått i heilt konkret meining. Legenda talar ikkje om andre forsvarsvåpen enn dei åndelege, det måtte liggja nær å tenkja seg at denne underfulle Guds stridsmann ikkje har nytta andre. Det er dette synet som kjem til orde i Ágrip og i Den legendariske Olavssaga. Her

¹ Jfr. 1. Tess. 5. 8.

² Monumenta Historica Norvegiæ, ved G. Storm, Kra. 1880. S. 131. 3—4.

³ Passio et Miracula Beati Olavi. Ed. F. Metcalfe. Oxford 1881. S. 72. 8—9.

⁴ 18. 6; Skj. A I 462, B 431.

⁵ Leifar fornra kristinna fræda íslenzkra; Þ. Bjarnarson, Kph. 1878. S. 181. 21—23.

⁶ Gamal norsk homiliebok. Ved G. Indrebø. Oslo 1931. S. 111. 2—5.

er steget teki heilt ut: *hann hafði sverð ihendi. enn hvarki hafði hann hialm ne brynio*;¹ og: *Olafur konongur hafði sværd ihændi sér i andvæðri fylcingu oc orrostone. En hvarke hafði hann hialm ne brynju*.²

Den tanken at kong Olav faktisk stridde utan livdarvåpen den gongen han fall som *frum-vátr í Norége hins hásta konungs*, som homilia seier, den har tydelegvis tidleg teki til å vinna fram. Tanken kan også ha fått stønad frå ting som har vorti fortalde om korleis kongen stridde i sin siste strid. Vi har overlevert nokre strofar som Tormod Kolbrunarskald dikta like før han døydde, og i ein av desse fortel han om kongen. Der heiter det:

*Elpolla sák alla
Jólfrúðs nema gram sjalfan
..... í fastri
fleindrífu sér hlífa*:³

eg såg alle stridsmennene — med unnantak av kongen sjølv — liva seg (med skjoldane) i den harde striden. Vi ser Tormod påstår ikkje at kongen ikkje hadde livdarvåpen; men det ordlaget han brukar, er slik at det gjennom munnleg overlevering lett kunne koma til å føra tankane i denne leia: han livde seg ikkje (med skjolden) — han brukte ikkje livdarvåpen — han hadde i det heile ikkje noko forsvarsvåpen; det var med han som med andre martyrar og heilage menn.

At dette etter kvart må ha vorti ålgjengd tru, finn vi eit sterkt indisium for i den måten som Heimskringla omtalar denne episoden på. Snorre har ikkje hatt for seg noko skaldekvæd som kunne stø eit påstand om at Olav faktisk var *hlífarlauss*, og han har ikkje trutt på denne tradisjonen. Ja, han finn det så urimeleg at han tek Sigvat til vitne for å motprova det, — slik som Anne Holtsmark har peika på.⁴

Her er ein viss parallellisme når vi ser på Olavs dikt. Liksom legenda på dette punkt ordlegg seg slik at det kunne bli fortstått som den sterkaste ros: kongen stridde utan hjelm og brynje, har også Olav Kviteskald ordlagt seg slik at dei som ikkje hadde vori til stades på St. Hallvards kyrkjegard under åtakket 21. april, kunne få den tanken at Håkon stridde utan brynje — plent som dei gamle heltekongane. Og dette trass i at ein slik tanke syntest så urimeleg at historieskrivaren — i dette tilfellet Sturla — ikkje ville nemna noko slikt. Sturla har nok visst at mange

¹ Ágrip. Ved V. Dahlerup. Kbh. 1880. Spalte 51 line 12—14.

² Olafs saga hins helga. Utg. ved Osc. Alb. Johnsen. Kra. 1922. S. 83. 5—7.

³ Lausavise 23; Skj. A I 288, B 266.

⁴ Nemnde avh. s. 123.

hadde sett kongen med brynja på i dette slaget. Hadde ikkje det vori tilfellet, ville han sikkert ha nytta også dette høvet til å rosa kongen.

Men då kan ikkje Olavs ord utan vidare ha sagt at kongen stridde brynjelaus. Det ordet han nyttar, må ha assosiasjonar til fleire kantar.

Ser vi på skildringa av dei gamle heltekongane som stridde brynje-lause, vil vi leggja merke til at dei — allvisst i stuttare eller lenger tid under slaget — heller ikkje nytta skjolden.

Det gjeld såleis Magnus den gode. Arnórr seier i den nemnde strofen at *tvær hendr jofurs spendu of skapt* (økseskaftet).¹ Det gjeld også Hákon den gode. Eyvind nemner i ei lausavise at sverdet hans *beit ór bóðum konungs höndum*.² Rettnok nemner han deretter som objekt for verbet *beit* ein kenning som visstnok er ei omskriving for namnet på den danske kjempa som kongen felte, slik at desse orda kanskje strengt teki berre gjeld dette eine vidgjetne hogget. Men Fagrskinna³ fortel alt frå eit tidlegare tidspunkt i slaget: *Ða kastaðe Hakon konongr skillðinum a lið ser oc toc þaðom hanndum um meðal cafla sværðsens. oc liop fram undan mærkium*. Her er det då også sagt kvar han hadde plasert skjolden medan han nytta til åtaksvåpnet også den venstre handa, den han elles bar skjolden i.

Skjöld á hlið er eit fast ordlag, og vi møter det ofte i skildringar av ein mann i full herbunad. Hj. Falk⁴ har mange døme frå litteraturen, men ikkje noko der det er tale om ein mann i kamp; i sitata frå kampskildringar heiter det at mannen slengjer skjolden på ryggen dersom han hadde bruk for å få venstre hand fri.⁵ Under omtale av våpenbunad reint ålment viser Hj. Falk også til Þjóðolfr Arnórsson's ord *berkak ... minn skjöld á hlið sjaldan*;⁶ men her er det tydeleg at skalden fortel om stridar han — år 1044 i Skåne — har vori med i, han rosar seg av at striden har vori så hard at han gong på gong har måtta slengja livdarvåpenet til sides så han kunne få bae hender fri til å føra åtaksvåpenet. Slik Snorre har nytta denne strofen i *Heimskringla*⁷ er det tydeleg at verset skal vera illustrasjon til skildringa av dei ustanslege kampane då kongen fór med herskjold over Skåne.

¹ Såleis også Morkinskinna, 1932-utg. s. 44. 38—39 og Hkr., 1911-utg. 438.1.

² 5, Skj. A I 72, B 63.

³ Finnur Jónsson's utg. for Samf., Kbh. 1902—03; 43. 8—10.

⁴ Nemnde stad s. 142—143.

⁵ Døme: Egils saga, Finnur Jónsson's utg. for Samf., Kbh. 1886—88; s. 168. 14—15 og 254. 20—255. 2.

⁶ Lausavise 4, Skj. A I 378, B 347.

⁷ 1911-utg. s. 443—444.

Sáleis má vi også forstå den strofen av Tormod Kolbrunarskald som vi siterte s. 11. Ei sak for seg er kva overleveringa med tid og stunder kunne få ut av dette ordet; Tormod sjølv har ikkje meint å seia anna enn dette: Stuttare eller lenger tid under striden har kongen lati vera å nytta skjolden og lati han hanga i skjold-bandet, anten ved sida eller på ryggen; han gjekk så djervt fram at han måtte nytta bae hendene til åtaksvåpenet.

Det må vera det same som er meint når Guttorm sindre seier om Hákon den gode i slaget på Rastarkalv:

*gerra gramr í snerru
geirvífa sér hlífa.¹*

Omsetjinga i B-utgåva: «Kongen skåner sig ikke i kampen», vert då misvisande; den rette omsetjinga har Finnur Jónsson — under tvil — oppført i *Lexicon Poeticum*. Snorre òg har tydelegvis forstått det som «livde seg ikkje med skjolden»; i si framstilling i *Heimskringla*² seier han at kongen *hjó menn til beggja handa sér*, og då er det truleg at han har meint at kongen førde hoggvåpenet med bae hender.

Stúfr fortel det same om kong Harald Hardråde i slaget ved Niså:

*Tíreggjaðr hjó tyggi
tveim høndum lið beima,
reiðr gekk herr und hlífar,
hizig suðr fyr Nizi.³*

Her som i Tormods strofe ser det ut til at skalden vil ha fram at kongen nytta bae hendene til å føra åtaksvåpenet, — i motsetnad til mennene som livde seg med skjolden.

Ser ein på desse døma under eitt, er det klårt at «skjold» er den mest nærliggjande omsetjinga i Olavs strofe. *Hlíf* er nemnt under *Skjaldar heiti* i Þulur,⁴ og i det heile er det denne tydinga av ordet som dominerer i poesien. «Skjoldlaus» er då den nærmaste assosiasjon når Olav brukar ordet *hlífarlauss*, og det er mest naturleg å tenkja seg at kongen kan ha hatt *skjold á hlið*, — stuttare eller lenger tid under åtaket.

Men samstundes spelar ordet *hlífarlauss* på mange strenger. I dei skildringane vi har nemnt, går kongen fram framfor mennene sine av di hans *gæfa* er hans *hlíf*. Desse to orda: *hlífarlauss* — *gæfa* nytta om den

¹ I Hákonardrápa 8, som vi siterte s. 6; Skj. A I 63, B 56.

² 1911-utg. s. 85. 35—36.

³ Stúfdrápa 7, Skj. A I 405, B 374.

⁴ Skj. A I 667, B 665.

sigrande *gramr* måtte føra tankane tilbake til dei gamle heltekongane som stridde utan både skjold og brynje av di dei både i krig og fred hadde lukka med seg i så rikt mål at dei vart heidra med tilnamnet «den gode».

Håkons *gæfa* er Olav inne på alt i den fyrste av dei overleverte strofane.

Finnur Jónsson¹ tykkjer denne strofen talar for at diktet må gjelda Håkon, ikkje Skule. Her er nemleg omtala korleis sjølve naturen synte Håkon si ære det året han vart teken til konge: Tre og fuglar bar frukt to gonger på ein sumar. I eit dikt om Skule ville ikkje dette vori dregi så sterkt fram, meiner han.

No veit vi ikkje kva som har stått i det som tydelegvis vantar både før og etter denne halvstrofen; at noko er borte her, ser vi av at *pá* l 1.2 viser til noko som må vera nemnt tidlegare, medan *pá* i 2.1 ikkje ienger gjeld hendingane i 1217, men i 1233. Men i alle høve fortel understrekinga av Håkons *gæfa* ved dette høve også noko om Skule. Det er ingen ring motstandar han har måtta falla for, tvertimot: han har hatt den vanlagnad å bli dregen inn i strid mot den som Gud sjølv hadde kåra.

Den fyrste av dei overleverte strofane tykkjest då vera ein både naturleg og naudsynt tribut til han som hadde sigra og no sat med makta. Det er Gud som gjennom desse under har vedkjent seg Håkon då han fekk kongsnamn. Og at hans kongedøme framleis er Guds vilje, det vert stadfest på ny i den siste av dei overleverte strofane:

*Sverris ætt fekk sigr at réttu;
svá vildi Guð, framidr mildi.*

Gud har gjevi sigeren til Håkon som representant for ætta åt Sverre, — den mann han før hadde utpeika ved å gje han siger på slagmarka. Det er same tankegangen som vi har sett hevda i 1218 av ein av hans fremste menn, Dagfinn bonde, han som «fremfor noen annen i kretsen om Håkon Håkonsson [representerer] tradisjonene fra Sverres tid»,² og som samstundes er så viktig ei kjelde for han som skreiv saga om Håkon Håkonsson.

Den *gæfa* som bar Håkon fram til siger, var ikkje berre hans individuelle, men ein ættar-arv som både St. Olav og Sverre var levande del av. Heilt frå heiden tid hadde *gæfa* fylgt denne kongsætta; men si rette vigsling fekk ho då Gud gjennom Olav den heilage gjorde henne til

¹ Litt. hist., nemnde stad.

² Studier i Sverres saga av Ludvig Holm-Olsen. Avh. utg. av Det Norske Videnskaps-Akademi i Oslo. II. Hist.-Filos. Klasse 1952. No. 3. Oslo 1953. S. 103.

reiskap for den sak han ville fremja. Og liksom Heilag Olavs skjold er eit vern for Sverre der han ber St. Olavs merke,¹ såleis er også den nolevande merkesmannen verna av den same Guds miskunn.

Det har vori naudsynt for skalden å understreka dette. Det er beint fram ein føresetnad for at han i det heile skal kunna dikta om den falne opprøraren som han gjer. Og likevel er det ikkje berre desse ytre grunnar som får han til å ordleggja seg såleis. Olav har sjølv streva med å finna ei forklaring på det vonde som hadde hendt: at Skule, som for Olav og for samtida hadde stått som den røynelege *gæfumadr*, no hadde legi under for Håkon svevn.

Men ein kan ikkje av dette slutta at kvadet er retta til Håkon, slik som Finnur Jónsson har gjort,² liksom vi heller ingen ting veit om noko »godt forhold» mellom kongen og skalden, som Finnur Jónsson her så sikkert reknar med. Og når Finnur Jónsson har funni det urimeleg at Olav skulle ha dikta eit kvad til ære for ein mann som er fallen i strid mot kongen,³ kan ein visa til Sigvats flokk om Erling Skjalgsson. Den synest òg vera dikta stutt tid etter den striden der drottinnsvikaren er fallen, og kongens eigen skald rosar både Erling og kongen i sterke ord.

Men Skule stod i strid med den som hadde Guds nåde, både Olav og Sturla har hatt kjensle av det. Vi nemnde korleis skildringa av Oslo-slaget gjer det tydeleg at Gud bergar Håkon jamvel om han står mest åleine; i ein tidlegare strofe har vi eit døme på at lukka ikkje fylgjer Skule jamvel om han har sine beste folk ikring seg. I strofe 4.5—8 har skalden understreka denne motsetninga ved å stella dei to opp mot kvarandre: kongen kom sørfrå med si krigsmakt, jarlen *støkk undan*. Hans eigne menn svik han: *ýtar brugðusk jofri nýtum*.

I Skj. B har Finnur Jónsson rekna med at komplementet *með drengi snjalla* høyrer til *sunda vigg*, såleis at det er kongens menn det her er tale om. I ein merknad til denne strofen seier E. A. Kock:⁴ «Skj.s utjivare berøver den flyktande jarlen hans få trogne vänner och överför dem istället till den i det föregående partiet omnämnda kungliga flottan: skibe sydfra med modige mænd.»

Kocks lese måte gjev sjølvsagt ei meir einfelt ordstilling; men Olavs strofar elles gjev døme som svarar nokså nøye til den vi får etter Finnur

¹ Jfr. Sverres draum, Sverris saga, Indrebøes utg., Kra. 1920. S. 4—5.

² Siste gongen i utgåva av Olavs grammatiske avhandling: Óláfr Þórðarson: Málhljóða- og málskrúðsrit. Det Kgl. Danske Videnskabernes Selskab. Hist.-filol. Meddelelser XIII, 2. Kbh. 1927. S. 6.

³ Litt. hist., nemnde stad.

⁴ Not. Norr. § 1344, år 1927.

Jónssons leseemate. Det avgjerande må likevel vera samanhengen, slik som vi lærer han å kjenna hos Sturla.

Soga fortel meir utførlig om korleis det gjekk til då kongen nærma seg Nidaros.¹ Det heiter her: *Þa nott, er kongr la j Leirangrum, var Skuli jarl at Medalhusum ok reid þadan vt til Orkadals ok ættladi sudr vm fjall. Hann hafdi þa micit lid ok fritt. Þa er hann kom upp at Orknarbru, skildruz vid hann margir vinir hans ok handgengnir menn, bæði hirdmenn ok skutilsueinar, en sumir au Uppdalsskogi.* Soga nemner nokre med namn, — ok margir adrir, þeir er adr kolluduz kempur jarls. Så siterer Sturla ei spottande lausavise om Skules hirdmenn som sveik han då det bar i herdinga; ho endar med orda: *engi vildi fylgja lengra.*² Deretter siterer han Olavs fjerde strofe. Så fortel han stutt om sendemenn som fór mellom kongen og jarlen, og så endeleg vert det fortalt, det som svarar til Olavs ord *jarl stókk undan austr of fjall*; i soga heiter det: *sneri hann upp til fjallz ok sua sudr vm fjallit.*³ Det er då audsynt at han ikkje har med seg noko som kunne kallast modige drenger, bortsett frå at det ville vera noko påfallande å tala om motet hos dei som rømer unna.

Såleis vert det då etter kvart meir og meir tydeleg at det er Håkon som er den eigenlege *gæfumadr*. Men når Finnur Jónsson⁴ hevdar at kongen «allevegne i de levnedede vers træder i forgrunden», er dette ikkje rett. E. A. Kock har på eit par punkt⁵ ført epitet over til skildringa av Skule; men jamvel om ein ser bort frå desse små brigde, er det berre i dei siste 4 1/2 strofane — frå 8.5 — at kongen er hovudpersonen. Dette er dei strofane som skildrar tida etter slaget ved Låka, altså ein periode då skalden ikkje lenger var saman med hertugen, men med kongen.

Men når det gjeld dei strofar som skildrar tida før Låkaslaget, er det nettopp Skule som er i forgrunnen. Det er også naturleg når ein ser desse strofane i sin samanheng i soga: Når Sturla har hatt bruk for nokon av hrynhent-strofane, er det oftast ved punkt i framstillinga der det er Skule som samlar interessa. Når han derimot har hatt bruk for poesi til det han fortel om kongen, har han hatt stoff nok annanstadfrå. Då nyttar han i det heile lite av Olav; av hans drottkvætt-dikt til kongen⁶ som truleg er dikta på nyåret 1240 då Olav møtte kongen,⁷ har han såleis

¹ Frå s. 484. 1.

² Nr. 25 i Skj. A II 143, B 152.

³ 485. 15—16.

⁴ Litt. hist., nemnde stad.

⁵ Strofe 3.7 og 8.2; jfr. Not. Norr. § 2279, år 1932, og § 1346, år 1927.

⁶ Skj. A II 92—93, B 104.

⁷ Jfr. for kronologien den nemnde utgreiinga av Bj. M. Ólsen, s. XXXIV.

ikkje nytta meir enn ein einaste strofe, — den som skildrar kampane i Vermland. For når det gjeld kongen, har Sturla hatt sine egne store kvad å ta til, og det er mest dei han nyttar. Og jamvel i Snorres Háttatal kunne han finna strofar som høvde til dette, meddi sume av dei har den same føremonen som mest alle dei siterte Olavs-strofane: at dei fortel om bestemte historiske tilburdar.

Men når Sturla ikkje har funni noko å sitera av Olav frå den avgjerande viktige tida like etter Låka-slaget, viser også dette at hrynhent-diktet har Skule til emne. Hadde det vori ei Hákonardrápa, hadde det sikkert fortalt meir om sigeren og om sigerherren, — og fortalt noko som Sturla hadde kunna nytta i saga.

Skáldatal nemner at Olav har dikta både til Hákon og til Skule. Vi finn det mest rimeleg at det er diktet til Hákon vi har overlevert ein stubb av i den nemnde strofen om herferda til Vermland, og at det vi har for oss i det hrynhente diktet, er restane av hans Skúladrápa.

ÅKE ÅKERMALM

Vad betyder "til hogs" i Äldre Västgöotalagens tjuvabalk?

Ett dunkelt uttryck, som på senare tid har blivit föremål för olika tolkningar, är »til hogs» i den bekanta allittererande formeln i Äldre Västgöotalagens tjuvabalk, flock 3:

Sipän skal han dömä
til hogs ok til hangä
til draps ok til döpä
til torfs ok til tiäru.
vgildän firi arvä ok äftimäländä
sva firi kiurky sum firi (k)onungä.

Länge oanfäktad var den åsikt, som Schlyter gav uttryck åt i glossariet till Västgöotalagen (år 1827). Han avvisade där Loccenius' tolkningsförslag »ad amputationem membrorum» och förklarade, att orden »til hogs» åsyftade *halshuggning*. I inemot ett sekel synes Schlyters tolkning ha varit allmänt accepterad. Nästan hundra år senare (år 1921) gav sålunda Adolf Noreen i Altschwedisches Lesebuch översättningen *ent-hauptung* av det berörda uttrycket.¹ Ungefär samtidigt framhävde Amira i sin stora undersökning Die germanischen Todesstrafen (år 1922) såsom särskilt anmärkningsvärt, att enligt Västgöotalagen tjuv kunde dömas till halshuggning.²

Men just vid denna tid började kritiska röster göra sig hörda. Den förste, som framförde invändningar mot den traditionella åsikten, var *Bruno Sjöros*. I kommentaren till sin utgåva av Äldre Västgöotalagen (år 1919) ville han av flera skäl underkänna den hävdvunna tolkningen³

¹ A. Noreen, a.a., Glossar, s. 143.

² Amira, a.a., s. 190.

³ Bl.a. invände Sjöros, att halshuggning icke vore ett nog vanärande straff för en så skamlig förbrytelse som tjuvnad.

och gjorde gällande, att »hog» åsyftade de *slag*, som tilldelades tjuven under gatloppet.¹ Efter detta inlägg av Sjöros, som sköt den första bräschen, ha flera tolkningsförslag framlagts. *Natanael Beckman* instämde med Sjöros i att halshuggning vore ett alltför hederligt straff för tjuven men hävdade för sin del, att med »hog» avsågs en *hudstrykning*, »ensam eller före hängningen»². Därefter framträdde *Lizzie Carlsson* med hypotesen, att »hog» skulle innebära *stegling*.³ Slutligen har *Torsten Wennström* ifrågasatt, om icke det omtvistade uttrycket avsåge *hudstrykning och öronens avskärande*, d.v.s. det lindrigare straff, som ådömdes tjuv för stöld av föremål till mindre värde än två örar.⁴

Full enighet i frågan har kanske ej nåtts, men det synes stå klart, att Schlyters åsikt numera i stort sett är övergiven. I Erik Norens Fornsvensk läsebok (år 1932), som ju i den akademiska undervisningen ersätter Altschwedisches Lesebuch, har utgivaren sålunda (om än med tvekan) karakteristiskt nog anslutit sig till Beckmans åsikt; i ordlistan återges nämligen hug(g) med »hudstrykning (?)». Och i kommentaren till Holmbäck-Wessén, Svenska landskapslagar. Femte serien (år 1946) heter det, att »Beckmans och Sjöros' tolkning torde vara den sannolika.»⁵

När man följer den diskussion, som på senare år har förts om innebörden av »hog», förvånas man över att Schlyters tolkning så lätt övergivits. Argumenteringen mot hans översättning synes rätt tvivelaktig, och de skäl, som förebragts för att stödja de nya teorierna, verka föga övertygande.

Vid första ögonkastet ter sig *Sjöros'* tolkning »slag under gatloppet» icke orimlig. Visserligen betyder fsv. *hug* oftast »slag, hugg med eggvapen», men det *kan* också betyda »slag» överhuvudtaget, t. ex. med trubbiga föremål; komposita som *käps hug*, *stanga hug* vittna därom. Såvida gatloppet försiggick så som skildras i fornorska lagar, är man sålunda ej obenägen att dela Sjöros' mening: »hog» kunde avse de slag tjuven fick, då tingsmännen kastade torvstycken och stenar på honom.⁶ Man må jämföra *stens hug* i RK 2:2114: Mang stor stens hugg the fingo / aff them som vppo tornet waro.

Om man däremot ser på uttrycket »til hogs» icke som en isolerad detalj utan som del av en helhet, blir man mera misstrogen. Orden »til

¹ Sjöros, a.a., s. 160 f.

² N. Beckman, Äldre Västgötalagen översatt och förklarad (år 1924), s. 81.

³ De medeltida skamstraffen, i: Rtg 1934, s. 134.

⁴ T. Wennström, Tjuvnad och fornämi, (år 1936), s. 278 f.

⁵ Holmbäck-Wessén, a.a., s. 167.

⁶ Se därom Holmbäck-Wessén, a.a., s. 168.

hogs» måste anses helt överflödiga, eftersom »til torfs ok til tiäru» tillfyllest förklara, vilket straff som avses. Kanske söker man bryta udden av denna invändning genom att påpeka, att pleonasmer inte äro ovanliga ens i lagstil, att man inte alltid kan vänta otadlig logik och precision i de språkliga uttrycken etc. Då återstår ändå frågan med den egenomliga ordföljden. Varför har ordningsföljden brutits, så att de enligt Sjöros sammanhörande orden »til hogs» och »til torfs ok til tiäru» skilts från varandra? Man kan givetvis hänvisa till verstekniska skäl, hänsyn till rytm och alliteration, men man känner sig knappast tillfredsställd. Raden »til draps ok til döpä» har fått en så påfallande plats, att man inte gärna vill tro på slumpens verk eller på oskicklighet. Den kunde ju lätt ha placerats antingen framför »til hogs ok til hangä» eller efter »til torfs ok til tiäru», men så har ej skett.¹

Den skepsis man erfar redan vid ett flyktigt studium, växer, då man närmare skärskådar den framställning av gatloppet, som Sjöros ger. I stort sett bygger den visserligen på åskådningar, som utformats av tyska forskare, såsom Brunner och Amira, till vilka Sjöros hänvisar. Gatloppet uppfattas sålunda som en ursprunglig kulthandling, ett sakralt straff, (»brottslingen offrades åt de förtörnade gudarna») och som ett s.k. Zufallsstrafe (»man lämnade åt dessa att själva avgöra, om de ville mottaga offret eller ej».)² Men när Sjöros övergår till att beskriva, hur det gick till under gatloppet, får hans framställning anmärkningsvärt originella drag. Visserligen kan man ej bestämt veta, hur gatloppet enligt VgL utfördes, men det finns starka skäl förmoda, att det gick till så, som det berättas i fornnorska lagar. Redan Schlyter åberopar dessa, så även Sjöros; andra källor, som kunde ge upplysningar därom, finnas f.ö. icke. Men i stället för att referera deras bestämmelser om gatloppet ger Sjöros en skildring, som helt saknar stöd i fakta. Han framhåller

¹ Det ur Sjöros' synpunkt idealiska arrangemanget hade varit »til torfs ok til tiäru, til hogs ok til hangä», ty det skulle på ett utmärkt sätt ha låtit de skilda momenten i straffet (så som Sjöros uppfattar detta!) framträda i naturlig följd: 1) *gatloppet*, varunder tjuven 2) *pryglades*, varefter han 3) *hängdes*. Nu har emellertid det uttryck, som avser gatloppet ställts sist, liksom åt sidan. Vittnar det om att gatloppet intog en särställning, att det ej var likvärdigt med övriga nämnda straff, d.v.s. »hog» och »hangä»? Kommer raden »til draps ok til döpä» som en bekräftelse på att »hog» och »hangä» båda voro dödsstraff?

² Termen Zufallsstrafe brukas dock ej av Sjöros. — Om gatloppet se: Amira, a.a., s. 158, 222 f., H. Brunner, Deutsche Rechtsgeschichte I², s. 249 f., II², s. 786, Ragnar Hemmer, Studier rörande straffutmätningen i medeltida svensk rätt, s. 55, samt (avvikande) Folke Ström, On the Sacral Origin of the Germanic Death Penalties, s. 104, 112 f., 232.

nämligen, att »man dels kastade torv på, dels pryglade den tjärade delinkventen.»¹ En helt annan bild ge dock de berörda norska lagarna. Gulatingslagen 253 stadgar: »En þa skal tyrva hann með griote ok með torve», Frostatingslagen XIV:12: »oc casti at honum slicu hverr sem vill», Bjarkörätten 168: »þa skal kasta steini eðr kefliveli eptir honum». Samtliga överensstämma sålunda däri, att de nämna *kastande* av torv eller sten eller käppar på brottslingen, vilket icke är liktydigt med prygel. Straffet innebar av allt att döma ett *stenande* av tjuven.² Sjöros' framställning avviker som synes i två väsentliga avseenden: han påstår, att tjuven pryglades, och han förbiser, att tjuven stenades. Bägge avvikelserna äro nödvändiga för att rädda hans teori om betydelsen av »hog» i VgL. I Sjöros' version blir gatloppet sålunda ett relativt lindrigt straff: man kastar torv på tjuven och pryglar honom. Denna uppfattning om gatloppets karaktär är helt osannolik, dels därför att den strider mot fakta, dels därför att den är opsykologisk. Gatloppets utgång skulle ju visa, om gudarna ville mottaga offret eller ej, men ett straff av den art Sjöros förutsätter, hade givit tjuven alltför stora chanser att undkomma. Helt annorlunda med det säkerligen våldsamma regn av torv och stenar, som i verkligheten föll över honom! »piggi lif ef hann ma», heter det bistert och klenetroget i Bjarkörätten.

Sjöros' bagatelliserande av det utan tvivel livshotande gatloppet är en nödvändig förutsättning för att bitarna i hans puzzle skola passa samman. När han fortsätter skildringen, konstaterar man en ny om-diktning: »kom han (d.v.s. tjuven) undan med livet och lyckades fly, undgick han dödsstraff, i motsatt fall hängdes han.» Sjöros torde mena, att man hängde den tjuv, som skadats så svårt, att han föll under gatloppet, och som därför kunde gripas.³ Åsikten kan emellertid på intet sätt styrkas. Det var utan tvivel så, att tjuven antingen lyckades undgå dödande slag under gatloppet (och fly till skogs) eller stannade på platsen — stenad till döds. Visserligen äro de fornnorska lagarna fåordiga om det öde, som drabbade den tjuv, som inte lyckades fly. Frostatingslagen och Bjarkörätten nämna ingenting därom. Endast Gulatingslagen ger en upplysning: »fellr hann útlagr ef hann fellr.» Brottslingen blev alltså fredlös, han kunde saklöst dräpas, ty gudarna hade uttalat sin vilja att mottaga offret. Dödsstraffets art anges sålunda icke, men vi behöva ej tveka därom, eftersom det klart framgår

¹ Så även Schlyter. Jfr däremot Beckman, anført ställe.

² Så Brunner, a.a., II, s. 614.

³ Efter bokstaven skulle citatet visserligen kunna betyda, att tjuven hängdes efter sin död, men det kan knappast vara Sjöros' mening.

av sammanhanget: stenandet fortsatte oavbrutet, tills tjuven dödats. När Sjöros framställer som självklart, att tjuven hängdes efter gatloppet, gör han sig skyldig till en ren konstruktion, som är utan hemul i källorna och som ger en förvrängd bild av gatloppets karaktär.

Visserligen är det ingalunda säkert, att den av många forskare omfattade teorien om gatloppet såsom ett sakralt straff och ett Zufallsstrafe är riktig, eller att straffet exekverades på samma sätt i Västergötland som i Norge. Den gamla formeln i tjuvabalken är ju dunkel, och det kan finnas fog för olika tolkningar av den. Sjöros' tolkning är mycket originell, vilket inte utesluter, att den kunde vara riktig. Här måste emellertid understrykas, att den icke står i samklang med den nyssnämnda teorien, trots att Sjöros hänvisar till denna, och att hans beskrivning av gatloppet icke överensstämmer med de norska lagarnas, trots att han åberopar dessa. Det finns sålunda intet verkligt stöd för Sjöros' uppfattning. Man kan gå ett steg längre och karakterisera den som föga sannolik, eftersom dess riktighet icke bekräftas av de norska lagarna. Det är nämligen troligt, att vad de berätta om gatlopp i Norge, är tillämpligt också på gatlopp i Västergötland.

Förutsättandet att formeln i Tj 3 stipulerar ett *enhetligt straff*, synes vara utgångspunkten för Sjöros' resonemang. För honom är det tydligen ett axiom, att lagen här nämner flera straff, vilka samtliga skola ådömas samma brottsling: först gatlopp med »hog», sedan ev. hängning. Han diskuterar icke någon annan möjlighet och tyckes ej vara medveten om existensen av en sådan. Det framgår av ett par satser, som rikta sig mot Schlyter: »Att det vid tjuvstraffet *döma til torfs ok til tiäru* etc. icke var fråga om halshuggning, framgår dessutom av det tillägg som finnes i Biärköarätten (168): *ok skal hann renna til skogs, ef hann må.*» Sjöros förbiser sålunda, att redan Schlyter deklarerar en helt annan uppfattning om Tj 3: »-- flera straff för stöld äro uppräknade, af hvilka dock blott ett i hvart fall skulle ådömas.»¹

Antagandet att formeln anger ett *enhetligt straff*, förleder Sjöros till slutsatsen, att »hog» ej kan vara ett dödsstraff (halshuggning), ty formeln nämner ett obestridligt sådant, hängning, och två dödsstraff, exekverade på samma tjuv, vore för mycket av det goda! Tjuven måste ha hängts efter gatloppet. Bl.a. därför kan detta ej ha varit ett dödsstraff (t. ex. stenande!). Därför måste Sjöros antaga, att gatloppet innebar endast pryglande av tjuven. Därmed kan han lägga sista handen

¹ Schlyter, Ordbok, s. 284. Jfr också Wennström, a.a., s. 278, Holmbäck-Wessén, a.a., s. 167 not 121.

vid verket: ordet »hog» måste avse pryglandet! — Mot denna bakgrund förstår man bättre Sjöros' energiska betonande av att »hug, hogg i alla de nordiska f. språken har betydelsen gisslande, prygel, slag.» I själva verket är denna betydelse ovanlig i jämförelse med betydelsen »hugg med eggvapen».¹

Beckmans översättning »hudstrykning» ger ej anledning till längre kommentarer. Beckman har icke åberopat något stöd för att styrka sin teori och är själv rätt tveksam. Sålunda anser han ovisst »i vilken mån vi få antaga, att även den äldre rättsordningen känt hudstrykning --, som nämnes i den yngre lagen.»² Visserligen är det sannolikt, att hudstrykning förekommit även i den äldre rättsordningen, vilket synes framgå av en jämförelse mellan VgL I Tj 5:2 och VgL II Tj 33.³ Men att hudstrykning skulle ha ådömts manlig tjuv för full stöld, är helt utan motstycken i fornnordiska lagar. Det hade varit ett alltför lindrigt straff. Denna möjlighet bör troligen lämnas ur räkningen.⁴ Icke heller finns det några intyg om att hudstrykning skulle ha varit ett tilläggsstraff, som exekverats före hängningen. Dock måste påpekas, att det för germansk rätt i övrigt ej är okänt, att hudstrykning och avskärande av brottslingens hår förekom före avrättningen.⁵

Ur rent formell synpunkt är Beckmans översättning inte otänkbar. Visserligen synes ordet i de nordiska fornspråken aldrig äga karaktären av terminus technicus för hudstrykning, men att ordet kan ha den allmänna betydelsen av »slag, prygel» är otvivelaktigt, även om denna innebörd ej är vanlig.⁶

En enligt min mening avgörande invändning mot Beckmans tolkning har emellertid gjorts av *Lizzie Carlsson*.⁷ Det förefaller, som om man icke tillräckligt uppmärksammat hennes viktiga påpekande, att en jämförelse mellan VgL I Tj 3 och VgL II Tj 33 utesluter antagandet att »hog» skulle betyda hudstrykning. I sistnämnda stadgande heter det om kvinna, som förvunnits till full tjuvnad: »hun er eig huggande ok eig hängiande vtan firi trolskap. vil eig bondä lösä hanä. þa misti

¹ Se därom nedan.

² Beckman, a.a., s. 80.

³ Holmbäck-Wessén, a.a., s. 174 not 49.

⁴ Visserligen kunde man hypotetiskt anta, att formeln här i ett och samma stadgande på ett oklart sätt för samman såväl straff för full stöld (dödsstraff) som straff för mindre stöld (kroppsstraff), men troligt synes det icke.

⁵ Brunner, a.a., II, s. 713, 786.

⁶ Se Fritzner, art. högg 1) och Söderwall, art. hug 4).

⁷ Rig 1934, s. 134.

hudh oc öron.» Lizzie Carlsson drar den av allt att döma logiska slutsatsen, att »huggande» ej kan vara lika med hudstrykning. Visserligen är därmed ej bevisat, att »hog» i VgL I Tj 3 och »huggande» i VgL II Tj 33 avse identiska straff, men nog är det högst sannolikt. Det finns utan tvivel ett starkt samband mellan de till sin struktur så lika uttrycken »til hogs ok til hangä» och »eig huggande oc eig hängiände». Man stärks i sin förmodan, om man går ett steg längre, än Lizzie Carlsson gjort, och granskar den flock, som i VgL I motsvarar VgL II Tj 33, alltså Tj 5:2. Uttrycket »eig huggande ok eig hängiände» i det förra stadgandet motsvaras av »eig hug ok eigh hangä» i det senare, sålunda samma ordpar som i Tj 3: »til hogs ok til hangä». Det är som om man hörde ett eko av den gamla formeln. Ringen är sluten. Det kan icke råda tvekan om att vi i dessa tre fall ha att göra med en stående förbindelse av bestämd innebörd. Det kan knappast förhålla sig så, att orden för hugg och hängning rent tillfälligtvis kommit att förknippas med varandra i tre olika fall. Den som söker hålla de tre uttrycken isär från varandra och vill göra gällande, att »til hogs ok hangä» i den gamla formeln ej skulle åsyfta samma straff som de nämnda allittererande ordparen i Tj 5:2 och VgL II Tj 33, måste prestera goda skäl för att bli trodd! Med stor sannolikhet avser »til hogs» i Tj 3 något annat straff än hudstrykning. Därför bör Beckmans översättning avvisas, liksom givetvis också Wennströms.

Lizzie Carlsson, som i likhet med Schlyters övriga opponenter icke godtar dennes översättning av ordet »hog» i VgL Tj 3, vill göra gällande, att detta betyder *stegling*. Åsikten är icke helt osannolik. Att det saknas varje intyg om att stegling överhuvudtaget ådömts enligt Västgöotalagarna, är ingen avgörande invändning, icke heller att fsv. hug (fvn. hogg) veterligen aldrig uppvisats betyda stegling; en dylik specialiserad betydelse är i och för sig ej otänkbar. Å andra sidan kan knappast något stöd för åsiktens riktighet presteras. Det försök till bevisföring, som Lizzie Carlsson gjort, synes helt misslyckat. Hon åberopar M 49:2 i Upplandslagen, där det stadgas om kvinna, som gjort sig skyldig till stöld: »gangär dombär a liff hännär. þa skal hanä .j. iorþ grawä. äi ma kono stäghlä ällr hängiä.» Av sammanställningen »stäghlä ällr hängiä» lockas författarinnan till det djärva antagandet, att Västgöotalagarnas »hug», »huggande» åsyfta stegling. Problemet skulle m.a.o. lösas enligt schemat

hänga: stegla=hänga: X

Alltså är X=stegla.

Med en dylik metod torde snart sagt allt kunna bevisas. Om saken gällde två flockar i samma lag, kunde resonemanget ha något fog för sig, men nu synes det vara helt utan värde.

Det kan vidare starkt ifrågasättas, om Lizzie Carlssons tolkning av UL M 49:2 är korrekt. Av stadgandet att den kvinnliga tjuven ej finge steglas eller hängas, bör man nämligen ej automatiskt sluta sig till att den manliga tjuven skulle drabbas av dessa straff. I själva verket vore det förvånande, om UL ensam bland de svenska landskapslagarna hotade tjuv med stegling. Det förhåller sig ju så, att stegling stadgas företrädesvis för grova nidingsverk.¹ Vad UL beträffar, finner man sålunda, att lagen föreskriver om stegling i M 15:1 (för dråp å husbonde), 13:pr., 13:2 (för dråp å hustru), 31:pr. (för mord.) Att tjuv ådömdes den skärpning av livsstraffet, som steglingen innebar, ger UL inga belegg för — fränsett den tvivelaktiga formuleringen i M 49:2. Om UL föreskrivit stegling för full tjuvnad, borde bestämmelse därom ha funnits i M 38, men där stadgas endast om hängning i detta fall. Även enligt övriga fsv. lagar straffas manlig tjuv för full stöld vanligen med hängning, aldrig med stegling. (Ett specialfall erbjuder Skånelagen 151, som föreskriver om stegling av »kyrkobrytare».)

Det finns sålunda skäl att tro, att formuleringen »stäghlä ällr hängiä» i M 49:2, som är det enda stödet för Lizzie Carlssons teori, är sakligt oriktig, i det att ordet »stäghlä» har smugit sig in där av misstag. Det är lätt att inse, hur den felaktiga formuleringen kan ha uppstått. Man har velat inskräpa, att den manliga tjuvens straff, hängning, ej vore tillämpligt på kvinnor, men tankarna ha då, naturligt nog, gått även till andra straff, som ej finge ådömas kvinnor, t.ex. stegling. Ordet »stäghlä» har därför felaktigt kommit att sammanställas med »hängiä».

Hur därmed än förhåller sig, kan man icke sätta stor lit till Lizzie Carlssons hypotes, att Västgöotalagens »hog» på grund av M 49:2 i UL måste betyda stegling.

Granskningen av de tolkningsförslag, som framlagts av Sjöros, Beckman, Lizzie Carlsson och Wennström, synes mig visa, att samtliga äro behäftade med brister och att intet av dem är övertygande. Det återstår att undersöka, om de invändningar, som gjorts mot Schlyters åsikt, äro riktiga; därvid kan jag inskränka mig till att skärskåda Sjöros' argumentering.

Sjöros skriver inledningsvis: »Först och främst har ordet hug, hogg

¹ Se därom Gustav Olin, Några blad ur det svenska straffsystemets historia, i: Minnesskrift ägnad 1734 års lag, s. 811.

aldrig i norska, danska och isländska lagar betydelsen halshuggning--.
Detsamma gäller hugga, hoggva.»

Ur rent principiell synpunkt är Sjöros' argumentering här mindre lämplig. Det förhåller sig ju så, att de fornorska lagarna mycket ofta icke specificera dödsstraffet (vilket Sjöros själv understryker i fortsättningen) utan nöja sig med allmänna uttryck, såsom *drepa* i Frostatingslagens stadgande om stöld, XIV:12. Man kan sålunda icke vänta sig rikligare belägg på t. ex. hoggva i betydelsen halshugga. Eftersom Sjöros påpekar, att hängning måste ha varit det vanliga straffet för stöld, kan nämnas, att ordet *hengja* anträffas först i Hakon Magnussons Borg-Ret (NGL III 144); det vore dock oklokt att här liksom i andra jämförliga fall dra någon slutsats ex silentio.

Sjöros' uppgift att hoggva i norska lagar icke skulle kunna beteckna halshuggning, synes f.ö. vara oriktig. I Frostatingslagen IV 10 användes nämligen ordet i betydelsen avrätta, och det kan här rimligtvis icke vara fråga om annat än halshuggning.

Därnäst hävdar Sjöros, att betydelsen halshuggning finns blott i fvn. »och då blott i den i bredd med lagtexterna sena sagalitteraturen.» Det senare påståendet är felaktigt, ty ordet hogg i betydelsen halshuggning anträffas i handskrifter, som i fråga om ålder mycket väl kunna mäta sig med lagarna. Ordet är belagt i *en av de äldsta fornorska handskrifterna*, nämligen ett fragment av legendhandskriften AM 655, 4:o.¹ Fragmentet är avtryckt i Heilagra manna sögur I, s. 269—271, såsom appendix till Blasius saga. Där står bl.a.: »hann dæme ec til högs», s. 270:18. Även verbet hoggva, »halshugga», förekommer där, s. 270:33, 271:15.

Om man på rent språkliga grunder söker nå fram till innebörden av tjuvabalkens »hog» och därvid granskar, vilka betydelser hug, hogg och hugga, hoggva ha i de nordiska fornspråken, finner man, att betydelsen *hugg(a) med eggvåpen* torde vara den primära. Lexikografernas upplysningar därvidlag äro mycket talande. I Cleasby-Vigfusson, Icelandic-English Dictionary, artikeln höggva, heter det bl.a.: »höggva denotes to strike with an edged tool, slå and drepa with a blunt one.» Glossariet till NGL (del 5), artikeln höggva, anger följande betydelser: 1) bearbeta trävirke med yxa 2) överfört på andra föremål eller redskap (fisk, hey, hala) 3) tillfoga ngn sår med yxa eller annat skarpt vapen 4) dräpa; avrätta 5) slå eller stöta med trubbigt föremål. Leiv Heggstad, Gamalnorsk ordbok, anger som första betydelse »hugga med yxa el dyl», därnäst »halshugga, dräpa». Varken i fisl. eller i fno. synes verbet betyda

¹ Se därom D. A. Seip, Studier i norsk språkhistorie, s. 90.

»gissla, hudstryka». Samma bild får man i stort sett av förhållandena i fsv. och fda. Söderwall nämner sålunda först »hugga, med skärande vapen eller redskap sönderdela», och av de elva betydelser han anger, är ingen »prygla, hudstryka». Sistnämnda betydelse kan icke heller beläggas i de fsv. lagarna (se Schlyters ordbok!); även där är *hugga* i allmänhet liktydigt med »hugga med eggvapen». I undantagsfall kan det dock ha innebörden »slå», t.ex. i VgL I Lekarerrätten: mæper skal til huggæ mæp hvasse gesl. På samma sätt förhåller det sig i fda. enligt Kalkar II 283.

Vad substantivet *hug*, *hogg* beträffar, har det visserligen stundom betydelsen »slag, prygel». Så t. ex. i Gulatingslagen 15 och 54. Söderwall anger som betydelse 4) slag. I ett av hans belägg, Bir 1:29, är det fråga om slag vid hudflängning. Men både i fvn. och fsv. är betydelsen »hugg med eggvapen» kraftigt dominerande.

Går man ett steg längre och undersöker, i vilken utsträckning *hug*, *hogg* (och motsvarande verb) åsyfta halshuggning, så finner man, att fsv. *hug* i denna betydelse icke säkert kan påvisas (frånsett Tj 3 i VgL II!), vilket Sjöros tycks lägga stor vikt vid; emellertid finns en naturlig förklaring därtill, varom mera nedan. Däremot är, som ovan påpekats, nämnda betydelse väl styrkt i fvn. Beläggen därpå flöda ymnigt. Enbart i Heil I finner man minst ett 20-tal; vidare i Hkr (Ol. s. hins helga, kap. 183), Flat I 197, 198, II 434 m. fl. Särskilt fäster man sig vid den rikliga förekomsten av prepositionsuttrycket *til hoggs*. Nyss nämndes *dæma til hoggs* i Heil I 270, sålunda samma uttryck som i Tj 3. Vidare förekomma *leida til hoggs*, Hkr, Flat I 198, *ætladir til hoggs*, *búinn til hoggs*, Flat I 197. Överensstämmelsen med det omstridda ordet »hog» i tjuvabalken är så frappant, att man har svårt fria sig från tanken, att »hog» måste ha samma innebörd.

Flera forskare ha understrukit, att Västgöotalagarna i många avseenden både sakligt och språkligt förete stora likheter med fornnorska lagar.¹ I fråga om ordförrådet finner man mer än en överensstämmelse mellan dem och fvn. litteratur överhuvudtaget.

Vad formeln i tjuvabalken beträffar, erinras om att i fornnordiska lagar straffet gatlopp nämnes i de fornnorska lagarna och i VgL och att stadgandena därom förete påfallande likheter i formuleringen: å ena sidan Frostatingslagens *torfs madr ok tigru*, å andra sidan Västgöotalagens *til torfs ok til tiaru*. På båda hållen har man valt ut samma karakteristiska moment i exekutionen och hållit beteckningarna samman

¹ Holmbäck-Wessén, a.a., Femte serien, s. XXI; Poul Gædeken, Retsbrudet og reaktionen derimod i gammeldansk og germansk Ret, s. 276.

i ett allittererande ordpar, *torf ok tígru*, säkerligen en mycket gammal förbindelse. Man lägger vidare märke till att tjuvabalkens *til draps*, som f.ö. icke förekommer i fsv. lagar, lika litet som ordet *drap*, återfinnes i Frostatingslagens stadgande om stöld av en örtug eller mera, XIV:12: »En bœndr scylddir til at fylgja þjófi til draps.» I förbindelse med samma verb som i tjuvabalken förekommer det i Fóstbroedra saga 2:11. Där anträffas satsen »(bœndr) doemdu hann til dráps.»

Det finns sålunda så viktiga överensstämmelser bl.a. i fråga om terminologien, att det kunde ifrågasättas, om icke det omstridda uttrycket »til hogs» borde förklaras med hjälp av västnordiskt språkmateriel. Gentemot Sjöros' försök att bagatellisera de fvn. källornas vittnesbörd om betydelsen av hogg, skulle jag därför vilja hävda, att vi i den fvn. litteraturen synas få den klaraste upplysningen om innebörden av tjuvabalkens »til hogs».

Anledningen till att ordet i denna betydelse f.ö. icke förekommer i fsv., kan vara mångfaldig. Antingen förhåller det sig så, att användningen av ordet med den innebörden varit uteslutande fornvästsvensk. Eller det kan vara så, att *hug* och *hugga* tidigt ersatts av *halshug* och *halshugga* och därför bevarats endast i en så tidig källa som VgL.¹ En orsak till att fvn. hoggva är rikligt belagt men fsv. hugga är ovanligt i bet. halshugga, torde vara den, att nybildningen fvn. halshoggva haft svårare att slå igenom än fsv. halshugga. Att döma av ordböckernas upplysningar om halshoggva är verbet tämligen sällsynt. Fritzner anför endast två belägg, Hkr 5:34, Stj 265:3. Visserligen kan man komplettera med Sturl. s. kap. 24, Flat III 105, Fld III 171, Heil I 418:2, 419:26, Forn. Sudrl. 218:53, men det är ändå en överraskande dålig skörd ur den rika litteraturen. Även i relativt sena källor är simplex hoggva det vanliga ordet för begreppet, medan halshoggva uppträder endast sporadiskt. Huvudintrycket måste bli, att nybildningen kommit till ganska sent och att den icke kunnat tränga ut hoggva i samma betydelse.

I fsv. däremot är nybildningen rätt vanlig i flera stilarter. Vad den religiösa litteraturen beträffar, påträffas verbet redan i Bu på flera ställen, antingen i inf.: 26, 165, 496, 532, eller i part. pret.: 210, 496, 529. I lagarna saknas det (utom i VgL) visserligen i UL (där varjehandas omskrivningar brukas) men förekommer på flera ställen i ÖgL, liksom i HL, vidare i MEL och MEST. Man har kort sagt det bestämda intrycket,

¹ Fsv. halshug, n., »halshuggning», har anträffats endast i Fornsvenska legendariet: Bu 502, ib. 508, Bil 576, 1021.

att nybildningen haft lättare att accepteras i Sverige än på västnordiskt område, vilket kunde förklara, att fvn. hoggva=halshugga är ojämförligt bättre styrkt än fsv. hugga i samma betydelse.

Som tidigare nämnts, ha Schlyters opponenter mot hans tolkning av uttrycket »til hogs» riktat den anmärkningen, att halshuggning skulle ha varit en alltför hederlig död för den föraktade tjuven. Sjöros skriver sålunda, a.a., s. 161: »Halshuggning förekom visserligen som straff i flera fsv. fvn. lagar men *aldrig som straff för stöld*. Halshuggning var nämligen ett *hederligt straff*, hängning ett nesligt, vilket därför i de sparsamma fall, då lagarna specificerade dödsstraffet, uttryckligen förbehålls tjuvarna.»

Saken blir med Sjöros' synsätt mycket enkel: tjuven straffas med hängning, eftersom ett skamligt brott kräver ett nesligt straff. Men man undrar, om det inte är en otillåten förenkling. Mot Sjöros' resonemang kunde nämligen invändas, dels att han förutsätter en likformighet, en schematisering i straffsystemet, som icke bekräftas av fakta, dels att han alltför tvärsäkert tillskriver våra förfäder föreställningar om tjuven, hans brott och hans bestraffning, som de måhända icke ägt.

Det är visserligen en traditionell åsikt inom forskningen, att nordborna sedan gammalt skulle ha betraktat stöld som en mycket skamlig förbrytelse, vilket skulle varit orsaken till den stränga bestraffningen.¹ Kanske är denna åsikt riktig. Åtminstone under den senare medeltiden och Vasatiden betraktades tjuven som en särskilt föraktlig brottsling. Emellertid kan man därav inte utan vidare sluta sig till en äldre tids syn på tjuven. Det förtjänar också nämnas, att den traditionella åsikten nyligen mött gensagor. I Danmarks gamle love paa nutidsdansk ved Erik Kroman, bd III, Retshistorisk indledning, s. 49, diskuterar Stig Iuul orsaken till att rånaren straffas med böter men tjuven med döden. Han menar, att olikheten i straffrättslig behandling beror på olikheten i social och ekonomisk ställning: tjuven, som var egendomslös, kunde ej betala böter, vilket däremot rånaren, ofta en man med anseende, förmådde göra! Iuul fortsätter: »Derimod er der ikke Grund til at tro, at den strenge strafferetlige Behandling af Tyveriet var Udtryk for en særlig moralsk Fordømmelse af Tyveriet som en foragtelig og nederdrægtig Handling.»

Vare sig man anser den ena eller den andra av dessa teorier för den troligare, står det ju klart, att vi här röra oss på osäker mark. Så är

¹ Så t. ex. Chr. L. E. Stemann, Den danske Retshistorie indtil Christian V:s Lov (år 1871), s. 677; Hemmer, a.a., s. 48.

fallet, även då vi spekulera över hur man i Norden under den äldre medeltiden betraktade de skilda formerna av livsstraffet. Det är möjligt, att halshuggning ansågs vara ett hederligt straff och hängning ett vanärande (såsom senare obestriddigen var förhållandet), men vi veta ingenting därom. Och även om det förhölle sig så, att å ena sidan tjuvnad ansetts som en skamlig förbrytelse, å andra sidan hängning och halshuggning som nesliga, resp. hederliga straff, skulle därför icke följa som ett axiom den korrespondens mellan brott och straff, som Sjöros tar för given.

Det förhåller sig icke så, att tjuv alltid ådömdes hängning och att detta straff förbehölls ensamt tjuvarna. Man kan visserligen icke betvivla, att hängning bland de germanska folken sedan gammal tid varit det traditionella straffet för tjuvnad. Vad de nordiska folken beträffar, må erinras om att redan araben Ibn Fadhlän berättar om rus, att de hängde tjuvar med rep i ett träd.¹ Och i de svenska landskapslagarna är ju hängning det vanliga straffet för stöld.

Men därav följer icke, att hängning bland germanerna varit det enda förekommande straffet i detta fall. Det är tvärtom så, att de brukat också andra dödsstraff för tjuvnad,² även halshuggning.³ Likaså är det otvivelaktigt, att hos germanerna även andra brott än tjuvnad kunde bestraffas med hängning, t.ex. rån, mordbrand.⁴ I de isl. sagorna kan man finna belägg på att (förutom stöld) också trolldom och mordbrand straffades med hängning.⁵ För att vederlägga Sjöros' kategoriska påstående att hängning »uttryckligen förbehålls tjuvarna» (i fsv. fvn. lagar), kan man hänvisa till UL B 18:1, som hotar med hängning för flyttande av råmärken.

I våra medeltidslagar — härvid bortses från VgL I — straffas tjuven i regel med hängning, men ett studium av de äldsta nordiska rättskällornas stadganden om bestraffning av stöld ger en annan bild: flera straff stå till buds, och hängning är ingalunda den dominerande straffformen. Den av Sjöros förutsatta uniformiteten tillhör av allt att döma icke ett primitivare stadium. Redan vår utgångspunkt, den gamla formeln i Västgötalagens tjuvabalk, vittnar sannolikt därom: tjuven hotas icke blott med hängning utan också med gatlopp och med »hugg». Enligt

¹ Thomsen, Saml. Afhandl. I, s. 229.

² Wilda, Das Strafrecht der Germanen, s. 502.

³ Grimm, Deutsche Rechtsaltertümer II 265; His, Das Strafrecht des deutschen Mittelalters I 492 not 11, 505, II 189.

⁴ Wilda, anført ställe; His, a. a., I 492.

⁵ Heusler, Das Strafrecht der Isländersagas, s. 36.

de fornnorska lagarna dömes tjuven för stöld av mindre än en örtug till gatlopp, dvs. stenande, ev. med dödlig utgång, han är »torfs madr ok tioru». För stöld av örtug eller mera dömes han till avrättning på havsstranden. Det i sistnämnda fall använda uttrycket, *drepa*, anger ej straffets art, men troligen har tjuven stenats.¹ Med dessa föreskrifter i norska lagar kan man osökt sammanställa ett par likaledes ålderdomliga stadganden i fsv. lagar, nämligen ej blott VgL I Tj 3 (»til torfs ok til tiäru»), utan även DL Tj 2 och VmL M 26:11 (»vari stens matr ok stranda») vilka sistnämnda föreskriva, att åkertjuven skall *stenas*.²

Utän tvivel bör man i detta sammanhang tillmäta de nämnda lagbudens stor vikt. De vittna om att i ett tidigt skede av nordisk rättsutveckling bestraffningen av tjuven ej varit av den stereotypa karaktär, som senare blev fallet. De fornnorska lagarna ha intet att berätta om hängning för stöld, och i VgL är hängning blott ett straff bland andra. Straffen synas ha varit alternativa eller icke specificerade.³ Man må icke stirra sig blind på det förhållandet, att de svenska medeltidslagarna oftast döma tjuven till hängning men veterligen aldrig till halshuggning. Av detta faktum kan man icke sluta sig till att så var fallet även enligt Äldre Västgötalagens rättsordning. Tjuvabalkens bestämmelser om tjuvens bestraffning stå av allt att döma på en mycket ålderdomlig ståndpunkt. Döden i galgen var icke tjuvens givna lott, ty han kunde också gå mot det ovissa öde, som gatloppet innebar. Han kunde slutligen dömas »til hogs», vilket knappast var hudstrykning, ensam eller före hängningen, än mindre var prygel under gatloppet. Vi veta icke, vilket straff ordet åsyftar, men är det under dessa omständigheter för djärvt att gissa på halshuggning, det jämte hängning vanligaste dödsstraffet hos de gamla germanerna?⁴

Åsikten att Västgötalagens »hog» åsyftar halshuggning, skulle givetvis vinna i trovärdighet, om man i nordiska källor från medeltiden funne

¹ Möjligt är att tjuven i vissa fall hängdes, ehuru varken Frostatingslagen eller Gulatingslagen (lika litet som Landslagen) känner ordet *hengja* eller överhuvudtaget nämner detta straff. Uteslutet är väl inte att även halshuggning förekommit.

² Jfr i Holmbäck-Wessén, a. a., Andra serien, s. 18 f., den intressanta hypotesen om att de nämnda uttrycken i norska lagar, VgL, DL och VmL kunde »ha sitt ursprung i en primitiv nordisk tjuvabalk.»

³ Visserligen behöver det senare förhållandet icke innebära, att man godtyckligt kunde välja formen för dödsstraffen. Det kunde vara så, att straffets art var traditionell och självklar i den givna situationen och därför ej behövde nämnas.

⁴ Med hänsyn till allitterationen »til hogs ok til hangä» jfr: *suma lét hann hengja eda hoggva*, OH 60.

säkra uppgifter om att halshuggning verkligen brukats som stöldstraff. Är det möjligt att prestera dylika bevis?

Amira har i sin avhandling om dödsstraffen hos germanerna försökt det men knappast lyckats. Han gör gällande, att halshuggning under tidernas lopp fick en allt vidsträcktare användning.¹ Till en början var enligt Amira halshuggning straffet framför allt för våldtäkt, även för kultbrott, men mycket tidigt bestraffades också andra missgärningar därmed, t. ex. dråp.² Det kunde gå så långt, hävdar Amira, att halshuggning blev det vanliga dödsstraffet. Han fortsätter: »Ein Symptom des Übergangs hiezu ist es, wenn in einigen Rechtsgebieten sogar der Diebstahl nicht mehr mit dem Strang sondern mit dem Enthalsen bedroht -- wird». De textställen Amira därvid hänvisar till, styrka emellertid icke sistnämnda åsikt. Flat III 105, som han bl.a. åberopar, berättar visserligen, att några män blevo halshuggna, men det är tydligt, att de gjort sig skyldiga ej till stöld utan till dråp. I Amiras övriga belägg, Frost XIV 12 (=Jarns. 132, Landsl. IX 2), Jónsb. pb., användes ordet *drepa*, som ju icke anger dödsstraffets art.³

Emedan lagarna sålunda gärna bruka allmänna beteckningar, som icke precisera livsstraffets form, eller använda omskrivningar, som icke äro helt klara till sin innebörd, är det överhuvudtaget svårt att nå fram till visshet i frågan om halshuggning förekommit som stöldstraff. Ett uttryck av detta slag anträffas i Gul 259: »En ef steln þræll heralenn þa skal drepa hofuð af hanom.» Torsten Wennström, som fäst uppmärksamheten därpå, tar för givet, att här stadgas om halshuggning.⁴ Det synes dock mindre sannolikt. Man skulle i så fall i st. f. *drepa hofuð* väntat sig *hoggva hofuð*. Visserligen har *drepu* stundom betydelsen »slå ihjäl, avrätta,» men knappast här, ty objektet *hofuð* synes förbjuda detta antagande; *drepa*=»avrätta» kräver en person till objekt. Jfr Frost XIV:12: *drepa hann*. Glossariet till NGL uppför uttrycket under *drepa* i betydelsen »drive ned, stöde, slaa ned», vilket torde vara riktigt. Det straff, som åsyftas, kan ha varit stenande.

I SdmL B 5:1 föreskrives, att den som stulit en skyl, skall mista livet, »giälle halsin», men icke heller detta stadgande är ett tillförlitligt intyg om att halshuggning brukats som stöldstraff. Ett par forskare ha visser-

¹ Amira, a.a., s. 189 f.

² Jfr Ström, a.a., s. 161 f.

³ Jfr Grimm, a.a., II 256.

⁴ Wennström, a.a., s. 279 not 54. Jfr Hoops Realexikon, artikeln Enthauptung, där *drepa hofuð af einum* anföres=enthaupten.

ligen ansett, att här avses halshuggning.¹ Schlyter anger i sin Ordbok, artikeln hals, att »i fråga om straff betecknar h. lifvet (med afseende på halshuggning)» och nämner i sammanhanget förutom *gälda halsin* de likartade *foregöra halsin*, *mista halsin*. (Jfr även Söderwall, artikeln hals 1.) Det torde dock vara tvivelaktigt, om de nämnda uttrycken ha annan innebörd än *mista livet*. Naturligtvis kan det i det enskilda fallet vara fråga om just halshuggning, vilket framgår av SdmL M 36:pr., där det stadgas om den som för avog sköld mot sin konung: »Havi forgiort iorþ -- oc halsin mæþ. gange þa iorþ oc goz hans vndi cronona. oc siälwer han vndi swärþ.» En fingervisning om att *mista halsin* etc. sannolikt bör tolkas *mista livet*, får man genom en jämförelse mellan parallellställena i UL och SdmL. Enligt ett förut påpekat stadgande i UL B 18:1 ädömes den, som flyttar rämärken, *hängning*. I motsvarande flock av SdmL, nämligen B 23, heter det: »misti þen halsin sum ra gamb-lan vpcastape.» Visserligen är SdmL särskilt i denna balk relativt självständig gentemot UL, men det är svårt att tro, att den ena föreskriver hängning, den andra halshuggning för samma brott.

Det förefaller sålunda, som om det icke vore möjligt att i fvn. och fsv. lagar finna otvetydiga bevis för att tjuvar dömts till halshuggning. Påträffar man annorstädes i den fornnordiska litteraturen upplysningar om bestraffning av tjuv, får man vara beredd att tillmäta dem mindre värde, eftersom det i regel är fråga om utomrättsligt förfarande.² Emellertid kan jag ej underlåta att hänvisa till en redogörelse för en avrättning på Orkneyöarna omkring år 1090. Berättelsen, som ingår i Orkney-inga påttr, Flat II 434, skildrar, hur »hinn heilagi Magnus eyiajall» blir halshuggen. Det märkliga är icke själva avrättningen utan de ord, som den dödsdömde yttrar vid tillfället. Det åsyftade partiet lyder: »Halshaugg Magnus jarls. þa er guds vinr var til hoggs leiddr mælti hann til Lifols. *stattu fyrir mer ok hogg mik i hofud mikit saar þviat eigi samir at hogga hofdingia sem þiofa.* --- Eftir þat signdi hann sik ok laut hann vndir hoggit ok leid ond hans til himins.»

Tack vare konkretionen i jarlens ord erbjuder berättelsen väsentligt större intresse, än t. ex. några notiser i sagorna om halshuggning av tjuvar skulle göra. Om jarlen fick sin önskan uppfylld, var det ingen verklig halshuggning, som här ägde rum: han erhöll det dödande hugget framifrån och tydligen över hjässan, eftersom det står, att han »laut vndir hoggit». Så anstod det en hövding att »huggas». Vi kunna därav

¹ Så Hemmer, a.a.

² Heusler, a.a., s. 36.

sluta oss till hur man brukade »hugga» tjuvar — en intressant upplysning och ett ovedersägligt bevis för att halshuggning var ett straff även för tjuvar inom nordiskt rättsområde under äldre medeltid. Jarlens ord kunna icke missförstås. Komparativsatsen (»sem piofa») saknar visserligen subjekt och predikat men måste logiskt fyllas ut till: »som man halshugger (=brukar halshugga) tjuvar.» Därmed är ju icke sagt, att det var brukligt att halshugga tjuvar (ty det vore att väl starkt pressa orden) utan endast att det tillgick så, *då* man halshögg dem; naturligtvis är det helt uteslutet, att halshuggning var det vanliga straffet i detta fall. För vårt syfte är det tillfyllest med detta vittnesbörd om att halshuggning kunde drabba även tjuven. Man kan av berättelsen emellertid också läsa ut, att bestraffningsformen ingalunda ansågs påfallande eller egendomlig som stöldstraff. — Visserligen ger skildringen intryck av att vara en utbrodering i sedvanlig legendstil. Källans sanningshalt är kanske tvivelaktig och orden ohistoriska. Men ändå vittna de otvetydigt om att t.o.m. tjuvar dömdes till halshuggning. Orden ha sin beviskraft, även om de ej skulle ha fällt omkring år 1100 utan blott vore en fantasiskapelse från 1300-talet.

Undersökningen synes mig ha ådagalagt, att den kritik, som riktats mot Schlyters översättning av uttrycket »til hogs» i VgL I Tj 3, är förfelad. Betydelsen »halshuggning» är synnerligen väl dokumenterad, och halshuggning har ådömts även tjuvar. Upplysningar i fornorska lagar och i fornvästnordisk litteratur överhuvudtaget bekräfta sannolikheten av Schlyters teori.

GÖSTA HOLM

Racken kring mast och grindhäl.

En etymologisk-etnologisk studie i gammalnordisk träteknik.

Bland den fornvästnordiska poesins många skeppskeningar förekommer ett ἀπαξ λεγόμενον *rakka hirtir* i Helgakvíða Hundingsbana I, str. 49:¹

Snúaz hér at sandi
rakka hirtir
skildir mærgir,

snæfgir kíólar,
ok rár langar,
skafnar árar.

Det i *rakka hirtir*, »rackhjortar», ingående *rakki*, m., betecknar ett föremål, som höll rån intill masten. Ordet är levande som sjöterm än i dag i de nordiska språken, i svenskt riksspråk i formen *rack*. Det är belagt ytterligare en gång i fvn., i en ramsa i Snorre-Eddan, »heiti á skipi»:

Rø, rakki, rif
rengr ok hømlur [osv].

Bortses från ssgn *rakkaband* (varom se s. 8 not 4), är det i fsv påträffat en gång, nämligen i Magnus Erikssons stadslag, Skipmala balkær 6:

Hwilken man som thug hogger sunder fore andrum, böte thre marker ... Vm draghrep ok rakka wari lagh samu.

Rörande etymologin har man inom germanistiken i stort sett varit ense.² Det är identiskt med feng. *racca*, »A cord, which forms part of the rigging of a ship», och sammanställs med fht. *rahhinza* (Graff rahchinza, бага), feng. *racente*, a chain, fetter, fvn. *rekendi*, n., Kjæde, Lenke, *rekendr*, f. pl., Lænke(r), vilka i sin tur än föras till en germ. rot *rek-*, sträcka,

¹ Neckels upplaga.

² Jfr Falk-Torp, Torp Nynorsk etym. ordb., Fick-Torp Wortschatz, Hellquist, Franck-van Wijk, Holthausen, A. Jóhannesson, Isl. etym. Wb. 716.

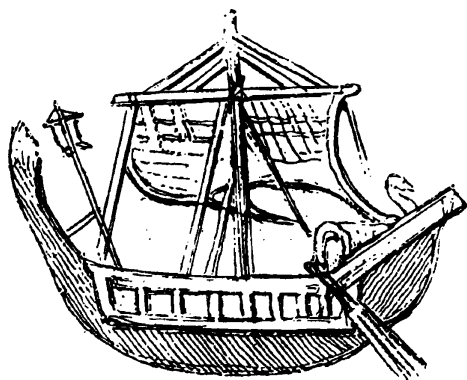

Fig. 1. Fartyg från Tarsus med rån fäst vid masten med en tågslinga.
Efter B. Graser Die ältesten Schiffsdarstellungen auf antiken Münzen.

ieur. *reg-* (äv. föreliggande i *rak* och *räcka*), än sammanställas med mht. *ric*, band, lat. *corrigia*, skorem m. fl., och med skr. *racana*, rem m.m.

Den sakliga bakgrunden ger Hj. Falk i Altnordisches Seewesen 61: »Das Rack war ursprünglich wohl eine um den Mast laufende Tau-schlinge». I och för sig ligger det icke något orimligt i Falks mening att rån i Norden äldst hölls till masten av en tågslinga. Att en dylik anordning åtminstone ibland förekommit på antikens segelfartyg vet man med bestämdhet (jfr fig. 1 som återger bilden av ett så utrustat fartyg från Tarsus). Även på farkosterna hos de gamla egypterna finner man typen.¹ Enl. Rich² var antikens *anquina* (gr. ἀγκύνη) »gewöhnlich ... von Tauwerk gemacht»³ men kunde också vara »ein halbcirkelförmiger Ring oder Band von Holz oder Metall» (etymologin hos ordet gör det ju sannolikt att det senare är det ursprungliga utseendet). Racken av tågvirke förbättrades genom att den försågs med kulor och »slädar» (ett slags träskivor), som trädde på repet.⁴ Dessa gjorde det lättare att hala och hissa rån, genom att friktionen mot masten minskades. Denna förbättrade typ fanns tämligen tidigt även i Norden (se t. ex. Sven B. F. Jansson i Nordens båtar 3:267) och har levat fram till våra dagar.

Segelkonstens ålder i Norden är omstridd, men sannolikast synes

¹ Jfr Graser i Resultate ... der ... nach Ägypten entsendeten archäologisch-photographischen Expedition, s. 19 (1869).

² Illustriertes Wörterbuch der römischen Alterthümer (1862).

³ Cæsar talar om *funis* som *ad malum destinat antennas*.

⁴ Jfr Denkmäler des klassischen Altertums sp. 1620 (1888) och Pauly-Wissowa Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft I:2220 (1894).

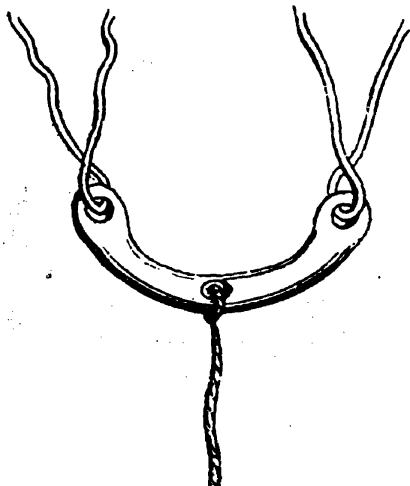

Fig. 2. Rakke på en båt från Sunnmør.
Efter Strøm Beskrivelse over ... Søndmør (1762).

vara att man lärt den under folkvandringstiden.¹ Om den är autokton på nordisk botten är också föremål för stridiga meningar. Säkert är att vissa antika segelfartyg förete slående överensstämmelser med vikingaskeppen både i fråga om skrovets utförande (t. ex. de höga stävarna med djurhuvuden), tacklingen (mest med rå och råsegel) samt styrårens placering och form. Å andra sidan är det påfallande hur pass självständig den nordiska skeppsbyggnadsterminologin är. Flera nordiska ord på detta område ha lånats till sydligare germaner och till romanska folk (och kelter). Så förhåller det sig med *köl* och så med *rakki*. I holländskan är *rak* belagt först på 1500-talet — saknas sålunda i mnl. — och det tyska *rack* är känt först från 1700-talet.² Båda anses också vara lånade från nordiska språk eller eng. Det feng. *racca* är, som nedan skall närmare belysas, belagt blott en gång — i en text från 1000-talet — och är med största sannolikhet inkommet från Norden även det. Lånord äro också franska *racage*, ä.fr. *raque*, spanska *racamento*, gaeliska *rac*,³ ryska *ракец*.

Om sålunda Falk-Torps och senare germanisters etymologi av *rack(e)*

¹ Jfr Svenska flottans historia I:19 f., Falk Altnordisches Seewesen 56, Hornborg Segelsjöfartens historia 126 (1948), Humbla i Nordens båtar 3:224 (1941), Brøgger-Shetelig Vikingskipene 61 ff. (1950).

² Fr. Kluge Seemannsprache art. *Rack* (1911).

³ Jfr MacIenman A ... Dictionary of the Gaelic Language.

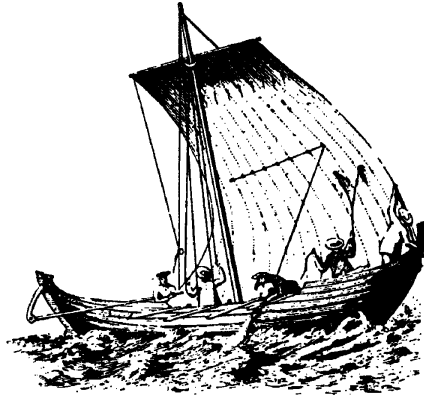

Fig. 3. Fieringfar från Sunnmør. Efter Strøm
Beskrivelse over ... Søndmør (1762).

kan synas ha en underbyggnad i de reala förhållandena under antiken — till de nordiska komma vi nedan — så framstå de ljudhistoriska svårigheterna som mindre lättbemästrade. Någon motiverad förklaring av geminationen i *rakki* gentemot *rekendi* har, så vitt jag kan se, icke givits, men denna kräver ju uppställandet av ett tidigt urg. **ragn'*- l. dyl. utan kända motsvarigheter (jfr Fick-Torp Wortschatz s. 332 f.).

I Suomalais-ugrilaisen seuran toimituksia LXVII (1933) har Kustaa Viikuna givit en annan förklaring av skeppstermen *rakki*. Med stöd av främst ett stort antal finsk-ugriska, men även arabiska, paralleller, hävdar han att *rakki*, råring, helt enkelt är en bildlig användning av *rakki*, hund, det nysvenska (*hund*)*racka*. Han drar in i diskussionen även ett hittills obeaktat nordiskt dialektord.

Jämförelsematerialet är bestickande. Mot gruppen

Schw. (*hund*)*racka*, aschw. *rakke* (>fi. *rakki*), dä., norw. *rakke*, isl. *rakki* < anord. *rakki* 'kleiner Hund, Köter' ~ l. schw. dial. *rack*, *racke* 'bogenförmiges Seitenholz des Zugnetzes'; 2. norw. dial. *rakke* 'winkliges Holzstück an einem Heuschlitten zum Festbinden eines Strickes'; 3. schw. *rack* (*racka*), dä., norw. *rakke*, isl. *rakki* < anord. *rakki* ... 'Voriichtung welche die Rahe in der Mitte am Mast, bez. der Stange festhält'

ställer Viikuna

Fi. *koira*, est. *koer* 'Hund'; est. *kutsikas*, fi. *penikka* und *rakki* 'junger Hund, Hündchen' ~ l. fi. dial. *kaittenkoer*, *kaitehenkoira* 'mit zwei Haken versehene dünne Holz- oder Knochenscheibe, mit der Garnfäden

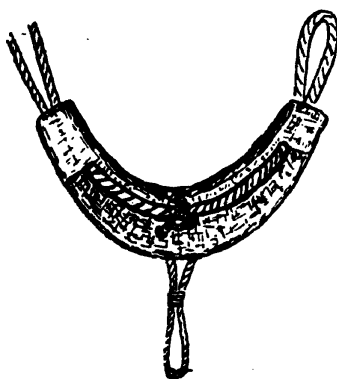

Fig. 4. Klaverakke på båt från Sogn. Efter teckning av Bernhard Færøylvik.

auf den Weberkamm gezogen werden' ...; 2. Finn. dial. *koira* mit den Ableitungen *koiranen*, *koirio*, *koiras*, est. dial. *koer* mit den Ableitungen *koeras*, *koersi*, *koerus*, *koets*, est. dial. *kutsikas*, finn. dial. *penikka*, *rakki* 'das Gewicht aus Horn, Knochen oder Holz, das man beim Knüpfen der Netze an die Ecke des schon fertiggeknüpften Teils hängt, damit es die Netzmaschen aufhält und der Knüpfende die Netznadel bequem durch die Randmaschen durchstechen kann...; 3. fi. dial. *koirain*, *koiriopuu*, est. *koerase pūd*, *koerus* 'Seitenholz des Zugnetzes, woran das Zugseil befestigt ist'.

Genom upplysningar av universitetslektor P. Virtaranta kan jag på ett par punkter ge kompletteringar:

Fin. dial. *koira*, *koirasin*, '[vid näverflätning använda] kleinfingerdicke, etwa 10 cm. lange Holzstäbchen, die an dem einen Ende gespaltet sind. Die gekreuzten Birkenrandstreifen werden in diesen Spalt gedrückt.' Valonen Geflechte und andere Arbeiten aus Birkenrinderstreifen s. 27 f. (1952). Att man här tänkt sig föremålet såsom »bitande» i näverrensorna är ju tydligt. — Fin. dial. *koira*, notracke [Lavia, Satakunda]. P. Virtaranta Elettiiinpä ennenkin s. 121 (1935).

Med stöd av intressanta illustrationer gör Vilkuuna gällande att ord, som betyda hund, i olika språk gärna användas bildligt om hakar eller (böjda) föremål med hakformiga delar. »Semasiologisch liegen Hund und Haken recht weit auseinander, aber die Möglichkeit des Bedeutungsübergangs vom Hund auf eine Hakenvorrichtung dürfte man mit Hilfe der Typologie sachlich beleuchten können».

Han visar att djurbilder på bruksföremål kunna degenerera och kvar-

lämna som minnen mer eller mindre hakformiga delar. Redskap och redskapsdelar osv. med namn som egentligen beteckna djur äro vanliga i många språk (t. ex. ty. *Hahn*, sv. *hane* på gevär, eng. *dog*, spärrhake). Vilkuna tillmäter också den omständigheten en viss betydelse, att »seit uralten Zeiten ist ein Doppelhaken das Sinnbild des Löwen und Hundes gewesen, z.B. das symbolische Zeichen Ω des fünften Teils der Ekliptik des Tierkreises, der Hundstage ... Es wäre verlockend, den Ursprung dieses uralten Zeichens ... auf zwei Tiere zurückzuführen».

Även om man håller sig till det i samband med diskussionen om *racke* mera närliggande och lättare kontrollerbara nordiska och allmänt germanska materialet, finner man många exempel på att djurbeteckningar, i sht husdjursbenämningar, användas om bruksföremål av olika slag, redskap o.d. Jag erinrar om det allbekanta (*såg*)*bock*, vidare *gumse*, ett slags gruvspel, »arm i ett konsbrott» (SAOB), *hund*, hållare för tändmedel på gevärslås (SAOB), *kalv*, om tråklossar med olika anv. (SAOB), *katt*, ett slags ankare (SAOB). Hit höra också *björn*, skottkärra, rorrumma, stöd för bråspel m.m. (SAOB), *galt*, tackjärnsstycke, gjuten ballastpjäs, städ (?), (del av) ugn, gryta (SAOB), *get* bakkälke (SAOB), *häst*, träsvängel som uppbär en skaftkäpp i en vävstol (SAOB), *varg*, skottkärra, ävensom sv. dial. *näthök*, *redbagge*, nättingd (I. Modéer i Festskr. Sahlgren s. 155). Jämför nor. dial. *hund*, om en som ankare använd stor flat sten med ett hål för ankartåget (Tidskrift for Sunnmør historiske lag III, s. 62).¹

Förutsättningen för att sjötermen *racki* skall kunna anföras tillsammans med de andra nordiska och finska redskapsbenämningarna som redovisas av Vilkuna [se s. 4 f.] är givetvis att racken äldst varit icke en tågslinga, som Falk menat, utan ett böjt (trä)stycke. Så är enligt Vilkuna också fallet. »Solche sind die ältesten in Schweden, Norwegen und Dänemark (auf Bornholm) gefundenen Racke ... und auf den Färöern ist es ein Halbzirkel von Horn». Hur pass gamla de fynd äro, som Vilkuna syftar på, svävar läsaren i ovisshet om, men de litteraturbelägg, han anför, ge intet avgörande stöd för hans mening. Att man inte funnit några gamla rackar i form av tågslingor är ju förstaeligt.

Emellertid torde man verkligen kunna prestera ett bevis för att racken i mycket gammal tid haft ett utseende, som i huvudsak är sådant

¹ Märk också isl. *brjóta bekran*, bryta halsen; *bekri*, eg.: gumse. Hos Falk Altnord. Seewesen 52 heter det: »viele Benennungen der Schiffsteile — wie *hals*, *hlýr*, *kinnungr*, *bógr*, *lær* — [sind] dem Tierkörper entlehnt».

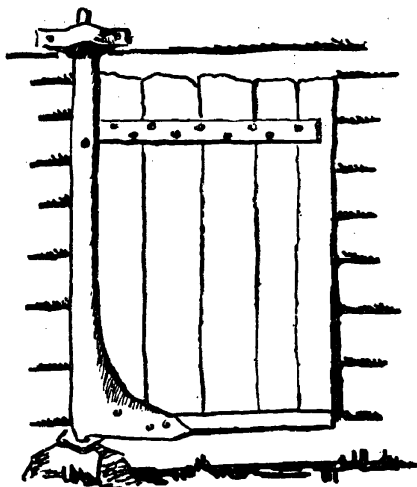

Fig. 5. Ladudörr från Esse, Österbotten.
Efter V. Forsblom.

som Vilkuna menar. I huvudsak blott — de från racken utskjutande hakar som Vilkuna fäster tämligen stort avseende vid (och som återfinnas på en bild av en racke som av honom återges efter Klein) ha knappast funnits på de forntida rackarna. Betydelsesammanhanget hund — råring osv. får man nog tänka sig på annat sätt (se s. 15). I Osebergsskeppet — men icke i skeppen från Gokstad och Tune — har man funnit »et buet træstykke som danner en solid böile paa ikke fuldt en halv-cirkel» och tydligen är det detta trästycke Haakon Shetelig syftar på då han säger¹ att »rakken mangler nå riktignok i Gokstadskipet, men er til stede i Osebergskipet.» Framlidne konservator Bernhard Færøyvik,² en av Norges främsta kännare av gammalt skeppsbyggeri, var av samma mening. Han skriver: »Rakke av rotklo, eldste funn av rakke, i Osebergskipet. Rakken er måta til som ein klave og fest til rai med rakkebandi på baa sider av segldraget».

På Bayeux-tapeten, tillverkad omkr. 1060, förekommer åtminstone en tämligen tydlig avbildning av en rack och denna liknar avgjort mera ett böjt trästycke än en tågslinga. En gotländsk bildsten, Lärbro Tängel-

¹ A. W. Brøgger & Haakon Shetelig *Vikingskipene* 156 f. (1950).

² Utdrag och bildmaterial ur Færøyviks samlingar ha genom utomordentligt tillmötesgående av hans maka ställts till mitt förfogande. — I Tidskrift utgitt av Historielaget for Sogn 9:36 (1934) har Færøyvik meddelat en kortfattad beskrivning av racken och dess användning i äldre och nyare tid.

gårdar I, uppvisar en detalj, som synes vara en rack, men om dess karaktär är svårt att döma (Se S. Lindqvist Gotlands Bildsteine 2:92 f).

På Shetland är enligt Jacobsen *rakki* »en på råen anbragt ring (ågförmet stykke træ eller horn), hvorved sejlet fæstes til masten».

I J. C. Svabos färöiska Indberetninger från 1781—1782 heter det:¹ »Man har ingen Reeb i Seilet, men for at afhjælpe nogenledes denne Mangel, har ei alene Masten ofte 2 Huller, et høiere og et lavere, hvorigjennem Faldet efter Vindens Beskaffenhed stikkes; men Seilet [har] og i Almindelighed en Rakke, som er en Halv-Sirkel af Horn, fastbunden til Raaen, og for at nedtrække den tilligemed Raaen ... bruges et Rakke-Baand».

I Hans Strøms bok *Physisk og Oeconomisk Beskrivelse over ... Søndmør* (1762) beskrives och avbildas en s.k. *Fjöringfar*, ett slags fiskebåt, vars *rakke*² är ett böjt trästycke (se fig. 2). Samtidigt behandlar Strøm också »jægte». Dessa äro last- och handelsfartyg av tydligt utländsk extraktion, påminnande om hanseatiska koggar. De ha rackar med klot.³ Enligt Færøyyvik ha »klaverakkar» funnits fram till våra dagar på råsegelbåtar i Nordland, Trøndelag och Vestlandet. Jfr också Diriks i *Folkevennen* 1863, s. 326, 329, 345, 352. Norsk Ordbogs samlingar innehålla uppgifter om dylika rackar bl.a. från Vik i Helgeland (Nordland), Vatne i Møre och Balestrand i Sogn. Fig. 4 återger en klaverakke från Sogn (ur Færøyyviks samlingar).

Man vill gärna tro, att det varit ett föremål med karakteristisk form och funktion sådant som den nu beskrivna racken, icke helt simpelt en repstump, som Helgakvida Hundingsbanas diktare haft i tankarna, då han inspirerades till kenningen *rakka hirtir*. Vilkunas mening kan sålunda i fråga om huvudsaken — tågslinga ~ böjt trästycke — synas väl underbyggd.⁴ Det finns emellertid några omständigheter som tydligen för exempelvis Falk och Hellquist varit av stor vikt då de tänkt sig en grundbetydelse »slinga, länk» hos *rakki*, motinstanser som Vilkuna förbigår. De höra samman med feng. *racca* och fsv. *vaghrakke*.

¹ bl. 30. För dessa upplysningar tackar jag mag. art. N. Djurhuus, som är sysselsatt med utgivandet av Svabos verk.

² a. a. I:408. Betr. namnet *fjöringfar* se C. F. Diriks i *Folkevennen* 1863, s. 333.

³ a. a. s. 396.

⁴ I Latinskt-svenskt glossarium Cod. Ups. C 20 (SFSS 45:25) förekommer, som prof. K. G. Ljunggren påpekat för mig, följande uppgift: *Anquina rakkabaandh och raa*. Översättningen är alltför förvirrad för att kunna tillmätas något värde med avs. på betydelsen hos *rakke*. Lat. *anquina* betyder aldrig »rå». Betr. *rack(e)-band* se citatet från Færøyyvik s. 7.

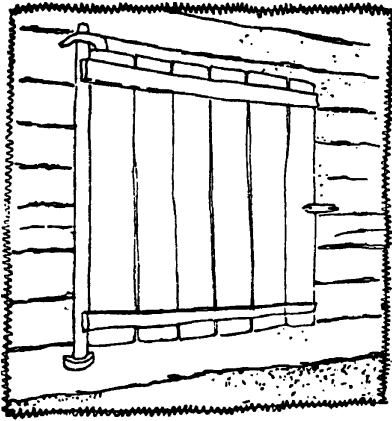

Fig. 6. Ladudörr från Lappfjärd, Österbotten.
Efter V. Forsblom.

Det feng. *racca* återges, som ovan anförts, med »A cord, which forms part of the rigging of a ship». Bosworth-Toller påpeka, att den enda gång som ordet är anträffat i feng., utgör det översättning av det lat. *anguina* och förekommer i en lista över namn på rep (i utgåvan under rubriken *de nave et partibus ejus*). Källan är utgiven under titeln »Anglo-saxon Vocabulary of the eleventh century».¹

Om den feng. texten vore ett originalarbete skulle detta *racca*, *anguina*, kunna anföras som ett starkt stöd för meningen att *rakki* varit en repslinga. Emellertid synes det mig tydligt att vokabulariet i själva verket är en bearbetning av en latinsk förlaga, nämligen ett stycke i »*Etymologiarum sive originum libri*» av den berömde Isidorus Hispalensis, »det västgotiska rikets yppersta lärde», död 636. Följande jämförelse mellan ett avsnitt ur vokabulariet och ett utdrag ur Isidorus' bok 19 (»*De navibus, ædificiis et vestibus*»), kap. 4 (»*De funibus*») är klargörande:

Isidorus

Funes
Restes
Rudentes
Spiræ
Propes
Pes veli
Tormentum

Vokabulariet

Funes, restes, rapas
Spiræ, linan
Propes, sceat-line
Pes veli, sceata

¹ I A Volume of Vocabularies, edited by Thomas Wright 1857, s. 62 ff.

Scaphon	Safo, stæg
Opisphora	Opisfera, stedin-line
Prosnesium	Prosnesium, marels
Mitra	
Anquina	Anguina, racca
Remulcum	Remulcum, toh-line
Struppi	Strupiar, midlu
Catapirates	Cataprorates, sund-line

Överensstämmelsen är som synes så fullständig man kan begära. Ordningföljden är densamma, orden motsvara varandra nästan helt, tre äro överhoppade, några en aning förvanskade.

Det är tydligt att betydelsen hos feng. *racca* icke kan bestämmas närmare enbart med ledning av vokabulariet. Glossisten har givit den motsvarighet till *anguina* som han känt till, han har sett på den praktiska användningen av saken *racca*, den höll fast rån liksom lat. *anguina*, fast det förra kan ha varit ett trästycke och det senare enligt Isidorus var ett rep (lat. *funis*).

I Hellquists utredning om etymologin hos *rack* ges en framskjuten plats åt det fornsvenska ordet *vaghrakke*, belagt i Upplandslagen Vipærbobalkær 10 pr:

Allir skulu værn haldæ. iwir æng. til offro mariu mæssu. iwir akær til pæs grind frys j wagh rakkæ. I Holmbäck-Wesséns översättning: »Alla skola hålla stängsel kring äng till senare Vårfrudag, kring åker till dess grind fryser i vidjering».

Översättningen »vidjering» för *vaghrakke* återgår på Schlyter: »*Vagh rakki*, m. ... en vid grinden och grindstolpen fästad ring af vidjor l. rep, hvarmedelst, i stället för gångjärn, grinden var häftad vid grindstolpen». — För att få en säker uppfattning om vad ordet inneburit måste man tydligtvis veta hur medeltidens grindar varit fästa vid grindstolparna. Vi äro inte alldeles utan möjligheter i den vägen.

Låt oss för ändamålet göra en liten omväg in på ett besläktat område, där upplysningarna om de medeltida förhållandena flöda rikligare, nämligen dörrens anordning och upphängning. Våra dagars gångjärn med hakar funnos redan under medeltiden, men de föregingos av en primitivare typ, som skildras av Valtýr Guðmundsson¹ på följande sätt: »Denne dør drejede sig i den ældre tid på en døraksel, en stolpe som udgjorde en del af selve døren (hurð), hvis nederste ende hvilede

¹ Privatboligen på Island s. 238 f. (1889).

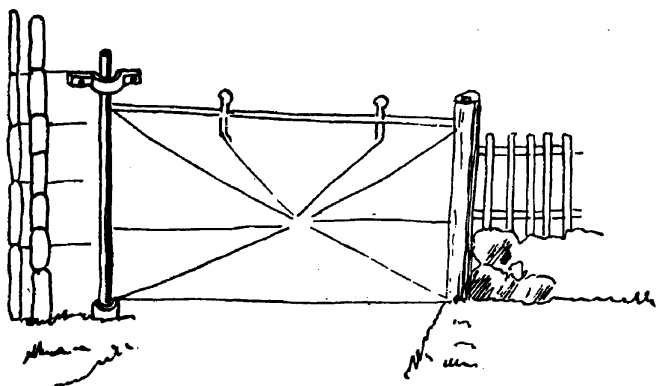

Fig. 7. Grind från Augerum, Blekinge. Teckning av B. Göthberg 1934.
Folkl.-ark., Lund.

og drejede sig i et dertil gjort hul i dørtærsklen, medens den øverste ende bevægede sig i et andet hul i dørtræet, en omgivende vidje eller løkke eller deslige... Denne indretning af døren kan endnu ses på indgangsdøre til udhuse så vel på Island og Færøerne som i Norge». Det er inte bara i västra Norden, som sådana dörrar bevarats på enklare byggnader (på mangårdsbyggnaderna trängdes typen naturligtvis tidigare ut av de bättre konstruktionerna med gångjärn).¹ Från Österbotten ha publicerats ett antal mycket instruktiva bilder av dylika dörrar av Valter W. Forsblom.² Ett par återges här (fig. 5 o. 6). Gemensamt för samtliga är att dörrhälen (den vertikala axeln) upptill fasthålls av ett krumt föremål, som till sitt utseende i hög grad påminner om racken kring en mast. Helt överensstämmande eller likartade dörrar och upphängningsanordningar finner man på vitt skilda platser i Sverige, t. ex. i Smålands kustbygder (se Ivar Modéer i *Stranda* 1934—36, s. 40—42, med bild av en sjöbod på Runnö) och Värmland (ULMA 19791, s. 24, 33). I Dalsland påträffas bl.a. också en typ där dörrhälen är ersatt med två tvärs över dörren gående horisontala trän. Dessa äro i ändarna böjda uppåt och nedåt till tappar, som dörren rör sig kring.³ Tapparna äro lagrade i krumma rackliknande trän. Samma typ exemplifieras från Värmlands finnbygder av Hämeäläinen.⁴

¹ »De primitivaste dörrarna ses på lador». John Gardberg i *Folkl. o. etnogr. studier* V:96 (1934).

² *Folkl. o. etnogr. studier* I:82, 123; IV:35.

³ Se Gösta von Schoultz *Dalslandsgården*. *Nord. Museets Handl.* 39:86, 92.

⁴ *Nord. Museets Handl.* 23:125.

Beträffande medeltidens grindar äro som antyttts uppgifterna sparsammare än när det gäller dörrarna. Med ledning av ålderdomligt material från nyare tid och genom jämförelse med de gamla upphängningsanordningarna för dörrar kan man emellertid bilda sig en uppfattning om hur tekniken tett sig. De här publicerade bilderna (fig. 7—11) av småländska och andra grindar¹ har man enligt min mening rätt att lägga till grund för ganska vittgående slutsatser. Man har under medeltiden naturligtvis haft flera typer av grindar och led,² men en av dessa — och en icke ovanlig — har varit den där grinden rört sig kring en lodrät axel (vi kunna kalla den *grindhäl*),³ som stått med sin nedre ände i en urgröpfung i en tråkloss eller sten eller på en flat sten l. dyl. och vars övre ände varit instucken i en klave av trä. Detta sistnämnda krumma eller vinkelformade trä har hållit grinden i vågrätt läge, det har vägt upp grindens tyngd. Därför — har man anledning tro — bär det i Upplandslagen namnet *vaghraкке* (jfr fsv. *vagh*, f., våg m.m., fisl. *våg*, viktstång, vägning, vikt m.m., sv. dial. *våg*, vippstång för ämbar, *vågmat*, *vågbrott*, hävstång, bräckstång osv).

Förutom *vaghraкке* förekommer i fsv. ett annat kompositum, som redan av Schlyter sammanställles med sjötermen *racke*, nämligen det i ÖgL Bygdabalken 23 en gång belagda *hurrika*:

Nu ripær man hem at uægh drukkin og drauæls fuldær huggær sundær lip skeþ. böte firi örtugh... huggær sundær skialghhindær böte sua

¹ Detta material härrör från samlingarna i Folklivsarkivet i Lund.

² Svaren på ULMA:s frågelista nr 15 om Hägnader samt material i Folklivsarkivet, Lund, ger vid handen att typen med gångjärn mångenstädes är sen — ej sällan införd i mannaminne (dock bl. a. ej i delar av Dalarna). Dessförinnan har man haft huvudsakligen två typer, dels en mycket enkel med två vidje- eller granhankar l. dyl. kring grindens ändträ och grindstolpen, dels den här närmare beskrivna med grindhäl. Den senare typen i olika variationer finnes i ULMA:s samlingar omtalad från bl. a. Östervåla, Uppland (nr. 2355; Manne Eriksson), Villstad, Småland (nr 5519), Jät, Småland (nr 3776), Ålekulla, Västergöt., Brunskog, Värmland (nr 12839), Södra Ny, Värmland (nr 1941:2), Högerud, Värmland (nr 2859:16), Bodsjö, Jämtland (nr 10025), Nederluleå (nr 13208; urgröptionen nedtill smordes vid behov med tjära), Edefors (nr 2261:2), Nederkalix (nr 3817), de tre sistnämnda i Norrbotten. Meddelaren från Bodsjö skildrar fasthållningsanordningen upptill som »en böjd käpp av gran eller ene vilken veks om ändstycket och spikades fast». Från Själevad (ULMA 15412) beskrivs den som »en hank av björkvidjor eller ... en krokig rot l. dyl. som fastspikades vid grindstolpen» [spärrad här]. I övriga svar användas om samma sak orden »vidjelänk», »vidjeband», »granband», »ringhank», »hank».

³ Jfr fnor. *grindarhæl*.

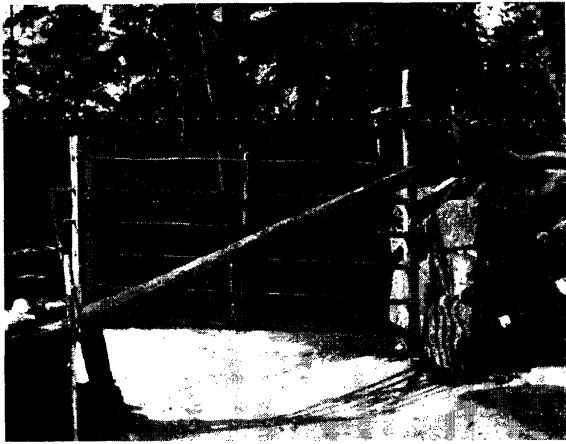

Fig. 8. Grind från Älméboda, Småland. Foto N. Gerward 1937. Folklark., Lund.

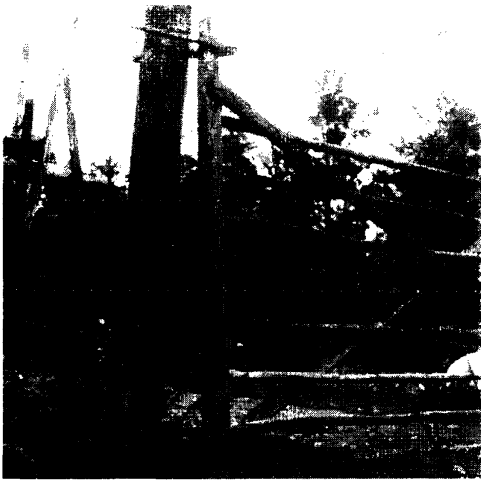

Fig. 9. Grind från Hovmantorp, Småland. Foto N. Gerward. Folklark., Lund.

Fig. 10. Grind från Tosjö, Skåne.
Foto G. Hobroh 1938. Folkl.-ark.,
Lund.

Fig. 11. Grind från Färgaryd, Småland.
Fästanordningen upptill är hopsatt av tre
trästycken. Foto E. Lönnerholm 1937.
Folkl.-ark., Lund.

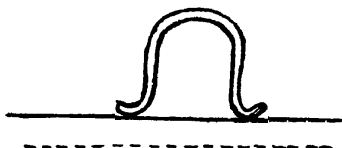

Fig. 12. Rakkje på bakänden av en hösläde, Surnadal, Möre.
Efter teckning i Norsk ordboks samlingar.

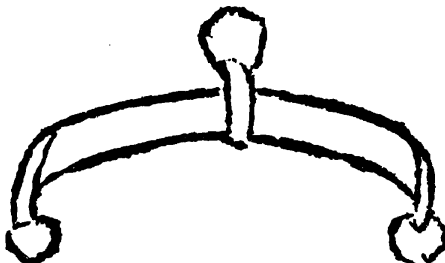

Fig. 13. Racke till not. Efter J. G. Gyllenborg, Afhandling
om Insjö-Fisket Tab. 1:2 (1770).

firi skialghindær sum firi alla skipur ... Nu ripær man at uægh hæfær
lip ur hurraku.¹ gialde firi siax öra.

De kursiverade orden översättas av Holmbäck-Wessén: »lyfter grind
ur hake». H.-W. synas ansluta sig till ett alternativt förslag av Schlyter
enligt vilket ordet vore sammansatt med *hake*. Detta stode i överens-
stämmelse med det förhållandet att efterleden tydligen är kortstavig.
Som förled föreslår Schlyter med goda skäl *hurdh*, f. Detta ord be-
tyder i fornspråken vanligtvis »husdörr» men kan också avse »grind»,
som framgår av Grágás Landbrigða-páttr (Finsens utg. 2:119), där
hurð betecknar ett slags grind till en fäfalla.

Det finns emellertid ett par omständigheter som gör att man känner
sig något tveksam inför denna förklaring av *hurraku*. Först är det själva
ordalagen i texten: *hæfær lip ur hurraku*. Man lyfter ju inte en grind
ur en hake utan *av* den. Vidare förutsätter denna tolkning en avancerad
art av grindar med gångjärn med hakar. Knappast har man i större
utsträckning kostat på dylika arrangemang på sina grindar i den tidigaste
medeltidens Östergötland (jfr not 2, s. 12).

¹ Codd. B och F ha *hurraku*, vilket torde vara en bättre läsart. Om förhållandet
mellan de olika hskr. av ÖgL jfr bl. a. Holm Om s-passivum s. 212, 213.

Båda dessa svårigheter elimineras, om man med Schlyter (och Falk-Torp m.fl.) i stället antar att efterleden är *racke* (*rakka*), parallellt sålunda med det likabetydande *vaghrakke* i Upplandslagen. Av de tidigare (not 2, s. 12) skildrade grindupphängningsanordningarna är det ingen annan än den på våra bilder här återgivna, som låter förena sig med ordalagen i ÖgL BB 23. — Med stamform hos första ssgsleden — som i *vaghrakke* — får man *hurdrakke*, där assimilationen lätt låter förklara sig.

Beträffande ljudutvecklingen i efterleden kan hänvisas till ÖgL Eps 30 *panbriko* (för **bangbrikko*).¹ Jämför också den tidiga geminataförenklingen i fornsvenska ord som *asikia*, *antighia*, *kaetilogh* (se Noreen A. Gr. § 239 anm. 2, 264 anm. 3, Geschichte d.n. Spr. § 186 b). Har *hurrika* varit ett föremål av den art, som tidigare skildrats, förstår man också textens ordalag bättre: våldsverkaren »häver» grinden så att grindhälsens (nederdel kommer ur sitt spår och dess) överdel kan dras ur »hurdracken».

Det behöver inte understrykas, att man här rör sig på gissningarnas osäkra mark. Hur än ordet *hurrika* skall förklaras, måste man laborera med konstruktioner. Både *hake* och *racke* äro ju svaga maskuliner, *hurrika* däremot böjs som ett svagt femininum. Något ord som utan svårighet låter ansätta sig som efterled är icke bekant.

Vi ha hittills uppehållit oss vid den *racke*, som är en del av tacklingen på en båt eller en detalj vid grindanordningar. Redan Falk-Torp ha påpekat att man har att ta hänsyn också till nor. dial. *racke*, »et vinklet Træstykke anbragt bag paa Høslæde til at binde Reb i», anført av Ross från Rindal i Nord-Møre. I Norsk Ordboks² samlingar finns ett belägg från Surnadal, Møre: *rakkje*. Ein treboge fest til brøgda i bakenden på sleden til å tre reipet igjenom og festa det med når dei gyrdar eit høylas. Serleg brukt når ein køyrer høy frå markaslåtten.» Till uppgiften är fogad en enkel teckning (se fig. 12).

Vilkuna har som framgår av citatet s. 4, dragit in ytterligare ett ord i diskussionen, nämligen sv. dial., ä. sv. *racke*, krumt dragträ på not. En sådan *racke* fästes i änden på noten i dennas båda hörn och

¹ Cod. B. har enl. Schlyter *thangbrykko*, F har *tångbrinckio*. Emil Olsons uppgift (Östgötalagens ljudlära [1904] s. 148), att alla hskr. skulle ha enkelt *k* förstår jag icke. Ordet — och andra av Olson a. st. uppräknade — vederlägger Sven Söderbergs påstående (i Några anmärkningar om u-omljudet i Fornsvenskan, 1883, i Öfversigt af Filologiska sällskapets i Lund förhandlingar 1881—1888, s. 58.) att »ÖgL iakttaget regelbundet konsonantfördubbling mellan två vokaler, äfven i obet. stafvelse». Om *hurrika* se även Wadstein i Sv. Lm. XIII 5:9 (1892), Kock i ANF 10:318 (1894), Dens. Svensk ljudhistoria 3:147 (1916).

² Genom vänligt tillmötesgående av ordbokschefen Alf Hellevik har jag fått mottaga ett antal värdefulla exerpt angående *racke* ur ordbokens samlingar.

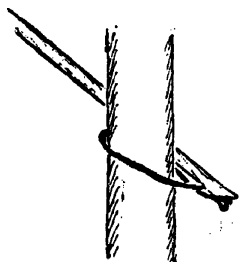

Fig. 14. Rakki som fasthåller spri på en isländsk båt. Efter Blöndal.

står under dragningen vertikalt. En bild av en dylik racke återges här (fig. 13) efter en avhandling om fiske från 1770.

Det är tydligt att nottermen och slädtermen *racke*, *rakke* utgör ett mycket starkt stöd för den tolkning av sjötermen *racke* som här motiverats i anslutning till ett uppslag av Vilkuna och som innebär dels att icke blott holl. *rak* och tyskt *rack* utan även feng. *racca* är av nordiskt ursprung, dels att man under samnordisk tid kunde använda ordet *rakki*, hund, bildligt om vissa krokiga föremål (som omslöt en stång eller användes att fästa ett rep i o. dyl.).¹ I de flesta fall kan man tänka sig att det är föreställningen om en gapande och bitande käft som givit upphov till benämningen.²

¹ Blöndal avbildar i slutet av sin nysländska ordbok en *rakki* av tågvirke på ett skepp med sprisegel (Jfr fig. 14). Under art. *rakki* 2 b läser man: *kaðallykkja, sem nedri endinn á sprytinu er settur í*. Spriseglet är emellertid en sen företeelse i Norden och nämnda typ av racke kan därför inte tas som vittnesbörd om hur forntidens nordiska rackar varit konstruerade.

² Den svenska motsvarigheten till fin. *koira*, nättyngd (se s. 5), heter som bekant bl. a. *maskbit*, dvs. »den som biter i maskan» (se I. Modéer i Festskr. Sahlgren s. 152 ff., 1944).

BIRGER NERMAN

Rígsþula 16: 8 *dvergar á oxlom*, arkeologiskt belyst.

I arbetet »The Poetic Edda in the light of Archæology» (Viking Society for Northern Research, Extra Series, Vol. IV, Coventry 1931) har jag sökt belysa dels Eddadiktningens allmänna arkeologiska bakgrund, dels enstaka ställen i dikterna, till vilkas förståelse arkeologien kan bidra. Efter utgivandet av denna avhandling har jag då och då vänt åter till Eddadikterna och tror mig nu kunna arkeologiskt belysa ytterligare ett antal punkter. Här skall en sådan upptagas till behandling, Rígsþula 16:8 *dvergar á oxlom*.

Rígsþula berättar ju, hur guden Heimdallr under namnet Rígr efter vart annat gästar tre par på olika social nivå med i samtliga fall samma resultat, att husmodern i tidens fullbordan föder en son; denne blir stamfader för resp. trälarnas, karlarnas och jarlarnas ätter (ur de sistnämnda framgår även konungen). Inom denna ram blir dikten i tillfälle att skildra en mängd förhållanden, t. ex. klädedräkt, mat och dryck och sysselsättningar inom olika skikt av samhället, varigenom dikten — som det sagts — blivit den första kulturhistoriska skildringen inom Nordens litteratur.

När Rígr kommer till det andra äkta paret, Afi och Amma, ges vissa detaljer om husmoderns klädsel:

sveigr var á hofði,
smokkr var á bringo,
dúkr var á hálsi,
dvergar á oxlom.

Amma är alltså klädd i något slags böjd prydnad av tyg på huvudet, någon kråsartad utstyrsel på bröstet och duk om halsen. Därtill har hon *dvergar á oxlom*.

Man har allmänt antagit, att *dvergr m.* här skulle betyda fibula (alltså spänne, brosch), möjligen nål, för sammanhållandet av klädedräkten; i o. a. a. sid. 29 har jag gjort samma antagande.

Men därvid har man bortsett från en sak: fibulorna eller nålarna sitta aldrig på axlarna, utan alltid nedanför. En mycket vanlig utstyrsel är, att en fibula, t. ex. en oval eller en s. k. djurhuvudformad, är placerad på bröstet ett stycke nedanför vardera axeln, de bågge fibulorna stundom förenade genom kedjor och kejdeplattor, och att mellan dem på bröstet befinner sig en annan fibula, t. ex. en rund, likarmad eller treflikig. Fibulorna passa alltså i själva verket icke in på Rígsþulas *dvergar*, placerade *på* axlarna.

Det finns emellertid en annan grupp föremål, på vilken uttrycket direkt passar in.

I kvinnogravar — och uteslutande i sådana — uppträda fr. o. m. andra hälften av 600-talet till omkring år 1000 en sorts i regel långsträckta föremål i form av en platta, från vilken nedgår en med en rad hål försedd tvärså; stundom förekomma på ex. ifrån vikingatiden två parallella nedgående, hålförsedda ribbor. I sakkunnigt undersökta gravar anträffas alltid två ex. Plattan är ofta ungefär jämbred, smal eller tämligen smal, i andra fall bredare. Ändarna kunna vara på olika sätt särskilt utformade. I fig. 1, 2 a, b, ses smala gotländska ex., det förra ifrån en icke sakkunnigt undersökt grav vid Broa i Halla sn ifrån tiden framemot år 700, de två senare ifrån en av fil. kand. Nils Gillgren undersökt grav, nr 370, från det stora gravfältet vid Stora Ihre i Hellvi sn, ifrån tiden framemot eller omkring år 800. Bredare, ehuru dock jämförelsevis smal, är t. ex. fig. 3, daterbar till 900-talet, som utan närmare fynduppgifter föreligger ifrån Gotland; som ses är denna pjäs på undersidan försedd med två nedgående hålförsedda ribbor. Icke sällan har plattan utseende av ett djur, vars huvud i regel är böjt, t. ex. beslagen fig. 4 a, b (= Vedel, E., Bornholms Oldtidsminder og Oldsager, Sid. 167 Fig. 345) ifrån en icke sakkunnigt undersökt grav vid Bækkegaard i Østerlars Sogn på Bornholm ifrån andra hälften av 600-talet. Även andra former förekomma. Beslagen äro alltid ornerade, med geometriska motiv eller djuornamentik.

Då dessa beslag hittats i orubbade skelettgravar, ha de haft sin plats på axlarna. Så finna vi de två beslagen fig. 5 a, b placerade på ett skelett, fig. 6, uppgrävt vid Hallvede i Eke sn på Gotland av nuv. professor Märten Stenberger; denna grav kan genom en rikedom på föremål dateras till början av 700-talet. En liknande placering ha t. ex. de två pjäserna av ifrågavarande slag i grav 854 i Birka (Birka I, Taf. 91 Fig. 7 a, b, 8, I, Text S. 328 Fig. 274), vilken grav tillhör 800-talet.

Hur de ifrågavarande föremålen fungerat kan vara svårt att med säkerhet bestämma. I två av Stenberger undersökta gravar från 900-talet på gravfältet vid Stora Ihre i Hellvi sn på Gotland, gravarna 218 A och 230 A (Gotlands Fornsal, Visby, inv.-nr C 9322: 165—176, och Statens Historiska Museum, Stockholm, inv.-nr 23140: grav 230 A), synas de enligt honom ha samband med pärlor och andra hängsmycken. Stenberger antar, att pärltrådarna skulle ha trätts igenom hålen eller vissa av dem. Beslagen skulle alltså ha tjänat till att hålla isär pärlraderna. Huruvida de samtidigt genom alla eller vissa av hålen ha varit sydda på dräkten — därvid kunna olika möjligheter tänkas — eller icke vågar man ej avgöra.

Uppenbarligen är det denna föremålsgrupp, som motsvarar Rígsþulas dvergar á oxlom; någon annan grupp, som kunde ifrågakomma, existerar icke.

Men huru kunna dessa beslag kallas »dvärgar»? När jag för åtskilliga år sedan meddelade prof. Otto von Friesen min identifiering av de ifrågavarande beslagen med Rígsþulas dvergar, erinrade han mig om det kända förhållandet, att fvn. *dvergr* m. även betyder en viss sorts stolpe. Fritzner, Ordbog over Det gamle norske Sprog, 2 Udg., Kristiania 1886, översätter: 'en af de korte Stolper, som nedfældes i en Bygnings Bjælker og bære dens Tagaase (i Lighed med de dvergar, som Æserne satte til at bære Himmelen, en under hvert af dens Hjørner)'.

En stor del av de här berörda beslagen äro, som nämnt, smala eller tämligen smala och jämbreda, fig. 1, 2 a, b, 3. Dessa beslag kunna med skäl liknas vid korta stolpar, och det ligger då intet förvånande i, att de fått benämningen *dvergar*.

Ifrågavarande uttryck i Rígsþula kan då inte gärna vara äldre än från andra hälften av 600-talet. Men det kan icke heller vara yngre än omkring år 1000. Jag har också i ovannämnda avhandling framhållit, att ett uttryck rörande kärli i strof 32, som jag kunde arkeologiskt belysa, pekade på vikingatiden. En del forskare ha antagit, att Rígsþula skulle vara mycket sen, t. o. m. så sen som 1100- eller 1200-talet (t. ex. Andreas Heusler¹ och Gustav Neckel¹). De flesta (t. ex. Finnur Jónsson¹) föra den dock till vikingatiden, och säkerligen är detta riktigt. Därmed stämmer också bäst den arkeologiska belysningen, som i varje fall visar, att *en* rad måste vara äldre än omkring år 1000.

Jag känner f. n. ifrågavarande sorts beslag endast ifrån olika delar av

¹ Jfr Jónsson, F., Den oldnorske og oldislandske litteraturs historia, I, 2. udg., sid. 187 ff. med litteraturhänvisningar.

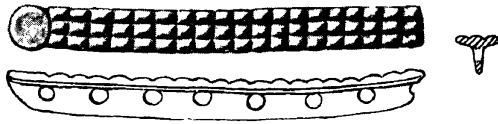

Fig. 1. Bronsbeslag. Broa, Halla sn, Gotland. Statens Historiska Museum, Stockholm, inv.-nr 12087:5 $\frac{1}{1}$.

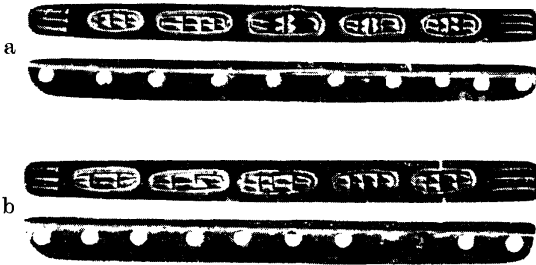

Fig. 2a, b. Två bronsbeslag med översidornas fördjupade partier förgyllda. Stora Ihre, Hellvi sn, Gotland. Statens Historiska Museum, Stockholm, inv.-nr 20826: grav 370. $\frac{1}{1}$.

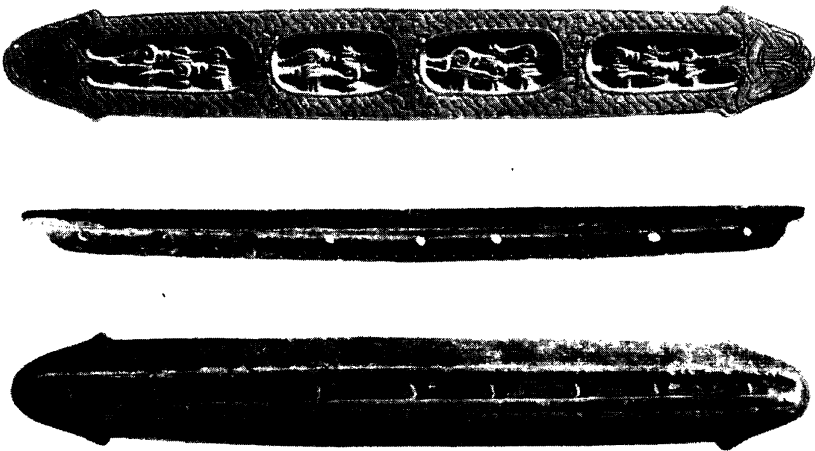

Fig. 3. Bronsbeslag, översidan belagd med en silverplatta utom på de fördjupade fälten, vilka äro förgyllda. Okänd fyndort, Gotland. Statens Historiska Museum, Stockholm, inv.-nr 8350: 27. $\frac{1}{1}$.

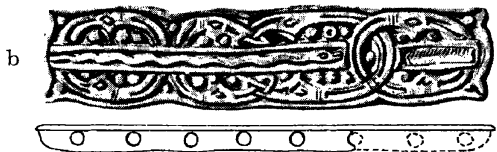
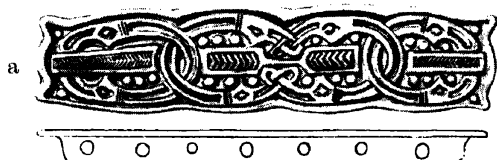
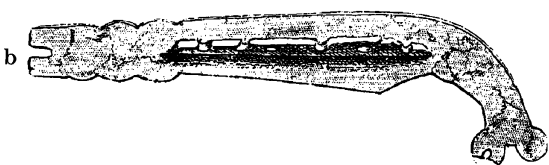
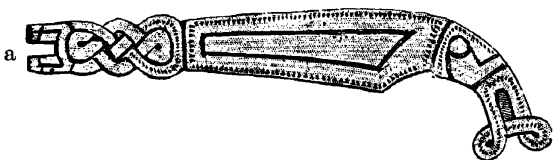

Fig. 4a, b. Två bronsbeslag med förtennad översida. Bækkegaard, Østerlars Sogn, Bornholm: grav 157. $\frac{1}{1}$.

Fig. 5a, b. Två bronsbeslag. Hallvede, Eke sn, Gotland. Statens Historiska Museum, Stockholm, inv.-nr 21394. $\frac{1}{1}$.

Fig. 6. Övre delen av det kvinnoskelett, till vilket de två beslagen fig. 5a, b höra. Man ser på högra axeln t. v. om det under hakan befintliga runda förgyllda bronsspännet det ena av de i fig. 5 avbildade beslagen, medan det andra skymtar stående på kant på vänstra axeln t. h. om underkäken. F. ö. ses en hel rad föremål: pärlor av olika material på bröstet och vid huvudet, holkformiga bronshängen på bröstet, ett s. k. djurhuvudformat bronsspänne t. h. om vänstra revbenen (det motsvarande på andra sidan otydligt), längre ned på bröstet två kedjeplattor med kedjor, allt av brons, om vänstra underarmen en bronsring o. s. v.

Sverige, i vilket land de äro särskilt vanliga på Gotland, från Finland och på Bornholm. Emellertid ha de icke tilldragit sig en större uppmärksamhet. Det är därför icke uteslutet, att de äro förhanden även i det övriga Danmark och i Norge. Skulle en ingående undersökning visa, att så ej är förhållandet, skulle detta givetvis medföra konsekvenser för frågan om Rígsþulas hemland, vilket nu i regel förlägges till Norge eller Island.

ERIK HOLMKVIST

Den heliga Birgittas skärseldsvision i Revelationernas 4:de bok 7:de kap.

Att den heliga Birgittas skärseldsvision i 4:de bokens 7:de kapitel av Revelationes har åberopats i en vetenskaplig dispyt om vårt medeltida bergsbruk är kanske mindre allmänt känt, men så har faktiskt varit fallet. Det var den för sin nitälskan om Sveriges bergshistoria namnkunnige disponenten Herman Sundholm som indrog Birgittas uppenbarelser i denna dispyt. Hans motiv var, att han i den ovan åsyftade uppenbarelsen hade upptäckt detaljer, som han trodde sig kunna identifiera såsom minnesbilder från en medeltida svensk masugn.

Första gången detta skedde var i Blad för bergshandteringsvännen 19 (1928—30) s. 337—345 i en uppsats med titeln »Några ord om svenska masugnens ålder. Ett preliminärt meddelande.» I uppsatsen framdrages och skärskådas en del redan förut kända fakta och förhållanden rörande medeltida svenskt bergsbruk; det egentligen enda nya är tolkningen av Birgittas skärseldsvision. Den behandlas å sidorna 342—345. Inlägget bör kanske citeras in extenso för att komma fullt till sin rätt. Det lyder:

»För masugnens tidiga tillkomst talar ock följande ypperliga skildring från 1300-talet, vilken förekommer i Den Heliga Birgittas uppenbarelser¹ i fjärde boken Kap. 7. Den handlar om domen över en själ och om skärselden. Med uteslutande av hennes tillämpningar lyder den:

'Ther äptir syntis gudz brudh sua som een rädhelikin oc myrkir stadhir oplatas j hulkom een brännande ogn syntis jnnantil oc thän eldin hafde änkte annat bränna vtan dyäfla oc lifwandis siäla, ok owan ofwir thänna ognen syntis the siälin hulkra dombir som nw hördhis owirmeer Siälinna fötir varo fästa vidh ognin Ok siälin stodh rät oppe sua som een mäniskia ... Än ogsins eldir syntis dragha sik höght vp innan siälinna fötir ... Öronin syntis sua som malm giutara bälghia rörande allan hiärnan mz idhkelikom bläst ... oc sua jldir dön at han kunne ängom värsta dön liknas j världinne ... Swa som vm malmbir vare blandadhir ok skulle brännas mz gulleno i hetaste elde oc skulle sua länge rensas at malmbirin opnöttis ok gullit atirblifwi reent Än

¹ Utgivna av G. E. Klemming, Svenska Fornskriftsällskapets Handlingar X, Sthm 1857, 58.

huru myklo starkare oc tiokkare malnbrin vare sua myklo hetare eld vidher thorfte han, til thås gullit vare alt swa som löpande vatn oc alt brännande Sidhan framföre mästarin gullit i annan stadh huar thz maghi faa sannan skapnadh i syyn oc hannan Ther äptir sänder han thz j thridhia stadhin huar thz maghi gömas oc presenteras ägharenom.'

Översättningen är:

'Därefter syntes det Guds brud, att ett fasansfullt och mörkt ställe blev synligt, inuti vilket syntes en brinnande ugn och dess eld hade intet annat att bränna än djävlar och levande själar. Ovanför denna ugn syntes de själar, vilkas dom nu fälldes. Övantill voro själarnes fötter fästade vid ugnen och själen stod upprätt liksom en människa ... Ugnens eld syntes draga sig upp genom själens fötter ... Öronen syntes såsom malmgjutarens bälgar sätta hjärnan i rörelse med en oavbruten bläster ... Och sådant starkt dån, att det icke kunde liknas vid det värsta dån i världen ... Såsom malmen blandas och skall brännas med metallen i hetaste elden och skall renas tills att malmen blir smält och metallen återstår ren. Ju starkare och tjockare malmen är så mycket hetare eld tarvar den, till dess metallen blir som rinnande gnistrande vatten. Sedan för mestaren metallen till ett annat ställe, varest den må få riktig skapnad till utseendet och för användandet. Därefter för han den till ett tredje ställe, varest det må förvaras och förbehållas ägaren.'

Ingen, som i skymningen sett en masugn under pågående blåsning, kan ett ögonblick tvivla på, att Birgitta här efter självsyn meddelar sin beskrivning. Det behöves icke mycket fantasi för att i masugnslågorna se bilden av en själ, lidande alla skärseldens kval. Flämtande vill hon bort, men kvarhålls obarmhärtigt och skärseldens lågor genomtränga henne. Man fäster sig vid bälgarnes dån och den vackra beskrivningen av utslaget. Det finnes ingen annan smält metall än järnet, som gnistrar. Hon använder ej blott sina ögon. Hon frågar och får svar. Hon får veta, att kolsättningarna icke alltid kunna malmas lika starkt. Av en malm kan man taga mera, av en annan måste man taga mindre. Hon talar vidare om färskningen eller utsläendet till osmund och varför detta sker: för att järnet skall få sin rätta form och bliva användbart.

Nu kunna alltid invändningar göras. Man vet icke när uppenbarelsen är nedskriven eller dikterad. Man vet icke, om hon på sina resor sett en utländsk masugn eller om hon avser en svensk. Det senare är dock mycket sannolikt.

Birgitta var född år 1302 eller 1303 i Uppland, där hennes far, Birger Persson var lagman, och i september 1316 blev hon gift med Ulf Gudmars-son. De bodde på Ulfåsa i norra Östergötland till omkring år 1335. Birger Persson hade del i järnbergen på skogen Svin i Nerike, med sannolikhet skogstrakten sydvest om nuvarande Svennevad, således ej långt ifrån Ulfåsa. Vad var naturligare, än att Ulf Gudmarsson tillsåg svärfaderns bergsbruk, vilket senare ock tillföll honom i arv, och att den unga frun stundom följde honom på dessa inspektionsresor.

Om man undantar en pilgrimsfärd till Trondhjem omkring år 1335, företog hon sin första utländska resa till Santiago di Compostela åren 1341—1342.

Hon hade således många tillfällen att se en svensk masugn under blåsnung. Att den ovanliga synen av de flammande masugnsålgorna slog den unga upplandsflickan och fäste sig i hennes minne, så att hon medvetet eller omedvetet erinrade sig denna och begagnade den vid skildringen av skärseldens kval, är ganska naturligt. Då ungdomsintrycken sitta djupast och det dröjde länge, innan hon kom utanför Sveriges gränser, vill jag gärna i hennes skildring se skildringen av en svensk masugn under 1320-talet. Ligger man så till, att de båda nedskrivarne av hennes uppenbarelser, Petrus i Alvastra och Petrus i Skenninge, hade sin verksamhet i närheten av Birgitta, och således även de böra hava sett en masugn, blir sannolikheten, att skildringen avser en svensk masugn, till visshet.

Birgittas skildring ger anledning till ännu en slutsats. Det framgår av denna, att den ugn, i vilken utslagningen till osmund ägde rum, låg inom eller invid hyttan. Härav framgår det således, att tackjärnstilverkning och färskning ägde rum på samma ställe, vilket för övrigt är ganska naturligt.

Vi kunna då gå ett steg längre och säga, att det medeltida ordet hytta betydde *järnverk*.»

Inlägget väckte då det först publicerades ingen nämnvärd diskussion, delvis kanske på grund av att det betecknades som ett preliminärt meddelande. Sundholm återkom emellertid ännu en gång till frågan i samma tidskrift, för vilken han var redaktör, denna gång i 21:sta bandet (1933—34) s. 275—290 i artikeln »Det svenska bergsbrukets ålder. En arbetshypotes.» Här upprepar han och förtydligar sina förut gjorda tolkningar. Sålunda kursiverar han nu ordet *gnistrande* i satsen: »till dess metallen blir som rinnande, gnistrande vatten». I artikeln understryker han betydelsen av detta textställe, vilket skulle vara ägnat att undanröja varje tvivel på tolkningens riktighet, »ty det finnes ingen annan smält metall än vitt tackjärn, som kastar gnistor». Sundholm kommer här vidare in på betydelsen av ett uttryck i den svensk-lybska traktat, som härrör från mitten av 1200-talet (tidigare daterades den till 1250 eller 1251 men enligt Nils Ahnlund i Stockholms historia före Gustav Vasa (1953) s. 127 är den snarast från tiden 1257—1260; traktaten i fråga skall i det stora hela gå tillbaka på en tidigare nu förlorad svensk-tysk traktat från 1170-talet mellan Knut Eriksson och Henrik Lejonet, detta gäller speciellt om här åsyftade bestämmelser). Uttrycket är *purgatio ferri candidi*, vilket Sundholm i anslutning till några föregångare översätter med »färskning av vitt tackjärn». Om detta senare uttryck, vilket tolkats på ett liknande fast något avvikande sätt (= »rening av glansjärn, dvs. järnglans») även i Gunnar Bolins avhandling om Stockholms uppkomst (1933, exkurs IV, s. 426—439), utspann sig nu en livlig diskussion. Den fördes i Historisk tidskrift och Blad för bergshandteringens vänner 1936—1938. I diskussionen deltog utom Sundholm själv professor Nils Ahnlund och doktor Tom Söderberg. Det blev klart ådagalagt, att uttrycket *purgatio ferri candidi* i den ovannämnda traktaten med all sannolikhet syftade på järnbörd och

ej på tackjärnstillverkning eller tackjärnsfärskning och att alltså både Bolins och Sundholms förklaringar av uttrycket var felaktiga.

Under denna diskussion blev Sundholms uttolkning av birgittavisionen skjuten åt sidan och egentligen ej vare sig accepterad eller vederlagd, ehuru väl många fattade saken så, att Sundholms tolkning i detta avseende blivit vederlagd samtidigt med tolkningen av uttrycket *purgatio ferri candidi*. Den blev emellertid ej uttryckligen vederlagd. Nu saknas det inte tecken på att man på vissa håll ännu tager den på fullt allvar. Sålunda har den kände tyske bergverksforskaren Otto Johannsen med gillande upptagit den i den nyligen utgivna tredje upplagan av sin handbok »Geschichte des Eisens» (Düsseldorf 1953). Han citerar den såsom bevis för att tackjärnstillverkning i masugnar av tämligen modern typ förekom i Sverige redan omkring 1320. En granskning av Sundholms tolkning torde därför ej sakna aktualitet just nu.

Den birgittavision, som utgör underlaget för Sundholms iakttagelser, hör till de mest kända och omskrivna, detta av två skäl. Dels innehåller den Birgittas skärseldsteori, vilken som bekant väckte skarp kritik hos flera katolska auktoriteter och på konsiliet i Basel rent av fördömdes såsom kättersk. Dels anses just denna vision med dess skildring av helvetet och skärselden ha inspirerat till skapandet av flera medeltida konstverk. Märkligast bland dem är utan tvivel det stora altarskåpet i Vadstena klosterkyrka, tillskrivet konstnären Hans Hesse i Lybeck. Visionen är utförligt behandlad och delvis översatt till nusvenska av Andreas Lindblom i »Den heliga Birgitta. Bildverk i skulptur och måleri från Sveriges medeltid» (1918), s. 42 ff. Det är ovisst, huru mycket Sundholm kände till av denna litteratur om skärseldsvisionen, han säger själv ingenting därom. Hans uppgift att visionen ej kan dateras tyder på att han i varje fall ej känt till Lindblom.

Tillkomsten av visionen skildrar Lindblom (s. 43) på följande sätt:

»Birgitta bodde (1366) i Neapel hos en förnäm dam vid namn Jacoba Buondelmonte. Dennas broder var hofmarskalken hos drottning Johanna, Niccolò Acciajuoli. En dag förkunnar Birgitta dennes snara död. Systemen ilar, full af förfaran till Niccolò. Denne befann sig vid full hälsa hos drottningen, och Jacoba kände sig öfvertygad om att Birgittas spådom var falsk. Påföljande dag sjuknar dock Niccolò plötsligt och dör inom kort. Birgitta skådar i en uppenbarelse hans själ inför domen.»

Visionen är således anknuten till en bestämd händelse i Birgittas liv. Dess sena tillkomst utgör väl i och för sig intet absolut hinder för att barndomsintryck kunnat blanda sig i de visionära synerna, men Sundholms konstruktion försvåras dock avsevärt och blir på många sätt mindre sannolik.

Huvuddelen av visionen behöver endast ett kort referat. Scenen är en stor sal med ett domaresäte, vari synes en skinande sol såsom symbol för gudomen, vars anlete ingen dödlig kan skåda. Framför domaresätet står Guds moder, djävulen i en negers gestalt såsom åklagare i processen och den ängel, vilken uppträder såsom själens försvarare, i en riddares skepnad. Själva rättegången om rätten till själen skildras dramatiskt och därpå följer avkunnande av domslutet, vilket innebär, att själen

befrias från helvetet men ålägges ett svårt lidande i skärselden, innan den slutligen skall få sin lön i himmelen.

Det därpå följande avsnittet av visionen må återges ordagrant. Det lyder i fornsvensk version (Heliga Birgittas uppenbarelser, II s. 15 f.):

»*Ther äptir syntis gudz brudh sua som een rådhelikin oc myrkir stadhir oplatas i hulkom een brännande ogn syntis jnnantil oc thän eldin hafdhe änkte annat bränna vtan dyäfla oc lifwandis siäla, ok owan ofwir thänna ognen syntis the siälin hulkra dombir som nw hörðhis owirmeer Siälinna fötir varo fästa vidh ognin Ok siälin stodh rät oppe sua som een mäniskia Ey stodh hon i höxsta stadhenom oc ey i nedhirsta vtan sua som a ognsins sidho, Hännas skapnadhir var rådhelikin oc vndirlikin Än ognsins eldir syntis dragha sik höght vp innan siälinna fötir Swa som nar vatn draghir sik högt op ginom pipo oc owiruällelica saman thrykkiande sik foor op owir hofwodhit sua at alla suetborona stodho sua som löpande adthro mz brännande eld Öronin syntis sua som malm giutara bälghia rörande allan hiärnan mz idhkelikom bläst Öghonin syntos vmuänd oc insunkin och syntos jnnan till vara fäst vidher nakan Mwinnin opin oc tungan vtdraghin ginom näsaboronar ok hängde nidh a läpana Tändirna varo sua som jarnspica fästa ginom gomana Ärmane varo sua lange at the räkto nidhir til fotanna Ok baadha händirna syntis haua oc saman thrykkia nakan fitma mz brännande tiäru Skinnit som syntis owir siälinna syntis haua skintz liknilse owir manz krop oc var sua som linnit klädhe vm kring gutit mz manna natur Oc thz klädhit var sua kalt at huar thän som thz saa han skalff Ok aff klädhenom vtflöt sua som vaar aff bulda mz rutno blodhe, oc sua jldir dön at han kunne ängom värsta dön liknas i världinne Tha hörðhis röst aff siälinne hulkin som sagdhe fäm sinnom ve ve ropande mz taarom aff allom kraptom Först sagdhe hon ve mik at jek älskadhe gudh swa litit for hans mästo dygdhe oc the nadh som mik var gifwin Annan tidh ve mik thy at jek räddis ey gudz rätuiso swa mykit som jak skulle Thridhia tidh ve mik at jek älskadhe mins syndogha kötz oc krops lusta Fiärdhatidh ve mik for världinna rikedomo oc for mina högfärdh Fämptatidh ve mik at jek saa nakan tima lodhuik oc johanna.»*

Det är som synes ur detta avsnitt, som Sundholm hämtat de fyra första meningsföljderna i det citat som han anför; de har här kursiverats. Varken dessa lösryckta meningar eller stycket i dess helhet ger tydliga associationer till medeltida masugnsdrift. Att helvetet liknas vid en brinnande ugn är inte särdeles originellt. Bilden förekommer även eljest i medeltidslitteraturen, t. ex. i Klosterläsning s. 285 och 373; ursprungligen kan den härröra från Matteus XIII:42. Det bör också påpekas, att uttrycket *malmgiutare* ej med nödvändighet leder associationerna i riktning mot hyttor och masugnar. En gjutare hade sin arbetsplats i en gjuteriverkstad, ej i en masugn.

Efter dessa fyra inledande moment fortsätter Sundholm sin framställning med ett längre citat, som börjar med orden: »Swa som vm malmbir vare blandadhir ...» osv. Man får av Sundholms framställning här det intrycket, att detta citat mer eller mindre direkt hör samman

med det föregående. Så är dock ej fallet. Med orden: »lodhuik oc johanna» slutar egentligen Birgittas visuella uppenbarelse. Det som sedan följer är en auditiv vision, som man skulle kunna kalla ängelns uttydning, och hela visionen avslutas sedan med några vaga ljus- och ljudbilder. Ängelns uttydning börjar med orden: »Ok tha sagdhe ängillin til mik jak vil vtthydha thik thässe synina.» Därpå följer ur ängelns mun en utläggning av uppenbarelsens symboler och händelseförlopp, däribland också ett parti, som förklarar skärseldens tre stadier eller rum: de svåra plågornas rum, det rum där själarna lider av svaghet och trötthet utan svårare kroppsliga plågor samt slutligen det högsta stadiet, där själarnas straff består endast i att vara skilda från Gud.

Därefter fortsätter ängeln: »Ok at thw skuli bätir vndirstanda j thino samuiti sighir jek thik mz liknilse Swa som vm malmbir vare blandadhir ...» osv. Här följer så slutet av Sundholms citat (se ovan s. 214 f.).

Jag återger detta stycke in extenso: först i latinsk version efter Revelationes (7:de uppl., Köln 1628, s. 180 a) och sedan i Lindbloms nysvenska översättning:

»Et vt melius in conscientia tua intelligas, dico tibi per similitudinem; quasi si es misceretur, & arderet cum auro in igne ardentissimo, & tandiu deberet purgari, donec aes consumeretur, & aurum remaneret purum. Quanto vero aes fortius & spissius esset tanto ardentiori igne indigeret, donec aurum esset quasi aqua currens, & totum ardens. Deinde magister eius profert aurum in locum alium, vbi obtineat veram formam in visu & tactu. Postea mittit in tertium locum, vbi custodiat, & praesentetur possessori.»

Därpå Lindbloms översättning (Den heliga Birgitta, s. 45), som onekligen avviker något från Sundholms:

»Och för att du skall ännu bättre förstå detta i ditt sinne, säger jag dig denna liknelse. Det är, som om blandad malm skulle brännas med sitt guld i hetaste eld och skulle så länge renas, att malmen förtärdes och guld- det blefve kvar rent. Och ju mäktigare och mycknare malmen vore, ju hetare eld behöfde den, till dess allt guld- det vore rinnande som vatten och brinnande. Sedan för mästaren guld- det till ett annat ställe, där det kan få sin rätta gestalt för syn och känsel. Därefter sänder han det till ett tredje ställe, där det kan förvaras och öfverlämnas till ägaren.»

Som man kan se är det här fråga om en helt fristående bild, en liknelse, vilket ej klart framgår av Sundholms framställning. Han har för övrigt fullständigt missuppfattat den reala bakgrunden till denna del av visionen. Det är naturligtvis inte fråga om järnmalmssmältning, eftersom metallen tydligt anges vara *guld* (lat. *aurum*). Scenen är således ej en hytta utan snarast en guldsmedsverkstöd. Den smältprocess som åsyftas är ej heller urproduktion av guld utan den rensmältning av metallen ur ett legeringsstycke, som ibland företages. Med primitiv teknik kan detta utföras just så som liknelsen skildrar. *Malmbir* betyder därför ej heller »metallisk bergart», som Sundholm tycks antaga, utan »koppar», vilket motsvarigheten *aes* i det latinska originalet säkerställer. Koppar är ju den legeringsmetall, som vanligen sättes till rent guld för att i viss användning göra den i sig själv mjuka metallen hårdare och mera

hållbar. *Malm* i denna betydelse är inte vanligt i fornsvenskan, dock finns redan förut belägg härpå i Söderwall, Ordbok över svenska medeltidsspråket. Supplement, 15:de häft. s. 495 (1950). Betydelsen kan sägas fortleva ännu i den vanliga sammansättningen *klockmalm*.

Därmed är Sundholms tolkning av Birgittas skärseldsvision till alla delar vederlagd. Att anföra den såsom vittnesbörd om existensen av en viss typ av smältugnar för järnmalm i början av 1300-talet, torde därför ej vara tillrådligt.

Korrektturnot: Den heliga Birgittas skärseldsvision är också behandlad av Richard Steffen i Den heliga Birgittas uppenbarelser i urval och översättning, Stockholm 1909, där hela visionen är översatt och en del anmärkningar tillfogade. Steffens översättning av det aktuella partiet i ängelns uttydning lyder: »Och för att du skall ännu bättre förstå detta i ditt medvetande, säger jag dig en liknelse. Det är som en blandad malm skulle brännas med sitt guld i hetaste eld och skulle så länge renas, att malmen förtärdes och guldet blefve kvar rent. Och ju mäktigare och mycknare malmen vore, ju hetare eld behöfde den, till dess allt guldet vore som rinnande vatten och brinnande. Sedan för mästaren guldet till ett annat ställe, där det kan få en verklig gestalt att se och handhafvas. Därefter sänder han det till ett tredje ställe, där det kan förvaras och öfverlämnas till ägaren.»

Inte heller ur denna översättning kan man således härmta något stöd för Sundholms fantasifulla utläggningar. Steffens översättning överensstämmer reellt med Lindbloms, vilken den dock är språkligt underlägsen.

Recensioner.

Anders Bæksted: Målruner og troldruner. Runemagiske studier. (Nationalmuseets Skrifter. Arkæologisk-Historisk Række. IV). København 1952. 366 s.

I sin disputats fra 1922 skrev Ferdinand Ohrt (s. 76) om den oldgotonske magi: »Først i de seneste Aar er denne begyndt at lukke sig op for os i videre Udstrækning.« Udgangspunktet for Anders Bæksteds disputats er: »En række forskere synes ... efterhånden at være nået til den anskuelse, at runerne i første række har tjent magiske formål, og denne opfattelse har fået stedse større indflydelse på bedømmelsen af mindesmærkerne og af runernes væsen i videste omfang« (s. 9). Den førende i denne udvikling har været Magnus Olsen.¹

I sin indledning anfører forf. en række karakteristiske citater til belysning af de magiske anskuelser. Man kunde have ønsket, at han i stedet havde forsøgt at give en karakteristik af de magiske teorier og deres grundlag. Samtidig kunde han have præciseret sit eget synspunkt, nemlig at magi kun kan antages, hvor den fremgaar af indskriften selv.

I forordet betegner forf. sin bog som et diskussionsindlæg. Det er vigtigt, at dette slaas fast. Om en række af de problemer og fænomener, som behandles, gælder det, at der ikke kan anføres bindende argumenter for den ene eller den anden opfattelse. Resultaterne afhænger af, hvilket helhedssyn man har dannet sig. Forf. anfører ofte, at en tolkning eller opfattelse ikke har andet grundlag, end at dens ophavsmand anser alt vedrørende runerne for magisk. Men ogsaa hans egne forslag maa nødvendigvis være bestemt af hans synsmaade eller, om man vil, tendens.

Bogen falder i tre store afdelinger: Kap. I. Den epigrafiske og litterære runetradition (s. 15—117). Kap. II. Runerække og alfabetmagi (s. 118—172). Kap. III. Rune-talmagi (s. 173—315). Den er forsynet med engelsk resumé, litteraturliste og register over runemindesmærker og litterære kildetekster. Et mindre sagregister havde været ønskeligt, navnlig da bogen ikke indeholder andre overskrifter end dem over de tre hovedafsnit og saaledes ikke er alt for bekvem at finde sig til rette i. I et saadant register skulde man kunne finde fx. »Brakteater« (karakteristikken af brakteaterne findes under alfabetmagi s. 124—31), »Rune-

¹ Den magiske opfattelse har ogsaa præget fremstillingen i Franz Blatt, *Alfabetets historia* (1945), hvor runealfabetet indtager en særstilling.

skriftens oprindelse« (s. 132—39), »Runeløs periode« (s. 140—47), »*run*« (s. 52), »Ligstensindskrifter«, »Runebreve« osv. En udførligere indholdsfortegnelse kunde ogsaa i nogen grad have afhjulpet denne mangel.

Bogen er overordentlig velskreven og i betragtning af emnets karakter let tilgængelig. Men paa et enkelt punkt har forf. gjort det unødigt svært for sine læsere: alle oldnordiske og latinske citater er anført paa originalsproget. Det er naturligt i en disputats og for de oldnordiske citaters vedkommende nødvendigt. Men det er ikke alle runologer, der læser latin med samme lethed som deres modersmaal, og for adskillige kulturhistorisk interesserede læsere er oldnordisk et uforstaaeligt sprog. En dansk oversættelse kunde have været tilføjet i noterne.

Der opstilles i afhandlingen følgende hovedteser: 1. Runerne er ikke magiske tegn, 2. flertallet af runeindskrifterne er ikke magiske af indhold, 3. talmagi eksisterer ikke; endvidere to underordnede teser: 4. Runeskriftens oprindelse er ikke bestemt af magi eller praktisk behov, den er en efterligning til »luksus og leg«, 5. runeskikken falder i tre skarpt adskilte perioder, hver med sin fremmede impuls (fra romerriget, frankeriget og kristendommen).

Forf. tager sit udgangspunkt i de hyppige urnordiske runemesterformler; han hævder med rette, at disse formler ikke i sig selv giver nogen oplysning om, at runerne eller formlerne skulde besidde en særlig magisk kraft, saaledes som flere forskere har antaget. Derefter undersøger han de formler, som ved deres særlige ordvalg kunde synes at tale for den magiske opfattelse. Reistad-stenens indskrift lyder (e)k wakraR unnam wraitha, jeg Wakr forstaaer ristning. Iflg. Krause skal runemesteren med udsagnet om sin rune kyndighed hindre den døde i at gaa igen. Men, siger forf., »indskriften selv fastslår ikke rigtigheden af denne opfattelse, som forudsætter, at andre og sikrere eksempler på gravbindingsformler er overleveret«. »I tråd med den opfattelse af runernes opståen og funktion, som vil blive gjort gældende i følgende kapitel, skal udtrykket 'jeg Våg forstår mig på runer' her foreslås tolket så at sige ordret: som en ligefrem understregning af bevidstheden om at være kundskabsrigere og mere dannet end formodentlig flertallet af naboerne. Ved sammenligning med den selvros, som hyppigt kommer til orde i indskrifterne, kan denne opfattelse næppe forekomme fornuftstridig.« Det er rigtigt, at der ikke findes sikre eksempler paa gravbindingsformler i urnordiske indskrifter; men forskellige gravskikke antages at have det formaal at hindre den døde i at gaa igen, ja, der er forskere, som vil hævde, at denne tanke ligger til grund for alle gravskikke.¹

Men grænsen mellem de foranstaltninger, der skulde værne de levende mod den døde, og dem, der skulde værne den døde i graven, er usikker.²

¹ Se Seger i Hoops Reallexikon, art. Totenbestattung (IV p. 333). Jf. ogsaa C. W. von Sydow i Nordisk Kultur XIX. Folketru (1935) p. 97 f., E. Metzger i Mélanges Charles Andler (1924) p. 257—67. Diskussion hos A. Serner, On »Dyss« Burial and Beliefs about the Dead during the Stone Age with Special Regard to South Scandinavia (1938), spec. p. 13—22.

² Se Brøgger og Shetelig, Vikingeskipene (1950) p. 94 ff., von Sydow l. c. p. 112 samt Serner anf. arb.

Magnus Olsen anfører begge muligheder i sin behandling av Huglen-indskriften, Krause ligeledes under Järsberg-stenen. Den sidste forestilling kommer til udtryk i senere indskrifers forbandelsesformularer og kan meget vel ligge bag runemesterformlen. Forf.'s egen tolkning af Reistad-indskriften skal støttes af »den selvros, som hyppigt kommer til orde i indskrifterne«, og man venter, at han skal anføre de »sikrere eksempler«, som han savner hos Krause; men han nævner ikke een, og der findes heller ingen fra urnordisk tid.¹ Ved tolkningen af Stentofte og Björketorp anføres som parallel — Reistad-indskriften!

Björketorp- og Stentofte-indskrifternes runemesterformel betegner runemesteren som haidr runoronu, hider runono. Efter Palmérs tolkning betyder *haidr* magiker. Forf. mener, at udtrykket betyder runernes herre, runernes mester, og at runemesteren roser sig af at beherske skrivekunsten; Palmérs tolkning beror rimeligvis paa forestillingen om, »at runerne og alt, hvad dertil var knyttet, hvilede i magi«. Dette kan for saa vidt være rigtigt, som Palmér efter formlens karakter søger en betegnelse for magikeren i udtrykket; men det sproglige grundlag for hans tolkning er sammenstillingen med det oldnordiske troldkvinde-navn *Heidr*. At tillægge ordet en anden betydning uden en ny etymologisk begrundelse, er ganske vilkaarligt.

Af særlig betydning for spørgsmaalet om runernes magiske karakter er Noleby-stenens runo raginakudo og Stentofte-Björketorps ginoronor, ginarunar. Samme udtryk som paa Noleby-stenen forekommer ogsaa paa Sparlösa-stenen, ca. 800, runar par rakinukutu og i Hávamál 80 *runom inom reginkunnum, þeim er gærðo ginnregin ok fáði fimbulpulr*. Forf. mener ikke, at dette adjektiv, der oversættes ved 'stammende fraguderne', betegner runerne som særlig ophøjede eller betydningsfulde; han sammenligner det med klassiske og orientalske myter om, at en bestemt gud er ophavsmand til skriften.² Sammenstillingen med disse myter lider dog af den mangel, at runerne ikke tillægges en bestemt gud, Odin er runemesteren, som maler runer, ikke den, som har skabt dem (som forf. skriver s. 58, jf. ogsaa s. 60). Men hertil kommer, at betydningen af *reginkunnr* ikke kan siges at være sikker, hvilket forf. ikke kommer ind paa. Maurice Cahen³ antager, at det paa Noleby-stenen har betydningen 'af guddommelig natur', og hertil har Ivar Lindquist sluttet sig.⁴ Cahens karakteristik af den almindelige oversættelse, »il pèche par un rationalisme excessif«, vil dog næppe gøre indtryk paa forf., og direkte skeptisk vilde han blive over for Cahens antagelse af, at runestenen var anbragt inde i graven,⁵ og at runemesteren var magiker.

¹ Selvros kendes derimod fra senere tid, men begrænset til Uppland, se Gudmund Schütte i Festskrift til Finnur Jónsson (1928) p. 411—22. Om danske indskrifter se min afh. i Arkiv för nordisk filologi LX (1945) p. 73—91.

² Religionshistorisk kan dette dog have haft en noget anden betydning, end forf. antager, jf. A. Bertholet, Die Macht der Schrift in Glauben und Aberglauben (1948) p. 9 f.

³ Mélanges Charles Andler (1924) p. 79—84.

⁴ Religiösa runtexter. II. Sparlösa-stenen (1940) p. 98 f.

⁵ Jf. Anders Bæksted, Begravede runestene. Aarbøger for nordisk Oldkyndighed 1951 p. 63 ff. (om Noleby p. 79).

Men man maa dog vistnok give Cahen ret i, at i en runeindskrift er det rimeligere at finde runerne karakteriseret ved deres guddommelige natur end ved deres oprindelse. Ordet *regin* er behandlet av Vogt,¹ som i digtningen finder spor af en ældre betydning 'beratende und bestemmende mächte', og som fremhæver, at verbet *ragna* forudsætter en endnu ældre betydning 'zaubermächte'. Med udgangspunkt heri tolker Jan de Vries *raginakudo* som 'stammende fra troldmagterne'.² Forf.s opfattelse af dette adjektiv er i hvert fald problematisk og sammenstillingen med de klassiske myter tvivlsom.

Stentofte-Björketorps *ginoronor*, *ginarunar* oversætter Lis Jacobsen ved 'magtfulde runer' (grundbetydningen af *ginn-* ansættes som 'stor'). Forf. antager, at Lis Jacobsen har ladet sig lede af forestillingen om magi, og han anser det for tvivlsomt, om ordet paa denne tid kan have haft en »så udviklet betydning«. »I vn. betegner *ginn-* de ord, hvortil det knyttes, som udtryk for det udmærkede, det, der er hævet over det almindelige. Om nogen særlig udpræget, tilknyttet (magisk eller guddommelig) 'magt' er der ikke tale« (s. 24). Og forf. kommer til det resultat, at ordene sandsynligvis ikke er andet end »selvbevidste runemestres ros af eget værk: udmærkede, fremragende, dygtigt udførte runer.« Tolkningen 'magtfulde runer' er imidlertid ikke Lis Jacobsens paafund, den skyldes overhovedet ikke de moderne magiske teorier, men er allerede fremsat af Stephens og Sophus Bugge og har faaet tilslutning af de fleste forskere.³ Den er udførligst begrundet af Jan de Vries, og det var hans argumenter, forf. burde tage stilling til, naar han vil afvise tolkningen. Jan de Vries knytter (ligesom von Friesen) ordet etymologisk til *ginna*, trylle, bedaare, og anser betydningen 'tryllekraftig' for den oprindelige. Betydningen 'stor' og den forstærkede anvendelse i oldengelsk er da udviklet ved betydningssvækkelse.⁴ Af forf.s fremstilling faar man det indtryk, at *ginn-* er et almindeligt forekommende præfix i oldnordisk, men det findes kun i to ord, *ginnheilagr*, meget hellig, og *ginnregin*, stærke magter,⁵ begge i eddadigte og begge hjemmehørende i en sakral sfære.⁶ Forf.s definition, som er formet over Fritzners, passer ikke paa substantivet *ginnregin*, som maa være det nærmeste sammenligningsgrundlag for *ginarunar* (Fritzners definition synes at være præget af folkesprogets *ginsk*, fortræffelig, som nævnes). Forf.s 'udmærkede, fremragende, dygtigt udførte runer', som tilmed skulde re-

¹ Zeitschrift für deutsches Altertum LXII (1925) p. 46—48.

² Acta philologica Scandinavica V (1930—31) p. 50.

³ Jacobsen & Moltke, DR sp. 653 f.

⁴ Jan de Vries anfører som paralleller til den forstærkede anvendelse oldn. *tjǫspakr*, oldeng. *reginheard*. Paralleller til begge de afsvækkede betydninger findes ved dansk *mægtig*, *vældig*.

⁵ Finnur Jónssons oversættelse i *Lexicon poeticum*; og dog hævder forf., at der ikke er tale om nogen tilknyttet »magt«.

⁶ Ivar Lindquist, *Galdrar* (1923) p. 163 anfører desuden et *ginnviti*, stor ild, efter Cleasby-Vigfusson. Ifølge *Lexicon poeticum* (1860) er det en læsemaade i hs. R af Snorres Edda, W har *gunn-*. I Finnur Jónssons udg. (1931) p. 145 angives, at formen er rettet i R, og ordet er ikke medtaget i Finnur Jónssons udgaver af *Lexicon poeticum*.

præsentere et meget gammelt trin, idet han anser formlen for at være ældre end indskrifterne, har altsaa som grundlag Fritznens definition, og denne passer ikke paa de oldnordiske eksempler, men er formet over det norske folkesprogs *ginsk*.

Ordet *ráða*, som ofte forekommer i forbindelse med *rúnar*, er ifølge forf. ikke udtryk for disses magiske karakter. Hans opfattelse er følgende (s. 31): »Benyttelsen beror formodentlig på den oprindelige betydning af *rapa*, råde, herske over, men samtidig kan dette ords anvendelse vel opfattes som en nøje parallel til det moderne udtryk: beherske et sprog, en kunst ell. lign., som ikke synes udviklet på grundlag af magiske forestillinger.« Betydningen af *ráða* i *ráða rúnar* er ikke udviklet af 'herske', men af en betydning 'overveje' (se Falk & Torp, Hellquist) og maa ses i sammenhæng med *ráða drauma*, *gátu*; sammenstillingen med den moderne brug af 'beherske' er misvisende, da denne er udtryk for den aktive udøvelse. Selv om man vel ikke i *ráða rúnar* skal se en betydning 'løse den i runerne bundne magi', tyder brugen af *ráða* dog paa, at runerne har været betragtet som noget hemmelighedsfuldt, mystisk. Det samme ligger ogsaa i ordet *rún*, som egentlig betyder 'hemmelighed'; man maa give forf. ret i, at der ikke heri med nødvendighed ligger, at runerne hørte sammen med magi og trolddom (s. 52). Men naar runerne ikke betegnes med et ord, der angiver skrifttegenes udseende, som *stafr*, *bókstafr*, eller deres frembringelse, som græsk *gramma*, tyder det dog paa, at de paa en eller anden maade har haft en særlig hemmelighedsfuld karakter.

Forf. har villet vise, at de behandlede ord og udtryk ikke siger noget om runernes magiske karakter, men kun indeholder udsagn om runemestrenes skrivefærdighed. En gennemgang af dem synes dog at vise, at man har opfattet runerne som hemmelighedsfulde (ordet *rún*, *ráða rúnar*), og at man har tillagt dem guddommelig eller overnaturlig oprindelse eller natur (*reginkunnr*), og endelig betegnes de med ordet *ginnrúnar* som tryllekræftige.

Hvad runemesterformlerne angaar, kan det ikke bevises, at de er magiske, men som andre gamle tekster maa de tolkes ud fra andre kilders vidnesbyrd om herskende forestillinger, og den magiske tolkning er en mulighed, hvis den ikke modsiges af indskriften; paa runestene kan de saaledes tænkes at skulle værne den dødes grav eller binde ham til graven. Runemesterformlerne paa vikingetidsstenene giver lige saa lidt som de urnordiske udtryk for magiske forestillinger; forf. antager, at der er tale om risterformler, signaturer, og at runeristerne i de fleste tilfælde har arbejdet paa bestilling, saaledes som det navnlig kendes fra Sverige (s. 29). Det forekommer dog sandsynligt, at runemesterformlerne paa de ældste danske stene maa ses i sammenhæng med de urnordiske, medens de svenske risterformler er betinget af yngre forhold (den rige ornamentering).

For at undersøge, om runerne skulde have en ren magisk anvendelse, der ikke kommer til udtryk i de almindelige indskrifter, gennemgaar forf. (s. 37—48) de ikke meningsgivende danske indskrifter. Han finder kun faa eksempler paa bogstavmagi: eet fra den urnordiske periode

(Lindholmen amulet), eet fra vikingetid (Skabersjö spænde) og et mindre antal middelalderlige; for de sidstes vedkommende antages, at der foreligger en sen, sekundær udvikling. Hans sondring mellem skrifttegn og trylletegn er meget skarp; trylleordene betragtes som ord, ikke som sammenstilling af magiske tegn, og en tilsyneladende anvendelse af runer til bogstavmagi akcepteres ikke, hvis der kan tænkes at foreligge forvanskning af meningsgivende forlæg. Man kan stille det spørgsmaal, om den skarpe distinktion er adækvat. Har runerne ikke været magiske tegn for den, der frembragte en forvansket indskrift i magisk øjemed? Og kan man ikke have tillagt de tegn, hvormed et trylleord blev skrevet, magiske egenskaber?

Forf. sammenfatter (s. 48 f.) resultatet af gennemgangen af indskrifterne saaledes: »runerne har i den ældste tid været opfattet som ganske almindelige skrifttegn og som sådanne selvfølgelig været anvendt til skriftfæstelse af såvel magiske som umagiske udsagn.« De adskiller sig i denne henseende ikke fra bogstavskriften. Først i middelalderen, da runerne utvivlsomt blev betragtet fra et romantisk-historisk synspunkt, bliver de i højere grad anvendt til specielt magiske formaal og nu og da opfattet som trylletegn.

I et større afsnit (s. 49—117) behandler forf. derpaa den litterære tradition om runerne, især i den norsk-islandske litteratur, for at komme til klarhed over, hvilke forestillinger om runerne der fremtræder i litteraturen. Afsnittet er betydningsfuldt og interessant, et omfattende kildestof er samlet og bedømt ud fra runologiske synspunkter; vigtige kildesteder underkastes en indgaaende drøftelse,¹ forholdet mellem sammensætninger med *-rúnar* og *-stafir* behandles (s. 69 f.), osv. Den oldnordiske litteratur behandles i flg underafsnit: runemyten, runeundervisningen, runernes arter, trylleruner, skriftruner (nid, mindeindskrifter, runeskrevne kvad, runebeve, retslige dokumenter).

Forf.s hovedformaal er at undersøge, om runerne opfattes som skrifttegn eller trylletegn, og han kommer til det resultat, at det første er tilfældet, i hvert fald overvejende. For de gamle kvads vedkommende er rigtigheden af denne opfattelse ikke indlysende; forf. konstaterer, at runerne ikke fremtræder som trylletegn i kvadene, men forholdet er vel snarere det, at den af forf. opstillede modsætning ikke eksisterer i kvadene. Forf. mener (s. 71), at runerne allerede, da edda- og skjaldekvad formedes, ansaas for at være af saa gammel og mærkværdig oprindelse, at digterne fandt det passende at antyde, at skriftlige meddelelser i gamle sagn var skrevet med runer. Men det er jo slet ikke den rolle, runerne spiller i digtene. Forf. skriver vedrørende Hávamál 144, at der »tales jævnt og ligefremt om forhold vedrørende runernes praktiske anvendelse: malningen, ristningen, og læsningen.«² Men bortset fra brugen

¹ Saaledes Skírnismál 36, Guðrúnarkviða II 21—23, runebrevet i Atlamál, Völuspá 20.

² Forf. tager ikke stilling til Palmérs afhandling i Festskrift til Finnur Jónsson (1928) p. 244 ff. Palmér foreslaar at tolke *ráða rúnar* paa dette og visse andre steder som 'frembringe runer' og antager, at der beskrives magiske handlinger.

af verberne *fá*, *rísta*, *ráða* er omtalen af runerne fjernt fra deres praktiske anvendelse: runerne i den hellige mjød er sendt paa vide veje og er hos aser, alfer, vaner og mennesker; Odin er den store runemester, osv. Runerne hører i eddadigtningen hjemme i en mystisk, hemmelighedsfuld sfære. I visse tilfælde falder det ogsaa forf. vanskeligt at faa omtalen indordnet under skriftruner; det gælder fx. de i *Sigrdrifomál* omtalte *sigrúnar*, *qlrúnar* osv. (s. 67). Digtet giver ikke noget holdepunkt for en bestemmelse, men vil man skelne, som forf. gør, maa disse runer dog vist henregnes til trylletegn. Forf. mener (s. 71, jf. s. 49), at for de rune kyndige blandt kvadenes tilhørere har ord som *bolrúnar* været opfattet som skrevne trylleformler, medens de ukyndige kan have tænkt paa trylletegn. Dette kan dog kun blive en gisning; men det aabner perspektiver, som egentlig fører ud over rammen for undersøgelsen. Forf. vil ud fra teksterne selv bestemme, om de har været magiske eller umagiske. Men hvilke forestillinger datidens mennesker gjorde sig om runerne i en indskrift eller et digt, det kan han ikke læse ud af disse tekster.

Af større vigtighed for forf.s formaal er de to sidste afsnit: trylleruner og skriftruner. Han fremhæver med rette (s. 91), at det ikke spiller nogen større rolle, om en beretning om rune breve o. lign. er historisk eller opdigtet. Han kommer følgelig ikke ind paa forholdet til traditionen, men naar han (s. 72) hævder, at selve størrelsesforholdet mellem de to grupper giver et godt grundlag for bedømmelsen af den middelalderlige runeopfattelse, er der dog grund til at nævne, at dette forhold kan have været anderledes i den oprindelige mundtlige tradition.¹ Det er altsaa runeopfattelsen hos de litterært virksomme kredse, der er forf.s grundlag, og han finder her et vigtigt og uomstødeligt vidnesbyrd om, at runerne for dem først og fremmest var skrifttegn.

Indskrifter med futharken har i almindelighed været opfattet som magiske og sammenstillet med latinske alfabetindskrifter. Forf. anser det for usikkert, om alle latinske alfabeter har været magiske, og han kommer ved sin gennemgang af futhark-indskrifterne til det resultat, at der ikke kan slutes noget om disses magiske karakter. Forf. kan have ret i, at Breza-søjleens futhark snarest er et tilfældigt kradseri, og at anbringelsen af runealfabetet paa Thames-sværdet er af ornamental karakter; men naar han antager, at Charnay-spændets futhark rimeligvis maa opfattes »som en slags fibel, en nøgle til tydning af den egentlige indskrift«, idet dens ufuldstændighed tyder paa, at den ikke er magisk, saa er det svært at følge ham; man kan strides om, hvorvidt en ufuldstændig futhark kan være magisk eller ej, men at den er uegnet til »nøgle«, turde være indlysende (futharken mangler l η o d, de tre findes i indskriften). Som baggrund for bedømmelsen af Vadstena- og Grumpanbrakteaterne giver forf. en karakteristik af brakteaterne, som han anser

Denne betydning af *ráða rúnar* kendes fra to svenske indskrifter (U 896 Håga og en i Uppsala, se Fornvännen 1943 p. 313).

¹ Om sagaerne som religionshistoriske kilder se Dag Strömbäck, *Sejd* (1935) p. 2 f., Helge Ljungberg, *Den nordiska religionen och kristendomen* (1938) p. 38—49.

for smykker, ikke amuletter, medmindre de har magiske indskrifter. Han betragter (s. 140) futharkens anbringelse som et udslag af germaniseringstendensen, de romerske forbilleder havde en omskrift, det maatte brakteaterne ogsaa have, »anvendelig hertil var bl.a. det germanske alfabet, fuparken«. Kan det egentlig kaldes en forklaring af futharkens anbringelse? Kylver-stenens indskrift har lighed med brakteat-indskrifterne, men naar forf. ikke tør gaa saa vidt at anse den for en forskrift, synes den simpleste forklaring af ligheden at være den, at begge har haft magisk formaal (gravmagi, amuletmagi).

Af vikingetidens futharker¹ behandles Gørlev-stenens udførligt; forf. antager, at anbringelsen af den staar i forbindelse med risterformlen iak sata runarit. Det falder vanskeligt at godkende det som en forklaring, de to ting forekommer heller ikke ellers sammen.

I forbindelse med behandlingen af middelalderens runerækker gennemgaar forf. forskellige middelalderlige indskriftgrupper. Dette afsnit er utvivlsomt det smukkeste i bogen. Gennem en sammenligning med indskrifter med latinske bogstaver stiller han runeindskrifterne i et nyt lys. De danner ikke en fortsættelse af vikingetidens runeskik, men er en pendant til bogstavindskrifterne, skabt af antikvarisk og national interesse for de gamle tegn. Alfabetindskrifterne har imidlertid ikke latinske paralleller i Danmark. Futharkens forekomst paa kirkebygninger maa if. forf. snarere med ældre forskere opfattes som »beløring, pryde, morskab og underholdning« end som alfabetmagi (s. 165); derimod kan kirkeklokkernes futharker være magiske. Paa ikke-kirkelige genstande er der dels tale om amuletindskrifter, dels rimeligvis om øvelsesruner eller forskrifter (s. 168). I alle tilfælde foreligger der imidlertid efter forf.s mening efterligning af latinske alfabeter.

I kapitlet om alfabetet drøfter forf. ogsaa spørgsmaalet om runernes oprindelse (s. 134—39) og overgangen fra den ældre til den yngre futhark. Han afviser baade den opfattelse, at runernes oprindelse skulde skyldes et praktisk skriftbehov (von Friesen), og den at formaalet oprindeligt skulde være magisk (Magnus Olsen). Efter forf.s mening maa man tage sit udgangspunkt i den kendsgerning, at runerne ikke kom til at spille nogen rolle i den germanske kultur. Forholdet finder sin naturlige forklaring, »hvis man antager, at runeskriften blev til som en kunstig, legende, ikke just påkrævet efterligning af den latinske skrift« (s. 137). Forf. fremsætter sin opfattelse som en hypotese, og den indeholder interessante synspunkter. Men den er ligesom de to andre vanskelig at dokumentere ud fra indskrifterne, og de forklaringer, som forf. ud fra sin teori har givet af forskellige udtryk og formler, er som ovenfor vist ikke antagelige.

Spørgsmaalet om overgangen til den yngre futhark behandles s. 140 ff. Forf. betoner diskontinuiteten endnu stærkere end tidligere forskere; den har været akcepteret for Danmarks vedkommende, mens man for

¹ Da der er saa faa futhark-indskrifter fra vikingetiden, burde U 522 Hammarby ikke savnes. Om denne og dele af futharken paa andre upplandske runestene se Wessén och Jansson, *Upplands runinskrifter II* (1943—46) p. 391.

Norges og til dels Sveriges vedkommende har regnet med en kontinuerlig udvikling. Men forf. hævder, at Norge viser en »runeløs eller i hvert fald meget runefattig periode mellem de ældre og de yngre runers tid« (s. 142), og at »fundfattigdommen for ikke at sige mangelen på indskrifter« er iøjnefaldende i Sverige.

Hvad Sverige angaar, maa det fremhæves, at de urnordiske runeindskrifter i det hele er ret faatallige, og at det samme er tilfældet med indskrifter fra den ældste vikingetid. Under disse forhold er det vanskeligt at karakterisere den mellemliggende periode, som forf. gør.

For Norges vedkommende begrænses perioden af Setre-kammen (ca. 550—650) og Strand-spændet (750—800). M.h.t. dettes datering følger forf. Magnus Olsens datering i Nordisk Kultur VI p. 85, men har ikke taget hensyn til hans senere udførlige behandling, hvor spændet paa grundlag af arkæologers udtalelser dateres til 1. halvdel af 8. aarh. eller senest 750.¹ Og mellem Setre og Strand ligger Eggjum, som forf. med Haakon Shetelig og Birger Nerman daterer til 7. aarh.² Nogen runeløs periode bliver der ikke, og fattigdommen paa indskrifter kan i nogen grad hænge sammen med en afbrydelse i runestensskikken. Ogsaa i det 9. og begyndelsen af det 10. aarh. er der forholdsvis faa indskrifter; den antagne runefattige periode har saaledes ingen klar afgrænsning op ad i tiden.

M. h. t. Danmark hævder forf., at vi maa »regne med et tomrum, en praktisk talt runeløs periode på c. 100 år« (s. 141), nemlig mellem brakteaterne indtil ca. 650 og de ældste runestene ca. 750 (eller 800). At vi ingen runeindskrifter har, behøver imidlertid ikke at betyde, at man ikke har anvendt runer; det maa i hvert fald undersøges, om mangelen kan være betinget af ydre forhold (fundforhold, runeskik).

Inden for de danske indskrifter fra urnordisk tid kan man udskille to store grupper: de store mosefund og brakteaterne; af 16 (18) indskrifter hører de 11 (13) til mosefundene.³ Med de senere fundne genstande med runeskift har yderligere en tredie gruppe faaet en vis talrighed; af 5 fund er de 4 gravfund: Værløse runefibula,⁴ Næsbjerg fibula,⁵ Himlingøje fibula,⁶ Gårdlösa fibula⁷; sammen med DR 18 Straarup halsring og DR 232 Himlingøje fibula bliver det samlede antal af gravfund 6. Uden for de tre grupper falder kun 4 genstande med runeindskrift, 2 markfund:

¹ Runekammen fra Setre (1933) p. 69 ff. Med denne datering bliver det usikkert, om spændet er ristet med det yngre alfabet eller det ældre i den form, det har paa Eggjum-stenen, se Wessén i Arkiv för nordisk filologi LII (1936) p. 360 f., K. G. Ljunggren, smst. LIII (1937) p. 293 f.

² Forf. lægger særlig vægt paa Bertil Almgrens kritik af Lis Jacobsens datering, men har ikke været opmærksom paa, at Wessén och Jansson, Upplands runinskrifter III, 1 (1949) p. 170—80 afviser Almgrens opfattelse af Skokloster-stenens hestefigur og slutter sig til Lis Jacobsens.

³ Jacobsen & Moltke, DR sp. 854 f., 1035.

⁴ Aarbøger for nordisk Oldkyndighed 1945 p. 74 ff., 84 ff.

⁵ Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1951 p. 56 f.

⁶ Smst. p. 57.

⁷ Kungl. Hum. Vetenskapssamfundet i Lund. Årsberättelse 1950—1951 p. 164 ff., 179 ff.

DR 12 Gallehus guldhorn, DR 198 Køng bronzestatuette, 2 fund fra tørvemoser: DR 261 Lindholmen amulet, Stenmagle-æskan.¹ Tiden 600—800, Yngre Germanetid, er ifølge Johs. Brøndsted² »den fundfattigste blandt Danmarks Jernalderperioder«, »Tanken bag den symbolske Gave ... har efterhaanden saa godt som afskaffet baade Gravgods og Offergave; dermed mindskes yderligere de iforvejen knappe Gravfund«. Under disse forhold kan man ikke slutte fra mangelen af runeindskrifter til en runeløs periode. Af det urnordiske materiale er de to grupper, de store mosefund og brakteaterne, begrænsede i tid; gravfundene er fra tiden før 400. Med disse gruppers ophør maatte der indtræde en indskriftsløs eller indskriftfattig periode, indtil nye fundgrupper eller en ny runeskik fremtraadte.

Forudsætningen for antagelsen af en indskriftsløs periode maa ogsaa være, at man har dateringer, som man kan bygge paa. Brakteaterne er dateret paa arkæologisk grundlag; men Helnæs-Gørlev-gruppens indskrifter kan kun dateres relativt i forhold til brakteaterne og Jelling-indskrifterne. Forf. følger Lis Jacobsens datering.³ Grundlaget for denne er, at udviklingen af den nye futhark maa have krævet en vis tid.⁴ Men naar forf. følger Harry Andersens opfattelse, at den yngre futhark ikke er opstaaet ved en jævn Udvikling, men i Spring», saa slaar han grunden bort under den datering, han bygger paa. Helnæs-Gørlev-indskrifterne kan da lige saa godt være fra 700 som fra 800, imellem dem og brakteaterne ligger Blekinge-indskrifterne⁵, og der bliver i saa fald hverken en runeløs eller indskriftsløs periode.

For at etablere sin runeløse periode maa forf. eliminere de saakaldte overgangsindskrifter. For Eggjum følger han den arkæologiske datering til 7. aarh., Blekinge-indskrifterne betragter han som sene udløbere af den urnordiske runeskik, som skulde have holdt sig længere i Blekinge for saa ogsaa at uddø der. Forf.s behandling af disse indskrifter er ejendommelig; han hævder, at de tilhører den urnordiske runeskik, men han undlader at tage hensyn til dem, hvor han bestemmer grænsen for den runeløse periode. Et sted maa de dog høre hjemme; enten maa denne periodes begyndelse lægges senere (nemlig efter Eggjum og Blekinge-indskrifterne), eller ogsaa maa de høre hjemme i denne periode, som derved bliver mindre runeløs, end forf. antager.

Forf. hævder, at egentlige overgangsindskrifter ikke findes, og afviser den opfattelse, at Blekinge-indskrifterne skulde være traditionsbærende.⁶ Men det er dog en kendsgerning, at Blekinge foruden de sene

¹ Danske Studier 1946—47 p. 49 ff.

² Danmarks Oldtid III p. 281. Brøndsted antager, smst. p. 302, at mangelen af runeindskrifter skyldes tidens almindelige fundknaphed.

³ DR sp. 1035, 1022. Wimmer, Runenskrift (1887) p. 304: c. 800 (825).

⁴ Jf. Wimmer, Runenskrift (1887) p. 209, 233, Magnus Olsen, Runekammen fra Setre (1933) p. 74.

⁵ M. h. t. disse betoner forf. (s. 143), at dateringen er skønsmæssig og usikker, skønt dette forhold her synes at have mindre betydning end ved Helnæs-Gørlev-indskrifterne.

⁶ Forf. henviser til Lis Jacobsen, DR sp. 1019 f.; men teorien skyldes von Friesen, se Lister- och Listerby-stenarna (1916) p. 66, Nordisk Kultur VI, Runerne (1933) p. 146 f.

urnordiske indskrifter ogsaa har den typologisk ældste indskrift af Helnæs-Gørlev type, Sølvesborg-stenen. Denne indskrift anvender w-runen (men har $p=d$, $t=d$), d. v. s. den repræsenterer et trin, da reduktionen til 16 tegn ikke var afsluttet. Eggjum-indskriften har $t=d$, $k=g$ (begge een gang) og viser saaledes begyndelsen til omdannelsen. At vi ikke har nogen indskrift, der kan betragtes som »organisk forbindelse mellem det gamle og det nye runesystem« (s. 144), kan bero paa indskriffattigdommen; men de to nævnte viser dog stadier i overgangen. Tilsvarende iagttagelser kan gøres med hensyn til runernes former; forf.s opfattelse af de bevarede ældre runeformer (s. 145 note 2) er næppe rigtig.

Hvis man akcepterer, at mangelen af indskrifter skyldes, at skikken at riste paa løsgenstande var ophørt, kunde man tænke sig, at runerne stadig var blevet anvendt til ristning paa mere forgængeligt materiale, som helt er gaaet tabt. Men den tanke afviser forf. (s. 144 f.) med den begrundelse, at der baade fra den foregaaende og de efterfølgende perioder er bevaret saadanne indskrifter i temmelig stort antal, og at det er lidet troligt, at det 8. aarh. skulde have været særlig fatalt for træ, ben o. lign. Forf. anfører ikke, hvilke indskrifter han tænker paa; men i Danmark findes fra vikingetiden (ca. 750—1050) kun 4 løsgenstande med runer, deraf ingen af træ og een af ben,¹ det kan næppe kaldes noget stort tal. Og hvad der ovenfor er anført om fundforholdene i tiden 600—800, viser, at der netop i denne periode er særlige muligheder for, at runeristede genstande kan være gaaet tabt.

Afsnittet om talmagi (s. 173—315) er bogens mest omfattende kapitel og ogsaa det væsentligste for forf. Det er utvivlsomt tillige det vægtigste. Forf. giver her en grundig underbygget karakteristik af talmagien med redegørelse for dens opstaaen og udvikling, og han foretager en systematisk og minutøs analyse af de forskellige forskeres resultater. Den første, der har udtalt sig om tilsigtede talforhold, er Ludvig Wimmer, der gjorde Sophus Bugge opmærksom paa, at flere linier i Rök-indskriften indeholder 24 runer. Bugge optog tanken, men han tillagde ikke talforholdene magisk betydning (s. 177).

De tre betydeligste navne er Magnus Olsen, Hugo Pipping og Sigurd Agrell. Magnus Olsen fortsætter Bugges arbejde, han naar til den anskuelse, at tallene 24 og 16 bunder i alfabetmagi (s. 191). Baade for Bugge og Magnus Olsen gælder det, at beregningerne viser store vilkaarligheder, men det mest afgørende er »den fuldkomne mangel på sammenhæng og system i helheden af de talmagiske fænomener, der søges påvist for denne indskrifts vedkommende (o: Rök)« (s. 185). Heller ikke i Magnus Olsens forsøg paa at vise talmagi i andre indskrifter finder forf. sikre beviser paa dens eksistens. Der opereres med tilsigtede »ristefejl«, inkonsekvente beregninger af binderuner og lønruner, vilkaarlige inddelinger af indskrifter, osv.

Hugo Pipping antager, at Rök-indskriften er opbygget efter et aritmetisk system, idet den skulde falde i en række afsnit bestaaende af

¹ Jacobsen & Moltke, DR sp. 1038.

$n \times 24$ runer. Forf. viser, at flere af disse afsnit ikke falder sammen med meningsafsnit, og at andre tolkes ud fra den forudsætning, at indskriften indeholder talmagi. Hugo Pippings interessanteste forsøg er dog paa-visningen af, at bestemte tal er dominerende i en større gruppe af indskrifter, nemlig 84 skaanske og jyske runestene i Lis Jacobsens haand-udgave. Pipping tillagde dette resultat stor betydning. En sammenligning med det nye runeværk viser mindre forskydninger, men de Pippingske tal er stadig dominerende. Forf. paa-viser imidlertid, at tal, der ligger lige over og lige under de antagne tilsigtede tal, ligeledes er hyppige, og at dette forhold maa hænge sammen med indskrifternes formelagtige indhold. Visse indskrifttyper faar saaledes et runeantal, der ligger omkring 48, andre et antal omkring 32 (s. 276 f.).

Agrells gematriske system bygger paa et mindre antal senklassiske indskrifter og et større antal runeindskrifter. I begge grupper er imidlertid meget af materialet usikkert; af 69 runeindskrifter maa 42 udgaa paa grund af usikker overlevering eller fejllæsning. De resultater, som Agrell udvinder af de resterende, lader sig ikke forbinde til en helhed.

Anders Bæksted har med »Målruner og troldruner« givet et vigtigt bidrag til diskussionen om runemagien. Alene samlingen af det spredte stof er af stor værdi; men det, der giver afhandlingen vægt, er den systematiske gennemarbejdning og de synspunkter, han anlægger. Tilhængerne af de magiske teorier bygger paa viden eller tanker om fortidens forestillingsverden og søger at forstaa indskrifterne herudfra; Bæksted gaar direkte til indskrifterne og træffer sin afgørelse ud fra dem. I nogle tilfælde er hans resultater overbevisende, i andre ægger de til modsigelse; adskillige magiske tolkninger maa falde som ubegrundede, andre vil kræve en bedre begrundelse, hvis de skal opretholdes. Dermed har forf. opnaaet det, som han har tilsigtet med sit »trykte diskussionsindlæg«.

København oktober 1953.

KARL MARTIN NIELSEN

Till Red. insända skrifter.

Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie. 1952, (tr. 1953). — Acta Jutlandica XXVI. Aarsskrift for Aarhus universitet XXVI. 1954. — Acta Philologica Scandinavica. Bd 22.2. 1954. — Archiv für das Studium der neueren Sprachen. 190. Bd. 105. Jahrg. H. 3—4. 191. Bd. 106. Jahrg. H. 1—2. — Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur. 75. Bd. 3. H. 1953. 76. Bd. 1—2. H. 1954. — Dansk tidsskrift-index. 39. Årg. 1953 (tr. 1954.) — Danske studier. 1953. 1954: h. 1—2. — Edda. Årg. 40. Bd LIII H. 4 1953. Årg. 41. Bd LIV H. 1—2. 1954. — Études Germaniques. 9e Année. N-os 1—4. — Folkmålsstudier. Årg. XV—XVI. 1954. — Fornvännen. Årg. 48. 1953. H. 4—6. Årg. 49. 1954. H. 1—4. — Germanisch-romanische Monatsschrift. Neue Folge Bd IV. H. 1—4. 1954. — Leuvense Bijdragen. XLIIIe Jaarg. Nr 3—4. Bijblad Nr 1—4. — Meddelanden från seminarierna för slaviska språk, jämförande språkforskning och finsk-ugriska språk vid Lunds universitet. Nr 3. 1953. [Stenc.] — Mededelingen van De Centrale Commissie voor Onderzoek van het Nederlandse Volkseigen. N:s 5, 6 1953—54. — Mededelingen van de Vereniging voor Naamkunde te Leuven en De Commissie voor Naamkunde te Amsterdam 29 Jaarg. 1953 Nr 3—4. 30 Jaarg. 1954 Nr 1—4. — Modern Philology. Vol. LI Nr 2—4. LII Nr 1—2. — Moderna språk. 1953. Nr 6. 1954. Nr 1—6. — Namn och bygd. Årg. 41. 1953. H. 1—4. — Neophilologische Mitteilungen. LIV—1953. Nr 7—8. LV—1954. Nr 1—6. — Nysvenska studier. Årg. 32, 33. — Onoma. Vol. III (1952). — Ortnamnssällskapets i Uppsala årsskrift. 1954. — Scripta Islandica. Isländska sällskapets årsbok. 4. 1953. — Selskab for nordisk filologi. Årsberetning for 1951—52, 1953. — Skírnir. CXXVII ár. 1953. — Stavanger museum. Årbok 1953. — Studia Linguistica. VII. 1953. Nr. 1—2. VIII. 1954. Nr. 1. — Studia Neophilologica. Vol. XXVI. Nos. 1—3. 1953—54. — Studier i nordisk filologi. 42. bandet. 1953. 43. bandet. 1954. — Svio-Estonica. Vol. XII (ny följd 3) 1954. — Sydsvenska ortnamns-sällskapets årsskrift 1952—1954. Lund 1954. — Tekniska nomenklaturcentralens publikationer TNC 24: Ord och uttryck. Korta uppsatser i aktuella frågor inom teknikens språkvård under år 1953. — Tumathorps Sanct Knuts Gille. Tänkebok 1952 [tr. 1954]. — Varbergs museum. Årsbok 1954. — Zeitschrift für deutsches Altertum und deutsche Literatur. LXXXV. Bd. 1954. H. 1—3.

Annales Academiæ Scientiarum Fennicæ. Ser. 13. Tom. 84. 672 s. Helsinki 1954 [Emil Öhmann zu seinem 60. Geburtstag]. — Arnholtz, A., se Danske metrikere. — Aston, S. C., se The Year's Work. — Bætkke, W., se Hœnsa-Póris saga. — Benson, S., se Noreen, E. — Bjerrum, A., se Danmarks stedsnavne. — Danmarks stednavne nr. 11. Maribo amts stednavne udg. af Stednavneudvalget ved A. Bjerrum og Chr. Lisse. XL+250 s. Khvn 1954. — Danske metrikere. Udg. af Arthur Arnholtz, Erik Dal, Aage Kabell. I. Fra Bielke til Gerner. XV+410 s. Khvn 1953. II. Judichær. XI+383 s. Khvn 1954. (Universitetsjubilæets danske samfund nr. 365, 369). — Det nordiske språkmøtet i Oslo 19—20 februar 1954. Foredrag og diskussioner. Utg. av Kontoret for kulturelt samkvem med utlandet og Norsk språknemnd. 60 s. Oslo 1954. — Diplomatarium Islandicum. Íslenzkt Fornbréfasafn. Gefid út af Hinu Íslenzka Bókmenntafélagi. XVI, 1. Rvk 1952. XVI, 2. Rvk 1954. — Einarsson, B., se Hallfredar saga. — Genzmer, F., Vier altdeutsche Heldenlieder [Das Rosimundlied, das Iringlied, das Hildebrandlied, Liobwins Dingfahrt]. 47 s. Darmstadt 1954. — Hallfredar saga utg. av Bjarni Einarsson. H. 1. 136 s. Khvn 1953. (Samf. t. udg. af gammel nord. litt. LXIV¹.) — Hedström, G., Ordstudier i anslutning till P. Rydholms anteckningar om Långaryds målet i Västbo. II:2 (s. 205—312) (Skrifter utg. genom Landsmålsarkivet i Lund 7). — Helgason, Jón, se The Arna-Magnæan Manuscript 551 A. — Hesselman, B., Huvudlinjer i nordisk språkhistoria. 3. häftet. Bibliografi, ord- och namnregister utarbetat av Manne Eriksson. S. 381—487. Uppsala o. Sthlm 1953. (Nordisk kultur III—IV.) — Hœnsa-Póris saga, mit Einl., Anm. etc. herausgegeben von W. Bætkke. 120 s. Halle 1953. (Altnordische Textbibliothek. Neue Folge. 2. Bd.) — Hörnström, E., o. Källquist, E., Litteraturläsning. I. Äldre litteratur. 122 s. Sthlm 1954. — Johannesson, G., se Jordeböcker. — Jordeböcker över Lunds ärkesätets gods vid medeltidens slut. Palteboken och 1522 års uppboräds-

jordebok utg. av G. Johannesson. X+579 s. Lund 1953. (Skånsk senmedeltid och renässans. Skriftserie utg. av Vetenskapssocieteten i Lund. 7.) — Källquist, E., se Hörnström, E. — Lisse, Chr., se Danmarks stedsnavne. — Ljunggren, K. G., se Söderwall, K. F. — Lundahl, I., se Ortnamnen i Skaraborgs län. — Nielsson, Sveinn, Prestatal og prófasta á Íslandi. 2. útg. II. S. 145—288. Rvík 1950. — Noreen, E., Fornsvensk läsebok. Andra bearbetade upplagan utg. av Sven Benson. VIII+262 s. Lund 1954. — Ortnamnen i Skaraborgs län. Del IV. Gudhems härad. Territoriella namn av Ivar Lundahl. 91 s. Uppsala o. Khvn 1954. — Quatrième Congrès International de Sciences Onomastiques Uppsala 1952 ed. par Jöran Sahlgren, Bengt Hasselrot et Lars Hellberg. 544 s. Uppsala o. København 1954. — Samsons saga fagra, utg. av J. Wilson. Part I. 49 s. Khvn 1953. (Samf. t. udg. af gammel nord. litt. LXV¹.) — Scandinavica et Fennougrica. Studier tillägnade Björn Collinder den 22 juli 1954. 389 s. Uppsala 1954. — Språkvård. Redogörelser och studier utgivna till språkvårdsnämndens tioårsdag 1954. 282 s. Sthlm 1954. (Skrifter utg. av Nämnden för svensk språkvård 11.) — Söderwall, K. F., Ordbok över svenska medeltidsspråket. Supplement. H. 19, 20 av K. G. Ljunggren [osakande —rumpa]. Lund 1954. (Saml. utg. av Svenska Fornskrift-sällskapet. H. 208.) — The Arna-Magnæan Manuscript 551 A. 4 to. Bárðar saga. Víglundar saga. Grettis saga. XIV s. +107 facs. Khvn 1954. (=Manuscripta Islandica ed. by Jón Helgason Vol. I.) — The Years Work in Modern Language Studies. Ed. by S. C. Aston. Vol. XIV. 1952. X+426 s. Cambridge 1953. — Trübners Deutsches Wörterbuch. Begr. v. A. Götze. Hrsg. v. W. Mitzka. 46. Lieferung Rabatte-Reh (Bd V. Lief. 4.) Berlin 1954. — Träteknisk ordlista. 156 s. Västerås 1954. (Tekniska nomenklatur-centralens publikationer TNC 23.) — Törnqvist, N., Cod. pal. Vind. 2682. III. Glossar. 135 s. Lund o. Köpenhamn 1953. (Lunder germanistische Forschungen 26.) — [Festskrift till] Elias Wessén 15 april 1954. XI+255 s. Sthlm 1954. — Wessén, E., se Äldre Västgötalagen. — Wilson, J., se Samsons saga. — Wimmer, L. F. A., Oldnordisk läsebog. 10. udg. Andet optryk. 342 s. Khvn 1954. — Äldre Västgötalagen utgiven av Elias Wessén. XIV+53 s. Stockholm, Köpenhamn o. Oslo 1954. — Östergren, O., Nusvensk ordbok. H. 95 (Sängalkov—Talga).

Andersen, H., Runestenenes forbandelsesformularer. 31 s. Khvn 1953. (Studier fra sprog- og oldtidsforskning 221.) — Dens., Oldnordisk grammatik. VIII+125 s. Khvn 1954. — Arnórsson, Einar, Gottskálk biskup Nikulásson og Jón lögmaður Sigmundsson. S. 1—144. Rvík 1953—54. (Safn til sögu Íslands og íslenskra bókmennta að fornu og nýju. Annar flokkur I. 1.) — Bjerrum, A., Grammatik over Skånske lov. 53 s. Köpenhamn 1954. (Duplicerad skrift.) — Brøndum-Nielsen, Johs., Dækning-oratio tecta i dansk Litteratur før 1870. 117 s. Khvn 1953. (Även i Københavns Universitets Festskrift 1953.) — Bull, Fr., Skal vi alltid ha to språk i Norge. 16 s. Oslo 1953. — Ejskjær, I., Brøndumålet. Lydsystemet i en Sallingdialekt. 164 s. +1 karta. Khvn 1954. (Udvalg for Folkemaals Publikationer. Ser. A. Nr. 10.) — van Haeringen, C. B., Netherlandic Language Research. 108 s. Leiden 1954. — Haugen, E., The Norwegian Language in America. A Study in bilingual Behavior. I. The bilingual community. XIV+317 s. II. The American Dialects of Norwegian. VII+ s. 319—645. Philadelphia 1953. — Heinrichs, H. M., Studien zum bestimmten Artikel in den germanischen Sprachen. 143 s. Giessen 1954. (Beiträge zur deutschen Philologie 1.) — Hofgaard, S. W., Norsk skolegrammatikk. 79 s. Oslo 1954. — Housken, J., Stavangerdiplomene før 1330. Rettskrivning og lydverk. 51 s. Oslo 1954. (Bidr. t. nord. filol. av stud. v. univ. i Oslo XIII, även i ANF 69.) — Krause, W., Handbuch des Gotischen. XX+306 s. — Källquist, E., Svensk språklära för realskolestadiet. 272 s. Lund 1954. — Levander, L. (†), Älvdalskt arbetsliv under årtiondena omkring 1800-talets mitt. 454 s. +1 karta. Uppsala och Köpenhamn 1953. (Skrifter utg. gm Landsmåls- och folkminnesarkivet i Uppsala. Ser. B:8.) — von der Leyen, Fr., Das Heldenliedebuch Karls des grossen. 131 s. München 1954. — Lindblad, G., Studier i Codex Regius av äldre Eddan. XXIV+328 s. Lund 1954. (Lundastudier i nordisk språkvetenskap 10.) — Lindén, B., Dalska namn- och ordstudier. Ser. I:3. XII+187 s. Sthlm 1954. (Även i: Svenska landsmål 1953—54. Bilaga.) — Markström, H., Om utvecklingen av gammalt å framför u i nordiska språk. Tilljämning och omljud. Uppsala 1954. 190 s. +17 kartor. (Skrifter utg. av Insti-

tutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 2.) — Meertens, P. J. och Moll, W., *Middleeuwse en moderne straatnaamgeving*. 50 s. Amsterdam 1953. (Bijdr. en med. d. Naamkunde-Commissie V.) — Modéer, I., *Utlåtande om professorerna Erik Wellanders och Ture Johannissons utredning rörande författarskapet till vissa anonyma brev*. 36 s. Eskilstuna 1953. — Moll, W., se Meertens, P. J. — Möller, Kr., *Danske ålegårde og andre fiskegårde*. 96 s. Khvn 1953. (Udvalg for folkemåls publikationer. Serie B nr 3.) — Naumann, H.—Betz, W., *Althochdeutsches Elementarbuch*. 156 s. Berlin 1954. (Sammlung Göschen 1111.) — Philippson, E. A., *Die Genealogie der Götter in Germanischer Religion, Mythologie, und Theologie*. 94 s. Urbana 1953. (Illinois Studies in Language and Literature Vol. 37, No. 3.) — v. Platen, M., *Johan Runius. En biografi*. XI+396 s. Stockholm 1954. — Sahlgren, J., *Toponymica* 68 s. Lund 1954. — v. Schaubert, E., *Vorkommen, gebietsmässige Verbreitung und Herkunft altenglischer absoluter Partizipialkonstruktionen in Nominativ und Akkusativ*. 200 s. Paderborn 1954. — Seip, D. A., *Om norskhet i språket hos Ludvig Holberg*. 70 s. Oslo 1954. — Dens., *Paläografi. B. Norge og Island*. 168 s. Sthlm, Oslo o. Khvn 1954. (= Nordisk Kultur XXVIII:B.) — Dens., *En liten norsk språkhistorie*. 13. opplag. 45 s. Oslo 1954. — Dens., *Gjennom 700 år*. 119 s. Oslo 1954. — Dens., *Nye studier i norsk språkhistorie*. XVII+275 s. Oslo 1954. — Sjöbeck, M., *Dalsland*. 250 s. Sthlm 1953. — Skautrup, P., *Det danske sprogs historie*. Tredie bind. *Fra Holbergs komedier til H. C. Andersens eventyr*. VII+481 s. Khvn 1953. — Sveinsson, Einar Ól., *The Age of the Sturlungs*. XI+183 s. Ithaca N.Y. 1953. — Wais, K., *Frühe Epik Westeuropas und die Vorgeschichte des Nibelungenliedes*. 211 s. Tübingen 1953. (Beihefte zur Zschr. f. Rom. Philol. 95.) — Wessén, E., *De nordiska språken*. 112 s. Sthlm 1954. — de Vries, J., *Betrachtungen zum Märchen besonders in seinem Verhältnis zu Heldensage und Mythos*. 184 s. Helsingfors 1954 (FF Communications LXIII₂). — Zetterholm, D. O., *Dialektgeografiska undersökningar*. III Orne. Råne. Galt. Fargalt. So. Sugga. Purka. IV Lockrop till får. Lockrop till höns (och svin). 73 s.+3 kartor. Uppsala o. Khvn 1953. (Skrifter utg. genom Landsmåls- och folkminnesarkivet i Uppsala. Ser. A:10.)

Aakjær, S., *Stednavne [i Ringkøbing, Ribe, Haderslev, Tønder, Aabenraa amt] (Danmark før og nu bd III)*. — Andersen, P. och Hjelmlev, L., *Fonetik (Nordisk lærebog for talepædagoger, 1954)*. — Askeberg, F., *Wallins predikostil (Nysvenska studier. 32)*. — Brøndum-Nielsen, Johs., *Danske Rimstudier (Scandinavica et Feno-ugrica. Studier t. B. Collinder 1954)*. — Bygdén, A., Gejvall, N.-G. o. Hjortsjö, C.-H., *Les Reliques de Sainte Brigitte de Suède. Examen médico-anthropologique et historique (K. Humanistiska Vetenskaps-samfundets i Lund årsberättelse 1953—1954)*. — Carlsson, Lizzie, *Sängledningen och kanonisk rätt (Vetenskaps-societetens i Lund. Årsbok 1953)*. — Dens., *Handsken som rättslig symbol än en gång (Rig 1953)*. — Dens., *Småländska kulturbilder från gångna tider (Kronobergsboken 1953)*. — Dens., *Drottningbildn i Västra Sallerups kyrka (Fornvännen 1954)*. — Collinder, B., *Luleå. (Quatrième Congrès International de Sciences Onomestiques)*. — Cross, J., *The Authorship of «Vita S. Eriki» (Vetenskaps-societetens i Lund årsbok 1952)*. — Ejder, B., *Orter med cementindustri. Några namnstudier (Kring roterugnen 1953)*. — Ekblom, R., *Die nordischen Akzentarten in historischer und experimenteller Beleuchtung (Språkvetenskapliga Sällskapets i Uppsala Förhandlingar 1952—1954)*. — Erixon, S., *Mörrums kyrkbys byordning av år 1695 (Folkliv XVII—XVIII 1953—1954)*. — Gejvall, N.-G., se Bygdén, A. — Genzmer, F., *Wie der Waltharius enststanden ist (Germ.-Roman. Monatsschrift XXXV 1954)*. — Dens., *Die germanische Heldensage und ihre dichterische Erneuerung (Wirkendes Wort. Jahrg. 5)*. — Gjerdman, O., *Ljungpipare—regnpipare (Scandinavica et Feno-ugrica tillägnade B. Collinder 1954)*. — Dens., *Svensk fonetik (Nordisk lærebog for talepædagoger)*. — Gutenbrunner, S., *Die alte Nibelungendichtung im Lichte der Runendenkmäler (Festschrift für D. Kralik 1954)*. — Dens., *Heldenleben und Heldendichtung. Eine Nachlese zu Otto Höflers Rökbuch (särtr.)*. — Dens., *Rec. av S. Beyschlag, Konungasögur (särtr.)*. — Hafström, G., *Skaft-hällning (Historisk tidskrift för Finland 1954)*. — Dens., *Forsaringens lagbud (Hälsingerunor 1954)*. — Hallberg, P., *Humor och ironi i den isländska sagan*

(Modersmållärarnas förening. Årsskrift 1953). — Hamburger, A., Svensk-norskdansk. (Ur: Sorø Amtstidende 15/3 1954.). — Hansen, Aage, Om studiet af Holbergs språk (Danske Studier 1954). — Helgason, Jón, Bjarkamál Saxa (Afmæliskevæðja til Ragnars Jónssonar 1954). — Hjelmlev, L., Holger Pedersen 7. april 1867—25. oktober 1953 (Oversigt over Det Kgl. Danske Videnskaberens Selskabs virksomhed 1953—54). — Hjelmlev, L., se Andersen, P. — Hjortsjö, C.-H., se Bygdén, A. — Holmberg, Bengt, Studier över »dämpade» vokaler i svenska folkmål. II (Svenska landsmål 1952.) — Dens., Några synpunkter på tal-språket (Modersmållärarnas förening. Årsskrift 1952). — Dens., Röst- och talvården i svenskt undervisningsväsen (Pedagogisk debatt 1953). — Holm-Olsen, L., Ulv fra Lauvnes og skriftet om de danske korsfarere ([Norsk] Hist. tidsskr. XXXV. 1951). — Dens., Øyvind skaldaspiller (Edda. 1953). — Holtsmark, A., Vingolf eller Vín golf (Festskrift tillägnad Elias Wessén). — Dens., Olav den hellige og »seierskjoerten» (Maal og minne 1954). — Dens., Rec. av G. Albeck, Knytlinga (d:o 1953). — Höffler, O., Über die Grenzen semasiologischer Personennamenforschung (Festschrift für Dietrich Kralik 1954). — Ingers, I., Folkmålet på Söderslätt (Boken om Maglarp 1954). — Dens., Ortnamnen i Maglarp (d:o). — Dens., Ordstäv och talesätt från Järrestads härad (Tumathorps Sanct Knuts Gille. Tänkebok 1952). — Jacobsen, Lis, Pakkenelliker (Festschrift tillägnad Elias Wessén). — Jansson, S. (†), Latinska alfabetets utveckling i medeltida svensk brevskrift. De enskilda bokstävernas historia (Acta Philologica Scandinavica 22). — Jansson, V., Bengt Hesselman (Kungl. Vetenskapssocieteten årsbok 1953). — Dens., Dalmålets skünom, skürom '(vi) skola', sküni, sküri '(I) skolan' (Scandinavica et Fenno-ugrica tillägnade B. Collinder 1954). — Janzén, A., Rec. av O. Thorell, Fem Moseböcker på fornsvenska (Scandinavian Studies 24, 1952). — Dens., Rec. av R. Körner, Studier över syntaktisk nybildning i svenskan (d:o.). — Dens., Three Scandinavian Etymologies (d:o 25, 1953). — Dens., The Provenance of Proto-Norse Personal Names I (Names Vol. II 1954). — Dens., Ibens Brand — en självuppgörelse (Göteborgsstudier i litteraturhistoria tillägnade Sverker Ek). — Jensen, K. B., Marknavne på Søborg Bymark (Fra det gamle Gilleleje 1952). — Just, L., Wilhelm Grimms Übersetzung der Hervararsaga (Historisches Jahrbuch. 72. Jahrg. 1953). — Korlén, G., Rec. av Fr. Stroh, Handbuch der germanischen Philologie och T. Ahldén, Svensk-tyskt lexikon (Moderna språk 1954). — Krause, Wolfgang, En vikingafärd genom Dneprforsarna (Gotländskt Arkiv 1953). — Körner, R., Strödda bidrag till komparativ grammatik (Moderna språk 1954). — Dens., En misskänd passivbildning (Språkvård. Redogörelser och studier utg. till språkvårdsnämndens tioräsdag 1954). — Lindblad, G., Lindholmsmulettens runinskrift. Till diskussionen om ett urnordiskt mansnamn Wilagar (Namn o. bygd 40, 1952). — Lindén, B., Ordet väl 'rishög, röjnings- el. svedjebråte etc.' som ortnamnelement och appellativ (Dalska namn- och ordstudier 1:3). — Dens., Ordet os us 'åmynning etc.' i dalska, särsk. övre-dalska ortnamn (d:o). — Dens., Götaländskt (†) komshär, kömskär 'bekvärm o. ovillig, rädd om sig, ömskinnad' (Nysvenska studier 32). — Dens., Hertugskjer — ett ortnamn från Oslofjorden (Maal og Minne 1953). — Ljung, S., Vångaskräna för Malmö stads jordar i Møllevången 1652 och 1725 (Folkliv XVII—XVIII 1953—1954). — Ljunggren, K. G., Från latinaboken till en nusvensk handordbok (Språkvård. Redogörelser o. studier utg. till språkvårdsnämndens tioräsdag 1954). — Dens., »Bokina bono». En detalj i Västgöta biskopskronika (Elias Wessén 15 april 1954). — Dens., Sprachliche Spuren einer südsandinavischen Sennenwirtschaft (Quatrième congrès international de sciences Onomastiques). — Dens., Österlen i Lunds stifts landebok (Tumathorps Sanct Knuts Gille. Tänkebok 1952 [tr. 1954]). — Dens., Målarhusen o. Örnahusen (Sydsvenska ortnamnsällskapets årsskrift 1952—1954). — Dens., Nordisk samverkan vid upptagandet av nya ord (Det nordiske språkmötet i Oslo 1954). — Dens., Namnet Veberöd (Namn och bygd 41, 1953). — Malmberg, B., Ferdinand de Saussure et la phonétique moderne (Cahiers Ferdinand de Saussure 12, 1954). — Meertens, J., och Roelands, K., Bibliographia Onomastica 1951 (Onoma III (1952)). — Modéer, I., Latiniserade personnamnsformer och nordisk ljudhistoria (Namn och bygd 1952). — Dens., Le cinquantenaire de la »Kungl. Ortnamnskommissionen» (Quatrième congrès international de sciences onomastiques. Vol. I). — Mägiste, J., Ein

neues Handbuch der Ostseefinnisch-Slavischen sprachlichen Beziehungen [J. Kalima, Slaavilaisperäinen sanastomme] (Meddelanden från seminarierna för slaviska språk, jämförande språkforskning och finsk-ugriska språk vid Lunds universitet nr 3, 1953 [stencilerad skrift]). — Dens., Zu den entlehnten š-haltigen Suffixen im Wepsischen und zu den (mittel)weps. wörtern gänis 'Hase', vafis 'Krähe' (d:o). — Dens., Zum fi. harakka, Elster' und seiner Sippe (Ural-Altäische Jahrbücher XXV., 1953). — Dens., Om värmlandsfinska lånord i den värmländska dialekten (Värmland förr och nu 1953). — Dens., Suomen *poloinen* ja *polkea* [Finn. *poloinen* 'armselig'] (Eripainos Virittäjästä 1954). — Dens., Kaksi itämerensuomalaisen äännehistorian kysymysmerkkiä [Zwei Fragezeichen der ostseefinn. Lautgeschichte (d:o). — Dens., Eräistä suomen ja viron sanoista [Zu einigen estnischen und finnischen Wörtern] (d:o). — Dens., Zu einigen fraglichen alten ostseefinnischen Lehnwörtern aus dem Russischen (Slaviska institutionens vid Lunds universitet årsbok 1953—1954 [stenc.]). — Dens., Ostseefinnische und wolgafinnische etymologische Betrachtungen (Commentationes Balticae 1953). — Dens., Det nya estniska textfyndet från 1500-talet (Svio-Estonica Vol. XII). — Dens., Russ. (Dial.) *нѣгла* und Ural. *hulks (Studia Orientalia XIX). — Nerman, B., Arkeologisk datering av Lister- och Listerbystenarna tillika ett bidrag till frågan om domareringarnas tidsställning (Särtr. ur Fornvännen 1953). — Dens., Runskriftens uppkomst (Svensk Tidskrift 1952). — Dens., Traditionens betydelse som historisk källa (d:o 1953). — Nielsen, K. M., Kuml (Kuml 1953). — Olsen, M., En skjemtehistorie av Harald Harråde (Maal og minne 1953). — Dens., Orknøske gårdnavn (d:o). — Dens., Ordblinde runeristere (Fornvännen 1953). — Olsson, H., Inträdastal (över B. Hesselman) i Svenska Akademien den 20 december 1952 (Svenska Akademiens Handlingar ifrån år 1886, del 63). — Pipping, R., Namnen Grab, Grabbe och Grabbacka i Karis (Hist. Tidskr. f. Finland, 1954). — Dens., Olof Östergrens storverk (Finsk tidskrift CLV, 1954). — Roelandtz, K., De personsnamnstudie in 1952 (Bull. de la Comm. Royale de Toponymie et Dialectologie XXVII 1953). — Dens., Bibliographia Onomastica (Onoma III. 1952). — Dens., New Onomastic Publications (Onoma III. 1952. Tills. med O. Leys). — Dens., Het naamkundig onderzoek in Skandinavië. III. Het toponymisch onderzoek in Denemarken (Mededel. v. d. Vereniging voor Naamkunde te Leuven etc. 29, 1953). — Rydbeck, O., Var Knut den heliges Lundadom av anglosachsiskt ursprung? En granskning (Fornvännen 1953). — Sahlgren, J., Västergötlands häradsnamn (Ortnamnssällskapets i Uppsala årskrift 1953). — Dens., Förleden mellan Uppsala och Trälhavet (K. Hum. Vet.-samf. i Uppsala. Årsbok 1953). — Dens., Härads- och sockennamnen [i Vadsbo härad] (Sveriges bebyggelse. Skaraborgs län 3). — Dens., Härads- och sockennamnen [i Gudhems m.fl. härader] (d:o 4). — Dens., Bengt Hesselman (1875—1952). — Sandklef, A., Hallands bönder (Hallands historia (1953) s. 435—639). — Seip, D. A., Om verbet *dø*, substantivet *død* og adjektivet *død* i norsk (Maal og minne 1953). — Dens., Skiftet bû: bô i nordiske språk (Annales Acad. Scient. Fennicae. Ser. B 84,4). — Dens., Et samnordisk skriftspråk? (Stavanger Aftenblad 20/8 1954). — Dens., Trondenes jordebok (Håløyminne 1954). — Dens., Sørlandsk (Den Norske Turistforenings Årbok 1954). — Dens., Rune-innskrifter om Olav den Hellige (Stavanger Aftenblad 29/7 1954). — Sjöbeck, M., Nordvästra Skånes naturbetingelser och kultursamband. En studie av odlingen fram till 1600-talets slut. (Stenkol och lera. utg. av Höganäs-Billesholms ab. 1953). — Dens., Studier i Smålands odling (Småland 1953). — Dens., Smålands kommunikationer, en historisk, topografisk återblick. (d:o). — Dens., Dalboslättén. Hur ett stycke dalslandsnatur formats av kulturen (Natur i Dalsland 1953). — Thors, C.-E., Om namn på *-böle*, med särskild hänsyn till de finländska namnen (Namn och bygd 40, 1952). — Wallin, I., Om det grammatiska subjektet som språklig upplevelse (Modersmålsläraernas förening. Årsskrift 1953). — Wessén, E., Nytt om Rökstenen (Fornvännen 1953). — van de Wijer, H. J., Draye, H. och Roelandtz, K., De Plaatsnamenstudie in 1952 (Bull. de la Comm. Royale de Toponymie et Dialectologie XXVII 1953). — Virtaranta, P., Satakunnan paikannimiä III (Eripainos Satakunta 1952). — Dens., Eteläpohjalaismurteiden *jookin*, *jookaan*, *joukin*, *joukaan* [Finn. (österbotn.) *jookin*, *jookaan* 'wenigstens'] (Eripainos Virittäjästä 1952). — de Vries, J., Über keltisch-germanische Beziehungen auf dem Gebiete der Heldensage (PBB

1953). — Dens., Das Motiv des Vater-Sohn-Kampfes im Hildebrandslied (Germanisch-romanische Monatsschrift 1953). — Dens., Baum und Schwert in der Sage von Sigmundr (Zschr. f. deutsches Altertum u. deutsche Literatur 1954). — Dens., La toponymie et l'histoire des religions (Revue de l'histoire des religions). — Dens., Über das Verhältnis von Ódr und Ódinn. — Åkermalm, Å., Om verbet atombomba och liknande bildningar i nutida svensk dagspress (Nysvenska studier 32). — Fougner Lundh, Gr., Ny samling af norske ord og talemaader 1806—1808. 47 s. Oslo 1954. (Skrifter fraa Norsk Maalførearkiv IV.) — Molde, B., Svenska för alla. 63 s. Lund 1954. — Wessén, E., Om det tyska inflytandet på svenskt språk under medeltiden. 47 s. Sthlm 1954 (Skrifter utg. av Nämnden för svensk språkvård 12).

Diderichsen, P., Semantiske problemer i logik og lingvistik (Nordisk sommeruniversitet 1953.) — Ejder, B., Kvarlevande dansk skrivtradition i nutida sydsvenska ortnamn (Namn och bygd 1954). — Körner, R., Strödda bidrag till komparativ grammatik (Moderna språk 1954). — Moberg, L., Den östnordiska diftongförenklingen (Nysvenska studier 33). — Dens., Fyra gamla naturnamn (Namn och bygd 1953). — Modéer, I., Om talspråkliga drag och skriftspråks-tradition i Fredmans epistlar (Nysv. studier 33). — Olsen, M., Runic inscriptions in Great Britain, Ireland and The Isle of Man (Viking antiquities in Great Britain and Ireland VI). — Roelandtz, K., Zur Problematik der methodischen Personennamenforschung (Quatrième Congrès Internat. de Sciences Onomastiques). — Dens., Le Centre International d'Onomastique (Louvain) (Orbis 1954). — Dens., Naamkundige terminologie (Mededel. v. de Vereniging voor Naamkunde te Leuven etc. 1954). — Dens., Tien jaar naamkunde te Leuven (d:o).